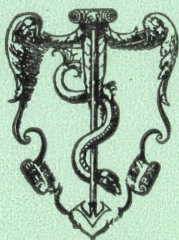

COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

37

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE
MEDICAE HUNGARICA

ADIUVANTIBUS

J. BENCZE, A. DADAY, K. FARKAS, G. HAHN, I. KATONA,
L. NEBENFÜHRER, GY. REGÖLY-MÉREI, E. RÉTI

REDIGIT
A. PALLA

37

BUDAPEST, 1965

REDACTIO
Budapest, II., Török utca 12.

Az Országos Orvostörténeti Könyvtár kiadványa
A kiadásért felel a Medicina Egészségügyi Kiadó igazgatója
Szerkesztette: Sellő Tiborné
Műszaki vezető: Rózsa István — Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér
Terjedelem: 18,75 (A/5) iv — Példányszám: 730
MD 976-a-6500
65.7762 Egyetemi Nyomda, Budapest

TARTALOM

<i>Kótay Pál</i> : Pápai Páriz Ferenc drezdai útja (1672).....	9
<i>Bartucz Lajos</i> : Anthropologiai és személyazonossági vizsgálatok Simmelweis csontvázán	57
<i>Ormós Pál</i> : Imre József szerepe Hódmezővásárhely egészségügyi fejlődésében	113
<i>Erich Püschel</i> : Angeborene Gliedmassendefekte (Dysmelin) im Schrifttum des 16. und 17. Jahrhunderts.....	121
<i>Tóth Tibor</i> : The Variability of the Brain-Weight by Homo....	131
<i>Sattler Jenő</i> : Hippokratész könyvének fordítása (A 33. sz. köz- leményünkben megjelent munka folytatása).....	143
<i>Vörös László</i> : Adatok a Horthy-korszak egyetemi orvosainak társadalomszemléletéről és társadalmi meghatározottságáról	243
 <i>Adattár</i>	
Elmebetegek ügyében történt leiratok és jelentések a XVIII. században	291
A templomok látogatói egészségének megvédésére hozott rendel- kezések 1908-ban.....	293
Hogyan méltatta Késmárk város Engel János Jakab orvosi műkö- dését?	293
Blandratát támadó gúnyvers (<i>Zsakó István</i>)	295
 <i>Könyvismertetés</i>	
<i>Cseh Imre</i> : Adatok Baja városi kórház történetéhez.....	297
<i>Süile Sándor</i> : Kisszántói Pete Ferenc.....	297
<i>Vörös Károly</i> : Franciscs Károly veszprémi borbélymester pályá- futása	298
<i>Scheiber Sándor</i> : Magyarországi zsidó feliratok, a III. századtól 1686-ig (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	298

CONTENTS

<i>Kótay, P.</i> : Travel of Ferenc Pápai Páriz to Dresden in 1672	9
<i>Bartucz, L.</i> : Anthropological and identifi- cal research made on the skeleton of Semmelweis.....	57
<i>Ormos, P.</i> : Role of József Imre in the hygienic development of Hódmezővásárhely	113
<i>Püschel, E.</i> : Angeborene Gliedmassendefekte (Dysmelin) in Schrifttum des 16. und 17. Jahrhunderts.....	121
<i>Tóth, T.</i> : The Variability of the Brain-Weight by Homo.....	131
<i>Sattler, E.</i> : Translation of Book of Hyppocrates. (The sequel of the work appeared in the 33th volume.).....	143
<i>Vörös, L.</i> : Data about the social-attitudes and socialdifferentiations of the university medical profession during the Horthy-era	243
<i>Data</i>	
Ordinances and reports concerning about psychotics in the 18th century	291
Regulations brought into effect in order to defend the health of the churchvisitors in 1908.....	293
How had the old Hungarian town Késmárk appreciated the medical activity of J. J. Engel.....	293
Satirical verse attacking Blandrata (<i>Zsakó, I.</i>).....	295
<i>Book-review</i>	
<i>Cseh, I.</i> : Data to the history of the municipal hospital of Baja	297
<i>Süle, S.</i> : Francis Pete Kisszántói.....	297
<i>Vörös, K.</i> : Career of Károly Francsics barber-master of Veszprém	298
<i>Scheiber, S.</i> : Jewish inscription in Hungary from the 3rd century till 1686 (<i>Kőhegyi, M.</i>).....	298

S O M M A I R E

<i>Kótay, P.</i> : Un voyage de Ferenc Páriz Pápai à Dresde (1672)	9
<i>Bartucz, L.</i> : Examens anthropologiques et d'identité az squelette de Semmelweis	57
<i>Ormos, P.</i> : Le rôle de József Inre dans l'évolution sanitaire de Hódmezővásárhely	113
<i>Püschel, E.</i> : Angeborene Gliedmassendefekte (Dysmelin) im Schrifttum des 16. und 17. Jahrhunderts.....	121
<i>Tóth, T.</i> : The Variability of the Brain-Weight by Homo.....	131
<i>Sattler, J.</i> : La translation du livre d'Hippocrate (Continuation d'un travail paru dans le No 33. de notre publication).....	143
<i>Vörös, L.</i> : Contribution à l'aspect et à l'appartenance social des médecins universitaires à l'ére de Horthy.....	243
<i>Documentation</i>	
Rescrits et rapports concernant des aliénés au XVIII ^e siècle	291
Mesures prises en 1908 en faveur de la protection sanitaire des fréquentants l'église	293
Comment la ville de Késmárk a-t-elle estimé l'activité médicale de Jean Jacques Engel.....	293
Une satire contre Blandrata (<i>Zsakó, I.</i>).....	295
<i>Compte rendu</i>	
<i>Cseh, I.</i> : Contribution à l'histoire de l'hôpital municipal de Baja	297
<i>Süle, S.</i> : Ferenc Pete Kisszántói.....	297
<i>Vörös, K.</i> : La carrière de Charles Francsics, barbier de Veszprém	298
<i>Scheiber, S.</i> : Inscription juives en Hongrie, des le III ^e siècle jusqu'à 1686 (<i>Kóhegyi, M.</i>).....	298

S O M M A R I O

<i>Kótay, P.</i> : Un viaggio di Ferenc Páriz Pápai a Dresda (1672)...	9
<i>Bartucz, L.</i> : Disquisizioni antropologiche e d'identificazione sullo scheletro di Semmelweis.....	57
<i>Ormós, P.</i> : La parte di József Imre nello sviluppo sanitario di Hódmezővásárhely	113
<i>Püschel, E.</i> : Angeborene Gliedmassendefekte (Dysmelin) im Schrifttum des 16. und 17. Jahrhunderts.....	121
<i>Tóth, T.</i> : The Variability of the Brain-Weight by Homo.....	131
<i>Sattler, J.</i> : La versione del libro d'Ippocrate (Continuazione del lavoro uscito nel No 33. della nostra pubblicazione).....	143
<i>Vörös, L.</i> : Notizie sui aspetti e sull' appartenenze sociali dei medici universitari nell'era di Horthy.....	243
<i>Documenti</i>	
Rescritti e rapporti fatti nel affare dei alienati al secolo XVIII.	291
Regolamenti presi nel 1908 in favore della protezione sanitaria dei frequentatori della chiesa.....	293
Come la città di Késmárk aveva apprezzato l'attività del medico Giovanni Giacomo Engel.....	293
Una satira contro Blandrata (<i>Zsakó, I.</i>).....	295
<i>Recensione</i>	
<i>Cseh, I.</i> : Notizie sulla storia del nosocomio municipale di Baja	297
<i>Süle, S.</i> : Ferenc Pete Kisszántói.....	297
<i>Vörös, K.</i> : La carriera di Carlo Francsics, barbiere di Veszprém	298
<i>Scheiber, S.</i> : Prescrizioni giudaiche nell'Ungheria dal secolo III. a 1686 (<i>Köhegyi, M.</i>).....	298

СО Д Е Р Ж А Н И Е

<i>Пал Котаи</i> : Дрезденский путь Ференца Папаи Парци (1672)	9
<i>Лаёш Бартуц</i> : Антропологические исследования и исследования по опознаванию личности Земмелвейса	57
<i>Пал Ормош</i> : Роль Ёжефа Имре в развитии здравоохранения Ходмезовашархей	113
<i>Ерих Пюшел</i> : Врожденные дефекты конечностей в литературе 16—17 столетий	121
<i>Тибор Тот</i> : Варибельность веса мозга у человека (?)	131
<i>Ено Шаттлер</i> : Перевод книг Гипократа (продолжение статьи, напечатанной в 33 номере)	143
<i>Ласло Вёрёш</i> : Данные об общественных взглядах и общественных установках университетских врачей периода Хорти	243

Данные:

Отношения и доклады XVIII века, касающиеся положения душевно-больных	291
Распоряжения 1908 года относительно профилактики здоровья посетителей церквей	293
Как расценивал город Кешмарк врачебную деятельность Яноша Энгеля	293
Эпиграмма на Бландрата (<i>Жако</i>)	295

Библиография:

Имре Чех: Данные к истории больницы города Байя	297
Шандор Шюле: Ференц Пете Кишсантаи	297
Карой Вёрёш: Карьера веспремского хирурга Кароя Франгич	298
Шандор Шейбер: Надписи венгерских евреев Времен III столетия до 1686 года (<i>Михай Кэхеди</i>)	298

I N H A L T

<i>Kótyay, P.</i> : Ein Dresdner Weg des Ferenc Páriz Pápai (1672)	9
<i>Bartucz, L.</i> : Anthropologische und Identitäts-Untersuchungen an den Skelett von Semmelweis	57
<i>Ormos, P.</i> : Die Rolle von József Imre in der Entwicklung des Gesundheitswesens von Hódmezővásárhely	113
<i>Püschel, E.</i> : Angeborene Gliedmassendefekte (Dysmelin) im Schrifttum des 16. und 17. Jahrhunderts	121
<i>Tóth, T.</i> : The Variability of the Brain-Weight by Homo	131
<i>Sattler, J.</i> : Die Übersetzung des Buches von Hippokrates (Fortsetzung der in unserer Publikation Nr. 33. erschienenen Arbeit)	143
<i>Vörös, L.</i> : Beiträge über die Gesellschaftsbetrachtung und die gesellschaftliche Zugehörigkeit der Ärzte an den Universitäten der Horthy-Ära	243
 <i>Dokumentation</i>	
Zuschriften und Meldungen betreffs Geisteskranken im XVIII. Jahrhundert	291
Verordnungen, die im J. 1908 zwecks der Behütung der Gesundheit von Kirchenbesuchern verabschiedet worden sind	293
Wie würdigte die Stadt Késmárk die ärztliche Tätigkeit des Johann Jakob Engel	293
Ein Spottgedicht gegen Blandrata (<i>Zsakó, I.</i>)	295
 <i>Buchbesprechung</i>	
<i>Cseh, I.</i> Beiträge zur Geschichte des Städtischen Krankenhauses zu Baja	297
<i>Süle, S.</i> : Ferenc Pete Kisszántói	297
<i>Vörös, K.</i> : Der Lebenslauf des Karl Francsics, eines Veszprémer Barbiermeisters	298
<i>Scheiber, S.</i> : Jüdische Inschriften in Ungarn vom III. Jahrhundert bis zum J. 1686 (<i>Kőhegyi, M.</i>)	298

PÁPAI PÁRIZ FERENC DREZDAI ÚTJA (1672)

Írta: KÓTAY PÁL (Tirgu Mures-Marosvásárhely,
Román Szocialista Köztársaság)

Közel fél éve már, hogy vándorúton van, vagy amint akkor mondták, bujdosik. A rázuhanó idegen világ mozgalmas színorgiája tekintetének prizmáján egészséges alapszínekké bomlik szét, s a zsongó polifóniából tiszta, otthoni hangokat hall. Kezdeti szorongása lassan felenged, s a nagy városok vadonában a nemes vad egészséges ösztönével biztosan tájékozódik, a látni- és tanulni vágyó ember céltudatos határozottságával mozog.

Május elsején Boroszlóban — hogy ne keltsen úton-útfélen feltűnést — leveti az enyedi diákok tógáját és német köntöst csináltat. „Nagy drágán, rosszat” — írja. Három hét múlva Lipcsében beiratkozik az egyetemre. „Lipsiában, az holott elunván az némaságot, megmaradék az Academiában” — olvassuk tovább. A felvételhez megkívánt díjakat megfizeti, s a szokásos szertartások, a depositio után jellekpül ő is megkapja a sót és bort, hogy ezután a tudomány és a bölcsesség legyen szavának és tetteinek fűszere és meghallgassa, megszívlelje az arra hivatottak intéseit és dorgálását. Pontosan feljegyzi, hogy a bekebelezésért a rectornak és a bölcsészettkar dékánjának egy-egy tallért, a depositornak és az absolutornak nyolc-nyolc garast, „*pro inscriptione in matriculam*” tizenhat, s a könyvtár számára négy garast fizetett.

A gazdag polgárok, a nyomtatott könyv, a „fekete művészet” és az országos sokadalmak városában töltött egyetemi életéről nem sokat tudunk. Egyetlen tanárának, a botanikát tanító *Amman Pálnak* nevét jegyzi fel. Doktori értekezését többek között neki is ajánlja, s vele

élete végéig levelezik. Megemlíti még, hogy *Moebius* orvosi magán-kollégiumában is felvételt nyert.

E század az orvostudományban a rembrandti „Anatómiai lecke” kora. A *compositio* — a *medicina* — középpontja már nem egy szent, nem az uralkodó, hanem a magyarázó professor, hanem a tudomány szigorú törvényei szerint felboncolt emberi test — a *corpus humanum* — izgalmas varázsa. Erről árad a fény, ez világítja meg az érdeklődő arcokat, akik az arányosságot, az emberi szervezet harmóniáját, szerkezeti tökéletességét csodálják, s a mozdulatlanságban, a halotti merevségben is az élet, a mozgás nyomai után kutatnak. Még arra vannak ugyan utalva, amit szabad szemük lát, bár szorgalmas kezek a lencséből már játékos *microscopia ludicria*-t és szerény, de meg nem alkuvó *microscopia seria*-t készítettek.

Minden, ami az anatómiától távolodik, egyre lágyabb, elmosódottabb, s végül elvész a tudatlanság, az ismeretlenség szürke közyében. A kép sarkában elől ott van még a haladás béklyója, a szabad vizsgálódást és kutatást gátló nyitott fóliáns, a figyelmet ez azonban már alig köti le. A tiszta megismerés vágya a jól sikerült portrékat eleven, mozgalmassá egységgé formálja.

A főiskola ebben a korban kizárólag a tanulás forrása, kutatómunka ott még nem folyik. A század nagy vívmányai a gyakorlóorvosé, aki az élet ütőerén tartja kezét, s a társadalmi szükséglet parancsszavát hallgatja, s a legégetőbb kérdésekre nemegyszer már meg is találja a feleletet.

De le *Boë Sylvius* halálának éve ez. Egyé a kevesek közül, aki boncolási leletekkel igyekszik ellenőrizni a klinikai képet és a „tüdősorvadás” lényegét már a *tuberculumban* látja.

A naplóban minderről egyelőre semmit sem találunk.

Nem ihletik szólásra a paraszt- és harmincéves háborúk emlékei, a világ első vásárvárosának mozgalmassága, a kereskedelmen, a szászországi és thüringiai bányák kincsein gazdagra hízott polgárság pompázó renaissance palotáinak élete és a késő gótika templomóriásai. A szerző feszülten figyel és vár. Tanulja a nyelvet, s adap-tálódik az idegen világhoz.

Ha nagy ritkán megszólal, hangjában csak hazai emlékek elevenednek: „*13 iunii. Szigeti György uram volt nálam Lipsiában*” — írja.

Barátságot köt néhány diáktársával, közöttük különösen egy

Andersohn nevű porosz ifjúval. Ez jó barát, tolmács és útitárs egy személyben. Június 27-én ismét úton vannak; Merseburgba készülnek. Útközben megnézik a lützeni csatamezőt, ahol a harmincéves háborúban 1632. november 10-én *Gusztáv Adolf* svéd király elesett. „... az útban Linczen város mezején láttam az helyet, az hol *Gustavus Adolfus rex Sveciae* elveszett, ott az monumentum.” A hosszú háború okozta szörnyű pusztítás még sajtó fájdalom és elevenen vérző seb. Párizs a csata után pontosan negyven évvel jár arra, s a temetetlen halottak szörnyű maradványai még ott fehérlenek a csatamezőn. „... az sok száraz csontok ott hevernek a mezőn mostan is” — írja. A helyet, ahol a király holttestét megtalálták, hatalmas gránitkövel jelölték meg. „Az monumentum” nagy műveltségű, tiszta jellemű férfiú emlékéét őrzi mindmáig, akit ellenfelei is megbecsültek. A gyászos emlékü *Caraffa* is így ír róla: „*Gustavus rex, cui parem Suecia nullum, Europa paucos dedit.*”

A naplót tovább így folytatja: „Tovább *Chersberg* falunál látszik igen nagy sáncz az hol *Rudolfus* császár idejében igen sok magyarok vesztenek, az jobb keze elesett az harczon magának a Császárnak is, és még most is az *Martisburgumi* templomban asserválják, amelyet láttam.”

1672. július 25-én útjuk meghatározott célja Drezda. „25 julii indultam Drezdába edgy prussus barátommal, neve *Georgius Andersohn Augsburgens.*”

A szász választófejedelemség székvárosának a XVII. század közepén a német mozaik-államok között különleges szerepe van, s már akkor megérdemli a későbbben kapott „német Firenze” nevet. Európából a Közel- és Távols Keletre a világkereskedelem áramlása, az Amerikába és Indiába vezető közvetlen tengeri utak felfedezése előtt a Földközi tengeren át irányult. Észak- és Nyugat-Európából a Földközi tengerre Németországon át vezetett az út. E fő kereskedelmi út mellett fekvő német városok — főként Nürnberg és Augsburg — a világkereskedelem fontos át- és lerakodó helyeivé váltak. A távoli országok mesés világából egyre több, addig ismeretlen áru kerül Németországba: drága szövetek, csipkék, szőrmék, igazgyöngy, kínai porcelán, exotikus fűszerek és gyümölcsök, elefántcsont, kókuszdió, gyöngyházkagyló és egyéb, díszítésre és művészi feldolgozásra alkalmas anyag.

A két város pénzemberei virágzó kereskedelmi- és bankvállalatokat alapítanak és hatalmas jövedelemre tesznek szert.

A gazdasági fejlődéssel együtt az alattvalók véréből és verejtékéből élő fejedelmek, udvari nemesek és a hűbéri birtokok lovagjainak szüksége egyre nő és igényességük egyre fokozódik. A mindennapi használati eszközök még rendkívül kezdetlegesek, de minden, amit nyilvánosan, lovagi tornákon, fényes ünnepeken mutogatnak, a legjobb anyagból, technikai tökéletességgel és hivalkodó pompával készül. A német föld e területén a kézművesség művészi fokra emelkedik, s a fejedelmi udvarok fényűzése elképzelhetetlen arányokat ölt. Az ember és lovának páncélja, a ruha és a fegyver, ékszerek, edények és egyéb használati tárgyak drága fémekből, ritkaságszámba menő anyagokból készülnek. Egy-egy fejedelmi udvar tobzódik az arany, ezüst, zink, bronz ékszerekben és használati tárgyokban. A gobelin és selyem tapéta, a faragott és berakott bútorok, drága szőnyegek a fantázia, a pazarlás és az izlés fejlődésének páratlan példái.

A módos polgár minden tekintetben a főúrral igyekszik egyenlővé válni. A hazai szövőipar az igényeket kielégíteni nem képes. A képzelet szülte káprázatos színek, gazdag változatos formák fárasztó nyugtalansága éles ellentétben áll a késő reneszánsz józan, nyugodt szellemével.

A német fejedelmek között - akiből a XVI. és XVII. században a szétforgácsolódott országban néhány száz is akad - a fényűzés, a pazarlás és pompa kifejtésében határtalan versengés folyik.

A délnémet föld és két városának kiváltságos helyzete azonban nem tart örökké. Amerika és az Indiába vezető közvetlen hajóút felfedezése után a világkereskedelem fő útiránya a Földközi tengerről az Atlanti-óceánra tevődik át. Néhány évtized múlva a német kereskedő kiszorul a világgpiacról. Az új világ ezüstje sokkal olcsóbb, mint az övé. Az ipar és a művészet és az iparművészet e két ősi fellegvárának fénye fokozatosan halványul. A századfordulón és a XVII. század első felében az addig sziklaszilárdnak hitt kereskedelmi céhek és bankok összeomlanak. Ezek - miután kereskedelmi tevékenységük korlátozódik - pénzkölcsönzéssel foglalkoznak. Kölcsönöznek a császárnak, a királyoknak, az egyházi és világi fejedelmeknek, akik az állandó háborúk és fényűző életmódjuk miatt pazarol-

ják a pénzt, s végül képtelenek tartozásukat fizetni. A német polgárnak látnia kell, hogy a gazdasági életben a siker vagy bukás, az érvényesülés vagy a csőd nem az egyén rátermettségétől, szorgalmától, egyéni ügyességétől függ, hanem az egyéni akarattól független. Igaz, hogy ezt az emberi akarattól független, objektív törvény érvényesülését ő még csak így fogalmazhatja meg: „... nem azé, aki fut, nem is azé, aki nagyon akarja, ...”

A világkereskedelem fő útvonalainak megváltozása, a kereskedelmi és bankházak tragikus összeomlása a szász választófejedelemség területét nem érintette közvetlenül. Szászország nem esett a világkereskedelem fő áramába. Gazdasági ereje és ezzel kapcsolatos kulturális fejlődése nem a távoli világgal folytatott kereskedelmén, hanem egészségesen erősödő saját ipari termelésén alapult. Bányászatának jelentőségét csökkenthette az újvilág olcsó ezüstje, zink, vas és egyéb fémtermelése a többi fejedelemségénél jóval nagyobb volt. A növekvő szükségletek ellátására *I. Agost* Meissenben selyem- és bársony manufaktúrát alapít, s 1569-ben az itáliai *Ambrogio Spiratelli* selyműzem létesítésére nyer engedélyt. Az Érchegységben len és gyapjú szövőipar virágzik. Az egyszerűbb és díszesebb fegyverek, páncélok, használati tárgyak, tálak, korsók, serlegek és ékszerek gyártása már nemcsak a belső szükségleteket elégíti ki, bőven jut belőlük a külföld számára is.

Így érthető, hogy a délnémet területekkel szemben Szászország a német föld gazdaságilag legjelentékenyebb, legerősebb országa lesz. Az „*Elector Saxoniae*” a többi uralkodóval folytatott versenyben az élre kerül, udvara a legnagyobb pompát és a legpazarabb fényűzést fejt ki. A drezdai fejedelmi kastély kincsesháza, a „*Kunst-kammer*” a XVII. század derekán Európa egyik leghíresebb, gazdag és csodálatos látnivalói miatt legvonzóbb intézménye lesz.

A műgyűjtemények ez ősi formái nem alapítóik műértő akaratából, művészkedvelő vágyából születtek, nélkülözhetetlen eszközei a fejedelmi representationak. Gazdáik a széles világnak, de elsősorban uralkodótársaiknak igyekeznek velük hatalmukat, gazdaságukat bizonyítani. Bennük a tiszta művészet és a legnemesebb iparművészet remekei mellett a gyermekes tévhit, a babonák, csodák és szörnyek iránti naív, sokszor már beteges vonzódás jellemzi a kort, amelyben születtek.

A drezdai fejedelmi udvar kincsestárát I. Ágost választófejedelem alapította 1560-ban. *Woldemar v. Seidlitz* már 1885-ben megállapítja, hogy a gyűjtemény alapítása uralkodói tevékenységének csak szerény, másodrangú cselekedete volt. Uralkodásának idejét főként arra használja fel, hogy alattvalói terhére a fejedelmi magántulajdont tovább növelje. Számára a vadászat országa népénél többet jelent. Parasztjainak megtiltja, hogy udvaraikat és kertjeiket a vadak elől bekerítsék. Az udvartartás csökkentése céljából megszünteti a személyzet udvari étkeztetését. Ez az alattvalóival a fősvénységig takarékos „jóságos” uralkodó a fejedelmi representációban tékozlóan bőkezű, s leírhatatlanul fényűző mindenben, ami a külvilághoz szól.

A XVII. század közepén a gyűjtemény természetesen sokkal gazdagabb, sokkal pompázóbb, mint alapítása idején. Állományát ajándékozás, vásárlás, hadizsákmány egyaránt növeli. Mesés gazdagságának híre messze földre elterjed. A soha nem látott szépségek és ritkaságok izgalmas varázsa vonzza magához a két ifjút.

Páriz eddig szűkszavú naplója most közlékennyé, helyenként lelkesen áradozóvá válik. A szöveg személyes, lírai mélyvizeiből feltörő kettős fénytörésű fényekben az új, eddig ismeretlen világ színei beszédesebbek az otthoniénál. A gazdag élményanyag költői képeit a közvetlen átélés testmelege élteti. Mint minden vérbeli művész útirajzában, ebben is a költészet és a valóság játékos kergetőzése diktálja a mondanivaló lelkes, lüktető ritmusát.

Útjuk Lipcséből Drezdáig két napig tart. Worzenben ebédelnek „...itt *cathedrale templum*” — írja. Vacsorájuk egy másik városkában, Ossatzban van, amit — mint kezdetben annyi sok más szót — hallomás után „Hossatz”-nak ír. Másnap, június 26-án érkeznek Meissenbe. Az Elba két partján elterülő, hegyen-völgyben épült város „szép várával, hosszú, fedett köhídjával” nagyon tetszik neki. „Szép függő híd ez, amelyet nagyértékű, művészi darabnak tartanak — *Bertinus* szerint sehol a világon párja nincsen.” A folyó és a vár, a bástyák és tornyok, a híd, az ízléses épületek, a gyümölcsösök és szőlőskertek, az érintetlen természet és az emberi alkotás lenyűgöző harmóniájának láttán így kiált fel: „*Igen szép kies hely ez a Misna, juxta Albim, inde nomen provinciae Misnia : hanc civitatem Philippus Melanchton Canam Galileae vocare solebat.*”

E festői völgynek mélyében még jó negyed évszázadon át szunnyad

a Távol-Kelet mesés, csaknem megfizethetetlen kincse, a porcelán: de levegőjében ott él az ígéret, hogy a hazai mesterek képzelőereje új művészetet teremtsen, s Böttger műve nem marad csupán a kínai porcelán szolgálatán utánzata.

Estefelé Drezdába érkeznek. Napnyugta után közelítik meg a várost. Az Elba partján az Óváros felől lenyűgöző látvány tárul eléje. Az aranyló alkonyatban csillogó vizen túl a falakkal megerősített folyóparton a fejedelmi kastély nyugalmat parancsoló, részarányos összhangja uralkodik. A reneszánsz őszinte, életvidám színei itt már elúzták a gótika fojtogató légkörét, komor, merev formáit. A haladás eszméivel átítatott polgárságot a késő reneszánsz egészséges életritmusa tartja hatalmában. Komoly, két-három, sőt négyemeletes házaik díszes erkélyeikkel, tetőikkal és oromzataikkal a levegőnek és a fénynek tárnak tág ablakot és harsogó életörömről beszélnek. „*Ma ezer aranyon sem lehetne megvenni azt a házat, ami harminc évvel ezelőtt még háromszázat sem ért*” -- mondja kísérője. Igaz, amit a kor krónikásaként a meissenai dóm ura írt: „*Az újonnan épített házak vidéken, vagy más városban csodás kastélyoknak is beillenek.*” Csak a Kereszt-templom árnya emlékeztet még arra, hogy az új, az ifjú város már valamikor a középkorban szerény, de önálló település volt.

Később fejön a hold. A szétszakadozott felhők közül kiszűrődő hideg fénye olvasztott ezüstté változtatja a folyót, amelyen a kőhíd ívei imbolygó, sötét árnyékként remegnek. A dereglyék árnyai mellett egy-egy megkésett lovas térdig gázol a vízben. Fáradt állata hosszúra nyújtott nyakkal igyekszik oltani szomjának tüzét. A lassan sötétbe merülő városba az este már nem tudnak bemenni. Szállásán a mécses szegényes, remegő fénye mellett álomra nehezedő szemmel írja a rongypapírra: „*Eodem die Dresdam ubi eodem die non sumus intromissi, sed pernoctavimus in veteri ut vocant -- Dresda.*”

Másnap nyolc, különféle vizsgálat után egy drezdai polgár, *Johann Christophorus Schimpf* kezességét vállal éretttük. Csak ezután mehetnek át a hídon és léphetnek be a város kapuján. Ki volt kezességük, nem tudhatjuk. Előkelő ember lehetett, mert így emlékezik meg róla: „*Ez igen udvari ember, mindennap vendéglett ott létünkben ingyenn.*” Személyes ismeretségüknek, jó ajánlóleveleiknek, s nem utolsósorban egyéni rokonszenvedésüknek köszönhették, hogy a

fejedelem egyik belső udvari embere — a hamburgi származású *Lütken Miklós* — fényes ebéden látta őket vendégül, a kastély egyik magas tornyának termében. „*Item cubicularius Electoris Nicolaus Lütken Hamburgens, splendido convivio nos excipit in excelsia quadam turri arcis.*”

Miután az udvarmester engedélyét elnyerték, július 27-én meglátogatják a fejedelem egyedülálló, páratlan szépségű *Technophilaciáját*. „... *27 julii Technophilacia incomparabila (Gunstkammer) Electoris visitavimus, primum venia ab Aulae Magistro impetrata.*” . . .

A kincsestárt, a *Kunstkammert*, amit „*Gunstkammer*”-nek ír, a XVI. században a fejedelmi család tagjain kívül csupán uralkodók és igen magas állású állami személyiségek — a fejedelem személyes vendégei — tekinthették meg. Nincs is ebből az időből a kincstárnak olyan leírása, amelyet utazó író, vagy polgár tolla jegyzett volna fel.

Csak a XVII. század elejétől volt lehetséges — „*különleges elővigyázatossági feltételek és rendszabályok betartása mellett*” — nem fejedelmi vérből származó látogatóknak 4–6 arany fejében a gyűjteményt hivatalos vezetéssel megtekinteni.

Párizs és útítársa látogatásának idején a kincstár felügyelője, — amint akkor nevezték *inspectora* — *Tobias Beutel* csillagász, matematikus és térképész, akinek 1658. június 21-i keltezéssel fennmaradt szerződötési okmánya igen érdekes adatokat tartalmaz. Eszerint a kincsek felügyelete és gondozása a felügyelő kötelessége, akinek e célra két műszerész áll segítségére. Az *inspector* a rábizott kulcsokat csak a választófejedelemnek, az udvari főmarsallnak, vagy az udvarmesternek adhatta át, akiknek közvetlen alárendeltje volt. Az udvarmester rendelkezéseinek feltétlen engedelmességgel tartozott, s ennek engedélye nélkül semmiféle változtatást nem végezhetett a kincstárban, s oda idegent nem engedhetett be. A szerződésben megállapított jövedelem igen csekély, abból megélni nem tudott. Emiatt borraalókra (*Trinkgelder*) volt utalva, s érdeke volt, hogy a kincstárnak minél több látogatója legyen. A látogatási díjakból az *inspector* két ötödöt kapott, míg a többi három ötödöt a műszerészek kapták, akiknek jövedelme az övénel is sokkal nyomorúságosabb volt.

A látogatási engedélyt azonban nem az *inspector*, hanem felettese, az udvarmester adta. Ennek vigyáznia kellett, *nehogy túl nagyszámú*

közönséges csöcseléket” (így nevezi az okmány a polgárt) engedjenek be.

A korabeli vendégekönyvek adatai szerint a kincsestár látogatottsága igen különböző volt. 1684-ben pl. a világ minden részéből kerekén 800 látogatót említenek, a többi években lényegesen kevesebbet. Előfordult, hogy a fejedelem — ha neki a látogatók nem tetszettek — a kincstárat időnként teljesen bezáratta. Mivel így a felügyelő jövedelme nagyon megcsappant, a régi írásközött gyakran találunk kérvényeket, amelyek a látogatás újból megengedéséért esedeznek.

A történelmi fejlődés kényszerítő hatása alatt a XVII. században a fejedelemnek fokozott mértékben kell a kincstár mutogatásával hatalmát és gazdagságát bizonyítani. A kapuk így megnyílnak nemcsak a nemesek, hanem a polgár, de főként a „*jömegjelenésű külföldi utazók*” számára is, akiről feltételezte, hogy a szász választófejedelem hatalmának és gazdagságának híret messze földre elviszük. Ebből az időből számos útleírás igazolja, hogy Európa leggazdagabb kincsgyűjteményének tulajdonosa az „*Elector Saxoniae*” volt.

Az első, nem fejedelmi vérből származó ismertetés *Paul Hentzner* sziléziai jogtudósé, aki 1600 nyarán jár Drezdában. A XVII. században az útleírások száma egyre nő. *Anton Weck* 1680-ban megjelent *Dresdener Chronik*-ja így ír: „*Mindent összevetve a kincstár olyan nagyméretű, remekművekben és ritkaságokban annyira gazdag, hogy azt inkább csak csodálni, mint leírni, vagy akár alaposan áttekinteni lehetne. Hatalmas uralkodók és államférfiak, okos és nagy műveltségű utazók megcsodálták már és elismerik, hogy ehhez hasonló sem Németországban, sem más külföldi császárságban, királyságban vagy egyéb országban sehol sem található.*”

Nyolc évvel azelőtt, 1672-ben jár arra *Pápai Páriz Ferenc*. Látogatását megelőző évből 1671-ből származik a gyűjtemény pontos leltára. Eszerint csak az utóbbi 16 évben (1656—71-ig) több mint ezer értékes műtárggyal és más drágasággal gyarapodott a gyűjtemény. Ennek ellenére a XVII. század közepén az még nem a mai értelemben vett tudományos vagy művészeti múzeum, hanem túlnyomó részt furcsa különlegességek és ritkaságok tarka tárháza.

Páriz látogatása idején Szászországban *II. János György* a választófejedelem. Alakja, egyénisége nem sokban különbözik elődeitől.

Ragyogó ünnepeinek, fényűzésének és pompakedvelésének költségeit ő is alattvalói véréből sajtolja ki. Az építészet iránt azonban különös érzeke van. Hazahívja Itáliából a város fiát *Wolf Casper von Klengel*, aki az olasz barokk épülő palotaóriáisait, Róma művészi kútjait, a tó és a kert díszítő elemeit tanulmányozza, udvari építőmesterré nevezi ki, s ketten a barokk művészet első csiráit ültetik el az Elba-parti fejedelmi székvárosban.

A kincstár virágzásának teljében van, de állománya a tiszta művészet mértékével mérve részben értéktelen. Csak a század végén a feltartóztathatatlan társadalmi fejlődés, az egyre erősödő és műveltebb polgár igényességének követelésére jelennek meg fejedelmi representatióként a művészi kép-, szobor-, fegyver- és tudományos gyűjtemények, s szaporodik az alapítólevelek alján *Erős Ágost* jellegzetes kézjegye: „Fiat, aprobat Augustus Rex.”

Páriz a ritkaságok hét termét — „*In principalii Technophylaciae VII camerae, splendidissimis raritatibus instructae*” — részletesen leírja. Az ismertetett anyagon csodálkozó nyílt tekintete, őszinte lelkesedése mellett nyugodt, mértéktartó józan ítélete tükröződik. A leírást az anyagon átsugárzó és azt átmelegítő önarcképe teszi különösen vonzóvá, érdekessé.

Az első teremben csodálatra méltó drága sebészi eszközöket lát. Messze van még az orvosi diplomától, s amíg az őt érdeklő számtalan ritkaságot részletesen ismerteti, a sebészműszerek jellemzésére mindössze egyetlen mondatot szán: „*In prima camera instrumenta chirurgica multiplicia et multa pretii.*”

A második teremben a sok velencei üvegserleg és pohár, arany és ezüst kupák látványa bűvöli el. A már a rómaiak idejében kedvelt edényalak, a hosszú és keskeny csúcsos pohár, ennek a kornak is általánosan használt eszköze, gyöngyöző borral telten minden hollandi csendéleten is látható.

A terem tárgyainak tarka összevisszaságán szivárványos gazdagsággal tündöklük a játékos napsugár. „*Vagyon egy csodálatos üveg gallya*” — írja. „*Egy gyöngyház asztal, Bacchus aranyból való gyöngyház hordón ül ; egy szép pohár, ha ki isszák s fölfordítják, süttö asszonyt representál, kinek az teknőtészta a fején : griff madár köröm, mint egy nagy kürt aranyba foglalva : (ha abból iszol, jó láz, pestis és dögihal ellen) egy halforma kis hüvely, mintha eleven volna, kések, villák*

benne, az kopoltyúján nyitják meg; mindenféle madarak in justa statura, természetes nagyságban gyöngyházból.

Igen szép fa sellegek, amelyeket Elector Saxoniae Augustus propria manu tornavit."

A cink tompa, ezüstös fénye mellett a látogató számára kellemes, látvány a tányérok, tálak, korsók és kannák között az üveg könnyű világos áttetsző anyaga. A poharak gazdag változatossága, alakjuk és méreteik, díszítésük pompázó bősége arról tanúskodik, hogy a barokk-kor embere is kedvelte az italt és szertartássá emelte a bor fogyasztását. A XVII. század közepén nemcsak a drezdai fejedelmi kastély, hanem minden nagyobb szászországi várkastély (Moritzburg, Königstein, Torgau, Hoflössnitz) pincéje udvari pince volt.

Az ivószerszámok gyűjteményének legértékesebb darabjai az ún. bacchus korsók. Több literes, henger alakú, fedeles, világoszöld, sárgás- vagy tengerzöldszínű anyagból készült edények ezek. Közöttük a legszebb 1651-ben készült. Rajta csillogó email-festéssel, a sisak és akantusz díszítéssel ellátott teljes szász címer látható. Felette *Páriz* az 1651-ben uralkodott választófejedelem nevének kezdőbetűit: I.G.H.Z.S.G.S.U.B.C. (Johann Georg (I) Herzog zu Sachsen Göllich (Jülich) Cleve und Berg Churfürst) olvassa. A címer alatt a gyártási év „1651”, tőle jobbra és balra fehér betűkkel az ivásra buzdító sorok:

*„Der Wein der Edle Reibensafft,
Hat in sich gar sehr grose Kraft,
Cicero der berühmte man
Sein lob nich genug beschreiben kan.
Gott lest allein auss seiner Krafft,
Wachsen den Edlen rebensafft,
Drumb trinckt den Wein mit gutter Mass
Und sag auch DEO GRATIAS.”*

A korsó hátsó oldalán hatalmas sárga hordón ül Bacchus, a barokk-kor annyira kedvelt és gyakran használt díszítőeleme egy aranylő szőlőtő mellett. Kék szőlőfürtök koszorúja övezi tagbaszakadt alakját, s bronzvörös kacs koszorúzza fejét. Hatalmas tölcserből nyakalja az isteni nedűt, s követésre csábítja a szemlélőt.

A „fa sellegek”, amelyeket „maga az Elector Augustus propria

manu tornavit", 1587-ben a drezdai kastélyban létesített esztorgályozó műhelyben készültek. A választó főként az elefántcsont dísz tárgyakat kedvelte, s *Georg Vackert* udvari esztorgályosnak hívatta el Münchenből. A drezdai gyűjteményben még ma is 58, a mester kézjeggyével (G. W.) és a készítés évével jegyzett értékes darabot őriznek munkáiból.

A harmadik teremben színpompás ládák és értékes képek látványa ragadja meg. „*Variae pretiosae cistae et picturae.*” Ezzel a mondattal intézi el az ott látott értékes anyagot, a festményeket nem elemzi. *Hans Bol*, *Albrecht Dürer*, a két *Cranach* és *Holbein* művei számára semmit sem mondanak. S ha nem látja a forrást, nem figyelheti meg, mennyire terjed annak termékenyítő hatása. Közvetlen környezete, szűkebb hazája érzéketlen, nemegyszer ellenséges a picturával szemben. A német reneszansz festőóriásai, Hollandia tulipánjai, *Rubens*, *Rembrandt*, *Van Delft* színei, hazájában sem tudták áttörni a kálvini ridegséget. A sekély, idegen tájakon eredő forrásoknál táplálkozó, egyházművészetében is a világi élethez idomuló német barokk festészetéből akkor s ott valószínűleg még semmit sem láthatott.

A kincstárban eleinte különösen kevés a kép, s ezek is a helyiség, a falak díszítése, s nem művészi élménykeltés céljából függenek a falakon. A Kunstammer alapításának idején legtöbb német mester értékes munkája még a fejedelmi kastélyokban és templomokban található. A kincstár 1640-ből származó leltára azonban már 118 festményt említ. *Párizék* ottjártakor a század második felében ez a szám még jelentékenyen növekszik. Egyedül 1657-ben az ifjabb *Crana h*-nak 18 képével gazdagszik a gyűjtemény. A kor átlagemberének, a látogatók zömének a festészet még nagyrészt idegen. Jellemző, hogy az 1678-ban a wittenbergi vártemplomból a drezdai gyűjteménybe került szárnyas oltár, az ún. „Drezdai Oltár”, *Albrecht Dürer* csodálatos műve — mint ismeretlen mester műve került be „*Seynd incerti autoris*” megjegyzéssel, jöllehet a wittenbergi templomban mint eredeti *Dürer* művet ismerték.

A terem leírása során megegyezően találkozunk a festészettel. „*Egy himmel varrott láda*” — írja — „*megeskünnél rajta, hogy kívül az virágokat képiro festette, nullum vestigium acus etc. innumera.*” Pontos megfigyelő, a képzőművészet terén azonban a szobrászat, a plasztika

áll hozzá közelebb. „Az *Martisburgi templomban*” a jellegzetes barokk szoborcsoportot csodálja és rendkívül meglevevítő erővel írja le.

A leendő orvos reális életszemlélete, anatómiai érzéke és érdeklődése diktálják tovább a szöveget. „... egy ládában az indiai feredőház representáltak — írja — igen szép sculptura.” A ládák leírására különös gondot fordít: „Gyöngyház ládák, kikben asztalhoz való szerszámok: patika ládák gyöngyházból. Igen szép nótákat verő órák.” Majd: „Egy láda aulam Dresdensem cum omnibus minutis imo et caminis omnibus representat.”

Egy gyűrű — írja — kiben az gyémántok egy bizonyos várat representálnak egészen.” Majd az elefántcsont dísztárgyakat ismerteti. „*Varia eborea instrumenta ac aurea.*” Amint a kereskedelem a Távols-Kelettel, főként a Kelet-Indiai Kereskedelmi Társaság közvetítésével megindul, nagymennyiségű elefántcsont kerül Európába, így Drezdába is feldolgozásra. Az elefántcsont-faragások és esztergályozott dísztárgyak terme az udvari reprezentationának elengedhetetlen tartozéka lesz. Az iparművészet ez ágának Drezdában nagy múltja van. Már *II. Rudolf* császár 1599-ben Prágába hívja *G. Weckert*, a drezdai udvar elefántcsontmetszőjét, hogy ott a drezdaihoz hasonló elefántcsont-gyűjteményt rendezzen be.

Az elefántcsont dísztárgyak művészi kidolgozása gyakran elképesztő munkát igényel. Mestereik kínos műgonddal és becsvágygal igyekeznek a legnehezebb feladatokat is megoldani.

A legértékesebb elefántcsont-darab 1620-ban kerül a gyűjteménybe, s *Páriz* azt „csodálatos üveg gálya”-ként említi.

A mű a Rajna-melléki származású drezdai mesternek, *Jacob Zeller*nek, a korabarokk egyik legnagyobb művészeének a „*Neptun-fregatte*” néven ismert alkotása. Egy asztaldísz, amely a XVII. század jellegzetes hajótípusát ábrázolja, három árbócos, duzzadó vitorlákkal és jelzőzászlókkal. Különösen a vitorlák kidolgozása mesteri. Itt az elefántcsont pergament vékonyságú, áttetsző, s a szél hajtóerejének játékát, a mozgás tökéletes illúzióját kelti. Az aranyozott ezüstműből készült hajókötélek, a horgony, az evezők, az aranyból készített ágyuk és az elefántcsontból faragott matrózok, a művész gazdag képzelőerejéről, s rendkívüli kezűgyességéről, művészi igényességéről beszélnek. Gazdag, mozgalmas mitológiai, emberi és

állati alakokkal díszített barokk talpzata, főként a tenger istene, Neptunus, felejthetetlen. Felírása három és félévszázad multán is a mester művészi öntudatát őrzi: „Jacobus Zeller C. S. bestalter Kunstdrecler fecit et inventavit 1620.”

Párizt a gyakorlati élet színei vonzzák mindenütt, biztos léptekkel a való világban jár. Emberi mértékkel mér, s lelkesedése soha nem emeli a képzelet világába, sőt a képzelet szüleményeit a maga módján józan emberhez szállítja le. „Egy kőszikla representantans, mint terömlenek az drága drágakövek, sok is vagyon rajta, nagyok, mint egy dió magyaró, két kosár gyümölcs, igen sokféle gyümölcs benne oly mesterséggel, hogy semmi különbséget nem vehetni észre az természet szerint valótól.”

„Vagyon egy nagy kerek asztal — írja tovább — egy merő fából való, mellé fér 18 ember, másfél ezer tallér árúnak mondá az Camerae Praefectus.”

A negyedik terem különféle matematikai eszközök, csodálatos készítmények tárháza. „*Mathematica instrumenta varia, miranda mathematicis parata.*” Csak ez a kamara megérdemelné, ha messze földről látni mennének. Majd különböző optikai eszközökről és zeneszerszámokról ír. Az enyedi főiskola szerény egyházzenei igényei sugároznak soraiából: „*Itt láttam egy szép velencei zöld kristályból való öreg orgonát, vertem is emlékezetre. Item organum eboreum pretiosissimum; minden csője ennek ex vitro, ennek ex ebore.*” A távoli, keleti világ drága és titokzatosnak tartott anyagát, az elefántcsontot orgonakészítésre is felhasználták. Egyetlen világi hangszert sem említ. Továbbra is csak az orgonákkal foglalkozik: „*Organum ex mera cypro*” — írja tovább.

Geográfiai érdeklődése igen élénk. Különösen a Német Fejedelemségeket ábrázoló térképért lelkesedik, amelyet I. Ágost választófejedelem hat nap alatt készített rendkívüli pontossággal, fényűző kiállítással. „*Mappam geographicam Germaniae, quam elegantissime et accuratissime VI. dierum spatio manu propria descripsit Augustus Elector Saxoniae. Egy táblán — írja tovább — az mostani Elector képe, Johannis Georgii II. distinctissime látszik.*” A számtalan földgömb, az aranypénzek, kisebb-nagyobb arany karperecek, a ritka és rendkívül értékes könyvritkaságok között érdeklődését legjobban a mappák kötik le.

A földrajz és társtudományai felőli emlékek veszik körül jó húsz év múlva is az enyedi magányban, amikor a külföldi akadémia-kon tanuló tanítványának, *Teleki Pálnak*, a kancellár fiának figyelmébe ajánlja: „... *mind a két Sphaerat tanollya meg jól, ne legyen benne hospes, legyen mind Geographica, mind Astronomica cogio cognitioja, az Historia és Politika mellett.*” Pár év múlva ugyancsak egy Telekihez küldött levélben így ír: „*Küldjön kegyelmed nekem proxima occasione valami új Mappákat, kiváltképpen Europeas et Terrae Sarmatae.*”

Majd egy év múlva ismét: „*Ha Zalányi Boldizsár Ur én nálam emlékezetet fel akar emelni, küldjön valami új mappákat es Effigium Principum cum foevere meg talály ő kegyelme nálam.*”

Az ötödik teremben számtalan különböző alakú tükröt lát. „*Itt láttam Cornu genuinum (non fossile) Unicornis.*” — írja. A mesebeli egyszarvú állat legendája itt is kísért. Ez a Görögországból odakerült szörny abban az időben a gyűjtemény igen nagy értékűnek tartott darabja. *Martin Zeller* azelőtt húsz évvel „*Topographia Superioris Saxoniae*” című, *Merian* művészi metszeteivel díszített, 1650-ben megjelent munkájában erről így ír: „... *Fürnemlich aber ist daselbst zu sehen ein sehr grosses wannaftiges Einhorn samt einem Pfeile von Einhorn, so wegen seiner Grösse und Raritat mit einer güldenem Kette daselbst aufgehänget ist...*” A babonás tévhit szerint a ló alakú mesebeli állat homlokának közepén egyenes, hegyes orr lenne, amely számára hatásos fegyverül szolgál. Hazájának hol Indiát, hol Afrikát emlegetik. *Aristoteles*, *Plinius* már írnak róla, anélkül, hogy ők valaha látták volna.

Az állat képének alapját az afrikai benszülöttek primitív sziklarajzai adhatták. Ezeket ők az egyenes szarvú antilopot igyekeztek ábrázolni, amely az elemi ismereteket nélkülöző, távlattalan rajzokon egyszarvúnak tűnt fel.

Páriz a furcsa lelethez nem fűz semmi megjegyzést s a szöveg pontos vesszeje után már a „*sokféle színben játszó tükröket*” említi. „... *speculum coloratum — ha bele nézzsz, elijedsz magadtul*” — írja — annyiféle színűnek látszol.”

„*Ostáblák, ubi tes erae ex Ebore, amelynek kockái elefántcsontból faragottak, lapidibus pretiosis etc.* — olvassuk tovább. A látnivalók tömegétől, a drágaságok tobzódó színeitől már szédül, s mint a

többi korabeli látogató, e teremről megfáradtan csak annyit jegyez fel: „*Sola raritatum genera observare non potui.*”

A hatodik teremben levő dolgokkal már nem sokat foglalkozik. „*Természet adta dolgok — res naturales*” — írja. Ritka ásatási leleteket, értékes érceket és hatalmas méretű kőurnákat lát, azonban semmit sem ír le részletesen.

A hetedik — az utolsó — teremben tömérdek elefántcsontból készült szobor és féldombormű látványán lelkesedik. „*Statuae, toreumata eborea innumera et inaestimabilia. Fa pohárt sem láttam soha annyit együtt, mint itt ex ebore. Itt láttam az argonauták hat hajóját teljes hadi felszereléssel és katonákkal.*” Rendkívül tetszenek neki az automata felszerelések. „*Ezeket ha megindítja az automatárus, magoktul, minden tengeri conflictust representálnak, három hajó hárommal megütközik, ugyan csattog, egymásra kilőnek, mindenikben két rend trombitás, egyfelől is hat, másfelől is hat, ha egyik rend cessál, mindjárt a másik 6 kezdi et sonum perinde edunt pro ratione parvitatatis buccinarum. Mindeniknek in puppi rézdobos, igaz úgy veri cum sono.*”

Álmélkodva gyönyörködik a gazdag óragyűjteményben. „*Sok mesterséges órák, egy kakuk forma, mely az óraverést kakuk szóval viszi véghez.*” Úgy látszik az időmérő később igen elterjedt alakja hazája földjén nem lehetett nagyon ismert. „*...más pelikán forma, vagy inkább publican, ez mikor az órát veri confrejek perdülnek ki ex podice valameddig veri.*” A ritka madárfajta mellett elmereng. Később szótárában így magyarázza: „*Egyiptomi madár, melly a kígyótól megöletett fiacskáit önnön maga vérével meg-hintvén megéleszti és eleveníti. Pelikán madár.*”

A drezdai gyűjtemény mindmáig egyik legértékesebb darabját, Hans Schlotteheim 1602-ből származó „golyós óráját” így írja le: „*Vagyon egy szép magas mesterséges óra, melyet szép kerengő folyosó harminczszor kerül meg kívül, fenn egy kis lyukon kiugrik egy drágakő golyóbis, megkerüli minden folyosót, ugyan pereg rajtok mind aláig, ott be perdül egy lyukon s alig veszi ember eszébe oly hirtelen egy singnyi magasságra az felső lyukon ismét kiugrik. Ujabban elkerül, így kerül el hatvanszor úgy üt osztán az óra.*”

Korára jellemző beállítottsággal festi le a pázsitorok és háromkirályok imáadását ábrázoló óraszerkezetet, valószínűen Daniel Keller-dahler mesteri művét... „*...ha megindítják, ante omnia leszállnak*

az angyalok az égből az pásztorokhoz (ezek pedig mind külön-külön ki vannak csinálva^o azután a juhász forma pásztorok hárman megindulnak s akkor felmennek az angyalok s mindjárt verni kezdi az óra ezt a nótát: Menyből jövök most hozzátok etc. Azonban az pásztorok mind ballagnak az istálló felé, s oda érvén mind külön-külön meghajtják magokat. Az istállóban láttatnak: az Krisztus egy tekenőben, mellette Mária, József rengeti, Mária danolgal, s az ökrök az jászolhoz kötve úgy látszanak enni és szedegetni az jászolból nagy mesterséggel.

Ez meg levén, megindul az csillag, utána török habitusban az ajándék vivő mágusok nagy reverenciával adminisztrálják az ajándékot. Ez meglevén, úgy üt az óra."

Primitív automata-szerkezetnek kell mozgásba hoznia és tartania a jól ismert bibliai történetet. E témát a festmények között is bőven láthatta, azonban arról említést a naplóban sehol nem találunk. Nem a téma, annak kifejezési formája, a kidolgozás az, ami miatt annyit foglalkozik a művel. „*Sique labor redit idem!*” -- kiált fel.

Majd gyakorlati érzékét és érdeklődését bizonyítva így ír: „... látam egy ládát, amelyben omnes actiones humanae naturales politicae, economicae, artificiales, mechanicae representantur, imo et brutorum számtalan sok apró sculptura benne.” A kispatisztikai látóvalókon túl itt is az automata-szerkezet működését csodálja. „... mihelyt megindítják egyszersmind minden dolgához lát, ki bányát ás, ki az sárt meri, ki szőlőt mivel, ki áprikál (nappal sütteti magát), ki feleségével jádzik, az tyukok az ketrecből úgy szedegetnek kinn a váluból, ki házat seper etc. omnis ad stuporem.”

Megszédülve a rengeteg látóvalótól, mint a legtöbb utazó ő is végül egy mondattal zárja a beszámolót: „Csak az hét raritások palotáit hogy ember kiszámolná, kevés volna egy holnap.”

Azután az állatkertet írja le: „*In vivario mely mind faragott kövekből vagy az melyből vas ajtók nyílnak csigán az barlangokra, láttam három öreg oroszlánt, két nőtént, egy bakot terribilist, hármat ismét aprót amelyeket ott fiadzottak; kilencz hiuzt, egy szép tigrist, két öreg fejer medvét, négyet feketét. Fenn az folyosón az apró idegen vadak.*”

Az állatkert ekkor már itt a tudományos megfigyelés céljait is szolgálja. Érdeklődéssel folytatja: „*Mumenet vadak, pabian vadak,*

indiai roka, indiai nest. Egy a Crocodilust megöli ichenumon, indiai egér, másfél száz tallérral hozatta az Elector, annyi mint egy öreg macska, az orra mint az dísznónak, verhenyős szőr, de hegyes, mint az süldísznónak, de lágyabb 3 tyukmonnyal él. Ennek az állatnak a képe később is foglalkoztatja. Szótárában így emlékezik meg róla: „Egyiptomi állat, hasonlatos formájú az egérhez, akkora mint a matska, ez öli meg álnoksággal az Crocodilust. mikoron szája tátva alszik, ez magát sárban megkevervén, belé buvik és hasát kirágja.

...ezekre minden esztendőben rámegeyen 30 000 Tallér ára hús, azt mondja az inspector.”

A többi látnivalók felsorolásában már érzik a szemlélő fáradtsága. Az istállóépület (Stallgebeude) feletti 32 szobában található ritkaságok leírását már csak felületesen érinti: „Az istállók felett rerum pretiosarum 32 Camerae. Nagy volumen kellene ezeknek feljegyzésekre.”

Az épület toscanai oszlopcsarnokában a fejedelmi udvartartás díszszánjait csodálja: „Itt vannak mindenféle vadakat ad vivum representáló szának, köszikla forma szának, mindenféle metallumokat representálók. Gálya forma szának etc.”

Egy pillanatra megáll egy színes szoborcsoport előtt. „Az régi magyar követeknek Statuái heten azon régi magyar öltözetekben mindeniküknek amaz régi ezüstös csákány a vállán” — írja. — Majd: „Tiszta jáspisból való egyes székek nro 12 egy márvány kerek asztal körül.”

A béke megszállott, örök szerelmese a fegyvertár gazdag anyagából három dolgot talál feljegyzésre méltónak: „Egy pár pisztolyt láttam — írja — egyikre az ó, másokra az új testamentomi historiák vannak ki mecczve csontból. Item giganti glandii.” A XV., XVI. és XVII. század harci fegyvereit respectussal említi. „Az legelsőben talált puskát is itt asserválják.”

Már csak felületesen veti oda: „Egy ház teli indiai raritásokkal, élő állatokkal, s azok részeivel.” Mégegyszer visszatérnek: „...a Crocodilus, azt megöli egér, tengeri kutya, csuda halak, madarak sat.” Még egyetlen látványt talál említésre méltónak: „Az indiai király egy rendbéli öltözte is itt vagyon, merő tollakbul, tarka nagy mester-ségü. Et alia infinita.”

Július 31-én érkeznek haza Lipcsébe és még mindig a rendkívüli

élmények hatása alatt áll: „31 Julii. Jöttem vissza Lipsiába újsággal teli.”

Huszonhárom éves. Abban az időben alig több ennél az átlagos életkor. Küzdelmekben, szenvedésekben és sikerekben gazdag életszakasz van mögötte. Nem régen jegyezte el magát a medicinával. Ugyanakkor már kiforrott, elhivatottságát és képességeinek határát biztosan ismerő író, aki lelkiismerete legyőzhetetlen parancsára művészi formában fejezi ki az élményszerű igazságot. A kora nagy sorsfordulóján a vallás- és polgárháborúk idején, a féktelen szenvedélyek áradatában érzi és felismeri, hogy az egyén és a közösség az írótól többet vár, mint egyszerű feledtetést, vagy vigasztalást, altatódalt, vagy mesét. A valóságot kívánja, s nem annak égi mását. Példát, útmutatást követel, s természetes mértékben kívánja a műben látni az írás örök modelljét, önmagát, az embert.

Naplójában a kor egének egy darabján időtállóan rögzíti a számára feledhetetlen napokat. A szöveg önmagának szól, de tudja, hogy a bizalmas sorok is odatartoznak életművéhez, s megkövetelik majd, az emberi visszhangot.

Míg odahaza csak tanárai *Apáczai Csere János, Csengei István; Csernátoni Pál, Dési Márton* és a hozzájuk hasonló kevesek nyújt-hatták feléje a cartesianismus üdítő italának kelyhét, itt kedvére ihat az éltető forrás dús vizéből.

A késő reneszansz „csendes nyárutójának” felszabadult, természetes embere ő, aki az egyén „eminens méltóságáról”, az „én egészséges tiszteletéről” vall. Ez a tisztelet azonban minden „én”-nek, minden „egyén”-nek a tisztelete. Örök hadüzenet a középkor bénító, az embert a formátlan sokaság minden testvéri szint nélkülöző, jelentéktelen részlegévé, tört cserepévé aljasító szemléletének.

Nyugodt mértékletesség, mosolygó közvetlenség, s nemegyszer Montaigne-i könnyedség jellemzi stílusát. Ez a stílus csak a már fiatalon is sokat tapasztalt, sok szenvedést látott és átélt gondolkodó agyában és melegen érző szívében születhetett meg.

Emlékezése villanófényében az Elba-parti város egy kor szellemi-és művészettörténetének teljében tűnik fel. A fejedelmi reprezentációnak céljait szolgáló, az uralkodó hatalmát és gazdagságát bizonyító világhírű gyűjtemény otlétekor már csaknem másfél évszázad óta él és gyarapodik. *Páriz* még nem látja — nem is

láthatja -- hogy a mélyben ott élnek, hatnak és egyre erősödnek a társadalmi fejlődés legyőzhetetlen erői, s nemsokára levetik a régi formát, törvényszerűen megteremtik az európai művészet- és szellem-történet egyik legcsodálatosabb otthonát, a barokk és rokokó Drezdát. Igaz, *Pöppelmann* még csak tíz éves, *Erős Ágost* kettő. *Böttger* még nem él, de *Permoser* már huszonegy éves legényként Itália eleven városaiban öreg mesterek műhelyeiben lesi el a gráciák és nymphák, Herculesek és Dianák mozgalmas érzékiségét. Fáradhatatlan fantáziája a plasztika, a kert, a víz díszítőerejének újszerű varázsát az otthoni földre álmódja át.

A napló éltető eleme, értékének meg nem alkuvó mértéke az *összintesege*, amelynek -- miként a tengerszemnek -- a *mélysége*, a meghatározó dimenziója. Ez avatja a művet egy kor, annak társadalma, egy alak, vagy esemény elbírálásakor bizonyító erejű dokumentummá. *Páriz* jelentéktelen önvallomása évszázadok múltával az élet fényével és melegével tölti meg az emberi múlt egy darabjának eddig fehér foltjait. Érthetetlennek tűnő cselekedetek, ismeretlen okok és összefüggések világosodnak meg a ma már csaknem teljesen elfelejtett írásos tanúvallomás alapján: „Ez volt, ilyen volt, ilyennek láttam én!

„*Opere et Veritate. Tselekedettel és Valósággal!*” Ez a jelmondata minden nyomtatásban megjelent művén, ez hatja át és ez sugárzik a kéziratban maradt mű minden betűjéről.

Közel negyed évszázad múlva az enyedi ős aranyló enyészetében halk nosztalgiával gondol az eltűnt ifjúságra, az Elba-parti gazdag élmények emlékké finomult szépségére. Tanítványának, a külföldön tanulmányúton levő *Teleki Pálnak*, a kancellár fiának így ír: „*Addig arról a földről el ne jöjjen, míg Dresdát a sok raritásokért meg nem láttya, azokat pedig ugyan jól meg kell szemlélni, a Catalogussait is meg hozza kegyelmed, mely in 4° ki vagyon nyomtatva, máshol ugyanebben a levélben: „Curiosus legyen, írjon mindent Diariumban, a mit hol lát és hall.”*

Ma, három évszázad távlatából az ősi városban keresve eltűnt lábanyomát, a múltba révedező tekintetünk előtt kegyetlen, hideg kőoszlop zárja el a látóhatárt. Az emberi örültség és elvetemült gonoszság észbontó farsangjának egyetlen éjszakája, annyi sok mással együtt, itt is rommá, halottá változtatta az emberiség szépségben,

s bizakodó életörömben testet öltött álmait. Az életbenmaradtak a kétségbeesés, a halálfélelem révületében elhangzott kiáltása vádol valamennyiünket:

*„Wieviele starben? Wer kennt die Zahl?
An Deinen Wunden sieht man die Qual
Der Namenlosen,
Die Hier verbrannt
Im Höllenfeuer
Aus Menschenhand.”*

A pusztítás szörnyű éjszakájának füst- és lángtengere azonban az új világ hajnalának közeledését is jelezte. A sírokon túl ma már tisztán tündöklő fényben az újjáépülő város körvonalai látszanak. Élni akaró, alkotni vágyó emberek szerető gondoskodása emeli újjá a régiek romjaiból az örök humánus szépségeit hirdető épületcsodákat, s gondos, hozzáértő kezek rendezik és újítják a megmentett kincseket.

„Szebb lesz-é az új város a réginél?”

Ezt ma még nem tudjuk, de *tisztább, igazabb és egészségesebb* lesz. Valamennyi régi és új kincsével azoké, akik megteremtették a múltban és újjáépítik ma: a dolgozó millióké!

A még hosszú ideig fájó seb gyógyításához, s az új, igazabb, boldogabb, emberibb élet megteremtéséhez „*Opere et Veritate-Tselekedettel és Valósággal*” üzen naplójában a jeltelemné vált enyedi sír lakója: „*Ez volt, ilyen volt, ilyennek láttam én.*” Három évszázad tűző napján, fagyos hidegében, a mindennapi emberi gondok végtelen, szürke közönyében az egykori vándor sirja elenyészett. De felirata ma megszólal, vigasztalást nyújt, példát mutat az Elba-parti város önmarcangoló, valamennyiünket vádoló késői siratójának:

*„Pacis amans Pacem docui : coluique professus
Ipsa opere, et veri non semel indicio.
Intentus Paci, proprium ius saepe remisit,
Et potius duxi Pacis honore nihil.”*

DIE DRESDNER REISE DES FERENC PÁPAI PÁRIZ IM JAHRE 1672

Von KÓTAY PÁL (Tirgu Mures-Marosvásárhely,
Rumänische Sozialistische Republik)

Seit beinahe einem halben Jahr ist er schon am Wanderwege, oder, wie man es damals zu sagen pflegte, landesflüchtig. Die Farbenorgie der um ihn sausenden, bewegten fremden Welt zersetzt sich am Prisma seines Blickes in gesunde Grundfarben, und er hört aus der rauschenden Polyphonie reine, heimatliche Stimmen heraus. Seine anfängliche Beklommenheit lässt langsam nach, und im Wildnis der Grosstädte orientiert er sich sicher mit dem gesunden Instinkt eines edlen Naturmenschen und bewegt sich mit der Zielsicherheit eines sehe- und lernlustigen Menschen.

Am 1. Mai zieht er im Breslau die Toga der Enyeder Studenten aus um nicht allenthalb Aufsehen zu erregen und lässt er sich deutsches Gewand machen. „Ein schlechtes um teures Geld“ — schreibt er davon. Nach drei Wochen bezieht er die Universität zu Leipzig. „Zu Lipsia wurde mir das Stummsein langweilig, da verblieb ich in der Akademie“ — lesen wir weiter. Er bezahlt das erforderliche Immatrikulationsgebühr und erhielt nach den üblichen Zeremonien, nach der Depositio Salz und Wein als Symbole, damit hinkünftig Wissenschaft und Weisheit seine Worte würzen, und er die Mahnungen und Rügen der hiezu Berufener anhöre, und er die Herz nehme. Pünktlich zeichnet er auf, dass er für die Immatrikulation dem Rektor und dem Dekan der philosophischen Fakultät je einen Taler, dem Depositor und dem Absolutor je acht Groschen, „pro inscriptione in matriculam“ sechzehn und für die Bibliothek vier Groschen bezahlt hat.

Von seinen Universitätsjahren, die er in dieser Stadt der reichen Bürger, des gedruckten Buches, der „schwarzen Kunst“ und der Landesgedrängen verbrachte, wissen wir nicht viel. Er bemerkt sich nur den Namen eines einzigen Professors, den des Paul Amman, der die Botanik dozierte. Er richtet die Dedikation seiner Doktorarbeit unter anderen auch an ihn und bleibt mit ihm lebenslang im Briefwechsel. Er erwähnt noch, dass er in das ärztliche Privatkollegium von Moebius Aufnahme fand.

Dieses Jahrhundert ist in der Medizin der Zeitalter der „Anatomie des Prof. Nikolaus Pietersz Tulp“ von Rembrandt. Im Mittelpunkt der Komposition, somit auch der Medizinwissenschaft ist nicht mehr ein Heiliger, nicht der Herrscher, auch der vortragende Professor nicht, sondern der aufregende Zauber des gemäss den strengen Gesetzen der Wissenschaft seziierten menschlichen Körpers, des corpus humanum. Von diesem flutet das Licht, von diesem sind die kundfreudigen Gesichter erhellt, die die Proportionalität, die Harmonie, die strukturelle Vollkommenheit des menschlichen Organismus bewundern und den Spuren des Lebens, der Bewegung auch in der Unbewegtheit, in der Leichenstarre nachforschen. Sie sind zwar nur noch auf das angewiesen, was sie mit freiem Auge sehen, doch fleissige Hände haben schon eine spielerische *microscopia ludicria* und eine bescheidene, aber kompromisslose *microscopia seria* aus Linsen erzeugt.

Alles, was sich von der Anatomie entfernt, wird ständig weicher, verwischter, damit es endlich im grauen Gleichmut der Unwissenheit und der Namenlosigkeit untergehe. Voran, im Winkel des Bildes ist noch als Fessel des Fortschrittes ein die freie Forschung und Beobachtung hemmender offener Foliant vorhanden, dem aber kaum mehr Aufmerksamkeit geschenkt wird. Die reine Sehnsucht des Erkennens formt die gut gelungenen Portraits zur lebendigen, bewegten Einheit.

Die Hochschule ist in diesem Zeitalter ausschliesslich eine Quelle des Studiums, Forschungsarbeit findet dort noch nicht statt. Die grossen Errungenschaften des Jahrhunderts sind jene des praktischen Arztes, der seine Hand am Pulsschlag des Lebens hält auf das Gebot der gesellschaftlichen Notwendigkeit hört und nicht selten auch schon die Antwort auf die brennendsten Fragen findet.

Das ist das Jahr de Todes von Sylvius de la Boé. Er ist einer der wenigen, der das klinische Bild mit Sektionsbefunden zu kontrollieren anstrebt und das Wesen der „Lungenschwindsucht“ schon im Tuberculum erblickt.

In seinem Tagebuch finden wir von alldem vorderhand noch nichts.

Die Erinnerungen der Bauernkriege und des dreissigjährigen Krieges, die Bewegtheit der ersten Messestadt der Welt, der Handel, das Leben in den Renaissance-Palästen des vom Schatz der sächsischen und thüringischen Gruben bereicherten Bürgerthums und die riesigen Kirchenbauten der Spätgotik vermögen ihn zu keinem Wort inspirieren. Er horcht zunächst und wartet ab. Lernt die Sprache und passt sich der fremden Welt an.

Falls er sehr selten doch das Wort ergreift, werden in seiner Stimme nur Andenken an die Heimat wach: „13. Junii. Herr György Szigeti war bei mir in Lipsia“ — schreibt er.

Mit einigen seiner Kommilitonen, unter ihnen in erster Linie mit einem preussischen Jungen namens Andersohn schliesst er Freundschaft. Dieser ist ihm in einer Person Freund, Dolmetscher und Reisegefährte. Am 27. Juni sind sie wieder auf Reisen, sie wollen nach Merseburg. Unterwegs besichtigen sie das Schlachtfeld von Lützen, wo der Schwedenkönig Gustav Adolf am 10. November 1632 im dreissigjährigen Kriege gefallen ist. „...unterwegs sah ich am Feld der Stadt Linczen den Ort, wo Gustavus Adolfus rex Sveciae gefallen ist, dort ist das Monumentum.“ Die grausame Verwüstung des langen Krieges ist noch brennender Schmerz und blutende Wunde. Páriz hält sich dort genau vierzig Jahren nach der Schlacht auf, und die unbestatteten Rester der Toten blinken noch immer weiss am Schlachtfelde. „...die vielen, ausgedorrtten Knochen liegen noch immer am Felde zerstreut“ — berichtet er. Der Ort, wo man das Leichnam des Königs auffand, wurde mit einem riesigen Granitblock bezeichnet. „Das Monument“ bewahrt bis auf heute das Andenken eines Mannes von hoher Kultur, reinem Charakter, den auch seine Gegner hochschätzten. Auch der berühmte Caraffa schrieb von ihm: „Gustavus rex, cui parem Suecia nullum, Europa paucos dedit.“

Dann setzt er das Tagebuch folgendermassen fort: „Weiter beim

Dorf Chersberg ist die Schanze zu sehen, wo zur Zeit des Kaisers Rudolf sehr viele Ungaren gefallen sind, selbst die Rechte des Kaisers fiel im Kampfe ab, noch jetzt wird sie in der Kirche zu Martisburg asserviert, selbst sah ich sie.“

Am 25. Juli 1672 ist ihr festgesetztes Reiseziel Dresden. „Am 25. Julii begab ich mich nach Dresden mit einem preussischen Freunde namens Georg Andersohn Augsburgens.“

Die Residenzstadt des sächsischen Kurfürstentums erlangt in der Mitte des XVII. Jahrhunderts eine besondere Stellung unter den deutschen Mosaik-Staaten und verdient schon damals den ihr später erteilten Beinamen des „deutschen Firenze“. Der Strom des Welthandels richtete sich vor der Entdeckung der unmittelbaren Seewege nach Amerika und Indien aus Europa durch das Mittelmeer nach den Vorderen und den Fernen Osten. Und aus Nord- und Westeuropa führte der Weg zum Mittelmeer durch Deutschland. Jene deutschen Sädte, die an dieser Haupthandelsstrasse lagen — hauptsächlich Nürnberg und Augsburg — wurden zu wichtigen Um- und Ausladestätten des Welthandels. Von der Märchenwelt ferner Länder gelangen immer mehrere, bis dahin unbekannte Waren nach Deutschland: teure Textilien, Spitzen, Pelze, Perlen, chinesisches Porzellan, exotische Spezereien und Obst, Elfenbein, Kokusnüsse, Perlmuscheln und sonstiges zum Zieren und zur künstlerischen Aufarbeitung geeignetes Material.

Die Finanzmänner der beiden Städten gründen blühende Handels- und Bankunternehmen und verschaffen sich riesige Einkommen.

Die Bedürfnisse der vom Blut und Schweiss ihrer Untertanen lebenden Fürsten, Hofadeligen und Ritter der feudalen Landgüter nehmen mit der wirtschaftlichen Entwicklung ständig zu. Die Utensilien des alltäglichen Lebens sind noch zwar sehr primitiv, aber was man öffentlich, auf den Ritterspielen, auf glänzenden Festlichkeiten zu zeigen pflegt, ist vom besten Material, mit technischer Vollkommenheit und eitlen Prunk verfertigt. An diesem Gebiet deutschen Bodens erreicht das Handwerk künstlerischen Grad, und die Prachtsucht der fürstlichen Höfe steigt in unglaubliche Dimensionen. Der Panzer für Mensch und Ross, das Kleid und Gewähr, die Schmucksachen, Gefässe und sonstigen Gebrauchs-

gegenstände werden aus kostbarem Metall, aus seltenem Material hergestellt. Mancher fürstlicher Hof schwelgt sozusagen in goldenen, silbernen, zinkenen und bronzenen Schmucksachen und Gebrauchsgegenständen. Die Gobelins und seidene Tapeten, die Möbel mit Schnitzwerken und Intarsien, wertvolle Teppiche sind Beispiele einer Entwicklung von Phantasie, Verschwendung und Geschmack ohnegleichen.

Der wohlhabende Bürger strebt nach einer Gleichheit mit dem Hochadel in jeder Hinsicht. Die heimische Textilindustrie ist nicht fähig mit den Forderungen Schritt zu halten. Die ermüdende Unruhe der phantastischen Farben, der reichlich wechselvollen Formen steht im krassen Widerspruch zum nüchternen und ruhigen Geist der Renaissance.

Im Entfalten von Prunk, Verschwendung und Pracht besteht zwischen den deutschen Fürsten — derer es im zersplitterten Lande des XVI. und des XVII. Jahrhundert etliche Hunderte gibt — ein grenzloses Wetteifern.

Der Ausnahmezustand dieser zwei Städte Süddeutschlands dauert aber nicht ewig. Die Hauptlinie des Welthandels verlegt sich nach der Entdeckung Amerikas und des unmittelbaren Schiffweges nach Indien vom Mittelmeer auf den Atlantischen Ozean. Der deutsche Geschäftsmann wird nach einigen Jahrzehnten vom Weltmarkt verdrängt. Der Silber der Neuen Welt ist viel billiger als der seinige. Der Glanz des Handwerks und der Kunst dieser zwei Urhochburgen des Kunstgewerbes verblasst allmählich. Die bis dahin für felsenfest gegoltenen Zünfte und Banken brechen an der Jahrhundertwende und in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts zusammen. Da sich ihre Handelstätigkeit beschränkt, beschäftigen sich letztere mit Geldanleihen. Sie verleihen dem Kaiser, den Königen, kirchlichen und weltlichen Fürsten, die das Geld wegen der ständigen Kriegen und ihrer prachtliebenden Lebensweise verschwenden und zuletzt ihre Schulden nicht bezahlen können. Der deutsche Bürger muss einsehen, dass Erfolg oder Krach, Durchkommen oder Bankrott nicht von der Fähigkeit, Fleiss und Geschicktheit des Einzelnen abhängig, sondern dass sie vom persönlichen Wille unabhängig seien. Doch kann er die Geltung dieses vom menschlichen Wille unabhängigen, objektiven Gesetzes nur

in den Worten zusammenfassen: „...somit kommt es nicht auf das eigene Wollen oder Laufen an...“

Die Abänderung der Welthandelstrassen, der tragische Zusammenbruch der Handels- und Bankhäuser berührte nicht unmittelbar das Gebiet des sächsischen Kurfürstentums. Sachsen fiel nicht in den Hauptstrom des Welthandels. Seine wirtschaftliche Kraft und hiemit auch seine kulturelle Entwicklung gründeten sich nicht auf den mit der fernen Welt getriebenen Handel, sondern auf seine eigene, gesund wachsende Produktion. Der billige Silber aus der Neuen Welt vermochte zwar die Bedeutung seines Bergbaues verringern, doch die Produktion des Zinken, Eisen und sonstigen Metallen war da viel grösser, als in den übrigen Fürstentümern. August der I. gründet im Meissen eine Seiden- und Samtmanufaktur, um damit den steigenden Anforderungen zu genügen, und im Jahre 1569 erhält der Italiener Ambrogio Spiratelli Konzession zur Errichtung eines Seidenwerkes. Im Erzgebirge gedeiht die Lein- und Wollweberei. Durch die Erzeugung von einfachen und gezierten Waffen, Panzern, Gebrauchsgegenständen, Schüssel, Krügen, Becher und Schmuckwaren wird nicht nur den innländischen Anforderungen entsprochen, sondern es gelangt davon reichlich auch ins Ausland.

So ist es zu verstehen, dass Sachsen entgegen den süddeutschen Gebieten das wirtschaftlich bedeutendste, stärkste Land am deutschen Boden wird. Im Wetteifer mit den übrigen Herrschern gelangt der „Elector Saxoniae“ an die Spitze, sein Hof entfaltet den grössten Prunk und den meistverschwänderischen Luxus. Die Kunstkammer des Dresdner Fürstenschlosses wird in der Mitte des XVII. Jahrhunderts eine der berühmtesten, der ihrer reichen und fabelhaften Sehenswürdigkeiten willen attraktivsten Einrichtungen Europas.

Diese originellen Formen der Kunstsammlungen entstanden nicht etwa vom kunstverständigen Wille, von einer kunstliebenden Sehnsucht ihrer Gründer, sie sind vielmehr unentbehrliche Mittel der fürstlichen Representation. Ihre Herren wollen ihre Macht und ihr Reichtum mittels dieser vor aller Welt, in erster Linie aber ihren Herrscherkollegen bezeugen. Nebst den Meisterstücken reiner Kunst und vornehmsten Kunstgewerbes wird in ihnen

durch eine naive, ja oft schon krankhafte Neigung zu kindischem Irrwahn, Aberglaube, Wundern und Ungeheuern diejenige Epoche gekennzeichnet, in der sie zustandekamen.

Die Schatzkammer des Dresdner Fürstenhofes wurde im Jahre 1560 vom Kurfürst August dem I. gegründet. Schon im J. 1885 stellt Woldemar von Seidlitz fest, dass die Gründung der Sammlung nur eine bescheidene, zweitrangige Tat der Regierungstätigkeit des letzteren war. Seine Regierungszeit nützt er hauptsächlich zur weiteren Vergrößerung des fürstlichen Privateigentums zu Ungunsten seiner Untertanen aus. Die Jagd bedeutet ihm mehr, als das Volk seines Landes. Seinen Bauern verbietet er, dass sie ihre Höfen und Gärten gegen das Wildtier umzäunen. Um die Spesen des Hofhaltes zu kürzen, schafft er die Verköstigung des Personals am Hofe ab. Dieser, zu seinen Untertanen bis an den Geiz grenzend sparsamer, „gütiger“ Herrscher ist verschwenderisch nobel in der fürstlichen Representation und unbeschreiblich prunksüchtig in allem, was der Aussenwelt gilt.

Die Sammlung ist in der Mitte des XVII. Jahrhunderts natürlich viel reicher, viel prunkhafter, als zur Zeit ihrer Gründung. Ihr Stand wird sowohl mit Geschenken, als auch durch Einkäufe und Kriegsbeute erhöht. Der Ruf ihres sagenhaften Reichtums verbreitet sich breit und weit. Ein packender Zauber von nie gesehener Schönheiten und Seltenheiten zieht die zwei Jungen an.

Páriz's wortkarges Tagebuch wird von nun an mitteilbar, manchmal sogar überbegeistert. Die Farben der neuen, bisher unbekanntem Welt sind im dioptrischen Lichte, das aus den Tiefen des Textes hervorbricht, ausdrückvoller als die heimischen. Die poetischen Bilder des reichen Erlebnisstoffes sind durch die Körperwärme der unmittelbaren Sensation belebt. Wie in den Reisebildern aller echten Künstler, diktiert auch hier ein spielerischer Nacheinander von Dichtung und Wahrheit den begeistertsten, regen Rhythmus der Erzählung.

Ihr Weg dauert von Leipzig nach Dresden zwei Tage. Das Mittagessen nehmen sie zu Worzen ein. „...da ist ein templum cathedrale“ — bemerkt er. Das Abendessen folgt in einem anderen Städtchen, in Ossatz, was er — wie anfänglich so viele andere Wörter — nach Hören mit „Hossatz“ niederschreibt. Sie kommen

am anderen Tage, den 26. Juni in Meissen an. Die auf Hügeln und in Tälern liegende Elbestadt gefällt ihm mit „ihrem schönen Burg, mit ihrer langen, gedeckten Brücke“ ungemein. „Es ist eine schöne Hängebrücke, die man für ein wertvolles Kunststück hält — laut Bertinus' hat sie auf der Welt nicht seinesgleichen. Er ruft beim Anblick auf den Fluss und Burg, auf die Basteien und Türme, auf die Brücke, die geschmackvollen Gebäuden, auf die Obst- und Weingärten, angesichts der überwältigender Harmonie von unangestasteter Natur und menschlichen Schaffens begeistert aus: „Ein gar lieblicher Ort ist diese Misna juxta Albim, inde nomen provinciae Misnia: hanc civitatem Philippus Melanchton Canam Galilaeae vocare solebat.“

Das Porzellan, dieses sagenhafte, kaum bezahlbare Kleinod des Ostens schlummert noch ein gutes Vierteljahrhundert hindurch im Schosse dieses malerischen Tales: in seiner Atmosphäre lebt jedoch schon die Verheissung, dass die Vorstellungskraft einheimischer Meister da eine neue Kunst schaffen wird und so Böttgers Werk keine bloß servile Nachahmung des chinesischen Porzellans bleibt.

Sie kommen gegen Abend in Dresden an. Sie nähern sich der Stadt nach Sonnenuntergang. Am Ufer der Elbe wird er von Seite der Altstadt eines überwältigenden Panoramas ansichtig. Jenseits des im goldenen Sonnenuntergang schimmernden Wassers herrscht an dem mit Mauern befestigten Ufer die Ruhe bietende, proportionelle Harmonie des Fürstenschlosses. Die aufrichtigen, lebensfrischen Farben der Renaissance hatten schon hier die beklommene Atmosphäre, die düsteren, starren Formen der Gotik vertrieben. Das Bürgertum, von fortschrittlichen Ideen durchdrungen, lebt im Machtkreis des gesunden Lebensrythmus der Spätrenaissance. Seine gediegenen, zwei-, drei-, ja sogar vierstöckigen Häuser öffnen der Luft und dem Licht mit ihren zierten Balkonen, Dächern und Giebeln weite Fenster und erzählen von einer schallenden Lebensfreude. „Das Haus, das vor dreissig Jahren kaum dreihundert Golden wert war, könnte man heutzutage nicht einmal um tausend kaufen“ — sagt ihm sein Begleiter. Es entspricht der Tatsache, was der Meissener Domherr, ein Chronist jener Zeit schrieb: „Die Neubauten könnten am Lande oder in anderen Städten wunderbare

Schlösser sein." Nur das Schatten der Kreuzkirche erinnert uns noch darauf, dass die neue, junge Stadt einst im Mittelalter eine bescheidene, doch unabhängige Siedlung war.

Später geht der Mond auf. Sein kaltes Licht durchschimmert die auflockende Wolkendecke und verwandelt den Fluss in geschmolzenes Silber, an dem die Brückenbogen als dunkle Schattenfiguren beben. Neben den Schatten der Flussbarken watet manch' verspäteter Ritter bis zu den Knien im Wasser. Sein müdes Tier ist daran, mit ausgestrecktem Hals seinen heissen Durst zu löschen. Am diesen Abend können sie in die langsam ins Finsternis sinkende Stadt nicht mehr eingehen. Beim spärlich zitternden Lichte seines Lämpchens schreibt er in seiner Herberge mit schläfrigen Augen auf das Fetzenpapier: „Eodem die Dresdam ubi eodem die non sumus intromissi, sed pernoctavimus in veteri ut vocant — Dresda.“

Ein Dresdner Bürger, namens Johann Christophorus Schimpf leistet am folgenden Tage nach acht verschiedenen Untersuchungen die Bürgerschaft für ihnen. Erst dann können sie die Brücke beschreiten und durch's Stadttor eingehen. Wer wohl dieser Gewährsmann gewesen sei, wissen wir nicht. Er mag ein vornehmer Mensch gewesen sein, denn er erinnert sich auf ihn folgendermassen: „Er ist gar höflicher Mensch, jeden Tag wollte er uns umsonst zu Gäste haben.“ Sie konnten es ihrer persönlichen Bekanntschaft, ihren guten Empfehlungsbriefen und nicht zuletzt ihrer sympathischen individuellen Erscheinung zu verdanken, dass ein Mann des inneren fürstlichen Hofstabes — der aus Hamburg stammende Nikolaus Lütken sie im Saale eines der hohen Schlosstürme zum prächtigen Mittagessen bewirtete. „Item cubicularius Electoris Nicolaus Lütken Hamburgens, splendido convivio nos excepit in excelsa quadam turri arcis.“

Nachdem sie das Erlaubnis vom Hofmeister erhielten, besichtigen sie am 27. Juli die einmalige, mit Schönheit ohne seinesgleichen ausgestattete Technophylacie des Fürsten. „...27. Julii Technophilacia incomparabilia (Gunstkammer) Electoris visitavimus, primum venia ab Aulae Magistro impetrata...“

Im XVII. Jahrhundert konnten die Schatzkammer, Kunstkammer genannt, die er als „Gunstkammer“ schreibt, ausser den Mitgliedern

der Fürstenfamilie nur Herrscher und sehr hohe Staatsbeamten — des Fürstes persönliche Gäste — besichtigen. Gibt es ja auch keine Beschreibung der Schatzkammer, welche in diesem Zeitalter von Feder eines reisenden Schriftstellers oder Bürgers aufgezeichnet worden wäre.

Nur seit dem Anfang des XVII. Jahrhunderts war es — „bei Einhaltung besonderer Sicherheitsvorkehrungen und Massnahmen“ — aus nichtfürstlichem Blute stammenden Besuchern gegen 4—6 Golden Gebühr und mit offizieller Führung ermöglicht die Sammlung zu besichtigen.

Zur Zeit des Besuches von Páriz und seinem Weggefährten war Aufseher — oder wie man ihn damals nannte, Inspektor — der Schatzkammer Tobias Beutel, ein Astronom, Mathematiker und Kartograph, dessen Vertragsurkunde vom 21. Juni 1658, die uns überblieben ist, sehr merkwürdige Angaben beinhaltet. Demnach ist Pflicht des Inspektors, dem zu diesem Zweck zwei Kunsthandwerker zur Verfügung stehen, die Schätze zu überwachen und zu betreuen. Der Inspektor konnte die ihm anvertraute Schlüssel nur dem Kurfürst, dem Hofmarschall, oder dem Hofmeister, seinem unmittelbaren Vorsteher übergeben. Er war verpflichtet den Anordnungen des Hofmeisters bedingungslos Folge zu leisten, und ohne dessen Einwilligung konnte er in der Schatzkammer keine Veränderung vornehmen und dorthin Fremden den Eintritt zu gewähren. Das im Verträge festgesetztes Einkommen war sehr gering, von diesem allein konnte er nicht leben. Er war darum auf Trinkgelder angewiesen, und somit war's sein eigenstes Interesse, dass die Schatzkammer je mehrere Besucher habe. Von den Besuchergebühren empfing der Inspektor zwei Fünftel, während die übrigen drei Fünftel die Kunsthandwerker bekamen, deren Besoldung eine noch ärmlichere war, als die seinige.

Das Erlaubnis zum Besuch erteilte jedoch nicht der Inspektor, sondern sein Vorsteher, der Hofmeister. Dieser sollte darauf achten, „damit man nich allzu vielen gemeinen Pöbel (so nennt die Urkunde die Bürger) hereinlässt“.

Die Frequenz der Schatzkammer war an Hand der Angaben von zeitgenössischen Gastbüchern sehr verschieden. Im 1684 z.B. zählt man aus allen Teilen der Welt 800 Besucher, in den übrigen Jahren

wesentlich weniger. Es kam vor, dass der Fürst — falls ihm die Besucher zuwider waren — die Schatzkammer von Zeit zur Zeit völlig schliessen liess. Da somit das Einkommen des Inspektors sehr sank, finden wir in den alten Schriftstücken öfters Gesuche, in denen man um das neuerliche Erlaubnis des Besuches fleht.

Der Fürst muss unter dem Zwang der historischen Entwicklung seine Macht und sein Reichthum im XVII. Jahrhunderte in steigendem Masse durch das Zurschaustellen der Schatzkammer demonstrieren. Die Pforten öffnen sich somit nicht nur den Adeligen, aber auch den Bürgern, hauptsächlich aber „ausländischen Reisenden von gutem Äusseren“, von denen man annahm, dass sie den Ruf der Macht und des Reichthums des sächsischen Kurfürstes nach ferne Länder überbringen. Viele Reisebeschreibungen, die aus jener Zeit stammen, bezeugen, dass der „Elector Saxoniae“ die reichste Kunstsammlung Europas besass.

Eine erste Beschreibung, die von einem aus nichtfürstlichen Blute stammenden Menschen herrührt, ist jene des Paul Hentzers, eines schlesischen Rechtswissenschaftlers, der im Sommer 1600 in Dresden gewesen war. Die Zahl solcher Reisebeschreibungen nimmt im Laufe des XVII. Jahrhunderts ständig zu. Die im J. 1680 erschiene Dresdner Chronik des Anton Weck bemerkt: „Alles im allen ist die Schatzkammer so grossartig, an Meisterstücken und Raritäten so reichlich, dass man sie eher bewundern als beschreiben, geschweige denn gründlich besichtigen kann. Mächtige Herrscher und Staatsmänner, gescheite und hochgebildete Reisende bewunderten sie schon, und sie alle anerkennen, dass man ähnliches weder im Deutschland, noch in irgendwelchem ausländischen Kaiser- oder Königstum, oder sonstigen Lande zu finden vermag.“

Ferenc Pápai Páriz war dort eben vor acht Jahren, im J. 1672. Und von 1671, also ein Jahr vor seinem Besuche, stammt ein gründliches Inventar der Sammlung. Die Sammlung wuchs demnach nur in den letzten 16 Jahren (vom 1656 bis 1671) um mehr als tausend Stück wertvoller Kunstgegenständen und sonstigen Kostbarkeiten an. Ungeachtet dessen ist sie in der Mitte des XVII. Jahrhunderts noch kein wissenschaftliches oder Kunstmuseum im heutigen Sinne des Wortes, sondern ein buntes Allerlei grösstentheils merkwürdiger Spezialitäten und Raritäten.

Zur Zeit des Besuchs Páriz' ist sächsischer Kurfürst Johan Georg II. Sein individuelles Format unterscheidet sich kaum vom jenen seiner Vorgänger. Auch er presst die Kosten der glänzenden Festlichkeiten, seines Luxus' und seiner Prunksucht vom Blute seiner Untertanen heraus. Für die Baukunst hat er aber einen besonderen Sinn. Er beruft aus Italien ins Heimatland Wolf Casper von Klen- gel, einen Sohn der Stadt zurück, der die im Bau befindliche Riesen- paläste des italienischen Barocks, die künftlerischen Brunnen Roms, die Zierelemente der Teiche und Gärten studiert. Er ernennt ihn zum Baumeister, und sie pflanzen zu zweit die ersten Keime der Barockkunst in der Residenzstadt an der Elbe an.

Die Schatzkammer ist in voller Blütezeit, ihr Stand ist jedoch am Masstabe reiner Kunst gemessen teils wertlos. Die künstlerische Bilder-, Skulpturen-, Waffen- und wissenschaftliche Sammlungen scheinen von der unaufhaltsamen gesellschaftlichen Entwicklung, von den Ansprüchen der immer stärker und gebildeter werdenden Bürger gefordert, und als fürstliche Representation erst am Ende des Jahrhunderts auf, und da wird am Rande der Gründungsur- kunden die charakteristische Signatur August's des Starken immer häufiger: „Fiat, approbat Augustus Rex.“

Páriz beschreibt ausführlich sieben Säle der Raritäten — „In principali Technophylacia VII camerae, splendidissimis raritatibus instructae“. In dieser spiegelt sich nebst seinem aufgeschlossenen, die rezensierten Gegenstände bewundernden Blicke sein gelassenes, nüchternes Urteil. Die Beschreibung wird durch sein, das Material durchstrahlendes und es durchwärmendes Selbstbildnis besonders anziehend und interessant gestaltet.

Im ersten Saale sieht er erstaunliche, teure chirurgische Mittel. Vom ärztlichen Diplom noch weit entfernt widmet er bloß einen einzigen Satz dem Kennzeichnen der chirurgischen Hilfsmittel, während er unzählige, ihn interessierende Raritäten ausführlich bekannt gibt: „In prima camera instrumenta chirurgica multiplicia et multi pretii.“

Im zweiten Saale bezaubert ihn der Anblick der vielen venezia- nischen Glasbecher und Gläser, Gold- und Silberkannen. Die schon in der Römerzeit beliebte Gefäßform, das langhälsige und schmale, spitzenförmige Glas ist auch in dieser Epoche ein allgemein beliebter

Hausrat, mit perlendem Wein gefüllt kann man ihn am jeden holländischen Stilleben sehen.

Der Sonnenstrahl spielt mit regenbogenfarbigen Reichtum am bunten Allerlei dieser Gegenstände. „Ist da eine wunderbare Galeere aus Glas“ — bemerkt er. „Ein perlmutterner Tisch, Bacchus aus Gold auf einem perlmutternen Fasse sitzend: ein schönes Glas, wenn man es ausleert und umkippt, representiert eine backende Frau, die am Kopfe einen Backtrog voll Teige trägt: ein Greifnagel, wie ein grosses Blashorn in Gold gefasst: (trinkst du von diesem, dient es dir zum Wohl gegen Fieber, Pest und Seuche) eine kleine, fischförmige Hülse, als wäre sie lebendig, darin Messe und Gabeln, man öffnet sie an der Kieme, alle möglichen Vögelin *justa statura*, in Naturgrösse aus Perlenmutter.

Gar schöne hölzerne Becher, die der *Electore Saxonie Augustus propria manu tornavit.*“

Ausser dem matt-silbernen Licht des Zinkes ist der leichte, hell durchsichtige Stoff des Glases unter den Tellern, Schüsseln, Krügen und Kannen ein, für den Besucher angenehmer Anblick. Die reiche Mannigfaltigkeit der Gläser, die pompöse Menge ihrer Formen, Massen und Zieraden bezeugt, dass auch der Barockmensch das Getränk liebhatte, und das Weintrinken zu einer Art Zeremonie erhob. Nicht nur der Keller des Dresdner Fürstenschlosses war in der Mitte des XVII. Jahrhunderts ein Hofkeller, sondern auch jener aller grösseren sächsischen Burgschlössen (Moritzburg, Königstein, Torgau, Hoflössnitz).

Die wertvollsten Stücke der Schankmittelsammlung sind die sog. Bacchuskrüge. Es sind dies zylinderförmige, mit Decke versehene, aus hellgrünen, gelblichen, oder meeresgrünen Material angefertigte Gefässe vom mehr Liter Rauminhalt. Der schönste unter ihnen wurde im Jahre 1651 gefertigt. Man sieht an ihm das vollständige sächsische Wappen in glänzenden Emailfarben und mit Helm- und Akanthenverzierung. Páriz liest über ihm die Anfangsbuchstaben des Namens des im 1651 herrschenden Kurfürstes: I.G.H.Z.S.G.S.U.B.C. (Iohann Georg, (I.) Herzog zu Sachsen Gülich (Jülich) Cleve und Berg, Churfürst). Unter dem Wappen steht die Jahreszahl der Erzeugung, „1651“, rechts und links von dieser die zum Trinken aufmunternden Zeilen:

*„Der Wein der Edle Reibensaft
Hat in sich gar sehr grosse Kraft
Cicero der berühmte Mann
Sein lob nich genug beschreiben kan*

*Gott lest allein auss seiner Krafft
Wachsen den Edlen rebensafft
Drumb trinckt den Wein mit gutter Mass
Und sag auch Deo gratias.“*

An der Rückseite des Kruges sitzt an einem grossen gelben Fass Bacchus neben dem sosehr beliebten und häufig angewendeten Zierelement des Barocks, dem goldgelblichen Weinstock. Seine stämmige Statur ist vom Kranze blauer Weintrauben umgeben, und sein Haupt ist von bronzroten Wickelranke gekrönt. Er sauft den göttlichen Trank von einem riesengrossen Trichter und lockt den Beobachter zur Nachahmung.

Die „hölzerne Becher“, die der „Elector Saxoniae selber propria manu tornavit“, wurden im J. 1587 in der im Dresdner Schloss errichteten Drechslerei erzeugt. Der Kurfürst hatte hauptsächlich die Elfenbeingegenstände gern und berief Georg Wacker aus München zum Hofdrechsler. Noch bis heutzutage sind in der Dresdner Sammlung 58 mit dem Handzeichen des Meisters (G. W.) und der Jahreszahl der Erzeugung versehene wertvolle Stücke seiner Werke aufbewahrt.

Im dritten Saale erfasst ihn der Anblick farbenprächtiger Truhen und wertvoller Bilder. „Variae pretiosae cistae et picturae.“ Mit diesem Satze tut er ab das dort besichtigte wertvolle Material, die Gemälde analysiert er nicht. Die Werke von Hans Bol, Albrecht Dürer, der zwei Cranachs und eines Holbeins sagen ihm nichts. Und da er die Quelle nicht sieht, kann er auch das nicht bemerken, bis wo deren befruchtender Einfluss reiche. Seine unmittelbare Umgebung, seine engere Heimat steht der Malerei sinnlos, ja öfters feindlich gegenüber. Die grossen Maler der Renaissance, die Tulpen Hollands, die Farben von Rubens, Rembrandts, Van Delfts vermochten den calvinischen Kaltsinn auch in seiner Heimat nicht zu durchbrechen. Es ist wahrscheinlich, dass er damals und dort von der deutschen Barockmalerei, die sich aus seichten, aus

fremden Boden entsprungenen Quellen nährte und sich auch in ihrer kirchlichen Kunst an das weltliche Leben anpasste, gar nichts zu sehen bekam.

In der Schatzkammer sind vorerst nur sehr wenige Bilder und diese sind an den Wänden auch nur zwecks Zierung der Räumlichkeiten und Wänder und nicht um Kunsterlebnisse zu wecken angehängt. In der Zeit der Gründung der Kunstkammer sind die wertvollen Arbeiten der meisten deutschen Meister noch in den fürstlichen Schlössern und Kirchen zu finden. Das aus dem Jahre 1640 stammende Inventar der Schatzkammer erwähnt aber schon 118 Gemälde. Zur Zeit des Páriz'schen Besuchs, in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts vergrössert sich noch diese Zahl bedeutend. Nur im Jahre 1657 wird die Sammlung durch 18 Bilder Cranachs des Jüngeren bereichert. Die Malerei ist noch dem Durchschnittsmenschen dieser Epoche, dem Grossteil der Besucher fremd. Es ist charakteristisch, dass der von der Wittenberger Burgkirche im Jahre 1678 in die Dresdner Sammlung geratene Flügelaltar, der sog. „Dresdner Altar“, ein wunderbares Werk Albrecht Dürers, als Werk eines unbekanntes Künstlers mit dem Vermerk „seynd incerti autoris“ angenommen wurde, obwohl es in der Wittenberger Kirche als originelles Dürer-Werk bekannt war.

Bei der Beschreibung des Saales treffen wir uns nochmals mit der Malerei zusammen. „Eine gestickte Truhe“ — schreibt er — „du möchtest schwören dafür, dass diese Blumen darauf ein Maler gezeichnet habe, nullum vestigium acus etc. innumera.“ Alles bemerkt er pünktlich, was aber die bildende Künste anbelangt, steht ihm die Bildhauerei, die Plastik mehr nahe. Er bewundert „in der Martisburger Kirche“ eine charakteristisch barocke Statuengruppe und beschreibt sie ausserordentlich lebhaft.

Den weiteren Text diktieren die reale Lebensanschauung, der anatomische Sinn und das Interesse des künftigen Arztes: „...eine Truhe representiert ein indisches Badehaus — schreibt er — eine sehr schöne Skulptur.“ Der Beschreibung dieser Truhen schenkt er besonderes Augenmerk: „Perlenmutterne Truhen, in denen Tischlergeräte sind; Apothekentruhen aus Perlenmutter. Sehr schöne Spieluhren“. Und weiter: „Eine Truhe, die aulam Dresdensem cum omnibus minutiis imo et caminis omnibus representat.“

Ein Ring — bemerkt er — dessen Diamanten eine ganze Burg darstellen. Danach beschreibt er die Schmuckgegenstände aus Elfenbein. „Varia eborea instrumenta ac aurea.“ Sobald der Handel mit dem Fernen Osten, hauptsächlich durch die Vermittlung der Ostindischen Handelsgesellschaft anläuft, gelangt zur Bearbeitung eine grosse Menge von Elfenbein nach Europa, so auch nach Dresden. Der Saal der Elfenbeinschnitzereien und der Drechsler-schmuckgegenstände wird ein unentbehrlicher Bestandteil der höfischen Representation. Dieser Zweig des Kunstgewerbes hat im Dresden grosse Vergangenheit. Schon im Jahre 1599 berief Kaiser Rudolf II. G. Wecker, den Elfenbeinschnitzler des Dresdner Hofes nach Prag um dort eine der Dresdener ähnliche Elfenbein-sammlung einzurichten.

Die künstlerische Ausstattung der Schmuckgegenstände aus Elfenbein erfordert häufig einen verblüffenden Mass an Arbeit. Die Meister sind bestrebt mit peinlichem Kunstfleiss und Ambition auch die schwerste Aufgaben zu lösen.

Das wertvollste Elfenbeinstück verschafft sich die Sammlung im J. 1620, und Páriz erwähnt ihn als die „wunderbare Galeere aus Glas.“

Dieses Werk ist eine Schaffung des aus dem Rheinland stam-menden Dresdner Meisters Jakob Zeller, eines der grössten Künst-ler des Frühbarocks, die unter der Bezeichnung „die Neptunfre-gatte“ bekannt ist. Es ist ein Tafelschmuck, der den charakteris-tischen Schiffstyp des XVII. Jahrhunderts abbildet, mit drei Masten, mit sich blähenden Segeln und Signalflaggen. Die Ausführung der Segel ist besonders meisterhaft. Da ist das Elfenbein pergament-dünn, durchsichtig und erweckt eine vollständige Illusion des Spieles der Windtriebkraft und der Bewegung. Die vom vergoldeten Silber verfertigten Schiffseilen, der Anker, die Ruder, die Kanonen aus Gold und die vom Elfenbein geschnitzten Matrosen reden von einer reichen Vorstellungskraft und von der ausserordentlich ge-schickten Hand des Künstlers. Das mit bewegten tierischen und menschlichen Gestalten der Mythologie reichlich geschmückte Posta-ment, hauptsächlich Neptun, die Meeresgottheit sind unvergessbar. Die Aufschrift bewahrt auch nach drei und ein halb Jahrhundert das künstlerische Selbstbewusstsein des Meisters: „Jacobus Zeller C.S. bestalter Kunstdrecler fecit et inventavit 1620.“

Páriz ziehen überall die Farben des praktischen Lebens an, er wandert sicheren Schrittes in der reellen Welt. Er mässt mit menschlichen Masstab und seine Begeisterung hebt ihn nie in die Welt der Phantasie, im Gegenteil, er lässt die Ausgeburten der Phantasie zum nüchternen Menschen, wie er selber ist, herabsteigen. „Ein Fels stellt das Zustandekommen der Edelsteine dar, es sind auch derer viele daran, sie sind gross, wie ein Haselnuss, zwei Körbe Obst, darin sehr mannigfaltiges Obst mit solcher Kunst verfertigt, dass man gar keinen Unterschied von der natürlichen bemerkt.“

„Ist dort ein grosser Rundtisch — schreibt er weiter — vom einen einzigen Stück Holz erzeugt, bei dem 18 Menschen Platz finden, der Camerae Praefectus sagte, dass er anderthalb Taler wert sei.“

Der vierte Saal ist eine Fundgrube mathematischer Mittel, wunderbare Erzeugnisse. „*Mathematica instrumenta varia, miranda mathematicis parata.*“ Diese Kammer allein wäre wert, dass man sie aus weiter Ferne zu besichtigen käme. Weiter schreibt er von den verschiedenen optischen Mitteln und Musikinstrumenten. Die bescheidenen Ansprüche der Enyeder Hochschule auf dem Gebiet der Kirchenmusik strahlen aus seinen Zeilen, wenn er schreibt: „Ich sah da eine schöne alte Orgel aus grünem, venezianischem Kristall, ja ich spielte sie sogar aus Gedächtnis. *Item organum eoboreum pretiosissimum*; alle Orgelpfeifen jener sind *ex vitro*, dieser *ex ebore.*“ Das als teuer und geheimnisvoll geltende Material des Fernen Ostens, der Elfenbein wurde auch beim Orgelbau verwendet. Kein einziges weltliches Musikinstrument erwähnt er. Er beschäftigt sich auch weiterhin nur mit den Orgeln: „*Organum ex mera cypro*“ — beschreibt er weiter.

Er hat ein sehr reges geographisches Interesse. Besonders begeistert ist er von der Landkarte, die die deutschen Fürstentümer abbildet und die Kurfürst August I. binnen sechs Tagen mit besonderer Pünktlichkeit und prunkvoller Ausstattung verfertigte. „*Mappam geographicam Germaniae, quam elegantissime et accuratissime VI dierum spatio manu propria descripsit Augustus Elector Saxoniae.* Auf einer Seite — schreibt er weiter — ist das Abbild des jetzigen Electors, *Johannis Georgii II. distinctissime* zu sehen.“

Sein Interesse fesseln unter den unzähligen Erdkugeln, goldenen Münzen, kleineren und grösseren goldenen Armspangen, den seltenen und besonders wertvollen Raritäten am meisten die Mappen. Andenken aus der Geographie und ihrer Zweigwissenschaften sind es, die ihn auch nach gut zwanzig Jahren in seiner Enyeder Einsamkeit umgeben, als er die Aufmerksamkeit seines Schülers, des Kanzlersohnes Pál Teleki auf folgendes lenkt: „...lernen sie gut beide Sphaeren, seien sie kein Hospes darin, nebst der Historie und Politik sollen sie so Geographica, als auch Astronomica cognitio haben.“ Nach einigen Jahren schreibt er im einem, ebenfalls zum Teleki abgesandten Briefe folgendermassen: „Ich bitte, sende mir Eure Gnaden proxima occasione irgendwelche neuen Mappen zu, besonders Europaeas et Terrae Sarmatae.“

Und nach einem Jahre wiederum: „Wenn Herr Boldizsár Zalányi bei mir seinen Ruf vermehren wolle, sende er mir irgendwelche neuen Mappen und Seiner Gnaden wird bei mir Effigium Principum cum foevere finden.“

Im fünften Saale sieht er unzählige verschiedenförmige Spiegel. „Da sah ich das Cornu genuinum (non fossile) Unicornis“ — bemerkt er. Die Legende vom märchenhaften einhornigen Tiere spukt auch in seinem Kopf. Dieses aus Griechenland dorthin angelangtes Ungeheuer ist in jener Zeit ein für sehr wertvoll angesehenes Stück der Sammlung. Martin Zeller schreibt von ihm vor zwanzig Jahren in seinem, im 1650 mit künstlerischen Stichen von Merian verzierten Werke „Topographia Superioris Saxoniae“ wie folgt: „...Fürnemlich aber ist daselbst zu sehen ein sehr grosses wannaftiges Einhorn samt einem Pfeile von Einhorn, so wegen seiner Grösse und Rarität mit einer göldenen Kette daselbst aufgehänget ist...“ Laut des abergläubischen Wahnes sei in der Mitte der Stirn des pferdförmigen märchenhaften Tieres eine gerade, spitzige Nase vorhanden, die ihm als wirksame Abwehr dient. Als seine Heimatstätte wird bald Indien, bald Afrika genannt. Aristoteles und Plinius schreiben bereits von ihm ohne es gesehen zu haben. Selbst aus anatomischen Gründen ist die Existenz solches Tieres unmöglich, das ein einziges wahrhaftes Horn hätte.

Den Grund für's Bildnis dieses Tieres mögen die primitive Felszeichnungen der afrikanischen Eingeborenen geliefert haben. Sie

wollten eine gradhörnige Antilope abbilden, die dann an den ohne Elementarkenntnisse und ohne Perspektive verfertigten Zeichnungen als einhörnige aussah.

Páriz fügt an den besonderen Fund keine Bemerkung hinzu und nach einem Strichpunkt erwähnt er schon im Texte die „in mannigfaltigen Farben spielenden Spiegel“. „...speculum coloratum — schauest du hinein, siehst du dich selbst in sovielen Farben, dass du von dich selber zurückschreckst.“ — schreibt er davon.

„Würfelbretter, ubi tesseræ ex ebore, dessen Würfel ex ebore geschnitzt sind, lapidibus pretiosis etc.“ — lesen wir weiter. Er taumelt schon von der Menge der Sehenswürdigkeiten, von der Farbenfreudigkeit der Wertgegenständen, und wie die meisten zeitgenössischen Besucher bemerkt auch er von diesem Saal nur noch müde: „Sola raritatum genera observare non potui.“

Mit den Dingen im sechsten Saal beschäftigt sich er schon nicht viel. „Es sind naturhafte Dingen — res naturales“ — berichtet er von diesen. Da sieht er seltene Ausgrabungsfunde, wertvolle Erze und Steinurnen vom mächtigen Ausmass, aber er beschreibt keines ausführlich.

In siebentem — letzten — Saale begeistert ihn der Anblick von enorm vielen Statuen und Halbreliefs. „Statuæ, toreumata eborea innumera et inaestimabilia.“ „Nicht einmal hölzerne Becher sah ich irgendwann in solcher Zahl, wie hier ex ebore. Ich sah da Schiffe der Argonauten mit vollständiger Ausrüstung und Soldaten.“ Besonders gefielen ihm die automatischen Einrichtungen. „Wenn diese vom Automatär in Betrieb gesetzt werden, representieren sie von selbst alle mögliche Seeschlachten, drei Schiffe stossen mit drei anderen zusammen, es klirrt nur so, sie geben auch Schüsse ab, in sämtlichen sind Posaunen, an der einen Seite sechs, auf der anderen auch, falls die eine Schar Pause hält, fangen sofort die andere 6 an et sonum perinde edunt pro ratione parvitatis buccinarum. In puppi ist am jeden ein Trommler, wahrlich schlägt er cum sono darauf.“

Seine Augen weidet er staunend an der reichen Uhrensammlung. „Viele meisterhafte Uhren, unter ihnen eine kukuckförmige, die den Stundenschlag mit Kukucksruf vornimmt.“ Es scheint, als ob diese, später sehr verbreitete Form des Chronometers in seiner

Heimat nicht allzu bekannt geworden wäre. „...andere pelikan- oder eher publican-förmige, als diese die Stunden schlägt, eilen Zunftreiter hervor ex podice bis sie schlägt.“ Bei der seltener Vogelart verträumt er sich. Später deutet er sie in seinem Wörterbuch so: „Egyptischer Vogel, der seine von Schlange getötete Jungen mit seinem eigenen Blute besprengt und zum Leben erweckt. Pelikan-Vogel.“

Das bis dahin wertvollste Stück der Dresdner Sammlung, die „Kugeluhr“ des Hans Schlottenheim aus 1602 beschreibt er, wie folgt: „Ist da eine schöne, hohe Kunstuhr, die von einem Kreisgang von aussenher dreissigmal umgeben wird, oben springt eine Edelsteinkugel durch eine kleine Öffnung hervor, überläuft den ganzen Gang, durchrollt ihn bis hinunter, dort dreht sich sie durch ein Loch herein, und man kann es kaum bemerken und schon springt sie um eine Elle höher durch das obere Loch wieder hervor. Wiederrum kommt sie weg, und so geht es weiter sechzigmal, bis dann die Uhr schlägt.“

Mit einer Mentalität, die für seine Epoche kennzeichnend ist, beschreibt er jene Uhrkonstruktion, die das Anbeten der Hirten und der drei Königen abbildet, wahrscheinlich ein Werk des Daniel Kellerdahler... „...wenn man sie in Bewegung bringt, ante omnia steigen die Engel von Himmel herab zu den Hirten, (diese sind alle einzeln verfertigt) dann bewegen sich drei schäferförmigen Hirten und die Engel steigen wieder herauf, und die Uhr spielt sogleich das Lied: Vom Himmel komm' ich jetzt zu euch etc. Die Hirten schlendern aber alle zum Stalle und als die dort ankommen, verneigen sie sich alle, ein jeder einzelner. Im Stalle sind zu sehen: das Christkind in einer Krippe, neben ihm Maria, Josef wiegt ihn, Maria singt sich, und man sieht die zur Krippe gebundenen Ochsen wie sie gar geschickt aus der Krippe auflesen und essen.

Ist das alles geschehen, setzt sich der Stern in Bewegung, die Magier im türkischen Gewand folgen ihn und reichen das Geschenk mit tiefer Reverenz dar. Erst als das geschehen war, schlägt die Uhr.“

Eine primitive automatische Konstruktion muss die gut bekannte biblische Geschichte in Bewegung setzen und halten. Er konnte

dieses Thema auch unter den Gemälden reichlich zu sehen bekommen, wir finden jedoch in seinem Tagebuch darüber keine Erwähnung. Nicht das Thema, sondern seine Ausdrucksform, seine Ausarbeitung sind es, weswegen er sich mit diesem Werk soviel beschäftigt. „Sique labor redit idem!“ — ruft er aus.

Er bezeugt seinen praktischen Sinn und sein praktisches Interesse, als er weiter folgendes schreibt: „...ich sah eine Truhe, in der omnes actiones humanae naturales politicae, economicae, artificiales, mechanicae representantur, imo et brutorum zahllosen kleinen Skulpturen da drinnen.“ Nebst den Sehenswürdigkeiten der Kleinplastik bewundert er auch da die Funktion der Automaten-Konstruktion. „...sobald man sie in Bewegung setzt, macht sich alles an's Werk, der einer arbeitet in der Grube, ein anderer schöpft Kot, dieser arbeitet im Weingarten, jener apriziert sich (lässt sich von der Sonne brennen), oder liebkost mit seiner Frau, die Hühner laufen aus ihrem Stall und lesen aus dem Futtertrog Samen auf, jemand kehrt das Haus aus etc. omnis ad stuporem.“

Durch die Menge der Sehenswürdigkeiten vom Schwindel ergriffen beschliesst er seinen Bericht, wie übrigens die meisten Reisenden, mit dem Satze: „Um die sieben Säle der Raritäten nur aufzuzählen, würde ein Monat wenig.“

Dann beschreibt er den Tiergarten: „In vivario, das ganz vom geschnitzten Stein besteht, und von dem sich eiserne Türe an Rollen in die Höhlen öffnen, sah ich drei alte Löwen, zwei Löwinnen und einen terriblen Leu, dann wiederum drei jungen, die dort geworfen worden; neun Luchse, einen schönen Tiger, zwei alte weisse Bären, vier schwarze. Oben, am Gang das ausländische Kleinwild.“

Der Tiergarten dient schon hier in jener Zeit auch wissenschaftlichen Beobachtungszwecken. Mit Interesse setzt er fort: „Mumenet Wilder, Fabian Wilder, indischer Fuchs, indischer Marder. Ein Ichenumon, das das Krokodil tötet, indische Maussorte, die der Elector um hundertfünfzig Taler holen liess, sie ist gross, wie eine alte Katze, die Nase hat sie, wie ein Schwein, seine Behaarung ist rötlich, aber spitzig, wie beim Stachelschwein, jedoch weicher, sie verbraucht täglich drei Hühnereier.“ Das Bild dieses Tieres beschäftigt ihn auch später. In seinem Wörterbuch gedenkt er seines

folgendermassen: „Ein egyptisches Tier, mit mausähnlicher Form, gross, wie eine Katze, mit List tötet es das Krokodil. Als letzteres mit aufgemachten Maul schläft, vorerst im Kot gebadet schlüpft es drein und frässt seinen Magen an.

...jedes Jahr vergeudet man auf diese eine Fleischmenge von 30 000 Taler Wert, sagt der Inspector.“

Bei der Aufzählung der übrigen Sehenswürdigkeiten fühlt man schon die Müdigkeit des Beobachters. Die Beschreibung der in den 32 Zimmern über dem Stallgebäude befindlichen Raritäten ist nur eine ganz oberflächliche: „Über den Ställen rerum pretiosarum 32 camerae. Für die Aufzeichnung derer wäre ein grosses Volumen notwendig.“

In der toskanischen Säulenhalle des Gebäudes bewundert er die Paradeschlitten des fürstlichen Hofes: „Da befinden sich alle mögliche Wildtiere representierende Schlitten, steinfelsartige Schlitten, solche, die verschiedene Metallgattungen representieren. Gale-reartige Schlitten etc.“

Vor einer Statuengruppe hält er auf einen Augenblick inne. „Die Statuen der alten ungarischen Abgesandten in jenem alt-ungarischen Gewand, alle haben die altehrwürdige silberne Keilhacke am Schulter“ — schreibt er davon. Und dann: „Um einen rundförmigen Marmortisch nro 12 Sessel aus purem Jaspis.“

Er, der ein besessener, ewiger Liebhaber des Friedens ist, findet im reichen Material der Waffenkammer drei Dingen für bemerkenswert: „Ich sah — berichtet er — ein paar Pistolen, auf der einen sind alttestamentliche, auf der anderen neutestamentliche Vorkommnisse aus Bein geschnitzt. Item giganti gladii.“ Mit Respekt erwähnt er die Waffen des XV. XVI. und XVII. Jahrhunderts. „Da asserviert man auch die allererste Feuerbüchse.“

Nur noch oberflächlich bemerkt er: „Ein Haus voll indischer Raritäten, lebender Tiere und deren Teilen.“ Es kommen nochmals vor: „...das Krokodil, die letzteres tötende Maus, ein See-hund, merkwürdige Fische, Vögel, usw.“ Noch eine einzige Sehenswürdigkeit findet er für nennenswert; „Es ist da auch ein Anzug des indischen Königs, laute Feder, bunt, meisterhaft erzeugt. Et alia infinita.“

Am 31. Juli kommen sie wieder in Leipzig an, und er steht

noch immer unter dem Eindruck der ausserordentlichen Erlebnisse:
„31. Julii. Von Neuigkeiten vollbeladen kam ich zurück nach Lipsia.“

Er ist dreiundzwanzig Jahre alt. In jener Epoche ist der Durchschnittsalter kaum etwas höher. Er hat eine an Kämpfen, Leiden und Erfolgen reiche Lebens Epoche hinter sich gelassen. Unlängst vermählte er sich mit der Medizin. Gleichzeitig ist er schon ein ausgeprägter, um seine Berufung und um die Grenzen der eigenen Fähigkeiten wohl wissender Schriftsteller, der auf das unbesiegbare Drängen seines Gewissens der erlebnismässigen Wahrheit in künstlerischen Form Ausdruck verleiht. Er fühlt und erkennt an der Schicksalswende seiner eigenen Epoche, zur Zeit der Religions- und Bürgerkriegen, im Strome der zügellosen Leidenschaften, dass wie der Einzelne, so auch das Kollektiv mehr von einem Schriftsteller erwarten, als nur einfaches Vergnügen oder Trost, ein Wiegenlied, oder ein Märchen. Er begehrt die Wirklichkeit und nicht ihr himmlisches Abbild. Er fordert Beispiel, Wegweisung und will im Werk den ewigen Modell des Schreibens, den Menschen d.h. sich selbst im natürlichen Ausmass wiedersehen.

Am einen Stück des Himmels seiner Epoche hält er im seinen Tagebuch die für ihn unvergesslichen Tage dauerhaft fest. Der Text ist nur für ihn bestimmt, er weiss jedoch, dass auch diese heimliche Zeile zu seinem Lebenswerk gehören und dass sie einst ein menschliches Echo erfordern werden.

Während ihm zu Hause das Becher des erfrischenden Getränkes des Cartesianismus' nur János Csere von Apácza, István Csengeri, Pál Csernátoni, Márton Dési und ihnen ähnliche Männer darreichen konnten, hier kann er vom sprudelnden Wasser der lebenspendenden Quelle nach Herzenslust trinken.

Er ist ein freier, natürlicher Mensch des „stillen Nachsommers“ der Spätrenaissance, der ein Bekenntnis von der „eminenten Würde“ des Einzelnen, von der „gesunden Achtung des Ich“ ablegt. Diese Achtung ist aber eine Achtung eines jeden „Ich“, eines jeden „Einzelnen“. Es ist eine ewige Kriegserklärung der lähmenden, den Menschen zu ein bedeutloses Teilchen, zu einen gebrochenen Scherben der formlosen, jede Farbe der Brüderlichkeit entbehrenden Masse erniedrigender Ansicht des Mittelalters.

Seinen Stil charakterisiert das ruhige Masshalten, eine lächelnde Unmittelbarkeit und zuweilen die Leichtfertigkeit eines Montaigne. Dieser Stil mag nur im Gehirn und im warm fühlenden Herze eines wohl jungen, aber viel mitgemachten, vieles Leid sehenden und erlebenden Denkers geboren.

Im Blitzlicht seines Gedächtnisses stellt sich die Elbenstadt in der Fülle der geistlichen und künstlerischen Zeitgeschichte dar. Als er dort zugegen ist, lebt und vermehrt sich schon die weltberühmte, der fürstlichen Representation dienende und von der Macht und vom Reichtum des Herrschers zeugende Sammlung seit fast andert-halb Jahrhundert. Páriz sieht nicht — er kann es auch nicht sehen — dass die unbesiegbaren Kräfte der gesellschaftlichen Entwicklung im Tiefen schon am Werke sind und sich fo twährend stärkend die alten Formen bald niederwerfen und eine der wunderbarsten Heim-stätten der europäischen Kunst- und Geistesgeschichte, den baro-ken und rokoko Dresden gesetzmässig erschaffen werden. Wahrlich, Pöppelmann ist nur noch 10 Jahre alt, August der Starke zwei. Böttger lebt noch nicht einmal, aber Permoser lauscht schon als 21 jähriger Junge in den regen Städten Italiens, in Werkstätten alter Meister die bewegte Sinnlichkeit der Grazien und Nymphen, der Hercules- und Diana-Statuen ab. Seine unermüdliche Phantasie träumt von der Übersiedlung des neumodischen Zaubers der Zierkraft der Plastik, des Gartens und des Wassers auf den heimi-schen Boden.

Das Lebenselement, der kompromisslose Masstab des Wertes seines Tagebuchs ist dessen Aufrichtigkeit, derer Tiefe — ähnlich wie beim Meeresauge — die bestimmende Dimension der letzteren ist. Dies macht aus einem Werke im Falle der Wertschätzung einer Epoche, derer Gesellschaft, einer Figur, oder eines Ereignisses ein kräftig bezeugendes Dokument. Das unbedeutsame Selbstbekenntnis Páriz' erfüllt auch nach den verflommenen Jahrhunderten mit Licht und Wärme des Lebens die bis dahin weissen Flecke eines Stückes menschlicher Vergangenheit. Für unbegreiflich geltende Taten, unbekannte Ursachen und Zusammenhänge klären sich am Grunde der heutzutage schon fast völlig vergessenen schriftlichen Augenzeugenbericht auf: Das war es, so war's, so habe ich's ge-sehen!

„Opere et veritate. Mit Tat und Wirklichkeit.“ Das ist sein Wahlspruch auf jedem gedruckten Werk, der ihn durchdringt und der auch vom jeden Buchstabe seines in Handschrift gebliebenen Werkes ausstrahlt.

Im goldenen Untergang des Enyeder Herbstes, nach fast ein Vierteljahrhundert denkt er mit einer leisen Nostalgie auf die verschwundene Jugend zurück, an die Schönheit der zum Andenken verfeinerten reichen Erlebnisse aus der Stadt an der Elbe. So schreibt er seinem Schüler, dem auf ausländischen Studienwege befindlichen Sohne des Kanzlers, Pál Teleki: „Bis Sie Dresden mit ihren vielen Raritäten nicht gesehen hätten, reisen Sie vom jenen Lande nicht weg, letztere muss man aber sehr gut betrachten, auch ihre Katastrophen bringe Euer Gnaden mit, die in 4° gedruckt sind“, anderorts im selben Briefe: „Seien Sie curiosus, schreiben Sie alles im Diarium auf, was und wo Sie sehen und hören.“

Jetzt als wir seine verschollenen Fusstapfen in der altehrwürdigen Stadt aus einer Perspektive von drei Jahrhunderten suchen, versperrt uns den Horizont eine kalte Steinsäule. Auch da, wie auch an vielen anderen Orten, verwandelte eine einzige Nacht des tabenden Karnevals von menschlichem Wahnsinn und verkommenen Bosheit die Träume der Menschheit verkörperten, zum Trümmerhaufen, zum Tode. Der Ruf der am Leben verbliebenen erschallen, in der Verzückung der Verzweiflung und der Todesangst klagt uns alle an:

*„Wieviele starben? Wer kennt die Zahl?
An Deinen Wunden sieht man die Qual
Der Namenlosen
Die Hier verbrannt
Im Höllenfeuer
Aus Menschenhand.“*

Das Rauch- und Flammenmeer der fürchterlichen Verwüstungsnacht signalisierte jedoch auch das Annahen der Morgendämmerung einer neuen Welt. Über die Gräber sieht man heute schon im klar schimmernden Lichte die Umriss der neuen, im Aufbau befindlichen Stadt. Die liebende Fürsorge lebensmutiger, schaffensgieriger Menschen baut aus den alten Ruinen wieder jene Bauwunder auf, die die Schönheiten des ewig Menschlichen verkünden, und

sachverständige Händen ordnen sorglich und erneuern die geretteten Schätze.

Wird die neue Stadt schöner aussehen als die alte?

Heute wissen wir es noch nicht, aber sie wird lauterer, wahrer und gesunder sein. Mit all ihren alten und neuen Schätzen denen zuhörend, die sie in der Vergangenheit erschufen und heute vom neuen aufbauen: den arbeitenden Millionen.

Zum Heilen der noch lange Zeit schmerzhafter Wunde und zur Schaffung eines neuen, gerechteren, glücklicheren, menschlicheren Lebens verkündet der Bewohner des namenlos gewordenen Enyeder Grabes im seinen Tagebuch „opere et veritate — mit Tat und Wahrheit“: „Das war's, so war es, so habe ich's gesehen.“ Der Grab des einstigen Wanderers ist im brennenden Sonnenschein, in eisiger Kälte der drei Jahrhunderten, im endlosen, grauen Indifferenz der menschlichen Alltagssorgen in Vergessenheit gesunken. Aber seine Inschrift kommt heute zu Wort, sie bietet Trost, zeigt Beispiel dem späten selbstquälenden Klagesänger der Elbestadt, der uns alle anklagt:

*„Pacis amans Pacem docui : coluique professus
Ipsa opere, et veri non semel indicio.
Intentus Paci, proprium ius saepe remissi,
Et potius duxi Pacis honore nihil.“*

ANTHROPOLOGIAI ÉS SZEMÉLY- AZONOSSÁGI VIZSGÁLATOK SEMMEIWEIS IGNÁC CSONTVÁZÁN

Írta: BARTUCZ LAJOS (Budapest)

Az Országos Orvostörténeti Könyvtár igazgatója Palla Ákos 1963. november 6-án reggel a Kerepesi úti temető gondnokának és csekély számú érdeklődőnek jelenlétében felbontatta Semmelweis Ignác síremlékét, s az alatt a 60 cm mélységben levő téglalapzat után 120 cm mélyen, a sírra haránt irányban fémkoporsót találtak. Ezután a 142 cm hosszú, 50 cm széles és átlag 35 cm magas, cinkhorganylemezből készült, több helyen összelapított koporsót a vezetésem alatt álló egyetemi Embertani Intézetbe szállították, ahol azt felbontván kiderült, hogy azon belül egy 136 cm hosszú, 35–47 cm széles, 16–18 cm magas vasbádoggal foglalt helyet, amely ugyan erősen össze van lapítva, de egyébként sértetlen.

Hidegvágóval felnyitván a koporsót, megállapítható volt, hogy az nagyon kevert nedves földdel és felnőtt emberi csontokkal teljesen ki van töltve. A bádoggal foglalt felső végében, a kórboncolási technikának megfelelően felfűrészelt koponya foglalt helyet, melyen a felfűrészelt calotte eredeti helyzetben, s alatta az állkapocs rendes ízülésben volt elhelyezve. A koporsó többi része felnőtt férfi csontvázrészeivel volt kitöltve, melyek azonban nem anatómiai elhelyezésben, hanem a legteljesebb összevisszaságban, sok földdel keverve feküdtek a koporsóban, sőt maga a föld is nagyon kevert volt, egyeseken homokot, agyagot, fekete humuszt, kisebb-nagyobb kavicsdarabokat, maltert és tégladarabokat tartalmazott. A felnőtt férfi-

csontok között itt-ott piciny gyermekcsontváz részei, fekete fonott terítő rojtjai, egy fakoporsó részei voltak láthatók, a csontok alatt a koporsó fenekén pedig korhadt gyékényréteget találtam. A csontok fölé és oldalára sok föld volt hányva és lapáttal simára veregetve, úgyhogy az teljesen kitöltötte a koporsót. A csontok a nedves kevert föld között olyan korhadtnak látszó állapotban heverték, hogy azonnali kiszedésük tönkretette volna azokat. Ezért napokig szárítva, csak fokozatosan, a legnagyobb óvatossággal magam szedtem ki egyenként azokat, megfigyelve minden olyan jelenséget, ami a személyazonosság megállapítása szempontjából később fontos lehet. Másfél hónapig tartó szárítás, tisztogatás, majd 5%-os enyvedatban való konzerválás és újbóli lassú szárítás után váltak a csontok alkalmassá arra, hogy rajtuk beható vizsgálatokat végezhessenek.

Ezután következhetett tehát a csontváz különböző részeinek anatómiai összetartozásuk szerint való összeválogatása, megtartási állapotuk, sérüléseik, morphológiai jellegeik, oldaliságuk, életkorbeli, nembeli ismertetőjegyeik, anthropológiai és személyazonossági jellegzetességeik, különböző méreteik, arányaik, indexeik tüzetes meghatározása, összehasonlító értékelése, majd a fontosabb jellegek és variációk fényképezése. Sajnos e sokrétű és fontos munkára alig 3 hét állt a rendelkezésemre, miután a csontvázat 1964 tavaszán át kellett adnom az Iskolai Tanszervállalatnak, hogy a temetés előtti tartósítási munkálatokat megkezdhesse. Csak később derült ki, hogy Semmelweis földi maradványainak az új sírhelyben való elhelyezése nagymértékben eltolódott. Ekkor azonban részben a megkezdett tartósítási munkák, részben egyetemi elfoglaltságom miatt, már nem volt többé módom a csontváz tudományos vizsgálatával foglalkozni és így sok részletvizsgálatról, leírásról, méret- és fényképkiegészítésről le kellett mondanom. Ezért jelen beszámolómm sem oly részletes, mint szerettem volna.

A vizsgálatok eredményéről a csontváz anatómiai tagolódása szerinti csoportosításban az alábbiakban számolok be, utoljára hagyván a koponyát, az egykorú képekkel való összehasonlítást és az azokból levonható következtetéseket.

I. Gerincoszlop (Columna vertebralis)

A szabad vagy praesacralis csigolyák közül csupán a két utolsó ágyékcsigolya volt ép állapotban. A többi csigolya a boncolás, a gerincvelő vizsgálata alkalmával széjjel fűrészeltetett és pedig legtöbbször transversalis irányban, a canalis vertebralisra merőlegesen, a csigolyaívek (arcus vertebrae) tövénél. Ezáltal 48 nagyobb különálló csigolyadarab keletkezett, melyek közül 24 a corpusból és az arcus csonkjából, 24 pedig a csigolyaív (arcus vertebrae) hátsó részéből állott, s a tövisnyúlványt, a két harántnyúlványt és a 4 ízületi nyúlványt viselte magán. Miután azonban a fűrészelés a sérülési felületekből következett, durva fűrészszel, s nem a legóvatosabban történt, a fűrészelési felületek nem voltak simák, s az egyes csigolyákból már a fűrészeléskor darabok törtek le, ami tovább szaporította a csigolyadarabok számát. Másfelől a kompakt corticalis-rétegüktől részben megfosztott csontok, főleg a csigolyatestek, a földsavak és a talajvíz mállasztó hatása következtében, majd a nem túl gondos exhumálások alkalmával tovább sérültek és töredezték. Sőt a nyakcsigolyákról megállapítható volt, hogy közülük többet még sagittalis irányban is átfűrészelték, miközben azok még több darabra, szilánkra törtek, melyek közül az apróbbak egy része már az exhumálás, illetve a bádoggal koporsóba rakás alkalmával a földben elkallódott, s nem került be a koporsóba. Az is megállapítható volt, hogy a műveletek következtében főleg a harántnyúlványokon és a csigolyatesteken a foveae costales, valamint a felső és alsó processus articulares ízlapjai szenvedtek nagy károsodást. Márpedig a csigolyák egymásutánjának, a csigolyasorban elfoglalt helyének pontos megállapítása szempontjából ezek a részek a legfontosabbak.

Mivel tehát ily módon az összes csigolyadarabok és töredékek száma 100 fölé emelkedett, s mivel a fűrészelési és törési felületek másodlagos változásokat, torzulásokat és hiányokat szenvedtek, s mivel már kellő idő sem állt rendelkezésemre, szó sem lehetett a törési darabok összeillesztéséről, az egyes csigolyák restaurálásáról, s a csigolyasorban elfoglalt helyük pontos megállapításáról, még kevésbé az egyes csigolyacsoportok arányainak, hajlásainak és egyéb anthropológiai jellegeinek a vizsgálatáról.

Mindazonáltal megállapítható volt, hogy Semmelweis csigolyái

normálisan fejlettek, s a variáció sorban az aránylag nagyobb, szélesebb, vaskosabb csigolyák közé tartoznak, jól fejlett compact csontállománnyal, valamint izomtápadási nyúlványokkal és felületekkel. Az is jellemző, hogy a szabad csigolyasor alsó csigolyái (utolsó hátszigolyák és az ágyéki csigolyák) relatíve fejlettebbek, mint a felsők, amiből arra lehet következtetni, hogy az alsó testfél akár konstitucionálisan, akár igénybevétel következtében, valamivel fejlettebb, vaskosabb volt, mint a felső. Ez különösen a hátszigolyákon a processus transversusok, az ágyékcsigolyákon pedig a spinae vertebrae nagyságában, szélességében és érdességében mutatkozott.

Több csigolyatesten a facies superior és inferior peremét nagyobb exostosisok és apró tüskés kinövések veszik körül. Különösen feltűnő ez az ötödik ágyékcsigolyán és még inkább a középső hátszigolyákon, ahol a corpus elülső peremét veszik körül kisebb-nagyobb exostosisok, csontlerakódások, s rajta igen érdes, tüskés szegélyt alkotnak. Még feltűnőbbek, nagyobbak és sűrűek a töviszerű exostosisok, csontlerakódások a hátszigolyák felső és alsó ízületi nyúlványai között, s a tövisnyúlványok ívrésznének felső és alsó szélén, az incisurae vertebrae cranialis és caudalis szélein, valamint a tövisnyúlványok lapjának belső felszínén, tehát a foramina vertebralia belső peremén. Ugyanilyen kiálló, éles, tüskés csontperem veszi körül több háti csigolyán a harántnyúlványok bordai ízfelszíneinek széleit. Ezek a csontlerakódások néhol az eredeti ízfelszínnek egy részét is elfoglalták, s nagymértékben korlátozták a gerincoszlop és az egész törzs különböző irányú mozgásait. Ezek nyilvánvalóan az előrehaladott spondylarthrosis kétségtelen bizonyítékai. A negyedik ágyékcsigolya testének legnagyobb szélessége a peremek közt mérve 51 mm, az ötödiké 52 mm. A negyedik ágyékcsigolyán a corpus magassága elől 31 mm, hátul 30 mm, az ötödiké viszont elől 32 mm, hátul 28 mm. Az ebből kiszámított verticalis lumbar-index a 4. ágyéki csigolyára 103,33, az 5.-re 87,50.

E méretek azt bizonyítják, hogy Semmelweis utolsó ágyéki csigolyái a férfi-csigolyák között a nagyobbak, fejlettebbek közé tartoztak és ágyéki domborulata, illetve homorulata (lordosis) elég erős lehetett. Ezt természetesen csak az összes ágyékcsigolyák méretei alapján lehet teljes biztonsággal megállapítani.

A keresztcsont (sacrum). Semmelweis gerincoszlopának a legépebb

darabja. Apró felületi korhadásoktól eltekintve teljesen épnek mondható. Igen nagy, vaskos, érdes, hosszú, erősen görbült, lefelé erősen keskenyedő háromszög alakú. A corpus valamivel magasabb, mint a partes laterales, ezért a kis fokban hypobasalis típusú keresztcsontok közé sorolandó.

A keresztcsont 5 csigolyája teljesen összecsontosodott, a csigolyák közötti határvonalak teljesen eltűntek, sőt az első farkcsigolya is hozzácsontosodott. Ezért az apex megnyúlt, s a basis igen széles, vaskos. A promontorium előre erősen kiáll, ami kapcsolatos az ágyéki csigolyák erős lordosisával és a keresztcsont testének nagyfokú sagittalis görbültségével. A facies terminalis cranialis szélesre húzott, kissé tompaszögű ovális alak, s peremén körül keskeny, egyes helyeken, így hátul a canalis sacralis felé vastagabb csontexostosisokkal körülveve.

A facies pelvina erősen homorú, sima, csak a csigolyahatárokon tüntet fel mérsékelt megvastagodásokat (lineae cruciatae). A foramina sacralia száma 4 pár, az első farkcsigolya partes lateralesze ugyanis nem zár be a sacrummal egy ötödik forament. Nagyságuk felülről lefelé csökken, s az első pár feltűnően nagy.

A facies dorsalis erősen domború, feltűnően érdes felületű, sok exostosiszal, gumószerű megvastagodásokkal és apró érdes kinövésekkel. A crista sacralis media, amely a tövisnyúlványok összeolvadásából keletkezett, igen erős, érdes, 3 kiálló nagy tövisnyúlvány-csökevényre tagolódik. Igen erős, érdes, vaskos és sok apró exostosiszal borított a crista sacralis lateralis is. A crista sacralis articularis viszont gyengén fejlett, s a processus articulares már az ágyékcsigolyákon aránylag rövidek voltak. A cornu ossis sacris erősen fejlett, vaskos, felső és alsó végén egy-egy pár nagy gumóval.

A facies auriculares keskenyek, magasak és éles, kiálló exotosisos csontperemmel vannak körülveve. A tuberositas sacralis szintén igen érdes, sok apró exostosiszal, apró csonttövisekkel. A sacrum ívhossza az első farkcsigolyával együtt 142 mm, elülső egyenes hossza 124 mm, hátsó egyenes hossza 137 mm, felső ívszélessége 117 mm, elülső, felső egyenes szélessége 118 mm, amely méretek a nagy értékeknek csoportjában foglalnak helyet. Fenti méretekből a keresztcsont hosszúsági-szélességi jelzője 95,16, ami keskeny dolichohiericus keresztcsontot jelent, amit részben a felső farkcsigolya hozzácsontosodása okozott.

A farkcsigolyákból az első, mint már említettem, a keresztsonthoz hozzácsontosodott, míg a többi az exhumáláskor a földben elkeveredett, s így a farkcsigolyák tényleges száma nem volt megállapítható.

II. A mellkas (thorax)

1. Bordák (*costae*)

Megvolt ugyan mind a 12 pár borda, de nagy részük erősen korhadt, törött, sőt hiányos. Ezért rajtuk fontos morfológiai jellegeket megállapítani nem lehetett, legalább is nem minden bordán egyformán. Így azután a bordák görbületeit, egymáshoz való viszonyát, s a mellkas alakításában való szerepüket sem lehetett tanulmányozni. A legtöbb bordán a capitulum costae erősen korhadt, a facies articularis és a crista capituli costae részben vagy egészben hiányzott, ami több esetben lehetetlenné tette oldaliságuk és a mellkasban elfoglalt helyük pontos megállapítását is. E szempontból a legtöbbször csak nagyságuk és tengely szerinti csavarodásuk volt az irányadó. Több bordának a corpora darabokra törött, az extremities sternalis pedig csak néhányon volt meg ép állapotban. E nehézségek dacára megállapítható volt, hogy Semmelweis bordái közép nagyságúak voltak, erősen fejlett izomtapadási felületekkel, érdességekkel és nyúlványokkal. A legtöbb bordán különösen a tuberculum costae nagysága, vaskossága tűnt fel, s a facies articularis tuberculi costae csonttarajjal volt körülveve. A bordatestek alsó széle éles tarajt alkotott, s a sulci costae szélesek, mélyek voltak. Maguk a bordatestek azonban közepesen fejlettek voltak, különösebben sem nem szélesek, sem nem vastagok.

A mérésre is alkalmas egyik aránylag ép és legnagyobb borda ívhossza 310 mm, húr hossza 220 mm, a corpus közepszélessége (magassága) 18 mm, vastagsága pedig 7 mm volt. A borda görbületi jelzője 70,97. Mindebből eléggé fejlett mellkasra következtethetünk.

Külön kell itt szólnunk az első bordapárról, amely rendes körülmények között is nagy alaki variációt tüntet fel, Semmelweis esetében pedig igen érdekes, az ő egyéni életével és alkatával kapcsolatos problémákat vet fel. Semmelweis első bordapárja kiválik már nagy-

ságával, különösen pedig a tuberculum costae feltűnő vastagságával, érdességével és még inkább a corpus costae szélességével, érdességével és vastagságával. Mind eme részek és jelek a jobb oldali első bordán sokkal fejlettebbek, mint a bal oldalin, minek következtében a két borda között szembetűnő részaránytalanság mutatkozik a jobb oldali borda javára. Különösen feltűnik a jobb oldali I. bordán, hogy a tuberculum musculi scaleni (Lisfranci), amely *Martin* szerint az esetek 70%-ában szokott megjelenni, Semmelweis bordáján erősen kiálló, nagy vastag gumót alkot.

Az itt elmondottakat jól kifejezik az I. bordapár méretei is. A borda ívhosszúsága ugyanis a tuberculumig a jobb oldalin 135 mm, a bal oldalin pedig csak 120 mm. A borda húrhosszúsága ugyancsak a tuberculumig mérve a jobb oldalin 108 mm, a bal oldalin 100 mm. A bordatest legnagyobb magassága (vastagsága) a jobb oldalin 18 mm, a bal oldalin 15 mm. A legkisebb corpus-magasság (vastagság) mindkét oldali bordán 6 mm. Ugyancsak azonos (20 mm) a bordatest szélessége is a közepén mérve.

Még feltűnőbb jelenség mindkét oldali I. bordán, hogy az extremitas sternalis szokatlan mértékben megvastagodott, ami kóros folyamat, esetleg sérülés gyanúját kelti. Különösen vonatkozik ez a jobb oldali I. bordára, melyen a megvastagodott sternalis végdarabot 7–8 mm szélességben 5–6 mm-re kiemelkedő csontduzzanat veszi gyűrűszerűen körül. Ezért véleményem szerint nem minden alap nélkül való az a feltevés, hogy a csont, illetve porcogó e helyen valamikor eltörtött, s rendellenesen forradt össze. Mivel pedig Semmelweis életrajzírói megemlítik, hogy jobb karját eltörte, amivel a későbbiekben még részletesen fogunk foglalkozni, felmerül a gondolat, hogy nem történtek-e ugyanakkor sérülések (törés, repedés) a jobb I. bordán és a mellkas elülső felső részén is, amit röntgenvizsgálat hiányában akkor nem vettek észre, és így rendellenes összeforradások és egyéb elváltozások, torzulások, aszimmetriák keletkeztek. Megerősíteni látszik ezt a feltevést — mint később részletesen látni fogjuk — az V. és VI. borda sternalis végének, illetve porcogójának nagyfokú elcsontosodása, megvastagodása, teljesen szokatlan rendellenes ízülése, a két oldali borda-szegycsonti ízületeknek (articulatio sterno-costalis) és magának a szegycsontnak feltűnően nagyfokú aszimmetriája.

2. Szegycsont (*sternum*)

Aránylag elég épen megmaradt a szegycsontnak mind a három darabja: a manubrium, corpus és processus xyphoideus.

A szegycsont, amely az emberi csontváz legvariábilisebb darabja, Semmelweis csontvázában is sok érdekes, az átlagostól eltérő variációt és egyéni jellegzetességet tüntet fel. A három rész együttes hosszúsága 224 mm, ami az igen nagy értékek közé tartozik, viszont a processus xyphoideus elhagyásával a manubrium és corpus együttes hosszúsága 151 mm, ami Semmelweis szegycsontját már csak a közepes nagyságú szegycsontok közé sorolja. Sőt a Krause-féle jelző (58,2) alapján, amely a manubrium hosszát a corpus hosszához viszonyítja, a nőies arányú szegycsontok között foglal helyet. A Martin-féle hosszúság-szélesség jelző az egész szegycsontra 24,5, csak a corpusra vonatkoztatva 40,6, a közepes értékek között foglal helyet (*Weingerber*).

Ami a szegycsont egyes részeit illeti, a *manubrium sterni* közepes nagyságú és erősen aszimmetrikus. Legnagyobb hosszúsága 60 mm, legkisebb hosszúsága 53 mm. Legnagyobb harántátmérője 65 mm, a legkisebb 38 mm. Az incisura jugularis feltűnően sekély bevágású. A jobb oldali incisura clavicularis alsó fele és az incisura costae I. területe sérült, éles eszközzel történt vágás nyomait mutatja. E vágás valószínűleg a boncolás alkalmával történt.

A bal oldali incisura costae szintén sérült, úgy néz ki, mintha az I. bordát kitörték volna az ízületből, melyhez hozzá lehetett csontosodva. Facies anterior erősen domború, rajta középen és a jobb oldali incisura costae közelében egy-egy pálcikaszerű sima 2–3 mm magas exostosis.

A margo inferioriort alkotó synchondrosis sternalis nyitott, feltűnően ferde, jobbról-balra lefelé lejt.

A *corpus sterni* közepesen fejlett, facies anterior lapos, facies posterior gyengén homorú. A margo superior ugyanolyan rézsutos, jobbról-balra lefelé lejtő, mint a manubriumon. Két oldalán a III–IV. borda ízüelő árka nem szimmetrikusan foglal helyet, hanem aszimmetrikusan oly módon, hogy a bal III. borda ízüelő árka 5–6 mm-el, a bal oldali IV. borda ízüelő árka 6–7 mm-el alacsonyabban fekszik, mint a jobb, s így, ha a két oldali III. borda ízüelő árkát

és a két oldali IV. borda ízüló árkat egymással összekötjük, ugyanolyan erősen rézsutos, ferde, jobbról balra lefelé lejtő vonalat kapunk, mint a corpus és manubrium közti synchodrosis sternalis síkja volt.

A mellkas elülső része tehát erősen elferdült, balra lecsúszott. Ez a ferdeség valószínűleg kifejeződött már a vállakon, ezért a bal váll erősen lecsapott lehetett. Ennek a ferde mellkasnak az oka vagy törés, vagy kóros folyamat lehetett, s talán összefügg kétszeri elesésével amikor a karja eltörött. Felmerül az a gondolat, hogy a második törés nem a mellkasban történt-e a jobb oldali I. borda sternalis végén, amely — mint láttuk — feltűnően megvastagodott, s amelyen felső, külső és alsó felszínén, talán éppen a törés helyét, 7—8 mm széles és 5—6 mm vastag gyűrűszerű felületi csontmegvastagodás veszi körül, amely a rosszul összeillesztett törés gyógyulása alkalmával képződhetett, s az egész szegycsonti ízülést aszmmetrikussá, a mellkast ferdévé tette. Valószínű, hogy a szegycsont alsó végén a VI—VII. borda porcos ízülése és a processus xyphoideus körül is lehetett törés vagy kóros elváltozás. Ezt bizonyítja a bordák sternalis végdarabjain a porcogók teljes elcsontosodása, kóros megduzzadása, megvastagodása és rendellenes helyzetű ízületek képződése. A corpus alsó vége sagittális irányban erősen megvastagodott, kóros jellegű és aszmmetrikus. Különösen feltűnik, hogy jobb oldali alsó sarka, ahol az V—VI. borda ízül, 10—15 mm-rel megnyúlt, és sagittáli irányban kétszeresre megvastagodott, s oldal felé az V. borda számára alkot nagy, mély kóros ízülófelszín, amelyet elől és hátul exostosisok vesznek körül, amelyek arthrosisra vallanak. Alul pedig szokatlan, sagittális irányban megnyúlt, nagy ízfelszíne van a VI. borda megvastagodott, rendellenesen és kórosan görbült sternalis vége számára, melyen a porcos rész teljesen elcsontosodott, s kórosan, főleg sagittális irányban megvastagodott.

A VI. borda e sternalis vége capitulum-szerűen megvastagodott, alsó és felső felszínén ízüló lapocskákkal. Ezek közül a felső ízfelszín, a sternum megvastagodott nyúlványa alsó felszínén levő ízfelszínnel, az alsó pedig a VII. bordának hasonlóképpen megvastagodott kóros sternalis vége felső lapjával alkot ízületet.

A corpus bal sarka, mint említettem, rövidebb, s itt rajta 10×12 mm nagyságú ízülófelszínnel ellátott bevágás látszik, melyben a

bal oldali V. borda megvastagodott és elcsontosodott kóros sternalis vége illeszkedik, mely szintén megvastagodott capitulum-szerű részt alkot, felső és alsó felszínén sagittális irányban megnyúlt szabálytalan facies articularisszal. Ezek közül a felső a corpus bal sarka alsó végén levő ízfelszínnel, az alsó pedig a VI. borda hasonlóan megvastagodott és elcsontosodott sternalis végdarabjának felső ízfelszínével alkot ízületet. A VI. borda e sternalis végdarabja azonban elkorhad.

Ami egyébként a corpus sterni méreteit illeti, legnagyobb hosszúsága 91 mm, a középvonalban mért hosszúsága 86 mm, legnagyobb szélessége 37 mm, legkisebb szélessége 27 mm.

A két oldali VI. borda között alul a *processus xyploideus* foglal helyet, amely teljesen elcsontosodott, felső felében teljesen lapos csontlapot alkot, lefelé erősen kiszélesedik, mint a villa feje s 3 szabálytalan bevágású és águ villaágra oszlik, a sekélyebb bal oldali bevágás felett 2—3 mm átmérőjű kerek likkal.

A *processus xyploideus* legnagyobb hosszúsága 73 mm, hosszúsága a villa alakú nyúlványok tövénél mérve 49 mm, legnagyobb szélessége 36 mm, legkisebb szélessége 18 mm.

III. Vállöv (*Cingulum extremitatis superioris*)

1. Lapocka (*scapula*)

Meg volt ugyan mind a kettő, de erősen korhadt és hiányos állapotban. Így a jobb oldali lapocka nagy részét elkorhasztotta az erősen hozzátapadt téglamálladék úgy, hogy csak az izülfőj és nyak körüli részek maradtak meg egy darabban, valamint a corpus két kisebb töredéke. Ezekből annyi állapítható meg, hogy a jobb lapocka közép nagyságú és erősen fejlett izomzatú volt.

A bal lapocka csaknem teljesen ép volt, azonban a *processus acromialis* és *coracoideus* végéből több cm-es darab elkorhad. A bal lapocka morfológiai szélessége 155 mm, morfológiai hosszúsága 108 mm, amely értékekből 69,68 *scapularis* indexet nyerünk. A *processus acromialis* csúcsáig mért (F—B) szélesség (Martin 1928) 125 mm. A *cavitas glenoidalis* hossza 39 mm, szélessége 28 mm, a *cavitas glenoidalis* hosszúság-szélességi jelzője

71,79. E méretek és indexek a nagy értékek csoportjában foglalnak helyet.

Ami a bal scapula fontosabb morphológiai jellegeit illeti, a cavitas glenoidalis nagy, megnyúlt körte alakú, körül mérsékelt csontperemmel. A margo axillaris igen vastag, éles csonttarajokkal ellátott. A fossa infraspinata igen mély. A tuberositas supraglenoidalis és infraglenoidalis mérsékelten fejlett. Ellenben a lineae musculares feltűnően erősek, érdesek, ami jól fejlett hátizomzatra vall.

2. Kulcscsont (*clavicula*)

Meg volt ugyan mindkét oldali csont, de akromiális végük elkorhadt. A jobb oldali annyira sérült, hogy hosszúsága nem mérhető. A bal oldalán a korhadás kisebb fokú, s legnagyobb hosszúsága 159 mm, ami férfiak között is a nagy méretértékek közé tartozik, s arra vall, hogy Semmelweisnek széles válla lehetett. A corpus közép kerülete mindkét csonton 35 mm. A sternalis végdarab gyengén, az acromiális erősen görbült. A sternalis végdarab ugyan mindkét csonton igen vastag, erősen fejlett izomtapadási helyekkel, a jobb oldali azonban szembetűnően vastagabb, izmosabb, mint a bal. Ugyanez figyelhető meg az acromialis végdarabon is. Mindezt kifejezik a méretek is. A sternalis vég szélessége (sagittalis átmérője) a jobb oldalon 27 mm, a bal oldalon 26 mm, magassága a jobb oldalon 26 mm, a bal oldalon 27 mm. Az acromiális vég magassága a jobb oldalon 10 mm, a bal oldalon 9 mm, szélessége (sagittalis átmérője) a jobb oldalon 20 mm, a bal oldalon 17 mm. Tehát a jobb clavicula főleg szélességben erősebben fejlett. A bal clavicula hosszúság-vastagsági jelzője 22. A clavicula humeralis jelzője pedig 50,6, ami relative hosszú claviculát jelent.

A morfológiai jellegek közül a tuberositas costalis erősen fejlett, de nem annyira egységesen kiemelkedő gumót, mint inkább csontperemmel körülvett 20 filléres nagyságú, de haránt irányban megnyúlt ovális árkot alkot. A sulcus subclavius széles, mély, s a tuberositas coracoideát egy elülső kisebb és egy hátsó nagyobb érdes részre osztja.

IV. A szabad felső végtag csontjai (*extremitas superior*)

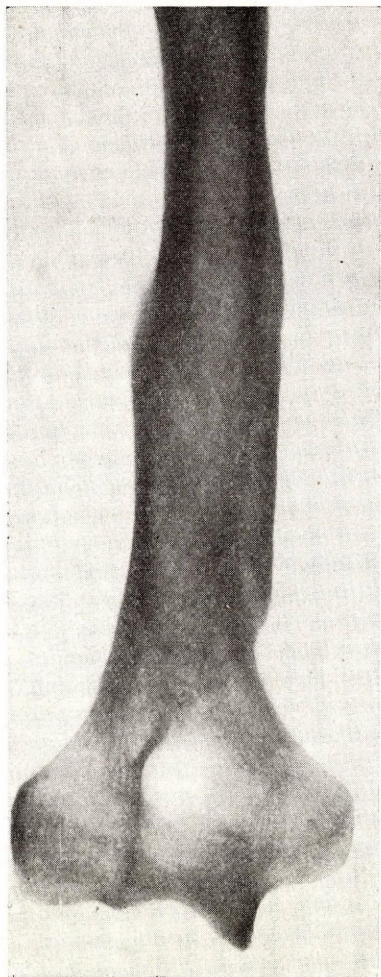
1. *Felkarcsont (humerus)*

Egészen minimális horzsolásoktól eltekintve mindkét felkarcsont teljesen ép. A méretek tanúsága szerint a jobb oldali felkarcsont lényegesen hosszabb és főleg vastagabb, mint a bal. A legnagyobb hosszúság ugyanis a jobb oldalin 323 mm, a bal oldalin 320 mm, az egész hossz a jobb oldalin 317 mm, a bal oldalin 314 mm. A diaphysis közép legnagyobb átmérője a jobb oldalin 23 mm, a bal oldalin 21 mm. A diaphysis legkisebb kerülete a közép alatt a jobb oldalin 66 mm, a bal oldalin 62 mm. Csupán a diaphysis közép legkisebb átmérőjében nincs különbség, mivel az mindkét oldalon 18 mm.

A felkarcsont méretei tehát egyfelől az átlagosnál valamivel hosszabb felkarról és Semmelweis metrikus és morfológiai, s így minden bizonnyal funkcionális jobbkezeségeről is tanúskodnak. A hosszúság-vastagsági jelző a jobb felkarcsontra 20,5, a balra 19,37. Mindkettő a közepes értékek között foglal helyet.

Dacára, hogy a jobb humerus a corpus alsó harmadában rézsutos irányban életben eltörött, majd összeforradt, a csont általános alakja lényegesen nem változott, csupán a corpusnak az alsó harmada erősen megvastagodott. A corpusnak ez a megvastagodott darabja 80 mm hosszú s közepén 86 mm kerületű, míg a bal oldali kerülete ugyanazon a helyen mérve csak 63 mm. A jobb felkarcsont törése tehát pontosan a corpus alsó harmadának legvékonyabb helyén történt, de nem keresztben, hanem hosszában, rézsutosan. A törés vonala jól megállapítható, teljes hossza 50 mm, a csont felező pontja alatt kb. 30 mm-rel kezdődik a margo lateralison, s rézsutosan fut lefelé a csonton át az ellenkező oldalra a margo medialishoz, s végződési pontja (distalis pontja) körülbelül 20 mm-rel esik a csont legkisebb kerülete alá, s 53 mm-re a trochlea csúcstól felfelé. A tört végék összeillesztése nem volt legpontosabb, mert a corpusnak ezen alsó törött, de teljesen odacsontosodott vége a margo medialisból 5–6 mm-re kiáll.

Még kevésbé volt pontos a tört végék összeillesztése fent a margo lateralison, a csont testének közepe alatt, ahol az *extremitas distalis*sal együtt letört (lerepedt). A felfelé keskenyedő, hegyesedő corpus

1a. ábra. Semmelweis törött jobb oldali felkarcsontjának röntgenképe norma volarisban.

1b. A jobb felkarcsont norma medialisban (dr. Bécsy Margit felvétele)

rész 25—30 mm hosszúságban és 4—5 mm szélességben a margo lateralisból kiálló lapos csontperemet alkot, amely pontosan a crista lateralis vonalában foglal helyet, ami valószínűleg az izmok működésének következménye. Ezzel kapcsolatban felmerülhet azonban az a gondolat is, hogy vajon a második kartörés, melyről Semmelweis életrajzírói beszélnek, nem ugyanezen a helyen történt-e, s nem a második törés okozta-e a jobb felkarcsont distalis végdarabjának nagyfokú megvastagodását? (1. ábra.)

A felkarcsontok egyébként a közepesen fejlettek közé tartoznak, s karjaival nem erős munkát végző egyénre vallanak, főleg, ha az alsó végtag csontjaihoz viszonyítjuk.

A jobb oldali felkarcsont erősebb fejlettsége a ballal szemben, kifejeződik a caput és epicondylus méreteiben is. A caput transversalis szélessége ugyanis a jobb oldalon 46 mm, a bal oldalon 45 mm, sagittalis szélessége a jobb oldalon 50 mm, a bal oldalon 48 mm, amiből 92,0, illetve 93,75 caput-jelző számítható. A felső epiphysis-szélesség (*Martin* 3. mérete) a jobb oldalon 54 mm, a bal oldalon 53 mm, az alsó epiphysis-szélesség (*Martin* 4. mérete) pedig 63 mm, illetve 62 mm.

Mindkét felkarcsonton, de különösen a jobb oldalin a collum chirurgicum felett, és a tuberculum majus felszínén elég sok kisebb nagyobb porus van. A jobb felkarcsont valamivel érdekesebb, mint a bal. Legszembetűnőbb e különbség a sulcus intertubercularis két szegélyén a crista tuberculi majoris és a crista tuberculi minoris felső részén. Itt észrevehető ellentét mutatkozik a törött és egészséges, illetve a jobb és bal kar között. A tuberculum minus a bal felkarcsonton hosszabb, laposabb, keskenyebb, simább, a jobbon szélesebb, jobban kidomborodó, csúcsával kissé a sulcusra hajló és tövénél 25 mm hosszú, 4—5 mm széles érdesség van. A bal felkarcsonton a crista tuberculi majoris is simább, kevésbé kiemelkedő, a jobb felkarcsonton pedig 4—5 mm magasan és szélesen kiemelkedő érdességekkel halad lefelé és megy át az itt nagyobb felületű, érdekesebb s közepén sekély sagittalis barázdával két részre osztott tuberositas deltoideaba.

A corpus alsó felén a bal felkarcsonton a margo lateralis teljesen elsimult, a törött jobb felkarcsonton ellenben igen éles, kiálló crista-t alkot, amely a törött részen kissé elsimul, de felfelé haladva

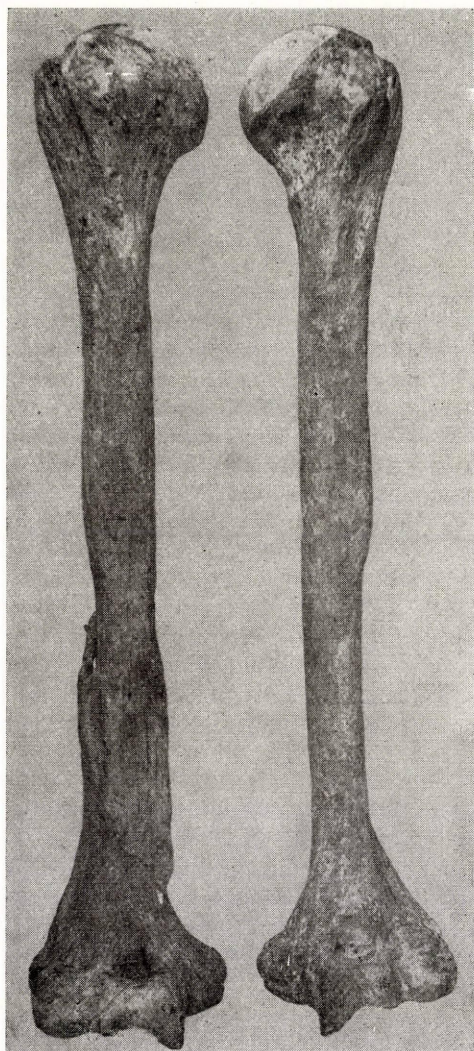
ismét éles, kiálló csontlécet alkot, mivel a tört végek összeillesztése itt nem volt tökéletes, majd tovább felfelé és a facies volaris lateralisban simább, de jól kiemelkedő lécet alkotva, a tuberositas deltoidea közepének szintjében végződik s a tuberositas deltoideával mély, széles sulcust alkot.

A két felkarcsontot különböző normákban a 2. ábrán láthatjuk.

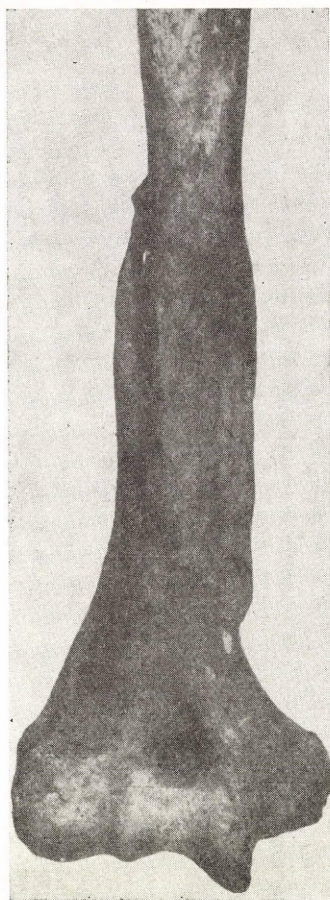
2. Orsócsont (*radius*)

A két radius, minimális horzsolásoktól eltekintve, teljesen ép. A jobb oldali csont legnagyobb hosszúsága 240 mm, a bal oldalié 239 mm. A fiziológiai hosszúság 227 mm, illetve 226 mm. Mindkét méret szerint Semmelweis orsócsontja a közepes nagyságúak közé tartozik, s a *Martin* (1928) által közölt adatok közül a badeniekéhez áll a legközelebb. A közép alatt mért legkisebb kerület a jobb oldali csonton 38 mm, a bal oldalin 39 mm. Az ebből számított hosszúság-vastagsági jelző szintén közepes nagyságú értéket tüntet fel, amennyiben a fiziológiai hosszúságra számítva a jobb oldali csonton 16,7, a bal oldalin 17,3, a legnagyobb hosszúsághoz viszonyítva pedig 15,8, illetve 16,3 értéket mutat, amely utóbbi a bajorokéval egyezik (*Martin*, 1928).

A morfológiai jellegek közül a tuberositas radii nagy, kerek, kiálló gumót alkot. A corpus mindkét csonton gyengén görbült. A crista interossea azonban, főleg a jobb oldalin, éles tarajt alkot, s felső részén, ahol kezdődik, processus-szerűen kiáll. Az extremitas distalis vaskos, a facies dorsalison az extensorok számára erős, gumószerű tarajakkal, illetve köztük mély barázdákkal. A jobb oldali orsócsont distalis végdarabja észrevehetően vaskosabb, mint a bal oldalié. Ez kifejeződik a méretekben is, amennyiben az extremitas distalis haránt átmérője a jobb oldalin 35 mm, a bal oldalin 34 mm, mélysége vagy sagittális átmérője pedig 24 mm illetve 23 mm. A jobb oldali radiuson a tuberositas radii is fejlettebb, mint a bal oldalin. Feltételezett törésnek nyomai a radiuson nem állapíthatók meg.

2. ábra. Semmelweis felkarcsontjai: a) jobb és bal humerus előlről;

b) a törött jobb humerus distalis darabja előlről és hátulról

3. *Singcsont (ulna)*

Mindkét oldali csont meg van, s eltekintve a processus styloideus kisebb sérülésétől, épek mondhatók. A jobb oldali ulna lényegesen hosszabb, mint a bal, s valamivel vastagabb is. Ezt bizonyítják méretei. A legnagyobb hosszúság ugyanis a jobb oldali csonton 260 mm, a bal oldalin csak 255 mm, a fiziológiai hosszúság a jobb oldalin 233 mm, a bal oldalin csak 230 mm. A distalis végdarab legkisebb kerülete a jobb oldalin 36 mm, a bal oldalin 35 mm.

A hosszúság-vastagsági jelző a legnagyobb hosszúsághoz viszonyítva a jobb oldali csonton 13,8, a bal oldalin 13,7, a fiziológiai hosszúsághoz viszonyítva pedig 15,4, illetve 15,2. Úgy az abszolút, mint a relatív méretek a badeniekéhez állnak a legközelebb (*Martin, 1928*).

Ami a fontosabb morfológiai jellegeket illeti, a corpus görbülete kispokó, viszont a crista interossea éles, kiálló. Ugyancsak jól fejlett a crista musculi supinatorii. Az olecranon rövid, de vastos, a processus coronoideus viszont széles, jól kiálló, s az incisura semilunaris tág nyílású. Esetleges régi törés és forradás nyomai az ulna-n sem észlelhetők.

4. *A kéz csontjai (Ossa carpi, metacarpi, phalanges)*

Semmelweis csontvázából leghiányosabban maradtak meg, illetve mentődtek meg a kéz csontjai. Hiányzott ugyanis 6 kéztőcsont, 1 kézközépcsont, és 15 ujjperccsont. Éspedig hiányzott a kéztőből a bal os lunatum, a bal triquetrum, mindkét multangulum minus és mindkét pisiforme. A kézközépből csak a bal 4-ik hiányzott. Viszont az ujjperccsontok közül hiányzott 3 proximus, 2 medius és az összes (10) distalis phalanx.

Ami a kéztőcsontokat illeti, meg van mindkét oldali naviculare, a bal oldali azonban erősen korhadt, s a tuberculumon a csont belsejébe vezető üreges nyílás látható, amely nagyon hasonlít a gennyesedéssel járó folyamatok által létrehozott nyílásokhoz. A jobb oldali os lunatum teljesen ép, a bal oldali hiányzik. Az os triquetrumból az ép jobb oldali van meg, a bal oldali hiányzik. Mindkét oldali hamatum megvan, de csak a jobb oldali ép, a bal oldalinak kézháti felszínén kimaródásos gödör látható, amely származhat a talajnak a

maró hatásától, vagy gennyesedéssel folyamattól. Mindkét oldali capitulum teljesen ép, vaskosak, a kézhatárfelületükön feltűnően érdesek. A jobb oldali multangulum majus ép, a bal oldali azonban sérült. Viszont hiányzott mindkét oldali multangulum minus épszerűsége.

A jobb kéz metacarpalis csontjai ugyan mind megvannak, azonban egyik sem ép teljesen, a legtöbbször a capitulum sérült, nagy valószínűséggel gennyesedéssel folyamatra valló kimaródásokkal és a csont belsejébe vezető gennycsatornákkal. Így a jobb metacarpale I. fejecskéjének felső felszínén két kis gödör, a metacarpale II. fejecskéjén elöl egy, és alul a facies articularis capituli bal szélén és alsó lapján egy-egy gödröcske foglal helyet. A metacarpale III. fejecskéjén felül kisebb, alul nagyobb kimaródásos gödör látható a csont belsejébe vezető likkkal. Ugyancsak a metacarpale IV. fejecskéjén alul a nyakra is kiterjedő nagyobb kimaródásos gödör van a csont belsejébe vezető likkkal. Végül a metacarpale V. distalis végén alul, proximalis végén, pedig felül és lateralis oldalán tüntet fel egy-egy nagyobb, a csontba vezető kimaródásos, nagy valószínűséggel gennyesedéssel folyamatra valló gödröt. Ezt valószínűsíti a többi csontfelszínnel egyező patinájuk és a kimaródásos területek körül látható nagyfokú porosítás is.

A bal oldali kézközéps csontok közül a metacarpale III. distalis végén alul, a metacarpale V. distalis végén pedig felül van gennyesedéssel folyamatra valló, a csontba vezető nyílás. A többi, a hiányzó metacarpale IV. kivételével ép. Az ízületi felszínek közül azonban mind a jobb, mind a bal oldali metacarpalis csontokon több helyen apró csontgumók és kicsi exostosisok láthatók.

A metacarpalis csontok hosszmereteit az alábbi táblázatban foglaltam össze. Az első szám az ízületi felszínnek közt mért hosszúságot, a zárójelbe tett szám, a legnagyobb hosszúságot jelenti a sugarak sorrendjében a hüvelykujjal kedvezve.

	<i>Jobb kéz</i>	<i>Bal kéz</i>
metacarpale I.	= 46 (48) mm	46 (47) mm
metacarpale II.	= 72 (75) mm	72 (74) mm
metacarpale III.	= 67 (70) mm	68 (71) mm
metacarpale IV.	= 62 (62,5) mm	—
metacarpale V.	= 57 (58) mm	—

E méretek a Pfitzner-féle középértékekkel összehasonlítva (Martin, 1928) azt bizonyítják, hogy Semmelweisnek jól fejlett, elég izmos, a közepesnél valamivel hosszabb kézközépcsontjai voltak. Ezt bizonyítja a megmaradt 7 proximalis és 6 medialis phalanx is, melyek proximális végein több helyen kisebb csontgumókat, exostosisokat és kiálló, éles ízületi peremeket látunk. Az ujjak hosszának pontos megállapítására a megmaradt hiányos anyag nem volt alkalmas.

V. Medence (Os coxae)

A medence igen nagy, vaskos, széles, erős, izmos, érdes, minden jellegében férfias kiálló kisebb-nagyobb csonttarajokkal, exostosisokkal, lécekkal, érdes vonalakkal, apró tövisekkel, csontmegvastagodásokkal, általában a compact csontállomány tuburjánzásával (hyperostosis) és meszes lerakódásokkal, melyek az izomtapadási helyeket és ízületek széleit, környékét rendkívül érdessé, durva tapintatúvá teszik. Ez nemcsak a medencére, hanem kisebb-nagyobb mértékben az egész alsó testre és a koponyára is jellemző, szemben a törzs és a felső végtag aránylag vékonyabb, karcsúbb, simább, könnyebb csontjaival.

Semmelweis medencéjének fejlettségéről tanúskodnak az alábbi méretek. A sorszámok a Martin (1928) féle méreteket jelentik.

1. Medencemagasság a crista iliaca legfelső és a tuber ischiadicum legalsó pontja között 230 mm, ami 10 mm-rel múlja fölül a Verneau által közölt európai férfi-átlagot.
2. A legnagyobb medenceszélesség a cristae iliaca lateralis pontjai között 282 mm.
3. Külső sagittalis medenceátmérő a symphysis elülső és a kereszt-csont leghátsó pontja között 182 mm.
4. Csípőcsonti mélység a spina iliaca posterior superior és a symphysis felső széle között 170 mm.
5. Az elülső felső spinalis szélesség 252 mm.
6. Hátsó felső spinalis szélesség 72 mm.
7. Az acetabulumok középpontjai között mért szélesség 128 mm, amely 14 mm-rel múlja felül a Verneau által közölt férfi-átlagot és már egészen megközelíti a női közép-értéket.

8. A spinae ischiadicae közt mért szélesség 95 mm.
9. A csípőcsont magassága az acetabulum közepétől a crista iliacaig 138 mm.
10. A csípőlapát magassága a linea arcuata és crista iliaca között 100 mm, ami 4 mm-rel kisebb a Verneau-féle férfi-átlagnál.
12. Csípőcsont szélessége a spina iliaca anterior superior és posterior között 161 mm, ami 3 mm-rel kisebb a Verneau-féle középértéknél.
13. A csípőlapát szélessége 98 mm.
14. Az acetabulum hátsó széle és a symphysis közepe között mért szélesség 132 mm.
15. Ülőcsont magassága az acetabulum közepe és a tuber ischiadicum között 78 mm.
17. A szeméremcsont hosszúsága az acetabulum közepétől a facies symphyseos felső széléig 123 mm.
18. Symphysis magassága 45 mm.
19. A symphysis-táj szélessége a foramina obturatoria medialis szélei között 53 mm.
20. A foramen obturatorium hossza 53 mm.
21. A foramen obturatorium szélessége 33 mm.
22. Az acetabulum legnagyobb átmérője 60 mm, transversalis irányban fekszik, ami a ritkább esetek közé tartozik.
23. A medence bemenet sagittalis átmérője (conjugata vera) 122 mm, ami 18 mm-rel nagyobb a Verneau által közölt európai férfi-átlagnál.
24. A medence bemenet harántátmérője a két oldali linea arcuatae között 131 mm.
25. A medence bemenet rézsutos átmérője 128 mm.
27. A medence kimenet haránt átmérője 147 mm, már a Verneau-féle női átlagot is felülmúlja.

E méreteket az európai átlagos férfi méretekkal (*Martin*, 1928) összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy Semmelweis medencéje abszolút méreteiben a középnel nagyobbak közé tartozott és különösen szélességi és magassági méreteiben múlta felül az európai átlagot, egyes szélességi méreteiben, pedig a női értékek felé közeledett. Ezt bizonyítják a fontosabb medence-indexek is. Így a szélesség-

magassági jelző (81, 56), az ileo-pelvicus jelző (46,45), s különösen a csípőcsonti jelző (161,0) magas értéke. A Turner-féle medence bemeneti jelző (93,13) értéke alapján a mesatipelis csoportban foglal helyet, ami az átlagos európai típustól való eltérést jelenti.

Ami a medence egyes részeit illeti, az *os ilium* nagy, magas, erősen fejlett, izmos, érdes. A *crista iliaca* igen erős, vastag. A *labium externum* és *internum* egész hosszában rendkívül érdes, apró hegyes csonttövisékből és éles cristákból összetett, ami a széles hasizmok erős fejlettségét is bizonyítja. Mind a *spina iliaca anterior superior* erősen fejlett, érdes nyúlványt alkot. Ugyancsak a *spina iliaca anterior-inferior* is szokatlanul erősen fejlett, nagy megnyúlt gumó alakot tüntet fel, amely laterális felszínén sok apró tövist és kis exostosisokat visel, éspedig a jobb oldalon nagyobb mértékben, mint a bal oldalon. Ezen apró csont-exostosisok a legfeltűnőbbek és legsűrűbbek, sőt egyes helyeken egészen osteoma-szerűek a belső medence felszínén a *pars sacralis* hátsó részén és a *facies auricularis* mögött a *tuberositas iliaca*n. Magát a *facies auricularis*t is éles csonttaraj és apró exostosisok övezik. Ezzel szemben a külső felszínén a *lineae glutae* mérsékelten fejlettek.

Ami az *os ischii* morfológiai jellegeit illeti, a *spina ischiadica* igen széles, erősen kiálló érdes nyúlványt alkot, alsó szélén érdes csonttövisekkel, amelyekből a bal oldali csont hátsó lapján 2 cm hosszú, 4–5 mm magas, éles taraj fut az *acetabulum* alsó széléhez. A *tuber ischiadicum* igen nagy, rendkívül érdes felületű.

Az *os pubis* szintén igen érdes, erős tarajokkal borított, főleg külső oldalán. Az *acetabulum* nagy, igen mély. Az *incisura acetabuli* két széléit áthidaló szalagok egy része elcsontosodott és kiálló töviseket alkot. Az *incisura ossis pubis* jellegzetesen férfias, hegyes háromszög alakú.

VI. A szabad alsó végtag (**Extremitas inferior**)

1. Combcsont (*femur*)

Mindkét femur teljesen ép, középhosszú, egyenes, rendkívül vastag, minden részében erősen fejlett izomtapadási felületekkel, érdességekkel és nyúlványokkal. A jobb oldali femur legnagyobb

hosszúsága 445 mm, a bal oldalié 439 mm. Az egész hossz természetes állásban 442 mm, illetve 436 mm. A legnagyobb trochanter-hossz 426 mm, illetve 423 mm, míg a trochanter hossz természetes állásban a jobb oldali csonton 415 mm, a bal oldalin 416 mm. Feltűnő, hogy az utóbbi méret kivételével a többiek tekintetében a jobb oldali femur a hosszabb, holott a legtöbb esetben fordítva szokott lenni. E méretek közepes hosszúságú, a bajorokéval egyező femur hosszúságról tanúskodnak. Ezzel szemben a diaphysis közép kerülete (98, ill. 95 mm) tetemesen felülmúlja a közép-európai férfiak 88 mm-es átlagértékét (Martin, 1928). Ezért a hosszúság-vastagsági jelző (8/2) is, amely a jobb oldalin 22.17, a bal oldalin 21.64, szintén nagymértékben felülmúlja a középeurópai átlagot, s az ősemberi combcsontok vaskossága felé közeledik. Ugyanerre az eredményre vezet az ún. vaskossági jelző (Robusticitäts-Index), melyet a diaphysis-közép két átmérője összegének a combcsont egész hosszához való viszonyításából kapunk, s amely a jobb oldalon 14,45, a bal oldalon 13,43, ami az ősemberi értékeket közelíti meg.

Még feltűnőbb eredményeket ad az index pilastricus, amelyet a diaphysis-közép sagittalis és transversalis átmérőjének egymáshoz való viszonyításából kapunk (6/7), s amely a jobb oldali csonton 144,9, ami egészen abnormis érték, míg a bal oldalin 110,71. E szélsőséges index-értékeket, s a jobb és a bal oldali index rendkívül nagy eltérését a linea aspera szinte abnormis, s a jobb és bal oldali csonton egészen eltérő fejlettsége okozta.

A linea aspera, melyet fent igen érdes lécsöt össze a linea intertrochantericával, egyfelől igen magasan, a trochanter minor nivójában kezdődik, s a corpus alsó harmadáig vonuló rendkívül széles, kiemelkedő érdes tarajt alkot, szokatlanul fejlett labiumokkal. Másfelől a jobb oldali csonton a linea lényegesen erősebb, szélesebb, kiállóbb, mint a bal oldalin. A jobb linea szélessége ugyanis a corpus felső harmadában 13 mm, magassága 7 mm. Ehhez járul az egész diaphysis vastagsága, szinte neanderthaloid-szerű görbültsége.

Ez a rendellenes fejlettség kifejeződik a diaphysis méreteiben is. Így a diaphysis-közép kerülete, amely mint láttuk jóval felülmúlja a mai európai átlagot, a jobb oldali femuron 3 mm-rel nagyobb, mint a bal oldalin. Még nagyobb a különbség a diaphysis-közép sagittalis átmérőjében, amely a jobb oldali csonton 36 mm, a bal

oldalán viszont csak 31 mm, tehát 5 mm-rel kisebb. Ezzel szemben a diaphysis-közép transversalis átmérője a jobb oldali csonton 3 mm-rel nagyobb (25 mm, illetve 28 mm). Ez az ellentét érthetővé teszi a kétoldali index pilastricus fenti abnormis eltérését, főleg ha figyelembe vesszük, hogy amíg a diaphysis-közép nyílátmérője a bal oldalon csak 3 mm-rel, addig a jobb oldali csonton 11 mm-rel múlja felül a transversalis átmérő értékét. Mindez nagymértékben összefügg a combcsontra ható izmok munkájával.

Semmelweis jobb oldali combcsontja diaphysisének sagittalis irányú nagyfokú fejlettsége kifejeződik a felső sagittális átmérőben is, amely a jobb oldalon (31 mm) 4 mm-rel nagyobb, mint a transversalis átmérő (27 mm). Ezzel szemben a transversalis átmérő a bal oldalon (32 mm) 1 mm-rel nagyobb, mint a sagittalis átmérő (31 mm).

A diaphysis felső sagittalis és transversalis átmérőjének egymáshoz való százalékos viszonyításából számított index platymericus a fentieknek megfelelően szintén nagy eltérést tüntet fel. A jobb oldali femuron ugyanis a jelző értéke 114,81, ami nagyfokú stenomeria jelent, míg a bal oldali femuron csak 96,88, amely érték az eurymeria csoportjában foglal helyet. Nagyon érdekes lenne hiteles élettörténeti adatok alapján tanulmányozni, hogy Semmelweis jobb és bal combcsontjának eme feltűnően eltérő és egyéni jellegű alkatát, milyen járásbeli, állásbeli és sportolási izomműködések alakították ki.

Érdekes, hogy noha a hosszúsági és a sagittalis irányú vastagsági méretek és kerületi méretek a jobb combcsonton nagyobbak, a bal combcsont mégis 28 g-al nehezebb (430 g), mint a jobb (402 g), compact csont állománya tehát összességében fejlettebb.

Ami Semmelweis combcsontjainak egyéb morfológiai és méreti jellegeit illeti, a caput femoris nagy, vaskos, sagittalis átmérője a jobb oldali csonton 49 mm, a bal oldalán 50 mm, transversalis átmérője 48 mm, illetve 49 mm. Ezen méretértékek egyfelől meghaladják az európai átlagok egy részét, másfelől a bal oldal fejlettebb voltát bizonyítják. A fovea capitis femoris igen nagy, 15 mm átmérőjű és erősen kiálló peremmel van körülvéve.

A collum femoris rövid, vaskos, elülső felszíne igen érdes. A trochanter major nagy, érdes, erősen fejlett, medián felé hajló csúccsal. A trochanter minor is nagy, erősen kiálló kerek gumót alkot. A linea

intertrochanterica obliqua rendkívül erősen kiálló 20—25 mm széles, érdes dudorokból álló mezővé szélesedett, s a jobb oldali csonton lényegesen fejlettebb, mint a bal oldalin.

A diaphysis morfológiai jellegeit a méretek indokolása kapcsán már ismertettük.

Az extremitas distalis rendkívül vaskos, széles. Az epicondylus medialis és lateralis érdes, erősen kiálló nagy gumót alkot, kisebb exostosisokkal és érdes vonalakkal. A két epicondylus közt mért szélesség mindkét femuron 83 mm, ami egyezik a közép-európai átlagos férfi méretekkel (*Martin*, 1928). Sagittalis átmérőjük 66 mm, illetve 67 mm. A fossa intercondyloidea mély, éles peremmel határolt. A planum popliteum érdes, két szélén érdes gumóval és igen sok, a csontba vezető nagy pórusal. Ugyancsak sok nagy pórus látható magán a két epicondyluson is.

A facies patellaris nagy, széles, az elülső felszínre magasan felnyúló s felül igen széles tarajszerű csontléccelel határolt. A condylus medialis distalis irányban lejjebb nyúlik, mint a condylus lateralis, és pedig a jobb oldali femuron nagyobb mértékben, mint a bal oldalin. A diaphysis átmenete az epiphysisbe nem fokozatos (trombita alak), mint a legtöbb európainál, hanem az epicondylusok kiugrása miatt megtört vonalú, s kissé a neanderthaloid combcsontokra emlékeztet.

2. Térdkalácscsont (*patella*)

A vaskos, érdes combcsontokhoz képest a patella kicsinek tűnik fel, noha abszolút méretei elérik, sőt kissé túl is szárnyalják a közép-európai férfi-átlagot (*Martin*, 1928). A jobb oldali patella magassága ugyanis 45 mm, a bal oldalié 44 mm. A legnagyobb szélesség mindkét oldali csonton 44 mm. E méretekből számítva a patella magasság-szélességi jelzője (*H. Ten Kate*, 1896) a jobb oldali patellára 102,27, a bal oldalira 100,00. Az előbbi brachysem, az utóbbi isosem patellát jelent, s a mai európaiak között a ritkábbak közé tartozik.

3. Sípcsont (*tibia*)

Mindkét tibia ép. Csupán a bal tibia condylus lateralisának felszínén van 4—5 cm hosszú repedés és az ízülő felszín lateralis szélén 15×17 mm nagyságú felületi csonthiány, amely valamelyik vizsgálat folyamán keletkezhetett, de a pontos méretek felvételét ez sem akadályozta.

Ami a két tibia hosszát és vastagságbeli fejlettségét illeti, az közepesnek mondható. A condylus lateralis ízfelszíne és a malleolus medialis csúcsa között mért egész hossz a jobb oldali csonton 366 mm, a bal oldalin 367 mm, az eminentia intercondyloidea csúcsától mért legnagyobb hossz pedig a jobb oldalin 373 mm, a bal oldalin 365 mm. A bal oldali csontnak ez a nagyobb hossz-mérete kissé enyhíti a jobb oldali combcsont tárgyalt fölényét a bal felett. E méretértékek közép-európai viszonylatban (*Martin*, 1928) valamivel a közép alatt foglalnak helyet, s a svájci adatokhoz állanak közelebb. Bár az izomtapadási felületek a két tibián is eléggé fejlettek, mégis a femurokhoz viszonyítva lényegesen simábbak, vékonyabbak, karcsúbbak. Ezért a hosszúság-vastagsági jelző, amely a tibia legkisebb kerületének viszonyát fejezi ki az egész hosszhoz, a jobb oldali csonton 19,39, a bal oldalin 19,07, amely értékek Semmelweis sípcsontjait a kevésbé tömeges csontok közé sorolják, s bajvárók adatai mellett foglalnak helyet (*Martin*, 1928).

A diaphysis sagittalis átmérője a jobb oldali sípcsonton 32 mm, a bal oldalin 30 mm, míg a transversalis átmérő 23 mm, illetve 22 mm. Ezen adatok egyfelől egyenszerű háromszög alakú tibia átmetszetre vallanak, s másfelől bilaterális asymmetriáról tanúskodnak a jobb oldali csont javára.

Anthropologiai szempontból a sípcsont legfontosabb alakjelzője az ún. index cnemicus, amely a tibia-közép transversalis átmérőjének a sagittalis átmérőhöz való százalékos viszonyát fejezi ki. E jelző értéke Semmelweis jobb oldali sípcsontján 71,88, a bal oldalin 73,33. Mindkét érték úgy a Khuff-féle, mint a Manouviere- és Vernau-féle index beosztásban az euryknemia csoportjában foglal helyet, s a közép-európai férfi adatokhoz áll legközelebb (*Martin*, 1928).

Ami Semmelweis sípcsontjának egyéb morfológiai jellegzetességeit illeti, az eminentia intercondyloidea, főleg a medialis, igen nagy,

kiálló éles tarajt alkot. Ebből adódott a legnagyobb hosszúság 7—8 mm-es fölénye az egész hosszúság felett. Igen érdes, gumós a fossa intercondyloidea anterior is. Az extremitas proximalis elülső felszíne a condylusok széle alatt tele van 2—3 sorban álló nagy pórusokkal, a tápláló véredények nyílásaival. A facies articularis fibularis a condylus lateralis széle alatt nagy, kerek sima felületet alkot. A tuberositas tibiae kettős érdes nagy gumóból áll. A linea poplitea egész területe kiálló vaskos tüskékből, érdes tarajokból, vonalakból összetett. A corpus, bár kissé lapos jellegű, előre megnyúlt egyenszerű háromszög alakot tüntet fel. A melleolus mérsékelten fejlett. Az extremitas distalis lateralis és medialis felszínén több nagy táplálósatorna pórusa látható. Az incisura fibularis érdes, gumós. A sulcus malleolaris széles, de sekély. A sípcsont massivitása tehát felülről lefelé fokozatosan csökken, s meg sem közelíti a femurét.

4. Szárkapocs (*fibula*)

A fibula kevés anthropológiai jellegzetességet tüntet fel, s alakja, görbületi s morfológiai jellegei túlnyomóan az izmok működése szerint alakulnak, ezért a fibula egyének szerint rendkívül variabilis Semmelweis fibulái épek, középhosszúak, a jobb oldali 363 mm, a bal oldali 360 mm legnagyobb hosszúságot tüntet fel. Tehát a bilateralis asymmetria a jobb oldal javára itt nagyobb mértékben nyilvánul meg, mint a sípcsonton. Az érdes vaskos csontállomány, s a corpus erősen fejlett érdes tarajai és bemélyedő felszínei az alszárizmok nagyfokú fejlettségéről tanúskodnak. A corpus és extremitas distalis határán a facies medialis mindkét csont felszíne kissé duzzadt, s tele van olyan nagyobb pórusokkal, aminők a femuron és tibián is láthatók voltak. A jobb oldali csonton a malleolus izfelszíne előtt erős, exostosis-szerű érdesség van.

5. A láb csontjai (*Ossa tarsi, metatarsi, phalanges*)

A lábtő (*tarsus*) csontjai közül csupán a bal oldali naviculare hiányzott.

A két *calcaneus* nagy, erős, vaskos, jól fejlett izomtapadási lécekkel és nyúlványokkal. Teljesen normálisak, nagyobb exostosisok nincsenek rajtuk. Mindkét csont legnagyobb hosszúsága 85 mm,

legnagyobb magassága a jobb oldalin 48 mm, a bal oldalin 52 mm. Valamennyi a középnl nagyobb értékek közé tartozik. A hosszúság-szélességi jelző a jobb oldalin 56,47, a bal oldalin 61,18, ami a calcaneus tetemes magassági fejlettségéről tanúskodik.

A két *talus* közepes nagyságú, de jóval vaskosabbak, érdesebbek, mint a calcaneus. A jobb oldali csont legnagyobb hosszúsága 60 mm, a bal oldalié 52 mm, a legnagyobb szélesség 41 mm, illetve 44 mm, a legnagyobb magasság, pedig 39, illetve 34 mm, ami erős bilaterális aszimetriát jelent a jobb oldali talus javára. A hosszúság-szélességi jelző a jobb oldali csonton 68,33, a bal oldalin 70,97, a hosszúság-magassági jelző pedig 65,0, illetve 54,84, amely értékek aránylag keskeny és magas talust jelentenek. Az ízfelszínnek éles csontperemmel és apró exostosisokkal vannak körülvéve. Különösen szembetűnők ezen érdes apró csonttövisek és gumók a collum tali felszínén.

A két *naviculare* közül csak a jobb oldali volt meg, amelyre jellemző a jól fejlett tuberositas, valamint alatta és felette a facies dorsalis nagyfokú érdessége.

A *cuneiforme I.* mindkettő ép, nagy, tibialis felszínük igen érdes, s ízfelszínüket éles perem veszi körül.

A *cuneiforme II. és III.* szintén teljesen ép, mindkét oldali megvolt, s érdességeik kevésbé fejlettek.

A két *cuboideum* jól fejlett s főleg a facies dorsalis on gumókkal és kisebb érdességekkel borított. A tuberositas ossis cuboidei nagy és vaskos.

A *lábközépcsontok (metatarsalia)* mindkét lábból megmaradtak, s kisebb felületi sérülésektől eltekintve épek, érdesek, fejlett izomzatra vallanak. Hosszméreteiket az alábbi táblázatban állítottam össze. A nagyobb szám a maximális, a zárójelbe tett szám az ízfelszínnek között mért hosszúságot jelenti.

<i>Jobb láb</i>		<i>Bal láb</i>	
metatarsale I.	67 (61) mm	metatarsale I.	67 (62) mm
metatarsale II.	76 (—) mm	metatarsale II.	75 (—) mm
metatarsale III.	82 (80) mm	metatarsale III.	79 (77) mm
metatarsale IV.	74 (73) mm	metatarsale IV.	73 (72) mm
metatarsale V.	80 (70) mm	metatarsale V.	80 (70) mm

A két méret közötti nagyobb különbségeket az érdes nyúlványok okozzák. Jellemző a kétféle méret nagyságbeli sorrendjének a Pfizner-féle sorrendtől (II, III, IV, V, I.) való nagy eltérése, ami Semmelweis lábközép-csontjainak egyéni jellege. A méretek abszolút nagysága felülmúlja az európai férfi-átlagot.

Ezenkívül meg volt még a lábból 7 db *alap-phalanx* a proximális sorból, melyek szintén normális fejlettségről tanúskodnak: nagyfokú hiányosságuk miatt azonban a lábujjak hosszának meghatározására nem alkalmasak.

VII. Semmelweis koponyája

a) A koponya állapota, kivétele és összeállítása

A Semmelweis csontmaradványait tartalmazó bádogkoporsónak az Embertani Intézetben a Bizottság előtt történt felnyitása alkalmával a koporsó felső végében mindjárt szembetűnt a felfürészelt koponya, melynek arci részét fel a homlokig, agyagos, kavicsos, homokos kevert nedves föld vette körül, melyben még malter- és tégladarabkák, korhadt koporsódarabok, és apró gyermekcsontok is a legnagyobb összevisszaságban heverték, jeléül annak, hogy az előző exhumálásokat és bádogkoporsóba való helyezést nem szakemberek és nem a legnagyobb gonddal végezték. Így pl. Semmelweis egyik szemgödrében is gyermekborda töredékei voltak az azt kitöltő földben.

Hasonlót tapasztaltam, amikor a környező föld és csontok eltávolítása után a felfürészelt calotteot leemeltem. A nedves és erősen mállottnak látszó koponya üregéből földdel keverve további malter- és tégladarabok, apró kavics, homok és gyermekcsont töredékek kerültek elő. Már ekkor látni lehetett, hogy a koponyán belül a homlok- és rostacsonti táj repedezett, sőt az ékcsonton át a foramen magnumig nagyobb repedés vonul végig. Ezért a koponya kiemelésére csak 2–3 nap múlva került sor, amikor az összes többi csontokat és a közéjük keveredett földet, homokot, agyagot, maltert és tégladarabokat teljesen eltávolítottam. Ekkor megállapíthattam, hogy a koponya arci részén a még nedves csontokhoz erősen hozzátapadva a korhadást erősen fokozó széjjelmállott tégladarabok heverték, s az

arccsontok a koporsó nehéz felbontásával járó többszöri rezgéstől, mozgatótól több helyen megrepedeztek, s főleg az orrcsontok közepétől az állkapocs gonion tájékához haladó síkban az összes arccsontok megrepedtek, széjjel málltak, darabokra törtek. Ezért az arckoponyát, a legóvatosabb kiemelés dacára is, csak részekben, és erősen sérülve, sőt hiányosan lehetett kiemelni. Így az állkapocs ramusai 8 darabra törve, a felső arc 15 kisebb-nagyobb darabra széjjelválva és törve került elő a koporsóból. Az állkapocs mindkét izülő feje le volt törve. A jobb oldali törésfelülete elég sima volt és sáros, földes patina fedte, annak jeléül, hogy már a mostani kivétel előtt, valószínűleg a fémkoporsóba való tétel előtt el volt törve. A bal izülőfej alsó nyaki része annyira korhadt volt, hogy a legkisebb érintésre porrá esett szét, még finom kefével sem lehetett kefélni.

A két maxilla-darab külön volt, mindkettő nagyon korhadt, s a legcsekélyebb érintésre porrá mállott. A bal maxilla valamivel épebb, de az is repedezett volt. A jobb maxilla nagyrésze elkorhadt, felületét vöröses barna korhadék fedte, mely alatt a csontfelület teljese poró us és összeroppedezett volt. Ilyen vörösesbarna téglaporszerű korhadék fedte vastagon a homlokot, az orrtáját, maxilla nagy részét s a csont felületét nagyon elmallasztotta. Hátrafelé haladó repedés volt az arc közepén le az öreglik elülső széléig, s a törési, repedési felületek nagyrészt patina fedte, jeléül, hogy ez a repedés is már a koporsóban meg volt, s amit a koporsó mozgatása, a tetőburkolat átvágása alkalmával csak fokozott. A nyakszirten a protuberantia occipitalis externa alatt szőke hajszálak és bőrmaradványok voltak láthatók. Egy fog keresztben feküdt a csontos orr és maxilla omladéká közt, ami szintén azt bizonyította, hogy e rész már előbb nem volt teljesen ép, s a középrarc belső vékony csontjai a korróziós kimaródás folytán tönkrementek.

A víztől való napokig tartó gondos szárítás, az erősen reájuk tapadt földtől és téglá-, malter-korhadékoktól való óvatos megtisztítás, majd 10%-os enyvoldatban való konzerválás és teljes kiszáritás után az egyes töredékek összetartozását behatóan tanulmányozván, 2 heti munkával sikerült az arckoponya legnagyobb részét annyira összeilleszteni, hogy csak a csontos orron, az orbita medialis felében, a két maxilla belsejében, az öreglik elülső részén, s a koponya belsejé-

ben a lamina cribrosán maradtak kisebb hiányok. Ezek közül az anthropológiai vizsgálat és az arc rekonstrukciója szempontjából legkárosabb a két orrcsont alsó felének, s a két maxilla processus frontalis margo nasalisának sérülése és hiánya volt, mivel ezek adják meg az arc közepének az orrtájnak legfontosabb személyazonossági jellegét.

b) A koponya calotteja

Mivel az arcrészeknek a 10%-os enyvoldatban való konzerválás után még hosszabb ideig tartó teljes kiszáradásra volt szükségük a vizsgálatot, melynek végzésére már csak kevés idő állott rendelkezésemre, a calotteal kezdtem.

Legnagyobb hosszúsága: 176 mm, legnagyobb szélessége: 155 mm

legnagyobb kereszttezett harántátmérő $\begin{matrix} a & b \\ \times & \\ b & a \end{matrix}$ $a = 176 \text{ mm}, b = 174$

mm, tehát kisfokú plagiokrania volt jelen. A jobb homlok dudor előre domborodik, a bal laposabb, a jobb nyakszirt hátra domborúbb, a bal laposabb volt. *Sutura coronalis* kívül egész hosszában jól látható, synostotikus részletek nem látszottak. Belül viszont teljesen elcsontosodott, semmi nyoma nem látható a varratnak. Kívül a sutura coronalis aszmetrikus, jobb ága egészben jobban előrehajlik, mint a bal. Az egész varrat általában apró fogazatú. Az egyszerű fogazatú pars bregmatica a bal oldalon igen rövid: alig 15 mm, a jobb oldalon viszont kb. 38 mm hosszú, nagy hullámokat alkotó és észrevétlenül megy át a complicált részbe, amely a jobb oldalon szintén nagyobb hullámokat alkot, a bal oldalon ellenben nagy darabon egyenes lefutású. A varratnak tehát erős egyéni jellege van. Homlokszélesség a sutura coronalis mentén: 125 mm. *Sutura sagittalis*: a pars bregmatica eleje kívül még látszik, végefelé azonban csontosodni kezd, a pars complicata teljesen synostotizált, a pars obelica felső vége is kezd synostotizálni, alsó része és a pars lambdica azonban nyitott. A pars verticis hátsó felétől a varrat mentén fokozatosan szélesedő 2—2,5 mm mély sima lapulat (árok) vonul lefelé, melyet két oldalról sima tarajszerű csontkiemelkedés határol, mint a folyópartot. Ez a kiemelkedő kétoldali perem azonban hátrafelé haladva mind

sekélyebb lesz, s a pars lambdica kezdetének nivójában beolvad a szomszédos csontfelületbe. A pars obelica közepén mindkét oldalon a varrattól 5—6 mm-re igen kicsi foramen parietale van. Ez az obeliontáji lapulat a koponyának kissé senilis külsőt ad. Egyébként az egész sutura sagittalis erősen hullámos lefutású, amennyiben a pars verticis jobbra, a pars obelica felső része balra, alsó fele jobbra, a pars lambdica ismét balra görbülő. Az obelion-lapulát legnagyobb szélessége a foramen parietale nivójában a határoló perem csúcsán mérve 40 mm, mélysége 2—3 mm. A koponya belsejében a sutura sagittalis teljesen elcsontosodott, csak a pars obelica felső része látszik kissé.

A sutura sagittalis pars lambdica alsó fele erősen balra hajlik, így a lambda-pont (a sutura sagittalis és sutura lambdoidea találkozás pontja) nagyon asymmetrikus helyzetű. Úgy néz ki, mintha a nyakszirt-pikkely csúcsán eredetileg egy kis 3 szög alakú varratcsont lett volna, amelynek azonban jobb széle és alsó széle korán hozzácsonstosodott a jobb falcsonthoz, illetve a nyakszirt pikkelyhez, s csak a bal széle maradt nyitott és ezért lett a sutura sagittalis pars lambdica balra tolt, mivel az eredetileg a sutura lambdoidea bal ágának felső (lambda alatti) végét alkotta. Ezért hiányzik a nyakszirt-pikkely szokásos hegyes csúcsa, mivel az mint külön csont (os apicis) leízült s hozzácsonstosodott a jobb falcsonthoz, sőt részben a nyakszirt-pikkelyhez is, de itt még az eredeti varrat nyoma látszik, s a lambda varratot, illetve az interparietale felső szélét a szokásos 3 szögű alak helyett, erősen lekerekített patkóalakúvá teszi.

A lambda-varratnak a lefűrészelt calotteon levő része azonban, bár még jól látszik, egyes pontokon synostotizálni kezd. Az egész varrat kis excursiójú, rövid, öblös fogakat alkot, varratcsontok nincsenek benne, s jobb és bal felének fogazottsága asymmetrikus. Belül a lambda-varrat teljesen elcsontosodott.

A calotteon a faldudor erősen fejlett nagyívű kidudorodást alkot.

A calotteon a két temporalis tájon *feltűnő*, hogy a halántékcsont pikkelye teljesen hozzácsonstosodott, úgy a falcsonthoz, mint az ékcsont nagy szárnyához és a sutura temporalis squamosanak semmi nyoma nem látszik. Ugyanez a helyzet a koponya belsejében is. A halántékpikkely e szokatlan és korai hozzácsonstosodása a falcsont-hoz összefügghet a koponya-csontok vastagságával.

A *calotte csontvastagsága* ugyanis a halántéktáj elején: 4—5 mm, közepén 7—8 mm, hátulján: 4—5 mm (bal oldalon vastagabb a csont, mint a jobb oldalon). A *calotte vastagsága* a homlokcsont közepén: 10 mm, a *cristaval együtt*: 12 mm, a homlokdudorok függélyes vonalában a homlokcsont legnagyobb vastagsága: 8 mm. A *falcsontok vastagsága* a *pars mastoidea* függélyesben 8 mm. A *nyakszirtpikkely vastagsága* a két fossa függélyesében: 5—6 mm, a közepén a belül erősen fejlett *crista occipitalison*, illetve *protuberantia occipitalis internán* mérve: 16 mm. (A koponya külsején e rész *sima*, s a *protuberantia occipitalis externa* jóval alacsonyabban fekszik, mint a *protuberantia occipitalis interna*).

A *calotte belsejére jellemző* a részletek, barázdák, dudorok, gödrök, nyílások teljes *asymmetriája* a jobb és bal fél között, s mivel ezek legnagyobb része az agyvelő lenyomata, azért bizonyítják a két agyvelő féltéke nagyfokú *asymmetriáját* is. A *páratlan részek* *asymmetriája* pedig abban nyilvánul meg, hogy nem középen fekszenek, jobbra-balra elhajlanak, egy helyett két ágúak, egyik felük vastagabb, érdeesebb, stb. mint a másik.

Jellemző az egész *calotte belsejére* az igen *nagyfokú differenciáltság*, az agy-gyrusok közötti *sulcusoknak* a homlokrészen való szokatlanul erős kidomborodása, s köztük az agygyrusoknak megfelelő barázdáknak aránylag gyenge és szabálytalan benyomata. Tehát tulajdonképpen nem az agyvelő tekervényei okoztak a koponya belső csontfelületén benyomatokat, hanem a nagyfokú csontképző erő, csontszövet *tulburjánzás* következtében a csontszövet fejlődött abnormisan és csonttarajok, nyúlványok, tövisek, lécek alakjában nyomult be a lágyrészek közé, ahol kisebb volt az ellennyomás, így az agyvelő tekervényei közé, főleg az agyvelő alapján az elülső és középső koponyaárokban, amely tele van ilyen kiemelkedő *sima csontlécekkel*, *nyúlványokkal*. Ez azért történhetett meg az I. és II. koponyaárokban, mert itt a csont vékonyabb, sőt a középső koponyaárok halántéi részén több helyen áttetszően vékony. A homlokcsont pikkelyének agyvelői felszínén látható eme hol kerek osteoma-szerű, hol vastagabb vízszintes vagy függélyes rudacsát alkotó *sima csontkiemelkedések*, *exostosisok* tehát tulajdonképpen nem az agyvelő *sulcusainak* negatívjai, hanem *osteologiai*, a csontszövetben lejátszódott kóros folyamatok eredményei, kóros csontképződmények.

Ilyen osteoma-szerű sima csontexostosisok közül a következők a feltűnőbbek:

1. A crista frontalis interna bal ága mellett egy kisebb kerek, 5–6 mm átmérőjű, tovább balra 5–6 mm távolságban inkább sagittalis irányban ovális (5×12 mm), még tovább balra kb. 10 mm-rel egy vízszintes, 2 mm vastag és 21 mm hosszú osteoma-szerű sima kiemelkedés. Ez utóbbi a sulcus frontalis superior középső részletének felel meg.

2. A crista frontalis interna jobb ágától (amely vaskosabb, mint a másik) kissé jobbra, rézsutos irányban felfelé, illetve előre-kifelé haladva egymás mellett két 20 mm hosszú osteoma-rudat, s felettük kb. 5 filléres nagyságú szabálytalan alakú osteoma-tömböt látunk. Tovább jobbra, kifelé két kisebb, s 2 cm-rel feljebb egy kisebb osteoma-szerű szabálytalan csontkiemelkedést látunk.

A sulci arteriosi keskenyek, de igen mélyek. A bal oldali sulcus arteriae meningae mediae ágai a koponya tetőrészre érve egy harántirányban 3 cm-es, sagittalis irányban 2 cm nagyságú ovalis, kb. 2 mm mély árokba torkollanak. Ez az árok egyenetlen felületű, 10–12 nagyobb pórus van benne, s a koponya külsején gyengén tapintható dudor felel meg neki a bregma előtt közvetlenül, kissé jobbra. A koponya belsejében a sutura sagittalis első harmadának megfelelően absolute nincs sulcus a sinus sagittalis befogadására, hanem sima csontfelszín, amely azonban csakhamar 5–6 mm széles, 2 mm mély árokban folytatódik, melynek jobb oldali pereme tarajszerűen, kb. 3 mm magasságban és 2 cm hosszúságban kiemelkedik, majd a kétoldali taraj a középén hegyes szögben összeér, s az árok 1 cm hosszúságban megszűnik. Ezután a pars obelica kezdetének megfelelően ismét 3–4 mm mély árok kezdődik, melynek előbb jobb oldali majd a pars lambdica kezdeténél bal oldali pereme alkot éles tarajt, s fog közre 6–7 mm széles árkot (sinust).

Ott, ahol a koponya külsején a kétoldali peremmel körülvelt lapulat kezdődik, a koponya belsejében a sutura sagittalis közepe mellett 2 oldalt sagittalis irányban 3–4 cm hosszú, haránt irányban 2–2,5 cm széles gödör vonul, melyben nagyobb pórusok vannak. A lambda pont két oldalán a koponya belsejében két 20 filléres nagyságú sekély, kerek gödör tapintható. Viszont a sulus arteriae meningae mediae itt megszűnik, s helyette igen erős vastag crista

sagittalis halad lefelé az interparietale közepén és sulcus helyett 7–8 mm széles sagittalis barázdákkal ellátott vaskos duzzanatot alkotva a supraoccipitale közepén 2–3 cm hosszúságban sima, de jól kiemelkedő tarajban folytatódik, mely lassan mind sekélyebb lesz, s az öreglik széle előtt beleolvad a belső csontfelületbe. A fossae crebri és cerebelli igen mélyek, a lineae cruciatae közepesen fejlettek, szélesek, feltűnően aszimmetrikusak, amennyiben a jobb oldali 1 cm-rel magasabban ágazik ki a széles, vaskos protuberantia occipitalis internából, s nincs rajta sulcus, míg a bal oldali 1 cm-rel lejjebb ágazik el, s rajta sekély sulcus transversalis halad a sulcus sigmoideusba, amely a bal oldalon észrevehetően szélesebb és főleg mélyebb, mint a jobb oldalon.

A calotte és az alsó koponyadarab fűrészelési szélein nagyítóval jól megfigyelhető, hogy a diploet is csaknem mindenütt compact csontállomány tölti ki, pórusai, cellulái igen kicsinyek, trajectorai vastagok, s általában a diploe réteg feltűnően vékony, a rajta kívül fekvő corticalis réteghez képest. Az is megfigyelhető, hogy ahol a csont átmetszetben vastagabb, azt nem a diploe, hanem a corticalis tabula externa nagymértékű megvastagodása okozza. Ezért oly nagy a koponya súlya (865 + 100 g).

Az alsó koponyarész belsejében az I. koponyaárokban feltűnik, közepén a crista frontalis vaskossága, több kisebb cristára oszlása, s hogy kétoldalt mellette tövisszerű érdesség és egy-egy nagy pórus van. A crista galli feltűnően alacsony és vaskos, széles bunkót alkot. A lamina cribrosa az elülső koponyaárok átlagos felszínéhez képest igen mélyen fekszik.

Az elülső koponyaárokban mindkét oldalon az agytekervények sulcusainak megfelelően igen erős, 4–5 mm-re is kiemelkedő sima tarajok hálózata van, melyek alakja, fejlettsége, lefutása, eloszlása, a két oldal között teljesen aszimmetrikus. Általában a bal oldalon fejlettebbek. Különösen feltűnik a bal oldali felszín közepén egy fekvő téglányi alakban (2 × 2,5 cm) helyet foglaló 4 csúcsú igen magas kiemelkedés, mely mögött majdnem az ala parva elülső széléig terjedő sagittalis irányban 15 mm széles haránt árok vonul a halántéki oldaltól a középvonalig. A jobb oldalon sem e széles mély árok, sem a nagy négyszegletes kiemelkedés nincs meg, helyette több elágazó tarajt látunk.

A középső koponyaárok közepén feltűnik a sella turcica elülső részének keskeny és sekély volta, a sulcus chiasmatis igen sekély, inkább kidomborodó volta, a két erősen kiemelkedő hegyes tuberculum sellae, s a dorsum sellae feltűnő előredőlése.

A középső koponyaárok közepén levő kiemelkedések és lécek a két oldalon szintén teljesen asymmetrikusak és szokatlanul fejlettek, kiemelkedők. A bal oldali koponyaárok közepén pl. egy rézsutosan vonuló 6—7 mm magas taraj azt egy medialis és egy lateralis részre osztja. Ezek közül a medialis részt egy transversalis kisebb taraj, a lateralis részt, pedig egy sagittalis irányú kisebb taraj osztja ismét elülső és hátsó, illetve medialis és lateralis árok részre.

A jobb oldali koponyaárokban a hosszanti tarajok hiányoznak, s helyettük egy sagittalis sort képező 4 erősebb kiemelkedés tűnik szembe, melyek közül a második az árok közepén 6—7 mm magasságban emelkedik ki. Az árok hátsó részében két sagittalis irányban vonuló sekélyebb tarajt látunk.

A hátsó koponyaárok felülete aránylag sima.

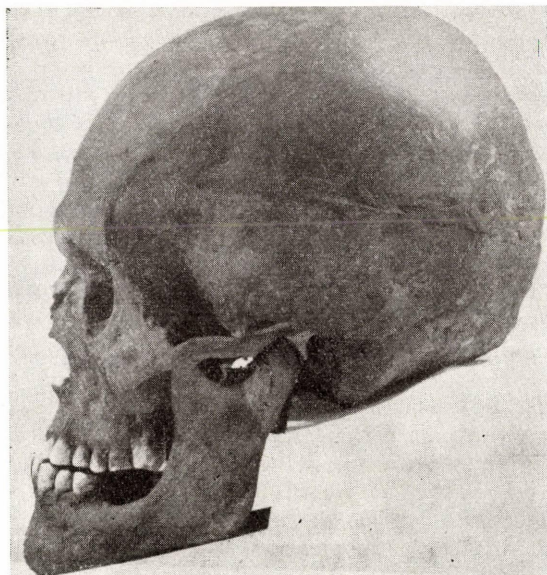
Semmelweis koponyája egészben

Miután az erősen megsérült arckoponyát az orrcsontok végdarabjainak kivételével sikerült csaknem teljesen helyreállítani, a felfűrészelt calotteot plasztikus anyaggal úgy erősítettem újból vissza a koponyára, hogy lehetséges legyen annak egészben való normális anthropologiai vizsgálata. A következőkben e vizsgálat eredményeit ismertetem röviden, normák szerint.

Norma verticalis. Ennek néhány fontos jellegét már a calotte leírásakor ismertettem. Alakja sphenorhomboides. Nagy koponya. Homloka a hátulsó koponyához (occiput) képest keskeny, rövid, elülső körvonala egyenes, oldal körvonalai hátrafelé erősen széjjeltérnek, egészen a faldudorok szintjében elért legnagyobb szélességig, ahol a körvonal kis sugarú körvonalban hajlik át a rövid, de erősen keskenyedő, kissé kúpos nyakszirtbe. A homlok közepén sekély, sima, felfelé szélesedő és a bregma előtt elsimuló tompa torus-szerű kiemelkedés halad felfelé.

A sutura coronalis apró fogú, egyes részei nem differenciálódtak ki teljesen. Emellett asymmetrikus, amennyiben jobb ága, mely

egyszerűbb fogazatú, mint a bal, jobban előrehajlik. A linea temporalis teljesen sima és S-alakú hullámos vonalat alkotva a faldudorok előtt elég magasra felhajlik a tetőfelszínbe. A sutura sagittalisnak csak elülső pars bregmaticája nyitott, a pars complicata egész terjedelmében a pars obelica elülső felével együtt, elcsontosodott.

3. ábra. Semmelweis rekonstruált koponyája norma temporalis sinistrabon (dr. Kiszely István felvétele)

A pars complicata elülső végétől kezdve, a sutura sagittalis két oldalán egymástól 22 mm távolságban kezdődőleg két sekély, egymástól hátrafelé haladva mind jobban távolodó és erősödő sima taraj fog közre egy, a sutura sagittalis elcsontosodott részének mentén haladó széles vajúlatot, amely úgy látszik kapcsolatban áll a varrat aránylag korai elcsontosodásával (3. ábra).

Norma temporalis sinistra. Oldalnézetben feltűnik az agykoponya nagysága, dominantiaja az arckoponya felett. Középhosszú, kissé magas jellegű koponya. A glabella közepesen (III. fok) kidomborodó, felette nagyon sekély homorulat. A homlok körvonala nagy sugarú ívben felfelé hajló, átmenet a domború és futó homlok között. A koponya sagittalis ívében a falcsont után erősen dominál a homlokív, mivel a homlokpikkely felső fele erősen fejlett. Tetőkörvonal egyenletesen, de csak gyengén domború, nagy sugarú ívben hajló, ezért inkább lapos jellegű, hátrafelé alig emelkedő. A vertex a sutura sagittalis első harmada hátsó végére esik, s nem emelkedik erősen ki. A falcsonti rész egyenletesen, arányosan görbült, a legnagyobb görbületi pont a második harmad hátsó végére esik, s az előtte levő első kétharmad, a mögötte levő hátsó $1/3$ -ad majdnem egyenes vonalú. Ennek dacára a legnagyobb görbületi pont nem áll ki szögletesen, hanem lekerekített. A nyakszirt magas, csak gyengén, igen nagy sugarú ívben domborodó, ezért erősen dinaroid jellegű. Sagittalis körvonala hullámos, amit a lambda-táji gyenge homorulat, mérsékelt interparietalis domborulat, gyenge suprainialis homorulat, s erős inialis domborulat okoz, mely utóbbi alatt a körvonal meg-törés-szerűen megy át a koponya basalis felszínébe.

Az arc oldalról nézve magas, erősen prognath jellegű. Az orrgyök erősen benyomott, az orrhát meglevő felső része erősen homorú, alatta azonban valószínűleg gyenge homorulat következett, de a csontos orr e része sajnos elkorhadt. Az arc felső része orthognath jellegű, de erősen az arc síkjából kiálló orral, valószínűleg elég hosszú orrháttal, erősen fejlett spina nasalis inferiorral, s alatta magas és erősen prognath pars alveolarissal. Tehát erős prognathia alveolaris, mérsékelt prognathia dentalis jellemzik. Mindkét fogsor erősen kidomborodó. Az állkapcsón a metszőfogak gyökerénél gyenge homorulat után erősen kidomborodó és lefelé nyúló állcsúcs látható. Az egész alsó arc tehát erősen prognath, sőt kissé progen jellegű, amit fokozott a bal oldali alsó nagy zápfogak életbeli kihullása, s fogmedreik teljes felszívódása. Ez okozta az állkapocstestnek e helyen való tetemes magasságbeli csökkenését és a ramus erős hátrahajlását (progenia). A linea temporalis semicircularis gyengén fejlett, sima, falcsonti és nyakszirti része annyira elsimult, hogy tapintani sem lehet.

Feltűnő, hogy az agykoponya oldalon a varratok: sutura parieto-temporalis, sphenoparietalis, spheno-temporalis, sphaeno-frontalis, parieto-mastoidea, teljesen elcsontosodtak, s már határaik sem állapíthatók meg. Főleg a sutura squamosa korai elcsontosodása meglepő. Ez nagymértékben gátolhatta az agyvelő növekedését. Talán ezzel áll kapcsolatban a halánték-pikkely középső részének szokatlanul erős kidomborodása, amit *Möbius* és mások a gyirus temporalisok és a zenei képesség fejlettségével hoztak kapcsolatba.

Az is érdekes, hogy bár a linea temporalis semicircularis hátsó fele teljesen elsimult, annak mintegy a folytatásaként, a halántékcsont mastoidealis bevágásától kezdődőleg egyszerre éles, sima, de jól kiemelkedő 2–3 mm magas taraj (crista supramastoidea) vonul a squama temporalis és pars mastoidea határán le a porus acusticus fölé, s beletorkollik a processus zygomaticus vízszintes gyökerébe. Az erősen kidomborodó halánték-pikkely előtt az ékcsonat nagyszárnya erős szűkületet (crotaphostenosis) tüntet fel. A processus mastoideus férféhoz képest kicsi, sima, hegyes. A porus acusticus keskeny, magas, az annulus tympanicus erős, igen vaskos csontduzzanat alakjában veszi körül alul és hátul, a felső hátsó szögletben pedig tövisszerű sima spina suprameatumot alkot.

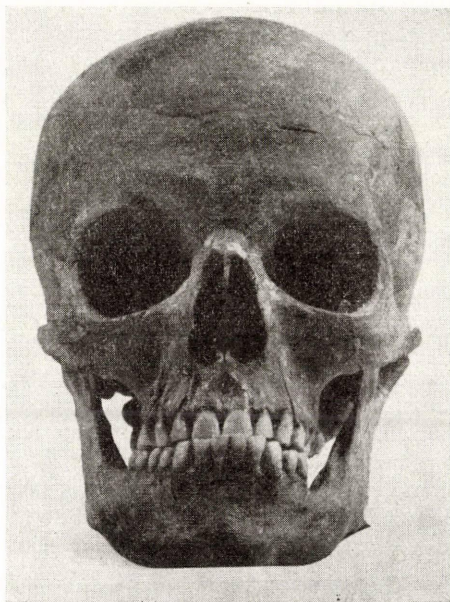
Az állkapocs ramusa oldalnézetben keskeny, magas, erősen hátrahajló, mérsékelten érdes, az incisura semilunaris mély, az angulus lekerekített, érdes. A basis gyenge homorulatot tüntet fel. A foramen mentale középnagy, s aránylag hátul a P¹ és P² gyökere között foglal helyet.

Norma lateralis dextra

Ez lényegében egyezik a bal oldali normával. Kisebb különbségek azonban itt is észlelhetők. Így a jobb processus mastoideus rövidebb, és szélesebb, mint a bal. Csúcsa felett egy 4 mm átmérőjű, szabályosan kerek s lejjebb 3–4 mm-rel egy másik, kisebb, 1,5 mm átmérőjű kerek, a csontba vezető lik van, melynek szélét patina fedi, s genny-csatorna nyílása lehet. Az alsó nagyobb feltűnően kerek, szabályos, esetleg művi beszűrés is lehet, de semmiesetre sem postmortalis mállás.

Feltűnő mindkét oldalon az állkapcsón a linea obliqua duzzadt,

erősen kidomborodó volta. A jobb ramus szintén erősen hátrahajló, noha ezen az oldalon a molaris fogak életben nem hullottak ki. Tehát nem a fogmeder felszívódása okozta a ramus hátrahajlását (4. ábra).

4. ábra. Semmelweis rekonstruált koponyája norma facialisban (dr. Kiszely István felvétele)

Norma facialis: A homlok elől igen keskeny, hátrafelé erősen szélesedő, középmagas, kissé rézsutosan hárafelé futó. A homlokcsont közepén a glabella felett 2 cm-re kezdődően előbb igen alacsony, alig észrevehető igen gyenge, sima, felfelé haladó tarajszerű kiemelkedés látható, amely felfelé haladva szélesedik, kissé erősödik, főleg a homlokdudorok szintjétől kezdve, majd erősebb jobb oldali, s gyengébb, alig tapintható bal oldali ágra válva igen sekély árkot

(lapulatot) fog közre, s ezután a bregma előtt 2 cm-re a két ág megszűnik, teljesen beleolvad a külső csontfelszínbe.

A tarajszerű kiemelkedés, amely megfelel a sutura metopica helyének, mérsékelt S-alakú görbületben halad felfelé, először kissé a bal tuber frontale, majd feljebb a jobb tuber frontale felé hajolván. Az egész taraj legnagyobb szélessége: 15 mm, magassága 1—1,5 mm.

A tubera frontalia elsimultak, alig észlelhetők. Az arcus superciliares elég jól fejlettek, erősen medialis fekvésűek, rövidek, magasan kezdődőek, s rézsutosan lefelé a glabella felé futók, ahol belső szélük között 10 mm széles és 2 mm mély bemélyedés halad le a nasionhoz. Ezt a bemélyedést az arcusok medialis szélei fokozzák, főleg a jobb oldalié, amely sima tarajszerűen kiemelkedik, s az orrgyökhöz vonul le. A bal oldali arcus viszont a maga egészében domborodik ki jobban és szélesebben. Az arcus superciliares tehát, s az itt tapadó izmok fejlettsége, működése aszimmetrikus lehetett kissé, ami a szemöldök és felső szemhéj különböző mozgásából is eredhetett. A margo supraorbitalis közepes vastagságú, a jobb oldalon kicsi foramen supraorbitale van, a bal oldalon mérsékelt incisura supraorbitalis látható felette. A foramen-, illetve az incisurától kezdve a felső szemgödri szél nagyobb laterális fele vastagabb, erősen előrehajlik, s két oldalt erősen kiálló processus zygomaticus ossis frontalisban végződik. Ezek a felettük levő lapos trigonummal és oldalfelé erős kiállásukkal jellegzetessé, markánsná, szigorúvá teszik az arc szemtáját, ami valószínűleg a fényképeken is felismerhető.

Az orbiták magasak, főleg a jobb oldali, s erősen lekerekítettek. Feltűnő részaránytalanság van a két orbita között. Amíg a jobb oldali majdnem szabályos köralakú, a bal oldali laterális felében erősen lenyomott, úgy a felső, mint az alsó széle oldalfelé, kifelé haladtában erősen lefelé lejt, s a bal szemgödört alacsonyabbá és szélesebbé teszi. Ez az *asymmetria* kifejeződik a méretekben is. Orbita magasság, jobb: 34 mm; bal: 32 mm; szélesség, jobb: 44 mm; bal: 45 mm. A hátsó interorbitalis szélesség nagy, ehhez képest az elülső kicsi, ami az orrtáj, orrhát erősebb kiemelkedésével kapcsolatos.

Az orrgyök a glabella táj kidomborodása miatt erősen benyomott. A maxilla két processus frontalis és azok margo nasalis feltűnően sagittalis irányúak, ami az orr erős kiemelkedésével kapcsolatos. Az orrcsontok magasan a sutura maxillo-frontalis síkja fölé emel-

kednek, felső orrgyöki részük elég széles, de transversalis irányban nem laposak, hanem erősen görbültek, ami az orrhát erős kiemelkedésével kapcsolatos. Sajnos mindkét orrcsont alsó 2/3-a elkorhadt az orrháton fekvő téglahordalék miatt. A vomer megmaradt és felső része erősen előrenyúló. Ebből, valamint a maxilla margo nasalisának szögletes kiállásából, az arc síkjából jól kiemelkedő, de a közepesnél lényegesen nem nagyobb életbeli orrra következtethetünk. Nagyon valószínű, hogy keskeny, egyenes hátú, legfeljebb csak végén kissé lehajló külső orra volt. A csontos orr alaki jellegeiből következtetve azok a képek, amelyek Semmelweist hosszú, teljesen egyenes hátú orral ábrázolják, aligha felelnek meg a tényeknek. Nagy kár, hogy az orrcsontok végének hiánya nem enged meg teljesen biztos következtetést és rekonstrukciót. Egyébként az egész orrüreg középmagas, keskeny, erős spina inferiorisszal, ami ismét az orr erős kiemelkedését bizonyítja. A margo inferior éles, s előtte csak igen keskeny alig észrevehető, sekély fossa praenasalis van. A tulajdonképpeni apertura piriformis kicsi, alacsony, alsó félkörös bevágásai aszimmetrikusak, amennyiben a jobboldali 2 mm-rel mélyebbre nyúlik, mint a bal, ami kissé oldalra hajló (valószínűleg jobbra hajló) külső orra vall.

Os zygomaticum jól fejlett, elég erős, vaskos, sagittális irányban kissé megnyúlt, a frontalis és sagittalis sík között rézsutosan fekszik, s hátrafelé az oldalt erősen kidomborodó arcus zygomaticusban, felfelé pedig az elég széles és éles hátsó szélű processus frontalisban folytatódik. A járomcsont teste közepén erős, vízszintes tuber malare foglal helyet, s felette mindkét oldalon kicsi foramen zygomaticum faciale van.

A maxilla jól fejlett, processus alveolarisa igen magas és prognath, processus zygomaticusa széles, magas, lapos, de mindkét foramen infraorbitale alatt, erősen median-felé, közepes mélységű fossa canina van. Ezért a maxilla pars alveolarisa erősen előre áll, ami valószínűleg az élő arc jellegeiben is kifejeződött.

Egyébként a maxilla pars alveolarisa nem széles és lapos jellegű, hanem erősen lekerekített patkóalakú.

Az incisivi mediales nagyok, széles lapátalakúak, az incisivi laterales superiores szintén nagyok, jól fejlettek. A canini superiores szintén jól fejlettek, nagyon kis mértékben kiállók.

Ezzel szemben az alsó incisivi mediales igen keskenyek, a laterales jóval szélesebbek, s mind a 4 fog felső széle csipkézett. Az alsó canini jóval fejlettebbek, szélesebbek, mint a felsők.

Az áll magas, lekerekített, előre és lefelé kissé keskenyedő, közepén egységes erős protuberantia mentalis foglal helyet, mely felfelé sekély, elsimuló tarajban, juga alveolarisban folytatódik, két oldalán sekély árokkal. Az áll izom-reliefje gyengén fejlett. Az egész arc elég magas, lefelé kissé keskenyedő és mérsékelten előrenyúló, átmenet az álló téglány alakhoz.

*Norma occipitalis*ban a koponya középmagas, igen széles, nagy. Tetőíve alacsony, lekerekített, nagy sugarú ívben hajlik. Viszont a tubera parietalia-táj kis sugarú ívben hajlik, de nem szögletes, hanem inkább kissé elmosódott. Oldalkörvonala elég magas, nagyon gyengén kidomborodó, az asterion táj előtt gyenge befűződéssel, majd a crista supramastoideanál ismét mérsékelt kidomborodással, s alatta gyenge megszűküléssel, ezért a csecszélesség jóval kisebb, mint a legnagyobb koponyaszélesség, mely a halánték-pikkelyre esik. Alsó körvonala erősen hullámos. E hullámos körvonalból kétoldalt, a processus mastoideusok csak mérsékelten nyúlnak le, majd beljebb a linea nuchae inferior áll ki két parallel erős duzzanat alakjában. Ezután tovább középfelé két erős homorulat következik felfelé, majd középen az öreglik széle és a crista occipitalis alkot erős kidomborodást lefelé.

A koponyatető közepéről az előrehaladott csontosodásban levő pars obelica, majd a még teljesen jól látható pars lambdica vonul le a lambdához. A sutura sagittalis e része lefelé haladtában fokozatosan szélesedő vajúlatot (belapulást) alkot, melyet mindkét oldalon sima gerinc fog közre. E gerinc legnagyobb magasságát (3 mm), s egymástól való legnagyobb távolságát (42 mm) a foramen parietale szintjében éri el. Ezután a belapulás, mely hasonlít a senilis obelionlapulathoz, bár még szélesedik, de mind sekélyebb, s két partja mind elmosódottabb lesz.

A sutura lambdoidea ugyan még jól látszik, de egyes részei már csontosodásnak indultak, éspedig a jobb oldali ágban nagyobb mértékben, mint a bal oldali ágban. Legelőrehaladottabb az elcsontosodás a lambda-varrat jobb ágának felső pars lambdicájában és a bal ágban alsó pars astericájában.

Az interparietale felső része erős kidomborodást alkot és pedig a bal oldalon nagyobb mértékben, mint a jobb oldalon, s közöttük sekély, alig észrevehető lapulat van. E kidomborodások a koponya belsejében a fossa crebri occipitalisnak felelnek meg, s az agyvelő asymmetriájáról tanúskodnak. A lineae nuchae superiores jól fejlettek, nagy, a foramina mastoideaig haladó két nagy ívet alkotnak, s a jobb oldali ág jóval fejlettebb, érdesebb, mint a bal oldali. Középen éles alsó széllel határolt 3 szögű kidomborodó mezőt alkotnak, mely felett gyenge bemélyedés után 5 filléres nagyságú, haránt-ovális érdes dudor, a tulajdonképpeni protuberantia occipitalis externa foglal helyet. Felette és tőle kétoldalt, vízszintes supraínialis lapulat található. Tehát tulajdonképpen két inionnal, illetve protuberantiával van dolgunk. Ez az alsó protuberantia és a belőle ív alakban kiinduló lineae nuchae superiores asymmetrikusak, ami nemcsak a jobb oldali rész erősebb fejlettségében, hanem az egész izomreliefnek kissé balra tolódásában nyilvánul meg. Az alsó protuberantiától éles, kettős taraj fut az öreglik hátsó széléhez. E crista sagittalis jobb ága erősebb, mint a bal, s 2 mm széles sekély barázdát fognak közre. A crista sagittalisból az inion alatt 15 mm-re, a kétoldali linea nuchae inferior ágazik el. Ennek basalis ágai igen érkiálló, a fossa condyloidea oldalsó széléig haladó erős tarajt alkotnak, amelytől median felé az egész supraoccipitale e medialis része érdes, gödröcskékkel és érdes kiemelkedésekkel borított széles, sarló alakú bemélyedő területet alkot.

Az öreglikon át nézve és erős fénynek tartva a koponya teljesen sötét, áttetsző foltok sehol nincsenek, ami figyelembe véve a koponyafalnak már fentebb tárgyalt nagy vastagságát és a compact csontállomány feltűnően erős fejlettségét, teljesen érthető.

*Norma basilaris*ban a koponya középhosszú, igen széles. Fogsorív megnyúlt, parabola alakú. Szájpad mély, közepén 3 szög alakú csonthiány. Foramen incisivum kicsi, spina nasalis posterior erősen fejlett, széles. Choanae keskenyek, igen magasak, lamina lateralis processus pterygoidei igen széles, erős processus pterygospinosusokkal. A ligamentum pterygospinosum több helyen elcsontosodott, s a lamina lateralis processus pterygoidein több kis tövis keletkezett.

A lamina medialis tövén a fossa scaphoidea közepétől medián felé mindkét laminán egymásnak symmetrikusan megfelelő 2 mm

széles és 4 mm hosszú canalis pterygoideus van. Hasonló alakú és nagyságú lik van a két ala vomeris között. Ez a canalis basipharyngicus, amely itt szokatlanul nagy. Hasonlóképpen igen nagy a foramen ovale, viszont a foramen spinosum, melyet csak keskeny csonthid választ el tőle, igen kicsi.

A szájpardon a foramen palatinum majus feltűnően nagy és mély, s hátulról igen erős, kiálló crista határolja.

Az ékcsontról nagy szárnya külső felszínén az ezt két részre osztó crista infra-temporalis igen erősen fejlett, kis tövisekkel ellátott éles tarajt alkot. A foramen lacerum feltűnően nagy, nem keskeny rést, hanem széles, öblös nyílást alkot, melyben a sziklacsont vége azt a benyomást kelti, mintha gennyedéssel kifarósztott csúcscsont elpusztította volna. A processus spinosus erősen fejlett, vastag, több kis csonttövis van rajta. A fossa glenoidalis nagy, igen mély, a jobb oldali észrevehetően nagyobb (18 mm), és mélyebb, mint a bal (16 mm), ami valószínűleg kapcsolatos a fokozottabb jobb oldali rágással, mivel a bal oldalon az alsó fogsorban az M¹ és M² korán kihullott s fogmedrük teljesen felszívódott. Ez az állkapocsfejen annyiban fejeződik ki, hogy a jobb caput sagittalis átmérője valamivel nagyobb (12 mm), mint a balé (10 mm). A fogak kopása is a jobb oldali erősebb rágást bizonyítja.

A dobcsont igen erősen fejlett, alsó széle több nagy tövissel ellátott crista tympanicát alkot. Ilyen erős tövisszerű nyúlvány van az ékcsontról processus spinosussal szemben, a foramen caroticum külső szélén, valamint az igen nagy, vastag processus styloideus körül. Apró csonttövisek és megvastagodások övezik az os tympanicumnak a foramen acusticum külső szélét alkotó megvastagodott részét is.

A foramen jugulare feltűnően aszimmetrikus. A bal oldali nagy kerek, öblös, melyből csak kis részt különít el a processus intra-jugularis, míg a jobb oldali lényegesen keskenyebb, s arányosabban kettéosztott. Egyébként, tapasztalatom szerint a két oldali foramen jugulare aszimmetriája sokkal gyakoribb jelenség, mint a palaeopathologusok gondolják. Szinte alig van olyan emberi koponya, melyen a kétoldali foramen alakban, nagyságban teljesen egyforma lenne. Ezért e jelenségek kórossá nyilvánítása — véleményem szerint — óvatosan kezelendő.

A condyli occipitales keskenyek, sagittalis irányban kissé megnyúltak, s mögöttük a fossa condyloideát és az öreglik hátsó oldalsó szélét apró, érdes csonttövisek fedik. A sutura occipito-mastoidea nagyrésze elcsontosodott. Az öreglik hegyes végével előrenéző ovoid-alakot tüntet fel. Az egész supraoccipitalis tarkótáj, a normális lineae nuchaekon kívül, feltűnően érdes, kis csonttarajokkal, tövisekkel, érdes felületekkel, közöttük kicsi sekély árkocskákkal tarkított. Tehát igen erős tarkóizomzat és csonttúlburjánzás jellemzi. Tekintettel a processus mastoideusnak férfihez képest kicsiny, sima voltára, a tarkóizomzat igen erős fejlettségére, valószínű, hogy Semmelweisnek kissé előrehajló fej- és nyaktartása lehetett. Erre vall különben egyik arcképe is.

A fogazatra jellemző, hogy általában nagy, erősen fejlett, hosszú és ritka fogakból áll. A felső fogsorból hiányzik a jobb M^1 , fogmedre még nagyrészt nyitott, s kívül csipkés szélű kis fistula van, ami azt bizonyítja, hogy e fog nem sokkal a halál előtt esett ki fogtögyulladás következtében, s fogmedrében a felszívódás csak éppen hogy megkezdődött. A P^2 és M^2 közötti távolságból következtetve az is igen nagy, sokcsúcsú és sagittalis irányban megnyúlt koronájú fog lehetett, mint a bent levő bal oldali. M^3 a felső fogsorban egyik oldalon sincs és helye sem látszik, még a megsérült bal oldali pars alveolarisban sem látszik esetleg bent levő fogcsír. Az állkapocsban a bal oldali M^1 , M^2 életben kihullott és fogmedre teljesen felszívódott, ezért nem állapítható meg, hogy M^3 volt-e? Viszont a jobb oldalon bent van az M^1 és M^2 , s utóbbi mögött szintén nincs semmi nyoma egy esetleg kihullott M^3 -nak. Nagyon valószínű, tehát, hogy Semmelweisnek sem alul, sem felül nem volt bölcsességfoga, hanem az még, mint fogcsír elpusztult. Nem valószínű ugyanis, hogy mindkét fogsorban, mind a 4 M^3 kifejlett állapotában korán kigennyesedett volna. Az esetleg elpusztult fogcsírt a röntgen vagy szövettani vizsgálat állapíthatná meg.

Tehát Semmelweisnek elég jó, erős fogazata volt, s életben csupán a bal alsó M^1 és M^2 , s a jobb felső M^1 hullott ki, utóbbi nem sokkal a halál előtt, mert fogmedre még nagyrészt nyitott. De a két alsó sem túl régen hullott ki, mert kis gödröcskék még jelzik a régi alveolusok helyét.

Ami már most az egyes fogakat részletesebben illeti:

Felső fogsorban : I¹ mindkettő széles, nagy, lapát alakú, erős kopással, melyben a fogállomány keskeny haránt barna rés alakjában látszik. Mindkettő arci felszínén 2—3 hosszanti sekély barázda a csipkézettség benyomását kelti. A jobb oldalin némi vízszintes barázdáltság is látszik.

I²: a medialiszhoz képest fele szélességűek, nagyságúak. Ezeken is észlelhető igen gyenge barázdáltság és csipkézettség.

Caninus : nagy, vastos, a jobb oldali erősebben kopott, mint a bal.

Praemolares : közép nagyságúak, bicuspidati, nagyon gyengén látszó vízszintes barázdáltsággal. A jobb oldaliak rágófelülete vízszintesre kopott, s benne a fogállomány egy-egy kis barna pont alakjában látszik. A bal oldaliak lényegesen gyengébben kopottak, a bal P₁-en csak a conusok kopottak, a P²-n még azokon sem látszik, ellenben a külső conus lingualis felülete 3 barázdával tarkított.

Molares : M¹ a jobb oldalon halál előtt rövid idővel kiesett, a bal oldali bent van, igen nagy, két nagy mediális és két nagy laterális conussal, melyek nem kereszttezett állásban vannak, ezért Y-barázdát alkotnak. Ezenkívül az elülső külső és belső nagy conus között 4 kicsi, barázdákkal elválasztott conus foglal helyet, ami a corona felszínének erősen redős jelleget ad. M² mindkét oldalon megvan, kisebbek mint M¹. A lingualis oldalon egy nagy, a buccalis oldalán két kisebb conus. A jobb oldalin ezenkívül hátul egy kicsi 4-ik conus is látszik. A rágófelület kopása mindkét M² fogon csak az elülső conusra terjed ki. A rágófelület kopása úgy az M¹, mint az M²-nél a jobb oldali fogakon nagyobb fokú, mint a bal oldaliakon, ami gyakoribb egyoldalú rágás bizonyítéka. Semmelweisnek tehát aszimmetrikus, kissé jobb oldalon, és főleg a front-fogakra kiterjedő rágásmódja volt.

Az alsó fogsor fogait az állkapocsnál ismertetem. Itt még csak azt említem meg, hogy amíg a felső frontfogak rágófelületének kopása vízszintes, addig az alsó metszőfogaké, illetve frontfogaké kissé a lingualis felszínre esik, ami kisfokú progníát bizonyít.

Állkapocs és alsó fogsor : Nehéz, vastos állkapocs. Súlya: 100 g; corpus vastagság M² szintben jobb oldalt: 18 mm; bal oldalon 17 mm; M¹ + M² életben kihullt. Az áll aránylag keskeny, magas,

állcsúcs jól fejlett vaskos trigonumot alkot. Elöl és alul lekerekített, tuberculum mentale elmosódott. Iuga alveolaria gyengén domborodnak ki. Foramen mentale: a P² gyökere előtt foglal helyet; a jobb oldali nagyobb, vízszintesen fekvő ovális alak, vízszintes átmérő: 4 mm; függőleges: 3 mm; a bal oldali valószínűleg az M¹ és M² kihullása következtében lényegesen kisebb, vízszintes átmérője: 2 mm; magassága: 1 mm. A linea obliqua vaskos, igen erősen kidomborodik. A corpus elöl igen magas, az I¹ között mérve: 34 mm; az M² alveolus szél közepénél már csak 24 mm. A corpus homorulata az állcsúcs alatt mérsékelt, a ramus alatt is gyenge és nagy sugarú ívben hajló. Facies internán a spinae musculi gonioglossi jól kiemelkedő függélyes érdességet alkotnak, s a spina musculi geniohyoidei is lefelé futó sekély, sima tarajt alkot. Kétoldalt a fovea sublingualis nagy, de igen sekély. A fossa digastrica nagy, közepes mélységű, s részutos helyzetű az alsó és hátsó felszín között. A linea mylohyoidea a jobb oldalon rövidebb, a P² gyökerétől előre a spináig haladó része egészen elmosódott sima, míg a bal oldalon, ahol az M¹ + M² kihullott, egészen a spina musculi geniohyoideiig haladó, jól látható, eleinte sima, felfelé mind jobban élesedő vonalat képez. Ez az asymmetria valószínűleg az egyoldalú rágással függ össze. A fovea submandibularis viszont a jobb oldalon mélyebb, a bal oldalon az M¹ és M² kihullása és a fogmeder felszívódása miatt sekélyebb.

A ramus magas, keskeny, a corpussal nagy szöget alkot, mivel erősen hátrahajlik. A bal oldalon az M¹ + M² kihullása miatt a szög nagyobb és a ramus szélessége kisebb (közép szélesség bal: 31 mm; jobb: 32 mm). Incisura mandibulae mély. Processus coronoideus kissé lekerekített. Capitulum mandibulae, szélesség: jobb: 22 mm; bal: 24 mm; vastagság, jobb: 10 mm; bal: 8 mm. Ramus magasság, jobb: 72 mm; bal: 71 mm. Ez az asymmetria szintén valószínűleg az M¹ + M² kihullása következtében egyoldalúbb rágással függ össze. A tuberositas masseterica általában mindkét oldalon igen erősen fejlett és tagolt. A bal oldalon azonban épp úgy, mint a linea mylohyoidea, a masseter is sokkal fejlettebb. A sulcus mylohyoideus a jobb oldalon keskenyebb, sekélyebb, a bal oldalon szélesebb, mélyebb, ugyancsak a lingula is fejlettebb, viszont a canalis mandibulae a jobb oldalon tágabb, a crista buccinatoria is a jobb oldalon erősebb.

Fogak: I¹: keskenyek, vékonyak, magasak, felső szélük kissé csipkézett.

I²: szélesebbek, de alacsonyabbak, felső szélük kissé szintén csipkézett. Rágófelület valamennyi metszőfogon kopott, s a fogállomány keskeny, haránt sáv alakjában látszik, s kissé a lingualis felszínre ér.

Caninus: vaskos, de gyengébben fejlett, rövidebb, mint a felső; rágó felszíne haránt csík alakjában kopott.

P¹ kisebb, mint a P², fogállomány 3 kis barna pontban látszik.

P²: rágófelszíne vízszintesre kopott.

M¹ bal: kihullott, fogmeder helyén kicsi árkokcska, a jobb oldali elülső szélén caries, felszíne simára kopott, de a fogállomány csak 5–6 igen kicsi pont alakjában látszik. E fog lényegesen nagyobb, mint a következő.

M²: bal kihullott, fogmeder helyén kicsi árkokcska, a jobbon fogkúpok lekopva, de fogállomány még nem látszik.

Méreték:

M¹ sagittalis átmérő: 11 mm, transversalis átmérő: 11 mm,

M² sagittalis átmérő: 10 mm, transversalis átmérő: 10 mm.

Az agykoponya és arckoponya fontosabb méreteit és indexeit külön táblázatokban foglaltam össze. Ezek közül itt csak a koponya kapacitás adatát emelem ki, amely üvegszemcsével mérve 1,500 cm³ volt. Ez az érték Sarasin beosztása szerint a nagy kapacitásúak (aristenecephali) csoportjában foglal helyet, s azt bizonyítja, hogy Semmelweisnek az átlagosnál valamivel nagyobb agyveleje lehetett.

A koponyaűrtartalom nagyságára a koponya külső méreteiből is vonhatunk le következtetéseket. Így *Welcker* formulája szerint az agykoponya három átmérőjét és a hosszúság-szélességi jelzőt figyelembe véve 1,580 cm³ értékhez jutunk. Ez lényegesen nagyobb érték ugyan, mint a közvetlenül mért kapacitás, amit valószínűleg az okoz, hogy *Semmelweis* koponyacsontjainak vastagsága az átlagosnál nagyobb volt. A koponya kapacitás értékéből kiszámíthatjuk a valószínű egyvelősúlyt is. *Welcker* szerint 1400 cm³-tól 1500 cm³-ig terjedő kapacitás értékeknél 100 cm³ kapacitásnak 93 g agyvelő felel meg. Ennek alapján *Semmelweis* agyvelejének a súlya 1,395 g-ra becsülhető. Ugyanezt az értéket nyerjük *Bolk* formulája szerint is (*Martin—Saller*, 1956).

VIII. Semmelweis koponyájának méretei és indexei

a) Agykoponya méretei

1. Legnagyobb hosszúság (g-op)	—183 mm
2. Glabella-ionion hossz	—178 mm
3. Glabella-lambda hossz	—180 mm
5. Koponyaalap hossza (n-ba)	—106 mm
7. Foramen magnum hossza (ba-op)	— 35 mm
8. Legnagyobb szélesség (eu-eu)	—150 mm
9. Legkisebb homlokszélesség (ft-ft)	—101 mm
10. Legnagyobb homlokszélesség (co-co)	—127 mm
11. Biauricularis szélessége (au-au)	—128 mm
12. Nyakszirt-pikkely szélessége (ast-ast)	—123 mm
13. Csecsnyúlvány-szélesség (ms-ms)	—108 mm
16. Foramen magnum szélessége	— 28 mm
17. Basion-bregma magasság (ba-b)	—138 mm
20. Fülnyílás-bregma magasság (po-b)	—121 mm
23. Vízszintes kerület	—534 mm
24. Transversalis kerület (au-au)	—338 mm
25. Sagittalis kerület (na-op)	—374 mm
26. Homlokív (n-b)	—123 mm
27. Falcsonti ív (b-l)	—130 mm
28/1. Felső pikkelyív (l-i)	— 75 mm
28. Nyakszirti ív (l-o)	—121 mm
29. Homloki húr (n-b)	—110 mm
30. Falcsonti húr (b-l)	—115 mm
31. Nyakszirti húr (l-o)	—102 mm
31/1. Felső pikkelyhúr (l-i)	— 73 mm
38. Capacitas	—1500 cm ³
39. Koponya súlya	—865 g
39/1. Állkapocs súlya	—100 g

b) Arckoponya méretei

40. Archossza (ba-pr)	—104 mm
42. Alsó archossz (ba-gn)	—127 mm
43. Felső arc szélessége (fmt-fmt)	—110 mm

44. Biorbitalis szélesség (ek-ek)	—105 mm
45. Járomív szélesség (zy-zy)	—141 mm
46. Középarc szélessége (zm-zm)	— 94 mm
47. Egész arc magassága (n-gn)	—119 mm
48. Felső arc magassága (n-pr)	— 69 mm
49. Hátsó interorbitalis szélesség (la-la)	— 30 mm
50. Elülső interorbitalis szélesség (mf-mf)	— 25 mm
51. Orbita szélessége jobb:	— 44 mm
bal:	— 45 mm
52. Orbita magassága jobb:	— 34 mm
bal:	— 32 mm
54. Orrnyílás szélessége	— 25 mm
55. Orrüreg magassága (n-ns)	— 52 mm
57. Orrcsontok legkisebb szélessége	— 14 mm
57/1. Orrcsontok legnagyobb szélessége	— 19 mm
60. Maxillo-alveolaris hossz	— 56 mm
61. Maxillo-alveolaris szélesség	— 64 mm
62. Szájpad hossza (ol-st)	— 54 mm
63. Szájpad szélessége	— 42 mm
65. Állkapocs-condylus szélessége (kdl-kdl)	—131 mm
66. Állkapocsszöglet szélessége (go-go)	—101 mm
69. Állkapocs magassága (id-gn)	— 34 mm
70. Állkapocság magassága	— 72 mm
71. Állkapocság szélessége	— 32 mm

c) Agykoponya indexei

8/1 Hosszúság-szélességi jelző:	81,97 (brachykran)
17/1 Hosszúság-magassági jelző:	75,41 (hypsikran)
17/8 Szélesség-magassági jelző:	92,00 (metriokran)
20/1 Hosszúság-fülmagassági jelző:	66,12 (hypsikran)
9/10 Transversalis frontalis jelző:	79,53 (gömbölyű homlok)
9/8 Transversalis fronto-parietalis jelző:	67,33 (metriometop)
27/26 Sagittalis fronto-parietalis jelző:	105,69
29/26 Sagittalis frontalis jelző:	89,43 (orthometop)
30/27 Sagittalis parietalis jelző:	88,46

31/28	Sagittalis occipitalis jelző:	88,46
31/28	Sagittalis occipitalis jelző:	84,30
31/1	Sagittalis felsőpikkely jelző:	97,33
28/1		

d) *Arckoponya indexei*

47/45	Egészarc jelző:	84,40	(euryprosop)
48/45	Felső arc jelző:	48,92	(euryen)
52/51	Orbita- jelző:	77,27	(mesokonch)
50/44	Interorbitalis jelző:	22,86	
54/55	Orr-jelző:	48,08	(mesorrhin)
61/60	Maxillo-alveolaris jelző:	114,29	(mesuranisch)
63/62	Szájpad jelző:	77,78	(leptostaphylin)
66/65	Állkapocs szélességi jelző:	77,10	
71/70	Állkapocság jelző:	44,44	
45/8	Tranversalis cranio-facialis jelző:	94,00	
9/43	Fronto-biorbitalis jelző:	91,82	
9/45	Jugo-frontalis jelző:	71,63	
66/45	Jugo-mandibularis jelző	71,63	
57/57/1	Transveralis orrcsonti jelző:	73,68	

IX. Semmelweis termete és testarányai

Feltűnő, hogy a Semmelweisről megjelent hatalmas irodalom alig foglalkozott testalkatával, somatológiai jellegeivel. *Scheuthauer* tanár „*Semmelweis Ignác tanár holt testének vizsgálatá*”-ról írt cikkében (Orvosi hetilap, 1865. 48. sz.) csupán a boncolási jegyzőkönyv gyér adatait említi, melyek szerint: „*A test közép nagyságú, jól táplált, halvány sárgás, hátán és a végtagok oldalain violaszerű hullafoltokkal borított. A hajzat sűrű, a láta szűk. A nyak vastag, a mellkas domború... A koponyaboltozat tömött, vastag falu*”.

A legtöbb adatot még *Dr. Domány Imre* (1958) közölte, aki idézte *Schaffer* professzor véleményét, mely szerint Semmelweis „*alkatilag piknikus, de lelkileg keverék volt... a cycloid testi és a túnyomóan schizoid lelki alkat között*.” Ugyancsak ő közölte Semmelweis két

német hallgatójának leírását, kik szerint: „*Inkább közepes termetű, széles vállu erős alkatu ember, kerek orcáin kissé kiálló arccsontokkal, homloka magas, haja korához képest kissé gyér, feltűnően húsos, de ügyes keze van.*” Még kevesebbet mond *Bókay Árpád* (1912) gyermekkori emléke, mely szerint: „*aki csak egyszer is találkozott vele, nem felejtheti el azt a ritka erős boltozatú homlokot, mely alatt a mélyen ülő melancholiás kifejezésű szempár majdnem ellentétben látszott lenni Semmelweis élénk gesztusu mozgásával és a szokottnál hangosabb beszédességével.*”

Ezen adatokat részben igazolják, részben kiegészítik a csontváz anthropológiai jellegei. Ezeket az előzőekben már részletesen tárgyaltuk, azért itt csak az általános testalak szempontjából fontosabb jellegeket emelem ki.

Foglalkozzunk mindenek előtt röviden a valószínű életbeli testmagassággal. *Manouvrier* sémája szerint, mely az összes hosszú csontokat figyelembe veszi, 164,07 cm középtérteket kapunk. Ezzel szemben a Pearson—Lee-módszer *e.* és *f.* formulája szerint, amely csupán a femur és tibia hossz méreteire támaszkodik, Semmelweis valószínű életbeli testmagassága 165,27 cm, illetve 165,26 cm-nek határozható meg. E különbség oka abban rejlik, hogy Semmelweis felkarja relatíve rövid, alkarja relatíve hosszú, femurja közepes, tibiája és fibulája relatíve hosszú. Ezért a legvalószínűbb értéket a femur szolgáltatja, mely szerint Semmelweis a középtermetűek csoportjában foglalt helyet, s az átlagos emberi középtestmagasságot (165) csak igen kis mértékben múlta felül. Ezt igazolja *Breitinger* sémája is (*Martin—Saller*, 1957), melynek alapján 166 cm átlagos testmagasságot kapunk.

Az egyes végtagokat egymáshoz viszonyítva a humero-radialis index értéke 74,6—76,1 brachy-mesatikerk, azaz közepes alkatról tanúskodik. Az alsó és felső végtag egymáshoz való viszonyát feltűntető intermembralis index (69,6) viszont a svábok, alemannok, bajuvárok adataival egyezik (*Martin*, 1928). Ugyanezt tanúsítja a femoro-humeralis index (71,7) és a tibia-radialis index (65,5) nagysága is.

A törzs hosszúsági, illetve magassági fejlettségét, így különösen az oly fontos ülőmagasságot, a csigolyák méreteinek hiányában, nem vizsgálhattuk. A csigolyatestek és a keresztcsont összehasonlí-

tása azonban azt mutatta, hogy a törzs cranio-caudalis irányban fokozatosan erősödött, s a keresztcsont pl. nemcsak absolute, de relative is fejlettebb volt, mint a háti vagy a nyakcsigolyák. Hasonlót tapasztaltunk a végtagcsontok tekintetében, amennyiben az alsó végtag nemcsak hosszúságban, de vastagságban is jóval fejlettebb volt a felsőnél.

Ami a törzs szélességi fejlettségét illeti, Semmelweis vállszélessége a kulcscsontok hosszúsága, s a humerus izfejeinek és a manubrium sterni transversalis átmérője alapján 390 mm körülre tehető, ami ha nem is szélsőséges, de jól fejlett vállszélességről tanúskodik. Csípőszélessége a csípőtarajak közt mérve 280 mm volt, ami szintén a közepesnél nagyobb értékek közé tartozik.

Testtartása azonban nem volt nagyon egyenes. Sőt a lineae nuchae erősebb fejlettsége a processus mastoideushoz képest kissé előrehajló fej- és nyaktartásra vall.

Ami fejének és arcának jellegét illeti, az brachykran, hypsikran és euryprosop, mesokonch és mesorrhin volt. Tévesek, illetve kissé idealizáltak azok a képek, melyek őt nagyon domború homlokkal, hosszú egyenes hátú orral és keskenyebb arccal ábrázolták.

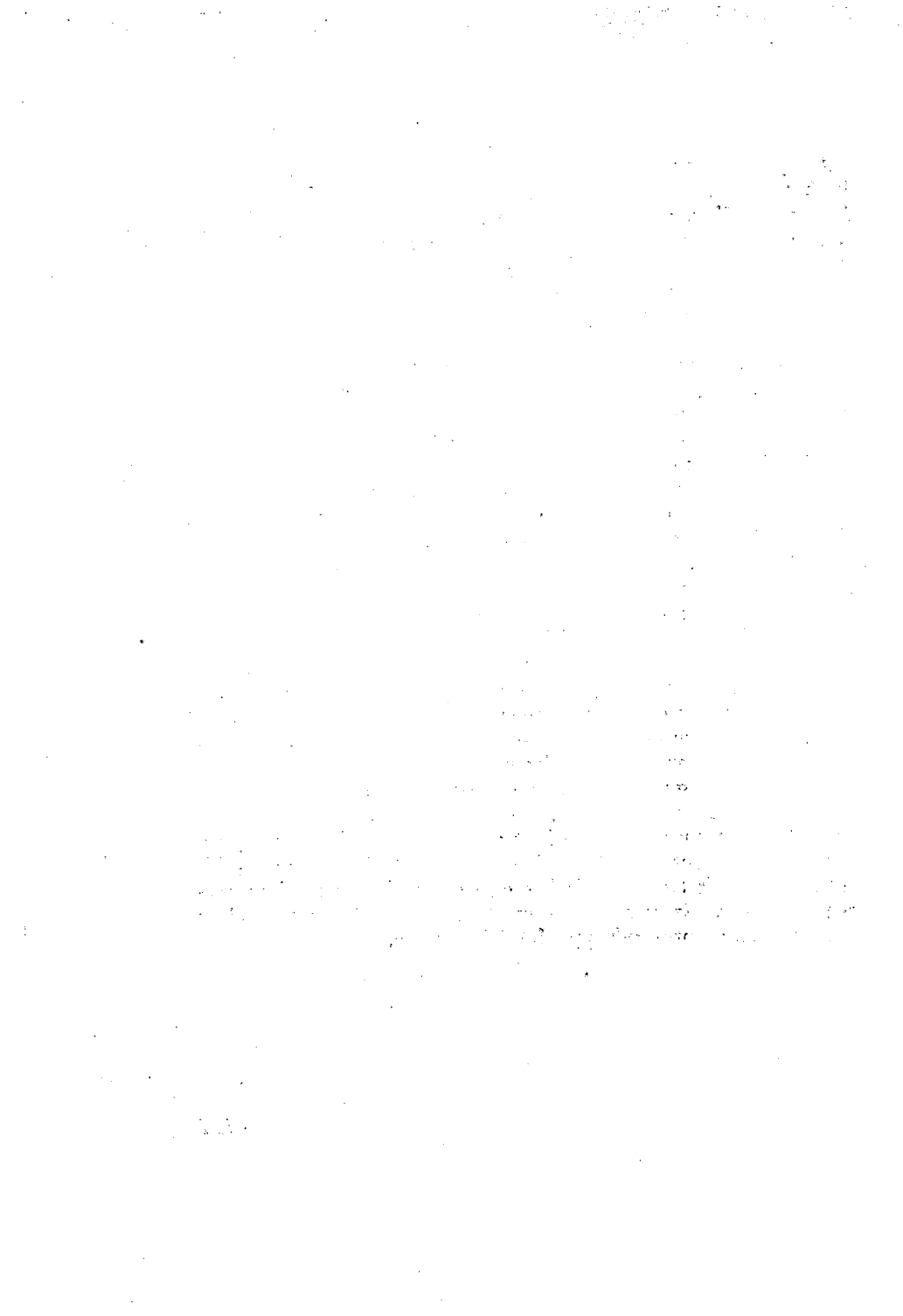
Semmelweis összes anthropológiai jellegét figyelembe véve, a valóságot legjobban megközelítőnek azt a képet tartom, melyet *Dr. Lehoczky Semmelweis Kálmán* kapott *Semmelweis Bélától* és szíves volt fényképezésre kölcsön adni, amiért itt is hálás köszönetemet fejezem ki.

X. Gyermeccsontok Semmelweis koporsójában

A bádoggkoporsó felnyitásokor és Semmelweis csontvázmaradványainak kiszedésekor nagy meglepetést okoztak a közöttük széjjel-szórva hevert gyermeccsontok, melyek a koporsó legkülönbözőbb helyeiről kerültek elő, kisméretű vékony fakoporsó korhadékaival és fonott terítőféle foszlányaival együtt. A gyermek csontvázából a koponyának, hosszú csontoknak, bordáknak, lapockának és medencének igen különböző töredékei kerültek elő. Mivel, pedig egyes csontvázrészek pl. homlokcsont, falcsont, halántékcson, sziklacson, kulcscsont, lapocka, csípőcsont, egyes bordák stb. két-két

példányban voltak találhatóak, megállapíthattam, hogy két különböző korú gyermek hiányos csontvázrészeiről van szó, melyek között körülbelül félév, maximum egy év korkülönbség lehetett. Mivel a két gyermekcsontváz nagyon hiányos és a meglévő darabok nagy része is sérült, pontosabb kormeghatározásról nem lehetett szó. A csontok nagyságából, alakjából, főleg a homlokcsont, halántékcsontról, mandibula és maxilla töredékekből annyi megállapítható volt, hogy a kisebb, fiatalabb csontváz legfeljebb néhány hetes újszülötté, az idősebb, nagyobb csontvázrészek, pedig maximálisan egy év körüli gyermeké lehetnek. Utóbbinak ugyanis a fogmedrei az állkapocsban és a felső állcsontban részben már teljesen ki voltak fejlődve, s a csontok között félig kifejlődött tejfogak és tejmolaris koronák kerültek elő. Ennél tehát a tejfogak kibúvása már megindult. Ezért életkora félév körülire tehető, egy évnél azonban semmi esetre sem idősebb. A gyermekcsontok egy része vékony deszkájú kisebb gyermekkoporsó oldallapjának töredékéhez volt hozzápréselődve, illetve hozzászáradva. Ebből kétségtelen, hogy a gyermekcsontok eredetileg külön kis koporsókban, abban a családi sírboltban voltak elhelyezve, melybe Semmelweisnek 1891-ben Ausztriából hazahozott csontjait is eltemették, majd mikor később 1906-ban Semmelweis csontvázát bádogkoporsóba és új sírboltba helyezték, a szakszerűtlen exhumálás alkalmával nyilván minden, a sírgödörben talált csontot válogatás nélkül a koporsóba raktak.

A rejtélyt Győry Tibornak 1906-ban a „Századok”-ban „Semmelweis Ignác származása” című cikkének adatai oldották meg, melyekből kiderült, hogy Semmelweis első gyermeke: Ignác 1 napos korában, 1858. október 15-én, első leánya Mária, pedig 4 hónapos korában 1860. március 15-én halt meg, nyilvánvaló tehát hogy a Semmelweis csontjai között széjjelszórva talált kisebb és nagyobb gyermekcsontok Semmelweis két első gyermekének földi maradványai voltak. Ezért azokat a mostani exhumálás alkalmával is Semmelweis csontmaradványai közé helyeztem.

IMRE JÓZSEF SZEREPE HÓDMEZŐVÁSÁRHELY EGÉSZSÉGÜGYI FEJLŐDÉSÉBEN

Írta: ORMOS PÁL (Hódmezővásárhely)

Hódmezővásárhelyen, mint általában az alföldi városokban, a múlt század utolsó felében még nem kedveztek a társadalmi viszonyok az egészségügy fejlődésének. Babona, kuruzslás, népi gyógyszeres kezelés annyira uralták a helyzetet, hogy az akkori társadalmi és gazdasági viszonyok mellett a városban működő orvosok nem sokat tudtak lendíteni a rendkívül elmaradt egészségügyi helyzeten. Szerencsére volt a városnak egy kiváló szülöttje, dr. Imre József, aki veleszületett tehetsége, nagy műveltsége, az emberekkel való kitűnő bännitudása és messze kimagasló szakmai tudása segítségével megtörte a jeget, s a városnak tunyaságba tespedt mozdulatlanságát minden téren, de különösképpen az egészségügy terén megszüntette.

Mind kevesebben élnek már olyanok, akik még ismerték őt, akik tudatában vannak egyénisége és munkája jelentőségének, akik tudják és bizonyítani is tudják munkássága döntő jelentőségét Hódmezővásárhely egészségügyi fejlődésében és a mai egészségügyi állapot elérésében. Nem szabad hagyni, hogy az ő követésre méltó emléke nyomtalanul eltűnjék. E sorok az utókor számára akarják megőrkíteni városunk e nagy fiának emlékét, jelentőségét.

Imre József régi értelmiségi családból származott. Atyja, Imre Sándor országos hírvérvész, az itteni gimnázium igazgató tanára, majd a debreceni főiskolában, 1872-től kezdve pedig Kolozsvárott egyetemi tanár volt. 1887-ben történt nyugalomba vonulása után

visszatért Vásárhelyre. Fia József 1851-ben született. Orvosi oklevelének megszerzése után Schulek szemésztanár mellett működött. Innen Gyomára ment, majd 1879-ben Vásárhelyen telepedett le, és orvosi

Dr. Imre József

gyakorlatot kezdett. A több nyelven beszélő, külföldön többször megfordult, nagy műveltségű fiatal orvos szomorúan tapasztalta az itteni elmaradt egészségügyi állapotot. A holtukig kuruzsolt betegek pusztulása, akik pedig helyes egészségügyi szemlélet mellett megmenthetők lettek volna, elszomorította. A lakásviszonyok, még a jobb módúaknál is, rendkívül egészségtelenek voltak. Tapasztalta, hogy az orvostól nem rendszeres orvosi kezelést, hanem egyetlen látogatástól csodát vártak. Az orvosnak nem sok hitele volt. Többet

bíztak a kuruzslókban, javasasszonyokban. Imre József meg volt győződve, hogy meg kell változtatni a közönség szemléletét az egészségüggyel szemben. Ehhez meggyőző példákat kell felmutatni, előadásokkal kell megalapozni a közönség egészségügyi művelődését, amiből eddig semmi sem volt. És végül megfelelő kórházat kell létesíteni, mert az akkori nem volt egyéb, mint szegény nyomorultak gyűjtőhelye, ahová valamirevaló beteg be nem tette a lábát, s amelyre mindenki csak a legnagyobb borzalommal gondolt.

Nagy meglepetést keltett, amikor egy általa felvilágosított műveltebb törvényhatósági bizottsági tag az ő sugalmazására a törvényhatósági közgyűlésen 1884-ben azt az indítványt tette, hogy az akkori rendkívül primitív kórházban néhány ágyas szemosztályt állítson fel a város. Az indítványt — kitűnő emberismerő érzékkel — anyagi okokkal igazoltatta. Ugyanis az akkori rendelkezések szerint a trachomás betegeket — pedig sok volt — a város költségén budapesti kórházba kellett küldeni, s a kórházi költségeket a városnak kellett viselnie. Ha helyben lehet a trachomásokat kezelni, ezen kiadástól a város megmenekül. A város vezetősége részletes megtárgyalás után — főleg az anyagi szempontok miatt — a javaslatot elfogadta. Az akkori serház-téri épületben levő kórházban két szobát szemészeti betegek számára berendezett. Minthogy Imre József szemész volt, őt kérték fel a trachomások ellátására, bár a városnak az orvosi kezelés díjazására, ahogy ma mondanák „hitelkerete” nem volt. Nagy volt a csodálkozás, hogy Imre József ezt díjtalanul is elvállalta és hajlandó volt e célból naponta kijárni a város központjától 3 és fél km-re levő serház-téri épületbe. Elképzelhetetlen volt a város civisei előtt, hogy valaki tisztán az ügy érdekében önzetlenül cselekedjék. Már maga az is érthetetlen volt, hogy valaki azért, mert fáj a szeme, kórházba menjen. És ha az orvos díjazás nélkül vállalja, vajon mi lehet a haszna? Nem értették. De Imre József vállalta. Napról-napra kijárt a kórházba, ahol lassankint, ha már úgyszólván a szembetegek miatt, arra kérték, hogy lássa el a többi beteget is. Hiszen a kórháznak, amelynek azelőtt 16—20 beteg volt, úgysem volt külön orvosa, azoknak az ellátása városi tisztifőorvos kötelessége volt, aki bizony ezt a feladatát nem nagy örömmel teljesítette. Imre József ezt is vállalta, s így a kórháznak külön orvosa volt már, bár még díjtalanul. A szembetegek „csodálatos-

képpen" meggyógyultak. A hályogjuk miatt megvakultak ismét láttak. Híre ment ennek messzeföldön. A városba mind több és több szembeteg jött, nemcsak Csongrád megyéből, hanem Békésből, Csanádból, Szolnokból, s máshonnan is. Lassankint nemcsak a szegények jöttek, hanem a jobb módúak is. Az első évben 40, azután 80, azután 100-nál is több és minden évben több-több lett a felvett betegek száma. És több lett a műtétek száma is. Kicsi lett a „szemosztály”. Kezdte a város belátni, hogy érdemes anyagi áldozatot is hozni, s 1891-ben egy rozoga házat bérelt benn a városban évi 500 Ft-ért és ebbe költözött a 30 ágyas „Városi Szemkórház”. A betegek rohamosan szaporodtak. Az ezutáni 3 évben összesen 788 szembeteget ápoltak benne, akik közül 674 vidéki volt. Vásárhely rövid idő alatt a szemorvoslás terén, az ország nagy részének központja lett. A forgalmat nem tudta már lebonyolítani a szemkórház. Az elért eredmények a város közönségét büszkeséggel és bizalommal töltötték el. S midőn Imre József azzal az indítvánnyal állott elő, hogy építsen a város egy új modern szemkórházat, a vele szemben megnyilvánult bizalom és tisztelet már akkora volt, hogy kérését teljes megértéssel teljesítették és 1898-ban már megkezdte működését az új 40 ágyas „Erzsébet Szemkórház”. A szemkórház „üzletnek” sem volt rossz. A sok vidéki szembeteg után a községeik által fizetett ápolási díjak fedezték a helybeli szembetegek ápolási költségeit is. Sőt a félretett feleslegekből pár év múlva még egy második épületet is létesítettek, s ezzel a betegágyak száma 53-ra emelkedett. Mindig telve volt. A szemkórház hírneve mind messzebbre terjedt, s vonzóereje megnövekedett.

Imre József egyik feladatát a gyakorlati példákkal bizonyított orvosi eredményekre fektette. Másik feladatául az egészségügyi szemlélet lényeges megváltoztatását, az egészségügyi műveltség megvalósítását tekintette. Az előbbit a beteggyógyítás eredményeivel érte el. Az utóbbi megvalósítása érdekében olvasóköriekben, egyletekben előadásokat tartott. Példája más orvosokra is hatott. Többen csatlakoztak hozzá és megindultak az egészségügyi előadások, amelyek fokozatosan gyökeresen megváltoztatták az egész lakosság egészségügyi szemléletét. Mikor Imre József ezt már megfelelőnek találta, állott elő azzal a gondolattal, hogy modern általános kórházat is kellene építeni. E gondolattal már nem volt egyedül. Többen

állottak mellette. Elsősorban azok az orvosok, akik önzetlenül, díjtalanul, vagy csak fizetésnek nem nevezhető csekély díjazással tevékenykedtek a serház-téri kórházban. Úgy látták, hogy új kórház kell, benn a városban, jó felszereléssel, a legmodernebb orvosi munkára is alkalmas berendezéssel, hogy abba ne csak a legnyomorultabbak, hanem jómódú emberek is bizalommal menjenek. Most már nemcsak egyes felvilágosult emberek, hanem a közügyek vezetői is mind többet gondoltak a kórházra. Az új kórház építését elhatározták, és 1909-ben elkészült az általános kórház a szemkórház mellett. 1910-ben megkezdte működését 225 ágygal.

Imre József ekkor már nem volt Vásárhelyen. 1909-ben a kolozsvári egyetem szemészeti tanszékére kapott meghívást. A város közönsége, amennyire sajnálta távozását, annyira büszke is volt arra, hogy nagy fia egyetemi tanár lett. Távozásakor a város törvényhatósága közgyűlésen búcsúzott el tőle és díszpolgárává választotta.

30 évig tartott az az időszak, amíg Imre József városunkban tevékenykedett. Munkája nemcsak egészségügyi vonatkozású volt. Résztvett ő minden megmozdulásban, amely a város civilizációját, kultúráját volt hivatva előmozdítani. Én most csak a város egészségügyével foglalkozom és szeretném szemléltetni azt a változást, amely Imre József 3 évtizedes munkássága alatt következett be. A tárgyilagosság kedvéért meg kell említenem, hogy ezen idő alatt Európaszerte fejlődött az egészségügy, de mi különösen el voltunk maradva. Hogy az elmaradást behozzuk s emellett még tovább is fejlődjünk, ahhoz szükség volt olyan egyéniségre, mint Imre József volt. Társadalmi viszonyaink még nem nagyon kedveztek az egészségügyi kultúra lényeges emelkedésének és ilyen viszonyok mellett különösen nagy jelentősége van annak, ha egy-egy haladó gondolkozású lelkes ember fel tudja rázni a maradiakat.

Abban az időben, mikor Imre József a városban letelepedett, évente a város lakosságának 3–4%-a halt meg. Egy-egy évben 1700–1800 ember halt meg, sőt nagyobb járványok esetén ennél is jóval több. Maga a diftéria évente sok halálos áldozatot követelt, természetesen különösen a gyermekek közül. 1877-ben pl. 1363 diftériás betegből 686 halt meg. Voltak utcák, amelyekben a gyermekek nagy része kipusztult. Az elnéptelenedett, gyermek nélküli utcák látványa rendkívül lehangoló, szinte kísérteties volt. Máskor meg a

vörheny, a tifusz vagy a himlő szedte áldozatait, bár az utóbbi ellen már abban az időben is sikeresen alkalmazták a védőoltásokat, de a lakosság műveletlensége és tudatlansága miatt az oltásokat még nem tudták hiánytalanul végrehajtani. Hiszen még 1887-ben is volt 132 himlős haláleset. Különösen nagy volt a gyermekhalálozás, mert a rossz egészségügyi viszonyok és tudatlanság miatt elsősorban a még kevesebb ellenálló erővel rendelkező gyermekek pusztultak. 1890-ben az évi 1851 halálesetből 865 a tíz éven aluli gyermekekre esett és a 30 éves korig elhaltak száma 1327 volt, vagyis az elhaltaknak 72%-a a 30 évesnél fiatalabbakra esett. 70 évesnél idősebb korban csak 186 halt meg, vagyis ezt a kort az elhaltaknak csak 10%-a érte meg. 90 évet pedig csak 3 ember ért el az elhaltak közül. Rendkívül nagy volt a tuberculosus miatt elhaltak száma. Ennek a betegségnek a gyógyítása még rendkívül kezdetleges volt, de a fertőzés ellen lehetett volna védekezni, ha megfelelő egészségügyi ismeretek mellett a közönség műveltsége magasabb fokú lett volna.

Imre József letelepedésekor a városban már volt ugyan 5 orvos és 2 sebész, valamint 2 gyógyszerár is, de nem volt megfelelő ember, aki egyrészt a jó példák meggyőző erejével, másrészt tehetségével és lelkes propagandájával a közönséget kilendítette volna elmaradottságából. A betegek kezelése is kizárólag a betegek lakásán vagy az orvos rendelőjében történt, hiszen a kórháznak nevezett intézmény ezt az elnevezést nem érdemelte meg. Az csak elagott dologképtelen embereknek volt a gyűjtőhelye, azok közül is csak a legelhagyatottabbaknak. Ott betegségekre és nemre való tekintet nélkül helyezték el őket hülyékkel és elmebetegekkel együtt. A kórház felszerelésére jellemző, hogy abban — a leltár szerint — egy korbács is volt. A kórháznak egy gondnoka és egy „cselédje” volt. A betegek élelmezését, ruházatuknak, fehérneműjüknek a mosását egy vállalkozó végezte betegenként és naponként 26 krajcárért. Minthogy ebből még megélni is akart, elképzelhető, hogy milyen volt a betegek ellátása. A beteganyagra jellemző, hogy 1883-ban, pl. a polgármester évi jelentésében örömmel említi meg, hogy egy szülőnő is igénybevette a kórházat és úgy ő, mint gyermeke egészségesen távozott. A kórházban semmiféle orvosi tevékenységnek nevezhető beavatkozás, pl. műtét nem volt. A tényleges orvosi tevékenységet a kórházban Imre József kezdte a szembetegek gyógyításával, operálásával.

val. Az ő lelkesedése más orvosokra is hatott, mások is bejártak a kórházba, s már nemcsak szemészeti, hanem egyéb műtéteket is végeztek és két évtized alatt sikerült a város közönségét annyira megnevelni, hogy megépítették a szemkórházat, majd pedig komolyan kezdtek foglalkozni az általános kórház építésének gondolatával. Az új kórház 1909-ben el is készült.

Hogy az Imre József által elvetett mag milyen terebélyes fáva nőtt rövid két évtized alatt, hasonlítsuk össze a fentebb közölt 1890. évi egészségügyi adatokat a város 1910. évi adataival:

Év	Elháltak		10 éven alul elháltak		30 éven alul elháltak		70 évnél idősebb elháltak		90 évnél idősebb elháltak	
	száma	a lakosság %-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
1890	1851	3,3	865	47	1327	72	186	10	3	0,15
1910	1053	1,7	355	33	505	47	187	17	5	0,47

A város lakossága ezen 30 év alatt szaporodott, s a halálozások száma mégis 43%-kal csökkent és az elháltak aránya is az idősebb korosztály felé tolódott el.

Imre József nevéhez fűződik a tuberculosis elleni küzdelem elindítása is városunkban. A század elején *Korányi Frigyes* kezdte el és Imre József azonnal csatlakozott hozzá. Maga mellé vette dr. Weisz Adolf kitűnő gyakorló orvosunkat. Megfelelő előadások tartásával sikerült olyan mozgalmat létrehozni, amelynek eredménye a Szanatórium Egyesület lett. Magánszemélyek, vállalatok, takarékpénztárak, s maga a város is ágyalapítványokat tettek és pénzüsszegeket adtak egy ún. Népszanatórium megépítése céljából. *Vékony József* és neje Kutvölgynön 10 hold földet adtak a sanatórium céljára. Ezen a területen építették meg a sanatórium épületét. Hogy erre az áldozatra a város egyes intézményei és lakosai képesek voltak, az elsősorban Imre József varázsának köszönhető. Egyelőre 10 beteg részére építették meg 1909-ben. Minthogy a sanatórium a hozzáfűzött reményeket beváltotta, csakhamar tovább bővítették, 1911-ben 2 ágygal, 1913-ban 12 ágygal, összesen tehát 24 ágygal működött.

Ez utóbbi 12 ágyra már sikerült államsegélyt kapni. Az első világháború után továbbfejlődött, s a felszabadulás után, mint a kórház egyik osztálya, 120 ágyas lett. A szanatórium annak idején csak szegénysorsú tüdőbetegek számára épült. Később biztosított betegek elhelyezésére is szolgált. Ezzel egyidőben az Egyesület tüdőbetegek részére járóbeteg rendelést is tartott, sőt az országban az elsők között, betegfelkutatást is végzett. Ezzel városunkban megindult a tuberculosis elleni küzdelem a legmagasabb színvonalon, amely akkor egyáltalában lehetséges volt.

Imre József távozásakor már sok orvos volt a városban. A közönség egészségügyi igénye lényegesen fokozódott, s Hódmezővásárhely egészségügyi kultúrája semmiben sem maradt el az akkori idők magas színvonalú egészségügyi kultúrájától, különösen azután, hogy az új kórház is megkezdte működését.

Ez az idő, a XX. század eleje, a civilizált világban mindenütt az egészségügy rohamos fejlődését eredményezte. Hogy azonban az ebben a városban is bekövetkezett, az az egyéb tényezők mellett, elsősorban Imre József érdeme volt.

I R O D A L O M

- [1] Hódmezővásárhely város levéltárának adatai. Polgármesteri jelentések.
- [2] *Szeremlei Sámuel*: Hódmezővásárhely története, 1900—1911.
- [3] Hódmezővásárhely „Erzsébet” közkórházának 1905—1930-i évkönyve. Szerkesztette: *Dr. Ormos Pál*.
- [4] *Dr. Ormos Pál*: Hódmezővásárhely közegészségügye. Népegészségügy, 1931. 18—19. sz.

ANGEBORENE GLIEDMASSENDEFEKTE (DYSMELIEN) IM SCHRIFTTUM DES 16. UND 17. JAHRHUNDERTS

VON ERICH PÜSCHEL (Bochum DDR)

Vor wenigen Jahren wurde die gesamte internationale Medizin durch die Beobachtung von neugeborenen Kindern mit besonderen Mißbildungen beunruhigt und erschüttert. Es wurden im allgemeinen folgende Mißbildungsgruppen festgestellt:

1. Kinder ohne Arme oder Beine
2. Kinder, bei denen die Hände oder Füße durch kleine Brücken mit dem Rumpf unmittelbar verbunden waren
3. Kinder mit spitzwinkligen Abbiegungen der Hände oder Füße, bei denen sich röntgenologisch das Fehlen von Radius oder Ulna und
4. das Fehlen von einzelnen Strahlen der Mittelhand, meistens des ersten Strahls, nachweisen ließ.

Diese Veränderungen, die man auch zusammenfassend als Dysmelien bezeichnet, waren oft mit dem Fehlen der Ohrmuscheln, mit Speiseröhren- und Darmdefekten oder Herzmißbildungen verbunden. Sie waren an den oberen Extremitäten ausgesprochener als an den unteren Gliedmaßen und hierbei wurde die linke Seite bevorzugt.

Bei diesen Beobachtungen tauchte die Frage auf: Hat es früher, d. h. im 16. und 17. Jahrhundert bereits Mißbildungen gegeben, die diesen gleichen und welche Besonderheiten zeigen sie? Diese beiden Jahrhunderte wurden deswegen zu dem Studium herangezogen.

gen, weil damit zu rechnen war, daß wenige Jahrzehnte nach Erfindung der Buchdruckkunst die damalige descriptive Medizin und Forschung sich solcher Fälle besonders annehmen würde. Diese Erwartung hat nicht getäuscht. Daß bei der Suche nach Unterlagen fast ausschließlich auf die Gruppen eins und zwei unserer Einteilung zurückgegriffen werden muß, ergibt sich aus der Natur der Dinge; denn das Fehlen oder die mangelnde Anlage der Arme oder Beine war die auffallendste Erscheinung und daher der Beschreibung wert.

Natürlich darf man annehmen, daß die Zahl der Fälle wesentlich höher gewesen ist, als ich sie in den nachfolgenden Tabellen erfaßt habe; denn ein Teil der Betroffenen ist wahrscheinlich schon früh gestorben, wie wir das von unseren Dymelie-Kindern her kennen. Zum andern kamen die älteren Fälle nicht immer zur Kenntnis derjenigen Ärzte, die Bücher schrieben. Wohl wurden die Fälle bekannt, die wegen auffälliger Leistungen eines Flugblattes für würdig befunden wurden oder selbst Flugschriften herausgaben. Solche Schriften sind erfreulicherweise noch heute vorhanden und finden sich in Museen oder sind in den regionalen historischen Blättern veröffentlicht. Eine Sammlung von Flugblättern gab Eugen Holländer in seinem Werke „Wunder, Wundergeburt und Wundergestalt“ im Jahre 1921 heraus. Hinzuzufügen ist das Material, das der schweizer Pfarrer Wick in den Jahren 1560--87 sammelte. Diese sogenannte Wickiana wurde im Jahre 1927 von Albert Sonderegger geprüft und ihr medizinischer Teil veröffentlicht.

In den folgenden Tabellen habe ich meine Unterlagen wiedergegeben. Es handelt sich um eine Zusammenstellung nach Originalarbeiten. Vereinzelte Zitate stammen aus den „Observationum medicarum rariorum libri VII“ von Schenck von Grafenberg und aus den Ephemeriden (wie Bouchard), d. h. aus einer Literatur der gleichen Zeit.

In Tabelle I sind Personen (Männer, Frauen und Kinder) aufgeführt, deren Hauptmerkmal das Fehlen oder die Flossenbildung der Arme war. Bei Realdus Columbus waren nur die Angaben zu finden: „Alios secui, quibus brachia ab ortu deerant.“ Bartholinus erwähnt eine Frau mit Namen, die er in Kopenhagen sah, und schildert die Leistungen, die sie mit dem Fuß vollbrachte. Bei

Holländer findet sich ein Flugblatt über eine Frau aus Stockholm, die den gleichen Vor- und Zunamen wie bei Bartholinus hat. Auf zahlreichen Randbildern werden die beschriebenen Leistungen dargestellt. Bei dem Mann, über den Schenck von Grafenberg berichtet, handelt es sich um den von 1540—1602 lebenden armlosen Fußkunstschreiber Thomas Schweicker, von dem es auch zahllose Flugblätter gibt, und den auch Ambroise Paré ausführlich beschreibt. Dem Mädchen aus einem Dorfe bei Emden, von dem Holländer mehrere Flugblätter abbildet, fehlten beide Arme, die Ohren und ein Bein. Sie war dadurch berühmt, daß sie außer Deutsch noch Italienisch, Französisch, Niederländisch und Friesisch sprach.

In Tabelle 2 haben die beiden ersten Autoren keine einzelnen Fälle beschrieben. Rueff berichtet, „wir sahen Kinder, durch das Fehlen ihrer Gliedmaßen verstümmelt, die der Füße entbehrten“ und bei Realdus Columbus heißt es, „andere habe ich obduziert, denen die Schenkel fehlten.“ Was die Begriffe „Schenkel“ und „Füße“ angeht, so findet man im Lateinischen und Deutschen der damaligen Zeit eine Gleichstellung mit dem Begriff „Bein.“ Das geht aus Zeichnungen in den Texten hervor.

In Tabelle 3 sind 2 Zitate angeführt, die sich als Strahldefekte deuten lassen. Ein eindeutiger Beweis läßt sich natürlich nicht erbringen, da diesen Schriften keine Bilder beigegeben sind.

Auf allen Tabellen ist kein gehäuftes Auftreten an bestimmten Orten nachzuweisen. Das Verhältnis der Arm- zu den Beinmißbildungen entspricht in der Überlieferung dem heutigen Verhältnis, d. h. die Armmißbildungen überwiegen. Das Verhältnis der Geschlechter zu einander bietet ebenfalls nichts Auffälliges. Bemerkenswert ist, daß in dem besprochenen Zeitabschnitt so viele Dismelien beschrieben worden sind.

Was wird nun von den zeitgenössischen Ärzten als Ursache dieser schweren Veränderungen angesehen?

Daß der Volksmund in erster Linie ein Versehen annimt, ist der Auffassung der Zeit entsprechend. Meist sind es verstümmelte Bettler oder kriegsbeschädigte Landsknechte, die den schwangeren Frauen begegnet sind und ähnliche Veränderungen beim Kinde veranlaßt haben sollen. Wichtig ist, daß ein äußeres Ereignis angeschuldigt werden kann, sodaß kein Schatten auf die eigene

Familie fällt. Diese kausale Betrachtungsweise finden wir auch heute noch bei vielen Laien.

Anders ist die Meinung der Ärzte. Die ausführlichste Darstellung findet sich bei Ambroise Paré (nach Peter Uffenbachs Übersetzung der „Wund-Artzney oder Artzneyspiegel“ aus dem Jahre 1610). Paré gibt an: Unter allen Ursachen der Mißgeburten ist die Majestät und die Ehre Gottes die erste und vornehmste. Die andere ist unsere eigene, vielfältig begangene Sünde, welche der Herr Christus also durch die Mißgeburt an uns straft oder dieselbige zur ernstern Warnung vor Augen stellt, damit wir uns in Zukunft vor Sünden hüten. Die dritte Ursache ist der allzu große Überfluß an männlichem Samen. Die vierte Ursache ist die allzu geringe Menge oder Mangel an Samen. Hierzu gehören alle Mißgeburten mit Defekten. Es handelt sich hierbei um eine rein mechanistische Betrachtungsweise.

Weiterhin wird auf die Mißgeburten Bezug genommen, die durch die Kraft und Gewahlt der Einbildung entstellt und „wider den gemeinen Lauf der Natur formiert“ werden. In Kapitel 7 heißt es: „Beneben diesen obernährten Ursachen haben unsere ehrlichen Vorfahren, als welche solchen Sachen über alle Maßen fleißig nachgeforscht, noch andere mehr erfunden.“ Paré weist darauf hin, daß auch die Gedanken der Eltern oder die nächtlichen Gesichte der schwangeren Weiber die Entwicklung des Kindes in utero beeinflussen können. Es ist dort weiter zu lesen: „Etliche sind der Meinung, als könnte den Kindern im Mutterleibe, sobald die ersten zween und vierzig Tage nach der Empfängnis, als in welchen die Geburt recht und vollkommentlich formiert, vorüber und hin seien, durch die Einbildung wie auch den nochmals hinzufließenden Samen weiter nichts widerfahren und begegnen: denn es könne, sobald es seine gewisse natürliche Gestalt empfangen, von den äußerlichen Formen weiter nicht angefochten noch zerrüttet werden. Ob aber diesem in Wahrheit also sei oder nicht, wöllen wir allhie unerörtert lassen.“

In den folgenden Kapiteln bespricht Paré die Mißgeburten, die durch die Enge des Uterus entstehen. Ferner glaubt er, daß Mißbildungen auftreten, wenn sich die Mütter während der Gravidität unrecht legen, setzen, krumm stehen oder sich verheben. Auch

Unfälle werden als Ursache angesehen. So heißt es: „Von Mißgeburten, so etwan auf einen sonderbaren Unfall, als wenn die Mutter wäre gefallen, gestoßen worden oder sonsten etwas Widerwärtiges erlitten hätte.“ Ganz wichtig ist auch die Auffassung, daß Vererbung maßgeblich an der Mißbildung beteiligt ist; denn das Kapitel 11 handelt „von den Mißgeburten, so solche ihre Unform und Ungestalt von den Eltern ererbt haben“. In den Kapiteln 12—16 bleibt allerdings Paré ein Sohn seiner Zeit; denn hier wird die Vermischung von Mensch und Tier und die Wirkung des Teufels besprochen, der durch seine vielfältigen Instrumente und tausendlistigen Künste Monstra und Mißgeburten zu Wege bringt. Auch die Erdmännlein und die Erdteufel, „so sich in den Bergwerken und Steinklüften verhalten“, werden herangezogen. Kapitel 15—16 beschuldigen die bösen Geister, die den Menschen betrügen, und die Succubi und Incubi, die sie betören, um sich mit ihnen zu vermischen.

Wir finden also hochmoderne Auffassungen wie die der Vererbung und des Unfalls mit mechanistischen als auch religiösen und zeitbedingten vermengt vor. Bemerkenswert ist der Hinweis auf die ersten 42 Tage der Schwangerschaft, in denen sich die Mutter vor Einflüssen aller Art hüten muß. Das trifft mit den heutigen Auffassungen überein; denn nach der modernen Meinung ist der 28—42. Tag für die Bildung der Extremitäten von entscheidender Bedeutung.

Woher hat nun Paré diese humangenetische Erkenntnis gewonnen?

Eine entsprechende Beziehung zu den 42 Tagen, in denen das Kind seine Gestalt gewinnt, findet sich in den „Opera omnia“ des Hieronymus Capivaccius, Frankfurt 1609. Interessanterweise ist in seiner Schrift zu lesen, daß nach $36 + 6$ Tagen = 42 Tagen der Foetus erst völlig geformt und ein Lebewesen ist. Hierin kehrt wohl noch die alte Auffassung des Corpus Hippocraticum wieder, nach der der Foetus in den ersten Tagen nichts = nicht vorhanden ist; ferner findet sich die Auffassung von Thomas von Aquin von der Sukzessivbeseelung, die auf Aristoteles beruht, wonach der Foetus erst eine Pflanzenseele hat und dann eine Tier- und später eine Menschenseele bekommt.

Was die Ursachen der Mißbildungen angeht, waren ähnliche Angaben wie bei Paré bei Martin Weinrich in seinem Werke „De ortu monstrorum“, Breslau 1595, zu finden. Außerdem hat sich Fortunius Licetus (1577—1656) in seinem Buche „De monstris“, Amsterdam 1665, — Estausgabe Padua 1616 — ausführlich mit den Ursachen der Mißbildungen beschäftigt, die den Angaben von Paré nahezu völlig gleichen. Als Besonderheit ist die Auffassung des Licetus anzuführen, daß die Konzeption während einer Menstruation zu einer Mißbildung führen könne (Kapitel 44).

Auch zu Ende des 17. Jahrhunderts hat man sich noch um diese Fragen bemüht, ohne daß eine größere Klarheit gewonnen wurde. Das geht aus der 30. Disputation „De causa partus monstrosi“ bei Johann Jakob Waldschmidt in den „Opera medico-practica“, Frankfurt 1695, hervor.

Die Auseinandersetzung über die Ursache der Mißbildungen hat bis in unser Jahrhundert angehalten. Vertreter der Amniontheorie, d. h. der Auffassung, daß die Amnionstränge und der Amniondruck Mißbildungen hervorrufen, streiten wider die Vertreter der Vererbungslehre. Ferner sind Traumata, Fruchtwassermangel, Nabelschnurabschnürungen, anatomische Eigenschaften des Uterus und des Beckens der Mutter als Ursachen angesehen worden. Man sprach in diesem Zusammenhang von intrauterinen Belastungsdeformitäten. In den Jahren nach dem letzten Kriege wurden Röntgenstrahlen, intrauteriner Sauerstoffmangel in der Zeit der Embryogenese, sowie der Einfluß von Viruserkrankungen der Mutter als Ursache von Mißbildungen nachgewiesen. Auch Vitaminmangel und die Atombombenversuche wurden kausalgene-tisch in Betracht gezogen. Zahlreich sind die Medikamente, die beschuldigt werden, Mißbildungen hervorzurufen. Unter ihnen sind in den letzten Jahren die Thalidomidpräparate besonders diskutiert worden. Eine endgültige Klarheit über die Entstehung der Mißbildungen wird wohl erst die Zukunft bringen.

Tabelle 1

Fehlen oder Flossenbildung der Arme (Amelie, Phokomelie)

Verfasser	Veröffentlichung, Jahr und Ort	Zahl der Fälle Geschlecht	Beobachtung Jahr und Ort
Rocheus, Nicolaus	1540	1 weibl.	Amandiono/ Lager
Cardanus, Hieronymus 1501—1576	1550 Nürnberg	1 männl.	
Lycosthenes, Conrad	1557 Basel	1 männl. 1528 1 weibl. 1556 1 Kind 1547	Frankfurt/ Main Meissen, „ei- nige Füß“ Neapel
Scalinger, Jul. Caesar 1484—1558	1557 Paris	1 männl.	
Fincelius, Jobst	1566—1567 Frankfurt	1 weibl. 1558 1 Kind 1528	Freistadt- Schles.
Pictorius, Georg 1500—1569	zit. J. Schenck v. Grafenberg	1 männl.	Spanien
Wick 1522—1588	1560—1587 Zürich	5 weibl. u. männl.	Schweiz, Nie- derlande, Frankfurt
Columbus, Realdus 1516—1577	1562 Paris		Alios secui, quibus brachia ab ortu deerant
Bauhin, Caspar 1560—1624	1614 Oppenheim	1 Mann 1574	Basel
Paré, Ambroise 1517—1590	1601 Frankfurt/M.	1 Mann 1613 1 männl. 1 weibl.	Straßburg Paris Paris
Lotichius, Johann 1598—1669	1644 Ulm	1 —	— —
Stengel, Georg	1647 Ingolstadt	1 Mann 1628	Ingolstadt
Bartholinus, Thomas 1616—1680	1654 Kopenhagen	1 Mann 2 männl. 2 Kinder 1 Kind 1 Frau	Messina Kopenhagen Florenz, Neapel Kopenhagen Kopenhagen

Tabelle 1 (Fortsetzung)

Verfasser	Veröffentlichung Jahr und Ort	Zahl der Fälle Geschlecht	Beobachtung Jahr und Ort
Licetus, Fortunatus 1577—1656	1665 Amsterdam	3 weibl.	Padua (1)
Johann Schenck von Grafenberg 1531—1598	1665 Frankfurt	1 männl. 1 männl.	Hagenau— Elsaß Schwäb.—Hall
Flugblätter, zit. Holländer, Eugen	— —	1 weibl. 1596 1 weibl. 1651	Emden Stockholm/ Kopenhagen

Tabelle 2

Fehlen der Beine

Verfasser	Veröffentlichung Jahr und Ort	Zahl der Fälle Geschlecht	Beobachtung Jahr und Ort
Rueff, Jacob gest. 1558	1554 Zürich		Natos vidimus infantes de- fectu membrorum mutilos, pedibus carentes
Columbus, Realdus 1516—1577	1562 Paris		Alios, quibus deerant crura
Fincelius, Jobus	1566—1567 Frankfurt	1 Kind	Wildenbach
Aldrovandus, Ulysses 1525—1609	1585 Bologne	1 weibl.	Rom
Parè, Ambroise 1517—1590	1601 Frankfurt/M.	1 Knabe (9 J.)	Paris
Bartholinus, Thomas 1616—1680	1654 Kopenhagen	1 Kind(2 J) 1642 1 weibl. 1 männl.	Padua Venedig Rom Kopenhagen
Bouchard, Franciscus	1671 Lyon	1 weibl. 1 Kind	Lyon

Tabelle 2 (Fortsetzung)

Verfasser	Veröffentlichung Jahr und Ort	Zahl der Fälle Geschlecht	Beobachtung Jahr und Ort
Flugblatt, zit. E. Holländer Lycosthenes, Conrad	1689 Nürnberg	1 männl.	Altdorf
	1557 Basel	1 Kind 1538	Rebenitz a. d. Mol au, „kre schenkel“
		1 Kind 1552	„Wydenß- pach nit“ weyt von Sleusingen, kein füeß“

Tabelle 3

Strahldefekte und Aplasien

Verfasser	Veröffentlichung Jahr und Ort	Zahl der Fälle Geschlecht	Beobachtung Jahr und Ort
Rueff, Jacob gest. 1558	1554 Zürich	Nati quidam retroversis ma- nibus in obliquum transver- sis pedibus In Saxonia infans Witten- bergae natus inversis pedibus.	
Lycosthenes, Conrad	1557 Basel		

THE VARIABILITY OF THE BRAIN-WEIGHT BY HOMO

By TIBOR TÓTH (Budapest)

The evolution of the brain, as we know, is a manifestation of one of the most important morphophysiological laws, allometry (Severtzov, 1949) which, by steady interaction with increasingly intensive activity, raised man to an outstanding position in the order of Primates. Undoubtedly, the brain — in addition to hands and soles — is one of the primary phylogenetic features of man. It is also recognized that *Homo sapiens* (which includes present man) evolving in the final period of anthropogenesis, forms a single species. It must be simultaneously noted that additional anthropological areas were formed in connection with the ecumenical increase of *Homo sapiens*, and by man developed secondary morphotaxonomical features. At the same time the evolution of the brain, together with the specific biological development of the hand, sole and the entire organism (in close relation to the increasingly complicated human activity), was complete at the time of the Upper Paleolithic. This implies that in the postglacial period (Holocene) no phylogenetic (macroevolutionary) transformations which could be considered essential in the mass and structure of the brain.

In the last decade extensive research—resulting in considerable individual variability of the mass of the brain (Kotshetkova, 1964)—has been done to illuminate the relation between the evolution of the brain and human activity. Naturally this variability continued during the last few milleniums along with the increase of humanity.

Since the variability of the mass is quantitatively expressible in weight, recently I analyzed the pertinent data of 6,700 individuals dissected between 1951 and 1963 at the Second Institute of Pathological Anatomy of the Budapest Medical College.

Of these 6,700 cases, including pathological ones (Haranghy, 1959), the data of hydrocephalic adults and generally of those between 0 and 20 years of age were omitted because they do not come under the scope of this study. Thus I thoroughly analyzed the brain-weight values of 3,733 individuals (2,007 males and 1,726 females, Table 1). I found it important to group the finds into diagnostical categories (Table 1) because—in agreement with Haranghy (1959)—I presume that oedema-, apoplexia-, and atrophica cerebri have an affect on the weight of the brain. This assumption is supported by results proving that the values of the mentioned categories considerably differ from those of the normal (Table 3.). Otherwise the study of Roginsky-Levin (1955) also mentions that extremes in the weight of the brain are [although not always] connected with pathological changes. There is an uneven distribution of the number of cases occurring in our studies for adults in general (20—100 years) (Table 1). This cannot be overlooked even from a statistical point of view. In comparison to the data of the work of Roessle-Roulet (1932) this fact is of undeniable demographical importance because it marks the increase of the life span (Table 4). The data of Roessle-Roulet are derived from a German population and might only be of indirect use in studying the essentially improved social-hygienic conditions of Hungarian populations of the last three decades. Nevertheless it is still a comparison with the results of studies carried out in a nearby geographical area.

The comparison of the categories of cases I analyzed (Table 1) shows that the apoplexia-, and atrophica cerebri—comprising only approximately 10% of the normal cases—are a meaningfully small number of cases.

Consequently I primarily analyzed the variability of normal brain weights. Such values were formerly analyzed usually only in a general form; this was likely connected with the small number of cases (Krause, 1882).

In previous literature the criterion of variability, or the number

of cases examined, is rarely included (Kohlbrugge, 1935; Lassek, 1957). Undoubtedly the thorough study of Roessle-Roulet is one of those employing pathological viewpoints as well as abundant material (999 males and 458 females, altogether 1,457 adults with normal brain weights, see Table 4).*

It should be mentioned that recently Bürger (1960) expresses doubts about the validity of the morphoscopic evaluation of the brain, nevertheless he publishes a part of his own data together with the normal weight values of Roessle-Roulet. In addition, when arguing against the otherwise highly controversial conception, it is still considered permissible to use the average brain-weight data of an extremely small number of individuals Connoly (1950) after Swan (1964).

Regarding the analysis of the data I collected for the normal brain weight of 1,110 males and 1,022 females, it can be asserted that in the majority of ages grouped according to decades (Table 2) the extent of individual variation is greater for females than for males. At the same time it is also interesting to note that the average extremes (males: 1,050–1,650 grams; females: 940–1,600 grams) for the weight of the adult brain (20–100 years) deviate to a certain extent from those published by Bunak (1941) and Roginsky–Levin (1955) (males: 1,100–1,700 grams; females: 1,100–1,500 grams). Certain authors hold that the weight of the brain may be reduced by as much as 300 grams during the lifetime of an individual (Zhedenov, 1962). The material I analyzed shows a 201.6 gram variation for males (30–100 years) and a 134.6 gram variation for females (20–100 years) in the normal categories (Table 2).

The analysis of the average values is interesting even in the different diagnostical categories (normal, oedema-, apoplexia-, atrophie cerebri). In the normal category the brain reaches its maximum weight during adulthood in both males and females (1.368.2 and 1.253.3 grams respectively; Table 2). Here it must be added that the weight difference is not proportional between the main age groups of the normal category of males because we find only a 11.5

* Unfortunately I did not have access to the works of Prof. Bunak (1936) and E. Handmann (1906).

gram difference between the Adultus and Maturus, while a 40 gram difference between the Maturus and Senilis and, finally, the average of the Hypersenil brain is 80.2 grams less than the average brain weight of the Senilis period (Table 2). The doubling of the weight difference (40 → 80.2 grams) taking place in the adult period of postnatal ontogenesis clearly shows the increase of regressive acceleration, particularly during the Senilis—Hypersenilis age. It should be noted that the evenly graduated regression of the average brain weight is evident not only for normal categories, but also for those of oedema and atrophica in case of males (Table 3). During the periods of Adultus and Maturus the average weight of the brain is apparently greater in the edematous groups of males, approximately 20—70 grams higher than in case of the normal (Table 3). The weight difference between the two groups is reduced or abolished in the Senilis and Hypersenilis (Table 3.) This reduction of weight differences is examinable for the atrophied and normal male groups (Table 3.).

In analyzing the categories of brain weights in females, I discovered that the edematous and normal groups also regress evenly, but the difference between the normal and edematous groups is not as great as for males (Table 3.). In the normal female groups the weight difference between the Adultus and Maturus is only 12.1 grams, between the Maturus and Senilis, 33.2 grams, while the Hypersenilis average is only 28.9 grams smaller than the weight of the previous period (Table 2.). These two weight differences essentially agree, i. e., from the viewpoint of the weight of the brain, regressive acceleration is not as great as for males during the process of aging, while for females this acceleration begins 10 to 15 years earlier (Table 2.) It is interesting to note that the average difference in the weights of the brain of normal and atrophied groups of females—unlike those of the males—does not become reduced in the Hypersenilis period, nor does it increase (Table 3). Possibly this is not a manifestation of sexual dimorphism, but is related to the small number, or even lack of cases (Tables 1 and 3). Continuing the analysis it may be seen that the values for brain weight in the apoplexia group exhibit great discord in both the male and female series, although in its entirety the trend of divergence

agrees to those of the normal, edematous and atrophied categories (Table 3.). Otherwise, atrophica cerebri significantly reduces the weight of the brain in both males and females (50—100 grams) (Table 3), and the difference is more significant than in connection of the normal and edematous categories.

In other words, the tendency of atrophica cerebri to reduce weight is greater than that of oedema cerebri to increase it.

Since apoplexia-, and atrophica cerebri are represented by a very small number of cases (Table 1), sexual dimorphism was analyzed mainly for the normal and edematous categories. Intersexual differences are also clearly expressed by the weight differences of two categories covering a considerable number of cases. Let us note that sexual dimorphism—as expressed by the weight of the brain—is significantly reduced during the process of aging. Especially when analyzing the variability of the weight of the brain in the major age groups of the normal category (1,110 males and 1,022 females) it may be asserted that while it is intersexually 133,5 grams for the Maturus, it is only 75,4 grams for the Hypersenilis, i. e., at the end of old age the sexual dimorphism of the brain is quantitatively reduced approximately by half (Table 2). Perhaps this quantitative reduction expresses the neutralization of dimorphism during old age(?)

It is a no unessential question whether the brain reaches its maximum weight until Adultus, or continues to grow during adulthood? If the averages of the main age group (Table 2.) are analyzed, the reply is in the negative. On the other hand, from the detailed analysis of the pertinent cases, it may be discovered that the brain reaches its maximum weight for females by the first half of Adultus (between 20 and 30 years), while for males by the second half of Adultus (30—40 years) (Table 3.). Thus the maximum increase of the weight of the female brain generally ends ten years sooner than that of males. This intersexual heterochronia is likely to be a manifestation of sexual dimorphism. Nevertheless a general assumption cannot quite be made on this basis because the data on Adultus from Roessle and Roulet differ from mine (Table 4). This may be related to the difference between the number of pertinent cases (Table 4) and it is possible that the reduction of cases on account

of social hygiene encourages the study of sexual dimorphism as expressed by intersexual heterochronia (Table 4).

It should be noted that contrary to formerly mentioned partial deviation, my data on the normal category corresponds—for the most part — to the results of Roessle-Roulet (e. g., the average maximum brain weight, the great reduction of intersexual difference in the weight of the brain until the end of old age, the harmonic feature of weight reduction), (Table 4). Otherwise, it is significant that irrespective of the relatively great number of cases all of my observations have to be regarded as provisional and characteristic of only a relatively small geographical unit; consequently I am unwilling to make generalizations at an ecumenical validity (i. e., for a larger population).

The conclusions of my analysis may be summarized as follows:

1. The variability of the weight of the brain during the adult period (between 20—100 years) of postnatal ontogenesis is merely the elementary quantitative manifestation of biological microevolution.

2. Sexual dimorphism examinable through the average values of the brain weight for genus *Homo* is one of the constituents of the generally greater, morphophysiological gracility of the female organism and it is expressed by: a) the relative smallness of the average normal brain weight, b) by the circumstance that the weight of the female brain reaches its maximum approximately ten years sooner, and c) by the regressive acceleration occurring also ten years sooner. These two latter phenomena are in a direct morphophysiological relation.

3. The study of the problematics of the great individual variability of the weight, the mass of the brain, requires the analysis of a great number of cases.

L I T E R A T U R E

- [1] *Bunak, V. V.* : Makrostruktura golovnogno mozga v period rosta (The Macrostructure of the Cerebrum in the period of Development (Sb. Morph. Lab. I-ta OZD i P.) Publication of the Morphological Laboratory of the Institute for the Health of Children and Adolescents, Moscow, 1936. (After Bunak, 1941 and Roginsky-Levin, 1955).
- [2] *Bunak, V. V.* : Merologia, in Bunak, V. V., Nesturh, M. F., Roginsky, J. J. Antropologia, Moscow, 1941. pp. 160—162.
- [3] *Bürger, M.* : Altern und Krankheit als Problem der Biomorphose, Leipzig, 1960, pp. 174—181.
- [4] *Conolly, C. J.* : External Morphology of the Primate Brain, Springfield, Illinois, 1950 (after Swan, 1964).
- [5] *Handmann, E.* : Über das Hirngewicht des Menschen. Arch. f. Anat., 1906 (after Bürger, 1960 and Roessle-Roulet, 1932).
- [6] *Haranghy, L.* : Általános Kóronctan [General Pathological Anatomy], Budapest, 1959, p. 678.
- [7] *Kohlbrugge, J. H. F.* : Le Cerveau suivant les Races. Bull. et Mém. de la Société d'Anthr., Paris, 1935, pp. 73—75.
- [8] *Kotshetkova, V. I.* : Evolucia mozga v sviazi s progressom materialnoi kultury (The Evolution of the Brain and the Development of Material Culture (in: U istokov tshelovietshstva (The Origin of Mankind). Printed by Moscow University, 1964, pp. 191—243.
- [9] *Krause, K.* : A leirő emberbonctan kézikönyve [Manual of Anatomy]. Budapest, 1882, vol. II. pp. 1158—1160.
- [10] *Lassek, A. M.* : The Human Brain, Springfield, Illinois, 1957, pp. 31—33.
- [11] *Roessle, R.—Roulet, F.* : Mass und Zahl in der Pathologie, Berlin und Wien, 1932, pp. 90—97.
- [12] *Roginsky, J. J.—Levin, M. G.* : Usnovü antropologii (Fundamentals of Anthropology). Printed by Moscow University, 1955. pp. 118—120.
- [13] *Severtzov, A. N.* : Morfologitsheskie zakonomernosti evolutsii. (The Regularities of Morphological Evolution). Printed by the Soviet Academy of Sciences, Moscow, 1949, pp. 188—264.
- [14] *Swan, D. A.* : Juan Comas on „Scientific' Racism Again?\" Mankind Monographs, VI. The Anatomy of a Controversy, Part III, Edinburgh, 1964, pp. 24—27.
- [15] *Zhedenov, V. N.* : Sravnitelnaia anatomia Primatov (vklutshaia tshelovieka). (Comparative Anatomy of the Primates-Including Man), Moscow, 1962, pp. 556—562.

Table 1

Distribution of the case-number after brain-weight by male and female series

Diagnostic categories		1.	2.	3.	4.	Item (1-4)
Life-years	sex	Normal	Oedema et intumes- centia cerebri	Apoplexia et emollitio cerebri	Atrophia cerebri	
20—30	♂	29	23	—	—	52
	♀	44	27	1	2	74
30—40	♂	51	37	3	2	93
	♀	76	40	2	1	119
40—50	♂	105	101	5	2	213
	♀	152	76	11	5	244
50—60	♂	300	202	29	8	539
	♀	231	121	18	15	385
60—70	♂	356	213	34	32	635
	♀	273	135	23	29	460
70—80	♂	215	100	37	29	381
	♀	189	61	28	40	318
80—90	♂	48	22	7	10	87
	♀	46	23	12	22	103
90—100	♂	6	1	—	—	7
	♀	11	3	4	5	23
Item	♂	1110	699	115	83	2007
	♀	1022	486	99	119	1726

Sumtotal: 3733

Table 2

Comparative numerical analysis of variability of the normal brain-weight by Man (in gramm)

Parameters		Min. — Max.	Intervallum of variation	Mean of the brain-weight	Mean-Diff. between male and female series	Mean for higher years-period		Mean-Diff. for higher years-period
Life-years	sex					♂	♀	
20—30	♂	1050—1600	550	1367,7 (29)	94,9 gr	A d u l t u s		Adultus
	♀	1000—1550	550	1272,8 (44)				
30—40	♂	1100—1670	570	1396,6 (51)	154,6 gr	1386,2 (80)	1253,3 (120)	132,9 gr
	♀	900—1750	850	1242,0 (76)				
40—50	♂	1070—1700	630	1393,8 (105)	140,7 gr	M a t u r u s		Maturus
	♀	880—1775	895	1253,1 (152)				
50—60	♂	1000—1900	900	1368,0 (300)	134,7 gr	1374,7 (405)	1241,2 (383)	133,5 gr
	♀	930—1550	620	1233,3 (231)				
60—70	♂	1000—1760	760	1343,7 (356)	124,4 gr	S e n i l i s		Senilis
	♀	900—1700	800	1219,3 (273)				
70—80	♂	1000—1700	700	1319,8 (215)	128,1 gr	1334,7 (571)	1208,0 (462)	126,7 gr
	♀	910—1690	780	1191,7 (189)				
80—90	♂	1000—1500	500	1262,0 (48)	73,1 gr	H y p e r s e - n i l i s		Hyper- senilis
	♀	1000—1400	400	1188,9 (46)				
90—100	♂	1110—1350	240	1195,0 (6)	56,8 gr	1254,5 (54)	1179,1 (57)	75,4 gr
	♀	1000—1370	370	1138,2 (11)				

Table 3

Numerical comparison of the male and female series after mean brain-weight (in gramm)

Diagnostic categories		Normal	Oedema et intumescencia cerebri	Apoplexia et emollitio cerebri	Atrophia cerebri
Life-years	sex				
20—30	♂	1367,7 (29)	1445,0 (23)	—	—
	♀	1272,8 (44)	1299,0 (27)	1220,0 (1)	1125,0 (2)
30—40	♂	1396,6 (51)	1438,8 (37)	1410,0 (3)	1280,0 (2)
	♀	1242,0 (76)	1281,5 (40)	1400,0 (2)	1400,0 (1)
40—50	♂	1393,8 (105)	1419,4 (101)	1344,0 (5)	1335,0 (2)
	♀	1253,1 (152)	1254,8 (76)	1242,3 (11)	1132,0 (5)
50—60	♂	1368,0 (300)	1392,5 (202)	1373,3 (29)	1276,2 (8)
	♀	1233,3 (231)	1240,3 (121)	1227,8 (18)	1121,3 (15)
60—70	♂	1343,7 (356)	1373,7 (213)	1241,6 (34)	1267,2 (32)
	♀	1219,3 (273)	1238,3 (135)	1236,9 (23)	1144,6 (29)
70—80	♂	1319,8 (215)	1314,4 (100)	1274,2 (37)	1226,9 (29)
	♀	1191,7 (189)	1210,5 (61)	1149,7 (28)	1141,5 (40)
80—90	♂	1262,0 (48)	1268,2 (22)	1238,5 (7)	1206,0 (10)
	♀	1188,9 (46)	1203,0 (23)	1160,0 (12)	1114,1 (22)
90—100	♂	1195,0 (6)	1600,0 (1)	—	—
	♀	1138,2 (11)	973,3 (3)	1112,5 (4)	1048,0 (5)

Table 4

Numerical comparison of the normal brain-weight after some authors

sex		♂		♀	
Life-years	author	Roesse-Roulet, 1932 Bürger, 1960	Tóth, 1964	Roesse-Roulet, 1932 Bürger, 1960	Tóth, 1964
20—30	□	1397,7 (286)	1367,7 (29)	1241,9 (103)	1272,8 (44)
30—40		1387,2 (232)	1396,6 (51)	1271,2 (68)	1242,0 (76)
40—50		1360,8 (168)	1393,8 (105)	1240,2 (86)	1253,1 (152)
50—60		1337,6 (151)	1368,0 (300)	1253,6 (81)	1233,3 (231)
60—70		1306,4 (110)	1343,7 (356)	1209,7 (70)	1219,3 (273)
70—80		1265,9 (41)	1319,8 (215)	1150,2 (34)	1191,7 (189)
80—90		1113,0 (38) ⁺	1262,0 (48)	1048,5 (40) ⁺	1188,9 (46)
90—100		—	1195,0 (6)	—	1138,2 (11)
80—x		1170,9 (11) ^o	—	1061,2 (16) ^o	—

□ □ Calculated by author (— T.T.), after partial (20., 21—25, 26—30 years) Roesse-Roulet's distribution.

⁺ + Data but from Bürger (80—84; 85—90 years), calculated after — T.T.

^o ° Data anew from Roesse-Roulet.

HIPPOKRATÉSZ KÖNYVE A SZŰZI TERMÉSZET SAJÁTOSSÁGAI RÓL (SZŰZEK BETEGSÉGEIRŐL)*

(De his, quae ad virgines spectant liber)

Fordította: S A T T L E R J E N Ő (Budapest)

Sed hoc sciendum est, utrum neque animal esse, neque per corpus vagari, sed modo sursum, modo in latus retrahi. (Galenus, comment. I. in Hippocratis librum de honoribus.)

Ebben az orvosi munkában olyan hatásokról kell beszélnem, amelyeknek a test állandóan ki van téve, mert lehetetlen különben a betegségek létezését megismerni és azt felfedezni, mert művészetünk célja — ha nem is minden esetben, de lehetőleg — az eredendő okokat felismerni, melynek következménye a betegség. Ez vonatkozik mindenképp az úgynevezett szent betegségekre, amelyben gutaütésnek, rémképeknek van a beteg kitéve úgy, hogy eszméletét is elveszti és nappal éppúgy, mint éjszaka, vagyis minden időben démonokat vél látni, amelyek számára, mint ellenségek szerepelnek. Sokan ilyen víziók következtében még öngyilkosok is lettek, több a nő, mint a férfi beteg, mert a női természet szegénylősebb és gyávább. Férfinak alkalmas, házasságra érett nő ilyen rohamokra annál könnyebben reagál, főleg ha menstruáció előtt áll, annak

* A közlemény I. része 33. számunkban jelent meg, a fordítás az 1563-ban Hágában megjelent görög nyelvű Fugger-féle kiadványból készült.

ellenére, hogy előzetesen ilyen betegségre utaló semmiféle tünettel nem rendelkezett. Ugyanis a vér, amelynek le kellene folynia, az anyaméhben összegyűlt, s ha a szájadék nincs nyitva és előzetesen a táplálkozás és a test növekedése következtében nagy mennyiségű vér felgyülemlett, úgy a vér, amelynek nincs kimeneti nyílása, nagy mennyiségénél fogva a szívbe és a rekeszbe folyik vissza. Ha ezek a részek megtelődnek, úgy a szív fáradt és élettelen lesz és erre a fáradtságra és élettelenségre az érzéktelenség következik és csökkent munkaképesség, amelyet szellemi zavarok követnek. Éppen úgy, mint azoknál, akik hosszabb ideig ültek és ezáltal a csípőjükből és felső lábszárúkból az alszáriba és a lábfejbe bepréselt vér következtében az elzsibbadt és ez a végtag érzéktelenné vált. Azáltal, hogy elzsibbadt a lábuk, járásra alkalmatlanok, ameddig a vér újból a régi helyére vissza nem tért. Ez gyorsan visszatérhet, ha hideg vízbe állunk, amely a csontokat is átnedvesíti. Ez a csökkent érzékenység és csökkent munkaképesség könnyen áthidalható, ha a vér az egyenes úton visszatér, mivel ez a része a testnek nem a fő része. A szívbe és a rekeszbe viszont lassan tér vissza a vér, mert az erek ferdén haladnak, bár a testnek ez a része az élet fenntartásában nagy szerepet játszik és ezért igen könnyen az örülethez és dühöngéshez vezet. Ha ez a rész megtelődik, úgy hidegrázás és magas láz is járhat vele és ezt a lázat az egész testre kiható láznak is nevezik. Ilyen állapotban dühöng a beteg, a magas lázak következtében hangosan felkiált, félelemérzés fogja el, eszméletét részben elveszti és a szívszorongás érzése következtében öngyilkossággal foglalkozik, sőt néha azt keresztül is viszi, amelyet a vér rossz összetétele, a félelemérzés, a rossz kedély és a betegség izgalma vált ki. A beteg még más szörnyű dolgokat is elkövet; kútba akar ugrani, a magasból leugrani, felakasztja magát, mintha mindez jobb és előnyösebb volna számára. A betegből anélkül, hogy víziói volnának, örömteli vágy váltódik ki a halál után, mintha ez valami jótétemény volna. Ha a beteg magához tér, úgy az asszonyok a jósokkal ellentétben nemcsak mindenüket, hanem még legdrágább ruhájukat is feláldozzák Artemisnek. A gyógyulás bekövetkezhet, ha a vér lefolyásának nincs akadálya. Részemről azt tanácsolom azoknak a szűzeknek, akik ilyen betegségben szenvednek, hogy amilyen gyorsan csak lehet, keressenek neki összeköttetést férfival. Mert ha nemileg érintkeztek,

úgy meggyógyulnak. Ha ez nem történik meg férjhez menendő korban, vagy a nemi közösülést nem gyakorolja, úgy ezek a tünetek fellépnek. Inkább a terméketlen férjhezment lányokat támadhatják meg ezek a tünetek.

HIPPOKRATÉSZ KÖNYVE A NŐI TERMÉSZETRŐL

(De natura muliebri liber)

Recte quidem Aristoteles mihi censuisse videtur, foeminam mare esse imperfectiorem. — Est igitur foemina mare imperfectior, una quidem ac prima ratione, quia frigidior — (Galenus de usu partium corporis humani, liber XIV.)

A női természetről és a betegségekről a következőket adom elő. Az emberek beteges állapotában különös szerepet játszanak a démoni erők is, ezek úgy a női természetben, mint az arc színében is keresendők. A fehérarcú nők nedvesebbek és folyásra hajlamosabbak, ezzel szemben a feketék szárazabbak és szikárabbak. Mindkettő között állanak a bronzszínű (sötétvörös) asszonyok. Ugyanígy van az életkorokkal is; a fiatal nők nedvesebbek és vérbőek, az idősebbek ezzel szemben szikárabbak és vérszegények. Ezen két típus között vannak a középkorú nők. Az, aki mindezekkel helyes módon kíván foglalkozni, kezdenie kell a természetfeletti démoni befolyással és csak azután az asszony természetével, korával, környezetével és az évszakokkal. Ezeket megkülönböztetni és megítélni. A hideg vidékek ugyanis a folyásra diszponálnak, viszont a meleg a szárazra, ami folyást nem idéz elő. A következőkben leírom a nedvességgel bírók természetét.

Ha az anyaméh vízzel telődik meg, úgy a menstruáció csökken és bűzös váladékot termel, majd hirtelen teljesen kimarad. A has megdagad, a mell összeszárad, általános a rosszullet és a szenvedő terhesnek érzi magát. A tünetekből azt tartják, hogy ezek vízibetegségben szenvednek. Az a tünet is fennáll, hogy a méhszáj szintén megtelek. A beteg lázas és vizenyős lesz, s a betegség előrehaladásával

a fájdalom az alhasban, a bordákban és a lágyrészekben terjed tovább. Ez a betegség elsősorban a koraszülésnek az eredménye, de más okoknál fogva is felléphet. Ilyen állapotban a beteget meleg vízben megfürdetjük és a nedves meleg borogatást addig alkalmazzuk, míg a fájdalom megszűnik. Ugyanakkor hashajtót is adunk. A hashajtó után az anyaméhet borogasd útifűvel, tégy rá egy hólyaghúzóval elkészített anyaméhfű főzetet (Parthenii herba), majd három napi kihagyás után egy epés váladékkal telítetted. Egy napos szünet után három napig csinálj ecetes befecskendezéseket az anyaméhbe. Ha az alhas felpuhul, a lázak abbahagynak, beáll a menstruáció, úgy a beteg a férjével házasságot élhet. Amennyiben ez nem áll be, úgy ismételd meg ezt az eljárást, addig amíg a menstruáció be nem áll és ha ez nem javul, alkalmazz néhányszor hólyaghúzó anyaméhfű főzetet. Vegyen be a beteg éhgyomorral a közbeeső napokban édesköményből, [1] rózsabazsal magjából [2] és akácvirágból, borral készült keveréket és egyen sok ciszónóparéjt és nyers, vagy főtt fokhagymát. Könnyű ételeket fogyasszon; halféléket. Ha ezek után szül, úgy egészséges lesz. Amennyiben az anyaméh megduzzad a májig, úgy a beteg hirtelen elveszíti öntudatát és beszélnélképességét, fogait összeszorítja és fekete arcszínt kap. Ez az állapot hirtelen áll be, annak ellenére, hogy előzőleg egészségesnek látszott. Ez az állapot főleg idősebb szűzeket és özvegyeket támad meg, vagy azokat, akik még fiatalok, de már szültek. Ilyen esetekben kézzel húzd le az anyaméhet, egy kötőt köss a máj alá és a hypochondrium köré, nyisd ki a beteg száját, önts bele jó illatos bort, orra alá erős szagú szert tégy, amivel elbódítod. Amikor magához tért a beteg, úgy adjál neki hashajtót és itass vele szamartejjet, s borogasd az anyaméhet illatos anyagokkal és helyezz bele húzóbogár anyagából készített anyaméhfőzetet, majd a következő napon jószagú liliomolajból készített kenőcsöt alkalmazz. Két napi pihenés után illatos beöntést alkalmazz a méhbe és a következő napon csombormentát helyezz be. Majd további egy nap szünet után illatosítsd be a beteget jó illatú fűszeres füvekkel. Ezen eljárást özvegynek ajánlom, de szűznek azt, hogy lépjen házasságra és az anyaméhbe helyileg semmit sem használjon, még kevésbé hashajtót, hanem illatos kóniszt, amelyet éhgyomorral borban igyon meg. A beteg illatos anyagokkal ne kenje be a fejét és kerülje az erős szagokat.

Ha az anyaméh lesüllyed és kijön, úgy a szemérem tájékon és az alfelén égő érzés jelentkezik, a vizelet lassan, cseppenként és égő érzés közepette távozik el.

Ez az állapot beáll, ha röviddel a szülés után nemi érintkezést engedélyez. Ilyen állapotban főzzél mirtuszobogyót és fenyőfaforgácsot vízben, hagyd állni a szabadlevegőn és lehetőleg hidegen locsold meg az alhas és a szeméremrészeket. Ugyanazt finoman bedörgölve és mint borogatást helyezd el. Miután a beteg dudafürtből, mézből és ecetből készített folyadékot ivott, úgy feltétlenül hányni fog, aminek következtében a méh újból a természetes helyére visszamegy. A szenvedő szeméremrészét erős illattal kend, de az orra alá jó, kellemes illatú szerrrel lásd el. A beteg lehetőleg könnyű és hideg ételeket élvezzen, fehér vizesített bort igyon, de mellőzze a fürdőt és a nemi érintkezést. Ha az anyaméh teljesen a szeméremnyílás elé kilóg, amely úgy néz ki, mint egy herezacskó, az alhasban és a derékban fájdalmak jelentkeznek és bizonyos ideig az anyaméh nem megy vissza a szokásos üregbe. Ez a betegség csak akkor jelentkezik, ha az anyaméh a szülés alatt szenvedett, vagy a lochia alatt nemileg érintkezett. Ilyen állapotban hideg borogatásokat tégy a szemérem részre, mosd meg és tisztítsd meg vörösborral, amelyben előzetesen gránátalma héját főztél bele, reponáld és öblítsd egy mézzel és gyantával kevert folyadékkal. A szenvedő ezalatt kinyújtva hátán fekszik. Lábat fölfelé az alhas felé helyezve összehúzott combokkal feküdjék, helyezz bele szivacsot és ezt erősítsd meg az alhas felett. Ilyen állapotban tápláljuk a beteget, folyadékot lehetőleg keveset, míg a hét nap le nem telt. Amennyiben ilyen módon a méhet reponálni tudjuk, úgy ez jó. Amennyiben nem sikerül, úgy az anyaméhnek a külső széleit simítsd le, melegen mosd le, olajos kenőccsel lásd el, majd utána a szenvedőt kösd egy létrához, a fejevégnél rázd meg a létrát és nyomd vissza kezeddél az anyaméhet. A beteg lábait keresztbe téve kösd meg, hagyd úgy nappal és éjjel, adj neki inni hideg árpaléből készített húsító italt és semmi mást. A következő napon kinyújtva fektesd, tégy egy kőpölyvasat a csipőjére, amelyet hosszabb ideig rajta hagysz, majd amikor levetted, úgy nem scarificálsz, ellenben hagyd az asszonyt a hátán feküdni és ne adjál mást, mint árpából húsító italt, míg a hét nap el nem telik. Amennyiben szomjazna, úgy lehetőleg kevés hideg vizet. A hét napon túl lehetőleg

kevés és könnyű ételeket kapjon. Amennyiben székelni kíván, úgy ezen szükségletét feke intézze el, addig míg 14 nap el nem telt, majd utána keljen fel, keveset járkáljon, fürödjön és túl szagos dolgokat ne használjon, kerülje az élvezeteket. Ha a méh lefixálódott és egy oldalra helyeződött, úgy ha hozzányúlsz, egy kemény részt fogsz érezni a lágy részek alatt, a fájdalmak az alhasban, a lágy részekben és az ágyékban jelentkeznek. A fájdalmak a felső lábszárbá felhúzódnak, amelyeket a szenvedő nem tud kinyújtani. Sok esetben gennyedés áll be, a szenvedő sipolyos fekélyeket kap és folyás következtében meghal, ha azt te nem égeted ki, vagy pedig nem vágod fel. Ilyen állapotban vegyen be a beteg hashajtót, sok meleg vízben fürödjön és tegyen meleg, száraz borogatást. Azt tanácsolom azután, hogy közvetlenül a fürdő után, vagy a borogatás után kezével nyúljon be, a méhszájat enyhén fogja meg és húzza le, illatosítsa magát meleg mirrhával, amelyhez rózsaoajat öntöttél. A szenvedő igyon ötször rózsabazsál magjából készített hódzsírral kevert illatos bort, fektesd az egészséges oldalára és az egészséges csípőjére bakkaris kenőcsöt [3] vagy pedig fehér olajat tegyen. Egyen sok nyers, vagy főtt fokhagymát, szürcsölgjön hűsítő árpalevet és könnyű ételeket fegyasszon. Ha a fájdalmak alábbhagynának, úgy húzd le az anyaméhet az egészséges oldalra, borogasd vizelettel, amelybe babérleveleket dobtál és kenegesd disznósírral. A következő napon fűszerezett anyagokkal illatosítsd meg a beteget, miután megfürdött. Ezek a betegek ezek után a betegségek után legtöbbször terméketlenek. Ha a méhszáj ráncosan, illetve redősen egymásra fekszik, úgy kimarad a menstruáció, de ha mégis beállna, úgy az nagyon kevés és bűzös tulajdonságú; a nemi érintkezés a betegnél fájdalmat vált ki és a fájdalmak az alhasra és az ágyékra terjednek ki. Ha a méhszájat az ujjaddal meg akarod vizsgálni, úgy azt nem érzed pontosan; ilyen állapotban a beteget emberi szőrzettel borogasd és a borogatás után mosd meg egy lencsefőzettel, a mosás után borogasd az uterust egyiptomi kenőccsel. [4] Ha a szag a beteg orrába felhatol, úgy van remény, hogy meggyógyul.

Ha a beteg aludni akar, úgy az egyiptomi balzsamot gyapjúruhára kend fel és mint az anyaméhfűfőzetet helyezd be. Másnap reggel vizsgálj meg, hogy az uterus egyenes helyzetben fekszik-e, majd jó szagú anyagokkal borogasd és tisztító, nem csípős anyagokat helyezz

be, mint az anyaméhfüfőzetet, majd amikor ez megtörtént, úgy egyenlő mennyiségű ecetes vízzel spriccelj be. Ha beállott a menstruáció, úgy élvezheti a nő a házastársi érintkezést éhgyomorral, fürdetlenül és miután jól beillatosította magát. Ezen betegség következtében legtöbbször terméketlenné válik. Ha az anyaméh a csípőcsont mellett kiáll, úgy a menstruáció elmarad, fájdalmak lépnek fel a hasban és a lágyrészekben. Ujjal megvizsgálva a méhszájat a csípőcsont mellett találod. Ilyen állapotban gyakran fürödjön a beteg meleg vízben, kapjon enni lehetőleg sok fokhagymát és inni tiszta juhtejet. Miután megitta a tiszta tejet, úgy borogasd be és adjál hashajtót. Ha már volt széke, borogasd a méhet köményes ürmőssel. Közvetlen a borogatás után húzd le a méhszájat az ujjaddal, helyezz be egy tengeri hagymát. Miután azt egy napig bennhagytad, nárciszolajjal készített kenőcsöt helyezz be. Ha úgy látod, hogy teljesen kitisztult, úgy a következő napon rózsakenőcsöt helyezz be anyaméhfüfőzettel. Ennek a behelyezésével a menstruáció első napján hagyjál fel és annak befejezte után egy nappal kezd meg újból. Ha a menstruáció kellő vérzéssel jelentkezett, úgy az jó. Amennyiben nem, úgy igyon a beteg négy, borban oldott, szárnyától, lábától és fejétől megfosztott kőrishagymából, öt rózsabazsal fekete magjából, fehér keszegből és lenmagból készített oldatot. Amennyiben a beteg fájdalmakat és vizeelési zavarokat észlel, úgy ültess meleg vízbe és itass vele vízzel felhígított mézet. Ha az első eljárással nem tisztul ki kellőképpen, úgy ezt ismételd meg megegyszer, amíg nem lesz eredményes. Ha eredményes volt, úgy ő élvezheti kora reggel a házastársi együttlétet. A hashajtás ideje alatt egyen szélfüvet, főtt halat, könnyű ételeket. Amikor pedig teherbe esik, ezek a betegségek megszűnnek. Ha az asszony a szülés után nem tisztul kellően meg, úgy a has és az alsó végtagok megduzzadnak. Hidegrázás és fájdalom lép fel az alhasban és az ágyéktájékon, amely a belekre is ráterjed és öntudatlanság lép fel. Ezek a tünetek a betegség elején lépnek fel és a későbbiek folyamán az arc beesett lesz és nagyon vörös. Ebben az állapotban borogasd az anyaméhet és helyezz be anyaméhfüfőzettel kevert disznózsírt. A beteg igyon fenyőgyantából készített főzetet, amíg a (lochia) véres folyás meg nem indul. A méhszájat kend be libazsírral, mirhával és larygos fenyőgyantával és ebből annyit tégy rá, amennyit lehet. Étkezés előtt a beteg főtt disznóparéjt, fokhagymát és hagymát

egyen, kortyolgasson káposztalevet [6], könnyű ételt, különösen tengeri halat élvezzen, meleg fürdőket vegyen, ezzel szemben zsírokat és édeset kerüljön, amíg egészséges nem lesz. Ha az anyaméh nyákkal telik meg, úgy felfújódás áll be és a menstruáció fehéren és nyákosan távozik, híg vérrel keverten, amelyben hámfoszlányok vannak. Ennek következtében a beteg házastársi kötelezettségét a folyás következtében megtagadja, halvány és sovány lesz. Meg kell kérdezned, hogy ez a folyás csipő és maró-e. Amennyiben nem csipős, úgy magyarázd meg, hogy ez a folyás az agyból, ha éget, úgy ez az alhasból ered. Amennyiben az alhasból eredne, úgy a beteget hánytassuk meg, utána tisztítsuk meg fehér hunyorral és ebből az orrba is szippantson fel. Ha a gyomor megtisztultnak látszik, úgy adjál még egy hashajtót is. Zsíros és édes ételeket a beteg kerülje, de erős ételeket adjál, ami ehető, ha a szeméremtájékon nincsenek valamilyen súlyosabb panaszai; a hideg ételeket azonban előnyösebbnek tartjuk. A beteg keveset fürödjön, lehetőleg ne melegen és a fejét sem mossa meg. Éhgyomorra igyon orbáncfű, lenmag és zsályából vizes borral készített italt. Ha a folyás abbamarad, úgy csinálj méhbefecskendezést éretlen füge levélvel és utána öblítsd ki összehúzó szerekekkel. A betegség azonban komoly. Ha az anyaméh gyulladásban van, úgy a menstruáció kimarad, vagy lassan és rossz körülmények között jelentkezik, a beteg szenved, ha ébren van és hány; ezzel szemben ha valamit evett, úgy az ételt azonnal kihányja, az alhasban és a csipőben fájdalmakat érez és ájulások környékeznek. A has ezzel szemben időnként kemény, időnként puha, felfújódott és vastag tapintatú, a szenvedő terhesnek képzeletben magát. Ha viszont a hasat megtapintod, úgy az üres üregnek imponál. Ilyen betegnél az alhasi duzzanat úgy mutatkozik, mint egy terhesnél, tíz hónapon keresztül. Ha azonban a tíz hónapon túl van, úgy a has vízzel telődik meg és a köldök kiáll. Újjal való vizsgálatnál a méhszáj vékony és összeesett. Ha jelentkezik a menstruáció, úgy az igen csekély és rossz tulajdonságú. A nyak és kulcscsont tájéka lesoványodik és lábai megdagadnak. Ilyen állapotban adj a betegnek hashajtót és helyezz a anyaméhbe tisztító, de nem maró anyagokat. Miután ilyen anyagokat behelyeztél, csinálj méhbefecskendezést, amelyben erős ecetet használj. A beteg igyon szélfüvet és kortyolja ennek átszűrt főzetét, amelyhez finom búzalisztet szórunk és vele főzzük. Ez a betegség

viszont veszélyes. Ha az orbáncos gyulladás az anyaméhben fellépne, úgy fekély is támad, amely a lábtól indul ki és egészen a combra és az ágyéakra terjed fel. Ezen idő alatt a has is megduzzad, a beteg hidegrázást, magas lázat kap, teljesen erőtlen lesz, a fájdalomtól nem tud nyugodtan feküdni, hanem szüntelenül dobálja magát. A fájdalom felhatol az alhasból az ágyék tájékáig, elterjed felfele a szív-tájékig, a mellkasba, a fejbe és a betegnek halálfélelem érzése van. Ha azonban a fájdalom felhagy, úgy a kezei, a lágyéktáj, a comb, a térdízület eltompul, a beteg kékesen elszíneződik és egy ideig igen szenvedő benyomást kelt. Ezek után beáll az olyan állapot, hogy a test tele lesz hólyagokkal, az arcon vörös foltok jelentkeznek, erősen szomjazik és a torka kiszárad. Ha ez a betegség terhesnél lép fel, úgy az meghal. Ha azonban a szenvedő nem terhes, úgy megfelelő, jó kezeléssel meggyógyul. Ilyen állapotban fájdalomosság esetén hideg borogatást alkalmaz és gondoskodj a bélműködésről. Ha a beteg terhes, élvezzen olyan ételeket és italokat, amelynek következtében a magzatot nem vetéli el. Székrekedés esetén adjál klistiért. Ha a beteg nem terhes, úgy vegyen be hashajtót, lehetőleg keveset, nagyon puha és hideg ételeket élvezzen, szélfűvet és akácot egyen, sós, zsíros és erős dolgokat, pl. majorannát, borsfűvet és kerti rutát kerülje el. Ha azonban a magas láz és a fuldoklási érzés alábbhagy, anélkül, hogy a daganat megszűnne, úgy erősen ható hashajtót adjál utólag. Nagyon kevesen gyógyulnak fel ebből. Ha az anyaméh természetellenesen nyitott, úgy a menstruáció erősebb, mint normális körülmények között, tapadás és gyakrabban jelentkezik, az ondó pedig nem marad meg az anyaméhben. Ha az ujjaddal vizsgálod, úgy az anyaméhszáj erősen tág, magas lázak lépnek fel, hidegrázások, nagy fájdalom az alhasban és az ágyék tájékán. Ez a betegség erős vérzés után lép fel és ez akkor jelentkezik, ha az elnyomott menstruáció hirtelen áttör. Ha a fájdalom nagyon erős, úgy alkalmazzál langyos, nedves borogatást és ha alábbhagyott, úgy borogasd az anyaméhet száraz meleggél, adjál hashajtót, helyezz be nem erős anyaggal kevert anyaméhfőzetet és miután ezt behelyezted, fecskendezd be összehúzó folyadékot és fürdesd meg a beteget. Lehetőleg száraz ételeket egyen. Ha ezen eljárás segítségével nem gyógyul meg, úgy alkalmazz általános belső tisztítást, aminek segítségével a szenvedő felül és alul kitisztul. A diéta ugyanaz marad, a menstruáció ezáltal megindul,

vagy elmarad. Ez a betegség viszont halálos. Ha az anyaméh a promontoriumon fekszik (a két csipő között), úgy a fájdalommal leterjed az alhasba és a combokra. Ha a beteg székelné akar, akkor nagyon nagy fájdalmak lépnek fel, a bélsár csak nagy megerőltetéssel indul meg, a vizelet csak cseppenként és a beteg elájul. Ilyen esetekben köss egy hólyagra egy csövecskét és fujj az anyaméhbe, borogasd melegen és szárazon és hagyd a beteget sok melegvízben fürdeni. A nemirészek tájkát erősen szagos anyagokkal füstöld meg és az orra alá pedig jó illatos anyagot helyezz. Ha a fájdalom alábbhagy, úgy a beteg előzetesen lencsefőzetet igyon, utána hánytatószert, úgyhogy az alhas összerázódjon. Ha az anyaméh reponálva van, úgy adj hashajtót és adj tejet inni. Miután az anyaméhet borral megkezelted, vezess be babérkenőcsöt és helyezz be anyaméhfüvet, amelyhez nem égő, de ecettel kevert anyagot keversz és utána füstöld fűszeres anyagokkal. A szenvedők mindezek ellenére a betegség következtében természetlenek és bénák lesznek. Ha fehérfolyás áll be, ez a számvizelethez hasonlít. Az alhas, az ágyék, a lágyrészek fájdalmasak, a comb és a kezek megduzzadnak, a felső és az alsó szemhéj mélyedése megduzzad, a szem nedves, könnyel telt, a bőr színe sárgás és tejfehér és ha a beteg jár, úgy rövid lélegzetben szenved. Ez a betegség akkor áll elő, hogy ha a nő kifejlődött, nyákos konstitúciós lázakat kap és a mozgásnak kitétt epe nem ürül ki. Ha a bélsatornában romlás fejlődik ki, úgy hasmenések lépnek fel, amely az anyaméhben fehérfolyás formájában is jelentkezik. Amennyiben az ilyen beteg hasmenést kap, úgy adjál neki a mag tokjából kidörgölt vörös- és fehérmákot egyenlő mennyiségben, hozzá akácvirágot, vízzel felhígított borban, miután frissen pörkölt daraliszttal beszórtad. Ha akarod, úgy még a gránátalmának a héját hamuba megsütöd és ugyanannyi mennyiségű pörkölt árpalisztet és búzalisztet rászórva, borban beadhatod. A beteg ne fürödjön és lehetőleg száraz és hideg ételeket egyen. Ha a bélhurut megszünt, úgy adjál hashajtót, amely felülről tisztítja ki és igyon számartejet. Ha a beteg alulról is kitisztult, igyon, ha túri, 40 napig tehéntejet, amely éjszakára tisztán a szabadban állott és azután vízzel és negyed-rész borral összekevertetted. Ha ezt a beteg este itta ki, úgy igyon még árpakásával készített italt kortyonként. Tíz nap után igyon a tejből egy tizedrészt vízzel keverve. Ha kevesebb tejet iszik, akkor

igyon a frissen köpült tej savójából, a következő napon két részt úgy, hogy a tíz részre osztott tej keveretlen legyen. Négy napon át igyon tejet, amely tíz részre volt osztva és a többit kortyonként vegye magához. Ha már eltelt 14 nap, úgy igya a beteg a tejnek tízedrészét és a harmadrészhez tegyen már vizet is, ezt igya tíz napon keresztül és kapjon enni is. Ily módon eltelik a negyven nap. Ha a természetől természetlen asszony magzatát elveszti, úgy a menstruáció az első időben kimarad, sokkal kisebb mennyiségben jelentkezik, de időben elhúzódik, mint ahogy korábban jelentkezett; majd hirtelen sokkal bőségesebb mennyiségben jelenik meg, tisztán és nagy erővel. Ha viszont a menstruáció a betegnél egyszer fellép, feltehetően a fogamzás megtörténhetik, ha azonban ez nem áll be, úgy a menstruáció az első, második és harmadik hónapban megjelenik, majd önmagától megszűnik és a beteg halványsárga lesz, lesóványodik. Azután hánytatót és hashajtót vegyen be, számartejet és tejsavót igyon, majd ezután meleggel és szárazzal borogassa az anyaméhet, kitisztítód nem csípős anyaggal és ecettel elkészített oldattal befecskendezve, fűszerezett szerekkel gőzöld meg. Ezt a műveletet a menstruáció első napján végezd el, hogy ne maradjon fürdő és étel fogyasztása nélkül. Adjál neki sűrű és sós italokat, gőzöld fűszeres illatosítókkal, kend be rózsaoaljjal, majd ezután éljen házaseletet. Ha a méh erei nyákkal telnek meg (cotyledo), úgy a menstruáció nem áll be önként és az asszony teherbe esik, de abortálni fog, mivel a magzat túl erős. Ugyanis nem tudja megtartani és ezáltal kiszabadul. Mindezt a következő tünetekből veszed észre; a szenvedő nedves lesz és belőle nyákos, tapadós, nem csípős nedvesség távozik és miután ezen folyadék eltávoztával a tisztulás megtörtént, úgy a menstruációval együtt két-három napon keresztül az anyaméhből nyák távozik el. Ilyen betegnek éretlen fügeből készített főzetet kell az anyaméhbe befecskendezni, amely után két-háromszor összehúzó anyagot fecskendezzél be, majd anyaméhfűfőzetből készített pépet helyezz be, amely a nyákot kitisztítja. A szenvedőt puha anyaggal borogasd be; miután az anyaméhfűfőzetet behelyezted, vízzel és ecettel egyenlően kevert folyadékot fecskendezz be és gőzöld a beteget a menstruáció alatt fűszerezett anyagokkal. Majd ezután anélkül, hogy fürödne és enne, feküdjön férje mellé. Ha a menstruáció nem jelentkezik, úgy az alhasban fájdalmai vannak, a betegnek

az az érzése, hogy valami nehéz teher fekszik rajta és fájdalmakat érez ágyéka tájékán és a lágyrészekben. Ha a megszűnt menstruáció következtében az alhasi fájdalomosság fölfele terjed, úgy a betegnek fuldoklási érzése támad és ha gyakori és savanyú hányadék távozik el tőle, úgy bár rövid időre szenvedőnek látszik és a fájdalom átterjed a fejére és a nyakára. Ha a menstruáció megjelenik, úgy alkalmazd meleg borogatásokat, alulról gőzöld jó illatú anyaggal, az orra tájékára pedig tégy erős szagú szereket és kezeld hódzsírral, adjál inni rossz szagú aranyos ritkaréjt. Ha az anyaméh erősen leszáll, úgy gőzöld erős szagú, az orra alatt pedig jó szagú szerekekkel. Ha a fájdalmak megszűntek, úgy adjál hashajtót és utána szamártéjet, majd készíts növényi főzetekből anyagot, amely hányást idéz elő és használj tüsszentőszereket, amelyet az orra alá helyezel. Ha ezután megtisztítottad a szenvedőt, úgy babérlevéllel borogasd az anyaméhet és helyezz be nárciszolajjal készített anyaméhfűfőzetet. Ezután három napig hagyd ki a borogatást, majd helyezz be hólyaghúzóval készített anyaméhfűfőzetet, majd ezután a következő napon libazsirt. Három napig szünetelj, majd ecetes oldatot fecskendezdél be. A kitisztulás alatt egyen a beteg ebéd előtt disznóparéjt és könnyű ételeket, valami erőset és naponta kétszer fürödjön. Ha ezen eljárás közben mégsem jön meg a menstruáció, úgy vegyen be kőrissbogárport és ha ezután a menstruáció megjött, majd befejeződött, utána aludjon a lábadozó a férjével éhgyomorral anélkül, hogy megfürdött volna és miután beillatosította magát. Ha a terhes nő az első, vagy a második hónapban elvetél, nem tudja kihordani, úgy természetellenesen lesoványodik, tisztítsd meg az anyaméhet és hízlald meg a méhszájat, mert az asszony terhét csak akkor tudja kihordani, ha a méhszáj megerősödik és megduzzad. De ha az asszony természetellenesen meghízik, úgy nem fogamzik meg, mert a természetellenesen zsíros méhszájat ellepő réteg azt összenyomja úgy, hogy az ondófoladékot nem tudja felvenni. Az ilyen betegeknek adjál, hogy lesoványodjon, hashajtót és az anyaméhbe helyezz be olyan anyagot, amely azt kitisztítja és felduzzasztja. Ha az anyaméh szája és nyaka kemény, erről úgy tudsz meggyőződni, ha ujjaddal megvizsgálod és tapintod, hogy az anyaméh a csipőcsont felé el van ferdülve. Ilyen állapotban ne alkalmazd erős szereket, mert a méhszáj ilyen súlyos állapotában — amely gyulladáshoz — fennáll

a veszély, hogy teljesen terméketlen lesz. Helyezz be olyan anyagokat, amelyek gyulladást nem idéznek elő és mégis tisztítanak. Ha asszonyt, aki nem tud fogamzani, ki akarsz tisztítani és nem tudod, hogy az nyákos vagy epés konstitúcióhoz tartozik, úgy ismered meg, hogy melyik a kettő közül, hogy a menstruáció ideje alatt homokot szórsz alá, hogy a vér a homokra folyjon és a napon kiszáradni hagyod. Amennyiben az asszony epegyülemben szenved, úgy a vér a homok tetején halványsárgán csillog. Ezzel szemben ha nyákos, úgy a vér mint az orrváladék tűnik elő. Attól függetlenül, hogy melyik szerepel a kettő közül, helyezz be anyaméhfüfőzetet. Ha a menstruáció teljesen kimarad, amelyet fájdalmas érzés kísér, úgy az első dolgod legyen alul kitisztítani és anyaméhfüfőzetet behelyezni, ennek következtében a vér az anyaméhből ki fog tisztulni. Ha egy vagy két napot kihagytál, úgy helyezz be olyan anyagot, amely a vért kitisztítja, a többi időben igyon a szenvedő gyöngykölest, borban törve. Ha a méhszáj nedvesebb, mint ahogy kellene, úgy helyileg használjunk erős szereket, mint ahogy az anyaméhfüvet használjuk, hogy ezáltal a méhszájat edzzük és ennek következtében az kemény lesz. Ha ez nagyon megkeményedett, úgy használj erős szereket, ugyanis az edzőanyagok csökkentik a gennyesedést. Akkor helyezz be enyhe anyagokat. Más beteges állapotban ezt az anyagot semmiesetre sem használd. Ha gyerekágyasnál az anyaméh a csípőizületig vagy a lágyrészekig felterjed, úgy az egészséges csípőoldalra fehér egyiptomi olajat (akácvirág) vagy pedig bakkaris kenőcsöt használj és a gyerekágyas az egészséges csípő oldalán feküdjön. Vegyél magadhoz rózsabazsát öt fekete magját, egy csésze teli bodzavirágot és egy babnyi nagyságú hódzsirt borban feloldva. Fürdesd meg és illatosítsd be a beteget, élvezze az enyhe ételeket és italokat, disznóparéjt és más erősítőt, kivéve retket és hagymát. A hisztériás fulladási félelemnél, amely a méhből indul ki, bűzös anyagot kell a beteg orra alá helyezni: pl. kátrány, természetes kén, szaru és gyertyahamvat, fókaszírból és hódzsírból készült anyagot. Ezzel szemben a szeméremrészt jószagú anyaggal illatosítsd. Ha a gyerekágyas méhgyulladásban szenved, úgy az alhas felfúvódik, nagy lesz, úgymint ahogy ezt az előző női betegségeknél megfigyelhettük és fulladásos félelemérzés jelentkezik. Ilyen esetben finom tengeri algákat kenj fel lenvászatra és mint borogatást alkalmazd, majd

utána főzz nyers árpalisztból, szőlőlevélből és lenmagból főzetet, amelyhez olajat és ecetet hozzáadtál, addig, amíg tésztaszerű pép nem lesz, és ezt mint katalplazmát oly melegen alkalmazd, ahogy a beteg kibírja, és ezt helyezd az alhasra. Ha az anyaméh megkeményedett, úgy lencsét, sok zöldmentával ecetben főzve, gőzét a száján keresztül szívja be a beteg, tartsd az orra elé és illatosítsd erősen szagos anyagokkal, élvezzen szélfüvet és kortyoljon főtt búzalisztból készült folyadékot.

Amilyen gyorsan csak lehet, s mielőtt a fájdalmak megkezdőd-
nének, olyan szereket kell adnod, amely az anyaméh fájdalmait meg-
akadályozza és könnyen emészthető ételeket fogyasszon. Ha azonban
az alhasban lázat érez, úgy adjál klistiért (beöntést). Amennyiben
az anyaméh a szülés következtében gyulladásba jön, úgy adjál
mámorkabogyó levét a hüvelybe és ha ez felmelegszik, úgy adjál
újabbat. Ha azonban ez nincs kéznél, úgy a bengebogyó, a gyantafa,
a cékla és az uborka kiperéselt levét; az uborkás magrugó közepének
a finomabb részét mindezzel összekeverve, a hüvely teljes hosszában
helyezd be. Ezenkívül keverj ólomfehérjét vízzel össze, ebbe áztass
be egy darab gyapjúsövetet és ezt szintén helyezd be. Amennyiben
a beteg hidegrázást kapna, úgy vedd ki a gyapjúsövetet. Ha a nő
anyaméhe gyöngye, ha az epe fuldoklási félelmet okozna és szükséges-
sé válna az enyhe hashajtó, hogy a fájdalmat csökkentsük, úgy adjál
három adag kocsord [9] folyadékot inni. Ha az anyaméh magasan az
ágyék tájékán fekszik és ebből a helyzetéből le akarod húzni, úgy
készíts vastag kúpot kénből, földszurokból, öntsd le felfőzött mézzel
és ezt dugd a végbelébe. Ha az anyaméh megszáradt, úgy helyezz
gyorsan egy hasonló kúpot az anyaméhbe. Ha a nő anyaméhe
megkeményedik és a szeméremrészre előesik, ha a lágycmirigyek
kemények lesznek és a szeméremrésznél égő érzés jelentkezik, úgy
mindezeket a tüneteket a kezdődő rák okozza. Ilyen esetben a vizes-
dinnye belső részét keverd viasszal össze, majd vízben feloldva
helyezd a végbélbe és addig hagyd benn, amíg a beteget meg nem
hajtja. Ha azonban a betegnek hashajtót adsz, úgy azt olyan anyaggal
keverd, amely ugyanakkor az anyaméhet is kitisztítja.

Másfajta italok és kúpok, amelyek oly erővel rendelkeznek, hogy
a szülés utáni tüneteket megszüntetik és a menstruációt előidézik,
a következők; öt körisbogár szárnyát, lábát és fejét tépd le, dörzsöld

össze egy kagylóhéj mennyiségű csemegecsulyom [10] gyökerével, egy kagylóhéjnyi száraz, sárga kamillavirággal, ugyanannyi petrezselyem magjával, 15 tintahalikrával és add ezt édes vízzel hígított borban meginni. Ha a szenvedő fájdalmakat kap, úgy üljön bele meleg vízbe és igyon vizesmézet. Dörzsöld össze a boglárka [11] levelét és virágját annyit, mint amennyi egy statér [12] súlyának megfelel. Amennyiben a fájdalmak tovább tartanak, úgy főzzél fehér bagolyborsót és mazsolát vízben és add hidegen inni. Ha a beteg vizelettel nehézségekkel küzd, úgy ültess be langyos melegvízbe, adjál borral és vízzel egyenlően kevert páfrányitalt inni. Vegyél a sárga violából annyit, amennyit az ujjaidal összefogsz, ugyanazon módon vízzel felhígított borban, ennek gyökerét tördeld össze borban és ezzel együtt add be inni. Főzz két tele maréknyi terjőke [13] levelet és ugyanennyi vízzel kevert bort, és azt add inni. Főzd meg a lehámozott disznótővis gyökerét [14], úgy elkészítve mint a hunyorrallal készített italt, vizes borban, és itasd meg vele. Igyon káposzta és hagymalevet, keverj mindegyikhez három feketegyökér nedvét, borral. Vagdaj össze fehér olajbogyót, mielőtt olajat tartalmazna apróra, szárítsd meg, azután forrázd le borban, szűrd át és add inni. Ez elősegíti a menstruációt és siettet a gyermekágyi állapot megszűnését. Adjál egy maréknyi valódi ezerjófűvet [15] borban inni. Amennyiben a szülés utáni állapot nem javul (a méhlepény nem távozik), úgy borogasd főzött bodzalevéllal és helyezz kórisbogárpórt, mint anyaméhfüfőzetet a méhbe. Ez a méhlepényt is elhajtja. Ha ez azonban égési tüneteket okoz, úgy vedd ki, mártsd be rózsakenőcsbe és helyezd be anyaméhfüfőzet formájában, amíg a méhlepény el nem távozik. Négy krétai nyárfa gyantás bimbóját dörögöld össze, borral keverve add inni, majd mosd meg ezzel az asszonyt is, hogy ha nehéz szülése volna. Dörzsölj össze egy tenyérynyi erősen illatos ritkaréj növényt nagyon finomra, hígítsd fel hagymaléval és borral keverve add inni.

A következő anyagok segítik elő a menstruációt: adjál kocsordot, panaxfűvet [16] és rózsabazsál gyökeret borban inni. A halott magzat elvetéséhez és az utószüléshez a következő anyagokat használjuk fel: vedd a sárga violának a magját és a kerti porcsfű magját, törd össze és keverd össze és add azt öreg fehérborban inni. A menstruáció előidézése a következőképpen történik: vegyél három ujjnyi

mennyiségű sárga viola magját, öt-hat darab kecskebogyót, keverd össze jószagú borral, borogasd előzetesen a beteg hasát olajos vízzel és ültessd egy szobai meleg árnyékszékre és a melegítés után az előbbi anyaggal itasd meg; miután amilyen gyorsan csak tudod lemosod, illetve megfürdeted, fektessd le és adjál neki káposztát enni és káposztanedvet szürcsölgetni. Adjál a sárga viola magjából annyit borban, amennyit három ujjaddal össze tudsz fogni és ültessd be a beteget a melegvízbe. Amennyiben nem volna kéznél ez a mag, úgy törj össze ánizsgyökeret, oldd fel langyos meleg, mézesvízben és azt add inni. Adjál tíz szem kórisfamagot [17] borban inni. Ez mindenféle anyaméhfájdalmak ellen nagyon jó és mint húgyhajtó is jól szerepel. Vegyél egy zöldborsónyi mennyiségű feketegyökérnedvet és a közönséges kerti zsásza magját finoman összetörve keverd össze borral vagy kutyatejjel és add inni. Ez még a magzatot is elhajtja.

Az abortuszt előidéző anyag : keverj boglárkát és ugorkás magrugót ecettel össze és megfelelő módon hígítsd fel. Ugyanezen célra egy vékony káposztatorzsának a hegyét kend be ezzel az anyaggal és izgasd vele a terhes nő méhét. Ha a menstruáció nem áll be, kend be terpentinfá gyümölcsével, áztasd borba és vízbe, szűrd át, add éhgyomorra inni és fürdesd meg a beteget melegvízben. A menstruáció elősegítésére adjál rózsabazsálmagot borban, a betegnek éhgyomorra inni.

A lochien-folyást elősegíteni : adjál ánizsgyökérmagot és tömjént borban inni. Adjál lehetőleg zsiros fenyőgyantát borban, törj össze külön öt rózsabazsálmagot borban és mindkettőt add egy negyedliternyi borban meginni. Adjál szélfű magját és levelét borban inni. Adjál öt fekete rózsabazsálmagot és tintahal ikráját borban inni.

Minden gyerekágyasnak : önts olajat iringóra és pirított árpalével öntsd le, vagy főzd meg, mint kortyolóitalt és lehetőleg könnyű ételeket egyen. Dörzsölj kammonagyantát anyatejbe, áztass bele egy gyapjúkendőt és mint anyaméhfűfőzetet helyezd be. Törj össze ürömlévelet, keverd rózsakenőccsel össze és alul helyezd be. Törd össze az alacsonypozdort nagyon finomra, keverd össze rózsakenőccsel és anyaméhfűfőzet formájában helyezd be. Keverj rózsabazsált mézzel, rózsá- és egyiptomi kenőccsel és gyapjúval helyezd alul be. Ilyen módon helyezz be mosatlan lisztet. Gyurj össze üszögös

konkolyt búzaliszttal és mézzel, helyezd azt egy gyapjúra, mint az anyaméhfűfőzetet.

Új eljárás, amely a menstruációt és a lochien-folyást elősegíti és a vizet elhajtja: Törj össze szappanfűgyökeret nagyon finomra, amennyit három ujjaddal össze tudsz fogni, keverd össze mézzel és helyezd be mint az anyaméhfűfőzetet. Égess el nyúlászort, tedd be borba, főzött mézzel és vízzel összekeverve add inni és melegfürdőt vegyen a beteg.

A szülést elősegítő eljárás: Főzz tizenkét latnyi durvára őrölt árpalisztet, négy rész vízben és amikor az felduzzadt, úgy add kétszer-háromszor kortyonként meginni.

A lochien-folyást elősegítő eljárás: főzz orgonafa levelét, öntsd le olajjal és azt add inni. A gyerekágyas egyen főzött káposztát és hagymát. *Az anyaméhet tisztító eljárás:* Adjál ecetfa levelét és gyümölcsét borban inni, azonkívül dörzsölj szét iringót borban, szórj rá őrölt árpalisztet és add azt inni. Dörgölj szét 72 centigramm vitriolércet borban, keverd össze és mint az anyaméhfűfőzetet helyezd be. Helyezz borba összetört és szétnyomott lenmagot és mint az anyaméhfűfőzetet alkalmazd. Adjál borban inni lóherenövény magját. Ha az anyaméh magasán a csípőmagasságban fekszik, úgy egyen a beteg főzött és utána rostonsült hálnak a nemes belső-részét és igyon lehetőleg sok, sötétvörös, jó illatú és tiszta bort.

Italok, anyaméhfűfőzetek és tisztítószeresek: Főzz vörös ecetfából és szőlőszemből vízben egy főzetet, önts bele nagyon finom búzalisztet és azt add inni. Szórj nagyon finom búzalisztet vízbe és azt add inni. Keverj szárított és finoman összedörzsölt, bokron nőtt feketeszedret frissen őrölt árpaliszttal és itasd ezt jó illatú borban a beteggel. Egy gránátalma nedvét préseld ki, készíts belőle őrölt árpaliszttal tészta, ezt szárítsd meg, dörzsöld szét nagyon finomra és borban add inni. Fekete mirtuszobogyót dörzsölj szét, vízben oldjad fel, tegyél bele őrölt árpalisztet és azt add inni. Egy gránátalmát süss meg, bontsd szét borban és add inni. Dörzsölj szét őrölt búzát és árpát, készíts belőle lisztet és sötétvörös borban add inni. Az édes gránátalma belsejét és külső héját vízben áztatva add meginni.

Méhvérzésnél adjál cickórólevelet sötétvörös borban inni. Vérzés és fájdalmak ellen adjál fáklyafenyőgyökeret borban.

Más gyermekágyi italok : Boróka [18], gurgulya [19], cimet, borókabogyó, köles, tengeri sünn [20], fekete kömény [21], gyökere és magja a krétai nagy amminak [22]. A fűszerek közül viszont: a fej formájú borsfű, kakukkfű, fekete mármorka [23], linka [24], fehérmák, tengerikapor magja, kerekmályva [25], szélfű magja és levelei, csalán, zsálya, feketemályva, krétai ezerjófű, hamis ezerjófű [26], foszlár [27], harangvirág [28], farkasalma [29], hódzsír, vénuszfodorka, kígyógyökér, kocsord, kertiruta magja és levele, petrezselyemzöld magja, ánizsmag, angyalgyökér levele és magja [30], vad ánizs magja és gyökere, szicíliai izsóp [31], rózsabazsál és mohrépa. Mindezen anyagok között, amelyiket egyiket a másikkal össze akarod keverni, vagy egyedül adni, úgy bátran add, ahogy akarod, de főzd vízben és borban, és úgy add inni.

Nagyon jó tisztító és fájdalomcsillapítószer : adjál mályvagyökeret vízben főzve. Adjál rózsabazsált cédrusolajjal összekeverve borban, ez a méhfájdalmakat nagyon jól fogja csillapítani.

Hisztériás fuldoklási rohamok ellen : adjál hódzsírt és erős szagú aranyos ritkaréjt fehér borban. Amennyiben az anyaméh bűze az orráig felterjed, úgy keverd össze knidiai bogyónak a fehér részét mézzel és azzal dörzsöld be az orrát.

Egy másfajta fájdalomcsillapítószer : adjál mályvagyökeret, ánizst, tengeri kaprot vízben. Keverj össze tengeri csillagot és káposztát jó illatú borban, főzd fel és azt add inni. Három obolosnyi [32] mirhát, valami kevés koriandermagot, gyantát, rózsabazsálgyökeret, köménymagot, mindezt dörzsöld össze finoman, keverd össze fehér borral és nagyon melegen add inni.

A menstruációt elősegítő szerek : adj ricinusbokr gyökerének főzetét inni. Amennyiben az anyaméh felterjed a szívögödörig és fuldoklási félelmet idéz elő, úgy adjál inni cickoró- és rózsabazsálmagot borban.

Vérhajtó erős anyaméhfűfőzet : keverj össze öt kőrisbogarat mirhával és tömjénnel gubacsnyi nagyságúra, ennek hosszú formát adj, csavard bele gyapjúba, majd vászondarabba, mártsd bele fehér egyiptomi vagy rózsakenőcsbe és helyezd be mint az anyaméhfűfőzetet. Keverj egy egész kis pompabogarat, ha csak nagy van, akkor annak a felét, az előbb említett szerbe és helyezd be azonos módon. Amennyiben enyhébb szereket akarsz alkalmazni, úgy a pompabogarat dobd borba, tegyél bele köményt, gurgulyát és

ániszt, s ezeket forrald fel. Tíz pompabogarat keverj össze olajjal és az előbb említett fűszereket egyenlő mértékben; keverj még hozzá mirhát és tömjént. Ebből veszel teli tenyérnyivel és helyezd be úgy, mint az előzőt. Fekete kőményt mézzel dörzsölj össze, adjál hozzá bort, ebből csinálj egy kúpot és helyezd be, mint az előbb említett anyagok egyikét. Készíts ragadó galajból [35] ugyanilyen módon kúpot és szükség esetén helyezd be. Dörzsölj össze kökőrcsin-levelet [35], helyezd be egy darab vászonba, keverj hozzá csekély mirhát és alkalmazd ugyanazon módon.

Vérhajtók : egyiptomi makkot dörzsölj széjjel, keverj hozzá liliom-olajat ugyanúgy, mint ahogy Egyiptomban készítik, higítsd vízzel, pakold be gyapjúba és helyezd be, mint méhkúpot.

Epét kiürítő másik szer : törj össze nagyon finomra ugorkás magrugó belső részét, keverd mézzel össze, csinálj belőle végbélkúpot és azt helyezd be. A vad, keserű ugorka [36] belsejét nagyon finomra törd össze, keverd mézzel és helyezd be azonos módon. Keverj össze négy adag ugorkás magrugó levét liba- és kecskezsírral, csinálj abból egy fél végbélkúpot és helyezd azt be egy vászondarabkába. Tarsóka finoman összetörve, mézzel összekeverve és behelyezve. Hámozd le egy nagy fügének a héját, keverd két adag ugorkás magrugó levével és ugyanannyi sziksót, mint amennyi az ugorkás magrugó; keverd mindkettőt mézzel össze és helyezd be.

Hogyha az anyaméh nyákkal van tele, vörös sziksót dörzsölj össze a füge belső húsával. Mindkettőt azonos mennyiségben és finoman, készíts ebből egy olyan nagy méhkúpot, mint egy gubacs és ezt helyezd be. Nagyami levelét borban széjjeldörögölve és egy darab vászonba téve alkalmazd. Dörzsölj össze fehér sáfrányfűgyökeret egész finomra, önts rá mézet, forrald fel, csinálj belőle kúpot és helyezd be. Keverj össze feketegyökeret fügével, csinálj belőle kúpot és helyezd be. Dörzsölj össze ugorkás magrugót hasonló módon és helyezd be. Dörzsölj ökörepét, vörös sziksót és csicsókát, mindegyikből egy gubacsnyit, a legtöbbet a csicsókából, keverj hozzá mézet és helyezd be, mint a méhkúpot. Tisztítsd meg egy hagymát, vagdald szét, kösd be egy lenvászonszerű lapocskába és helyezd be. Vegyél három indiai borsot és más három kerekborsot, dörzsöld ezt finoman össze, régi borba öntsd be, adj hozzá olajat, mindezt csavard bele lenvászonszerű lapocskába és helyezd be, mint az

anyaméhkúpot és mosd ki a beteget vizelettel. Préseld ki a szűrős farkasfűtejet, keverd mézzel össze, tedd lenvászonszerű lapocskába és helyezd be, mint a méhkúpot. Tengerihagyma gyökerét hat ujjnyi széles lenvászónba tedd és azt helyezd az anyaméhbe.

Más lágyítókúpok, amelyek a vizet felszívják és a vért, a menstruációt, amely bizonyos idő óta kimaradt, elősegítik és az anyaméhszájat felpuhítják: nárciszkenőcsöt, ánizsmagot, tömjént, vermutot, mondolapalkát, mindegyikből ugyanannyi mennyiséget, csak a nárciszkenőcsből négyszerannyit, mindezt kend fel finom lenvászónra és csinálj belőle egy méhkúpot és azt helyezd be. Dörzsölj össze kocka nagyságú türtszirmot és rézvirágot, abból borsónyi nagyságot, keverd mindkettőt mézzel össze, készíts abból egy méhkúpot és helyezd be. Keverj mézzel össze csombormentát, mirhát, tömjént, disznóepét, csinálj belőle egy méhkúpot és helyezd be.

Más lágyítószer: kén, zsír tojásárgája, finom búzaliszt mézzel összekeverve, kissé felmelegítve és ami ebből kicspege, azt gyapjúba fogd fel és helyezd be az anyaméhbe. Libazsirt, báránfaggyút, fehérviaszot, gyantát és rózsakenőcsöt kenj fel finom lenvászónra és helyezd be. Olvaszd egy szarvasnak a csontvelejét és a zsírját és helyezd gyapjúba. Keverj kecske és juhfaggyút, tojásfehérjét rózsakenőccsel, áztasd gyapjúdarabba és helyezd be.

Hüvelyöblítők: Nyers télifügét tegyél vízbe, főzd lassú tűzön, öntsd le a vizet és ahhoz adjál olajat és ezzel végezd a beöntést. Irrigálj azután granátalmahéjjal és reszelt gubacs keverékével, amelyet savanykás borban felfőztél és leszűrtél. Borseprót égess, majd öntsd le vízzel és annak a levével irrigálj. Ezután irrigálj granátalmahéjjal, mirtuszbogyó és ecetfa levelével, amelyet borban felfőzöl és átszűrsz. Főzzél mastixfa, zsálya- és linkaleveleket sötétvörösborban és használd azokat.

Ha az anyaméhben fekély támadna: úgy vegyél vaját, tömjént, mirhát, fenyőgyantát és azt öntsd be. Főzzél hagymát vízben, szűrd le a vizet, öntsél hozzá bort és spricceld be. Vegyél orgonavirágot, ánizst, tömjént, mirhát és bort és az átszűrt főzetet szintén fecskendezd be. Főzzél kelt vízben, ebben a vízben főzzél szélfüvet, dobjál bele lenmagot, szűrd le és fecskendezd be. Tele maréknyi mirhát, gurgulyát, ánizst, lenmagot, gyantát, mézet, libazsirt, egyiptomi kenőcsöt, mindegyikből ugyanannyit, gyurd össze és két rész fehér

bort és ezt langyosan fecskendezd be. Szélfüvet főzz meg vízben, szűrd le, keverj egy maréknyi mirhát, tömjént, ugyanannyi mennyiségben hozzá és fecskendezd be. Zsályát és linkát vízben főzz meg és fecskendezd be. Főzzél orgonafa virágját és babérlevelet egyenlő mennyiségben borban és ezt a bort fecskendezd be. Főzzél csombormentát vízben, adjál hozzá olajat és fecskendezd be. Olvassz libazsirt és gyantát és fecskendezd be. Keverj vajat kevés cédrusolajjal össze, olvaszd ezt fel mézben és langyosan fecskendezd be. Keverj össze mondolapalkát, szittyóvirágú fenyért és kalmost azonos mennyiségű mirhával. Főzz zöldmentát borban és fecskendezd be. Főzzél petrezselyem magját, ánizsmagot, gurgulya magját és fekete-köményt és fecskendezd be. Főzzél krétai borókat borban és fecskendezd be. Olvassz fel gönyét és mirhát vízben és fecskendezd be. Fecskendezz ólomházagot borban és vízben keverve. Két rész ugorkás magrugót főzz fel vízben és fecskendezd be. Főzzél fel uborka belső részét négy ujjnyi szélességben és négy rész vízzel, adjál hozzá olajat és mézet, és fecskendezd ezt be. Két rész fehér hunyort, két rész vizet összekeverve langyosan fecskendezd be. Főzzél vizes dinnyét négy ujjnyi szélességűt korsónyi vízben, önts hozzá olajat és fecskendezd be. Puhíts fel 60 knydiai bogyót olajban, vagy mézben, vízzel keverve és fecskendezd be.

Ha a beteg nyákos konstitúciójú: dörzsölj össze egy adag knydiai hashajtószulák levelet, áztasd be egy korsó mézes vízbe és ezt fecskendezd be. Ha azonban a beteg epés konstitúciójú, akkor vegyél egy adag babérlevelet, amely jó illatú, egy adag scammona-gyantát, dörzsöld és forrald fel egy attikai adag mézzel, vagy rózsavízzel. Egy adag farksboroszlánt [37] készíts ugyanilyen módon elő és azt fecskendezd be. De ha nyákos konstitúciójú, úgy vegyél válogatott knydiai bogyót és egy adag levét a tüskés farkastejnek és azt fecskendezd be. Ilyen módon alkalmazd a knydiai hashajtószulák és a locsahur leveleit és mindkettőt ugyanezen módon készítsd el, de a befecskendezés nem lehet több, mint az előbbi mennyiség fele.

A gőzöléshez a következő anyagokat használd: gőzölj gubacsot, keverd összetört olajfa levelével, nedvesítsd meg olajjal és azzal gőzöld be. Nedves árpalisztet tegyél parázsló szénre és azzal gőzöld be. Gyűjts meg egy olajkorsó tetején szűrös pimpinellát [38], dobj bele ciprusfa kérgét és gőzöld be vele. Adj hozzá mirhát és tömjénes

kenőcsöt, és azzal gőzöld be. Keverj össze hegyiszurkot és árpalisztet és gőzöld azzal be, vagy keverj hozzá fókaszírt és azzal gőzöld. Keverj össze kőrísfá, ciprusfakérget, mondolapalkagyökeret rózsaoajjal és azzal gőzölj. Keverj össze kálmot, ciprusbokorgyökeret, gönyét, tengeri moszatot, petrezselyemzöld magját és ávizst, nedvesítsd ezt a keveréket rózsaoajjal és ezzel illatosítsd be. Fahéjat, mirhát, cassiát mindegyikből ugyanannyit szintén alkalmazhatsz. Keverj össze sáfrányt mirhával és ugyanannyi famohát, mint sáfrányt. Vegyél kalmot, knydiai hashajtószulák leveleit és sáfrányt, szárítsd és keverd össze kellemes illatú piros rózsalevével. Keverd ezt aztán össze sáfránnyal és panaxfűvel, félannyit mint a sáfrány, dörzsöld ezt finomra, keverd össze, szárítsd és kevés főtt mézzel elegyítsd. Mindez összekeverve füstölőszernek felel meg, amely egy attikai obolos súlyával egyenlő és mint a kéreghulladékot égessük el. A fakéreg formája olyan legyen, mint az olajtartó, amelynek az alja vékony, de száraz legyen. A tűz olyan legyen, amelyre ezt a kivájt fakéregt helyezzük, amely fakéreg fenyőfából készüljön, hogy a nő széjjelrakott lábakkal a tűz fölé ülve ily módon gőzölni tudjon. Zizom, gyanta, fenyőhulladék, rózsakenőccsel összekeverve füstölésre használatosak. Panaxfű, ciprusfakéreg, fehér egyiptomi kenőccsel összekeverve gőzölésre alkalmas. Keverj össze cimetet, nárdus fenyért [39] és mirhát rózsakenőccsel és gőzölj vele. Kecskébogyó, nyúlszőr, farkaszírral keverve jó gőzölő. Tengerifóka bőrét vagdald össze, adjál hozzá szivacsot és mohát, keverd vele össze, tégy hozzá még fókaszírt és gőzölj vele. Gőzölj útifűvel, hegyiszurokkal és cédrusfa hulladékával. Vedd gyümölcsét az egyiptomi akácnak, cédrusfa kérgét, száraz mirtuszfa levelét, mindezt nagyon finomra őröld meg és nedvesítsd a balsamcserje [40] nedvével és gőzölj vele. Gőzölj oly kenőcsökkel, amelyekhez fűszeranyagokat használtál. Szőlőszemet, borókát, tífagyantát finoman összetörve és összekeverve, felfőzött musttal keverd össze és gőzölj vele.

Meleg borogatások: törj össze és szűrj le fenyőfahulladékot, adj hozzá félannyi ecetet és félannyi kakukkfűlisztet és főzd meg puhára. A melegítés után a beteg igyon lencsefőzetet, majd utána, ha ezt kihányta, kortyonként igyon finoman darált búzalisztből és borból készített italt. Másnap adjál a betegnek knydiai bogyót és a következő napon húgyhajtó gyógyszert. Dörzsölj össze két rész bagolyborsót,

egyharmad mazsolát, önts hozzá félannyi vizet és főzd fel, majd szűrd le, hadd az éjszaka folyamán a szabadban leülepedni és a következő nap add inni. Vegyél zsályát, lenmagot, keverd ezt össze darált árpaliszttal és add ezt naponta kétszer négy rész vízzel kevert borban inni. Főzzél fel három csészényi olajat egy marék orgonafa levelével, öntsd ki ezt meleg edénybe, dobjál bele forró cserépdarabokat és ültess az asszonyt a szobai árnyékszékre, ahol gőzöljön, mialatt ruhadarabokkal körülcsavarjuk. Vegyél egy marék orgonafalevelet, ugyanannyi mirtuszlevelet, tedd vízbe, főzd meg, a vizet szűrd le, önts a vízbe árpalisztet, főzd fel, kend rá egy lenvászondarabra és melegítsd ezzel az asszonyt olyan melegen, ahogyan ezt kibírja. Keverj össze ecetet, olajat, vizet és mézet, mindezt nagyon erősen főzd fel, vegyél egy hólyagot vagy pedig egy vékony bőrből készült csövet, öntsd bele ezt a folyadékot, köss köré egy gyapjúkendőt és ezzel melegíts. Ha a ruha kihűl, úgy másikkal kösd körül. Dobj vízbe cirbolyafenyő kérgét, ecetfa levelét, főzd erősen fel, öntsd le a vizet és főzz meg abban árpalisztet, miután olajat is adtál hozzá. Ha mindez összefőtt, tedd be kendőbe és melegíts vele. Egy edénybe, amelyben víz van, dobj fűszeres gyógyszereket, főzd meg és ebbe a vízbe főzzél búzalisztet. Ugyanilyen módon főzzél összetört gubacsot és bengebogyó kérgét, önts búzalisztet a vízbe és keverj hozzá olajat. Csinálj belőle két rész dagasztott, félig megsült kenyeret és azt használd fel melegítésre. Főzzél káposztát és hagymát és használd átszűrve az ismert módon, főzzél hozzá árpakovászt, öntsd le olajjal, kösd be egy kendőbe és melegíts vele. Főzzél olivalevelet, járj el vele az előbbi módon és használd ezen szert, hogyha nedves borogatást akarsz alkalmazni ugyanúgy, mint az előbb említettem. Ha azonban száraz borogatást akarsz alkalmazni, úgy használj félig és egészen kisütött kenyeret és borogass azzal. Melegíts ruhába becsomagolt cserepeket, vagy meleg ruhát magába, vagy forró vízzel teletöltött melegítő flakót, amelyet a lába alá teszel. Törj össze és főzz kardliliumgyökeret és melegíts az előbb említett módon.

Hogyha az anyaméhbe víz gyülemlik fel, úgy a menstruáció kevesebbnek bizonyul, bűzös és hosszabbak az intervallumok. A terhesség az ilyen szenvedőnél csak két hónapig tart, vagy esetleg valamivel tovább. Ha ez az idő elmúlt, úgy koraszülés jelentkezik és sok víz termelődik benne. Az ilyen beteg tejet és mekonium-folyadékot

kell, hogy igyon, amíg a gyermek mozgása be nem áll. Legtöbbször a magzat idő előtt elpusztul és mint abortus jelenik meg, ugyanakkor sok vér folyik ki az anyaméhből. Ez nemcsak a testi megerősítés következménye, hanem más oknál fogva is bekövetkezik. Hogy víz van az anyaméhben, azt az ujjal való vizsgálat bizonyítja. Az anyaméhszájat ilyenkor nagyon keskenynek és a sok nedvesség következtében elmosódottnak találod. Ha a magzat a mozgások előtt nem távozik abortus következményeként, ilyenkor a magzat megfullad az anyaméhben, az alhas megdagad és megérintve nagyon fáj, úgy mint egy fekély. A szenvedő magas lázat kap és fogait csikorgatja, a szeméremtájékon erős és szúró fájdalmakat érez; úgyszintén az alhasban, a csípőben, a lágyrészekben és az ágyék tájékán. Ilyen esetben a beteget melegvízben fürdesd meg és ahol a fájdalmat jelzi, oda meleg, nedves borogatást rakj és keresd meg azt a módot, amit a beteg a legkönnyebben elvisel. Adjál neki azonkívül hashajtót inni. Ha egy ideig, ameddig ezt szükségesnek látod, a meleget alkalmazod, helyezz az anyaméhbe még türtszirmot, amelyet kevés mézbe bemártasz és kendőbe becsavarsz. Helyezz ciprusfaforgácsot, amelyet vízben feláztattál, ugyanilyen módon be. Ezt rövidebb-hosszabb ideig hagyd benn, aszerint, hogy mennyire éget és esetleg fekélyes állapotot idéz elő. Ezt vagy egy ónból készült, vagy ujjal helyezd be. Ami pedig a folyadékot illeti, azt add inni, amit a beteg a legszívesebben elfogyaszt, a házastársi viszonyt kedvező körülmények között szívesen élvezi. A szenvedő az ondófoladékot szívesen veszi fel, másállapotba kerül, szülni fog és ily módon ki is tisztul. A beteg rész, amely előzetesen benne volt, a lochiás folyadékkal eltávozik és meggyógyul. Ha az anyaméh daganatszerűen megkeményedik, úgy a méhszáj érdes lesz és a menstruáció kimarad; ha újból jelentkezik, úgy néz ki, mint a barna homok és ettől az időtől kezdve az ondófoladékot nem veszi fel. Megvizsgálod az ujjaddal és a méhszáj érdesnek tűnik. Ilyen állapotban dörzsölj össze csicsókát sóval, keverj hozzá nyers fügét, adjál hozzá mézet és helyezd be, mint méhkúpot. Miután a szenvedőt felmelegítetted, adjál hüvelyöblítést tisztítószerekkel. Egyen szélfűvet és felfőzött káposztát. Ennek a levét kortyolja és melegvízben fürödjön. Ha daganatszerű képlet képződik az anyaméhben, úgy a menstruáció elmarad, a méhszáj elzáródik és a nő nem esik teherbe. Ilyen eset-

ben, ha ujjaddal megvizsgálod, úgy a méhszájat szabálytalan szélűnek találod és ujjaddal nem tudsz behatolni. A beteg magas lázat kap, fogait csikorgatja, a fájdalmak az alhasba, a lágyrészekbe és az ágyéktájékra terjednek. Ez az állapot azoknál a betegeknél áll be, akiknél a magzat elhalt és rothadásba ment át. Egyeseknél ilyen eset a szülés után fordulhat elő, de a legtöbb esetben mindig más okból. Ilyen esetben a beteget sok melegvízben kell fürdetned és száraz és meleg borogatással lásd el. Közvetlenül a fürdés és a melegítés után vezess be egy szondát, nyisd meg és tágtísd ki a méhszájat; ugyanezt megteheted az ujjaddal is és helyezz be egy méhkúpot, mint ahogy az előbb említett esetben le van írva. A folyadékot is hasonló módon alkalmazd és ugyanazon gyógyeljárással járd el, mint az előző esetben.

Ha az anyaméh oldalra fekszik, úgy köhögés és fájdalom áll be, a beteg az oldalán úgy érzi, mintha egy golyó volna benne, hozzáérve fájdalmat jelez, mint egy fekélynél. A szenvedő lesoványodik, úgy néz ki, mint hogyha tüdőgyulladásban szenvedne, összehúzza magát, mintha púpja volna. A menstruáció teljes mértékben kimarad, de ha mégis beállna, úgy sokkal gyöngébb, kevesebb és rosszabb tulajdonságokkal bír mint előzetesen és az ondófoladék az uterus belsejében semmiféle eredményt nem ér el. Ilyen esetekben a betegnek hashajtót adjál, bevétele után sok melegvízben fürdesd, nedves és forró borogatásokat alkalmazz, amelyeket legjobban elvisel és olyan méhkúpokat adjál be, amely a vért tisztítja. Reszelj, törj össze és szűrj le lenmagot, fehérmék magját, zsályát, finoman őrölt árpaliszttal, kecskesajtról vakard le a pizskot és a söt, mindezt keverd össze, mégpedig olyan módon, hogy a sajtból két részt, a többiekből egy részt és add ezt sótlan, finomra őrölt árpaliszttal, borban éhgyomorra meginni. Nedvesítsd meg az anyaméhet meleg vízzel, puhítsd meg viaszkenőccsel, igyekezz az oldaláról visszanyomni és adjál az oldalára egy széles kötőt, majd 40 napon keresztül sok tehéntejet inni és lehetőleg könnyű ételeket enni. Ez a betegség nagyon súlyos és halálos és nagyon kevesen küzdik át magukat rajta, még akkor is, ha jól vannak kezelve.

Ha a méhszáj be van zárva, úgy az olyan nyers lesz, mint egy vad füge, ha ujjaddal megvizsgálod, úgy a méhszájat keménynek és összehúzódná találod, nem engedi át az ujjad, a menstruáció ki-

marad és az ondófolvadékat ebben az időben nem veszi fel. Az alhasban, az ágyékban fájdalmakat jelez, sőt ez fölfele is tovább terjed és fuldoklási érzés is jelentkezik. Ilyen esetben adjál hashajtót, hagyd a beteget sok melegvízben fürdeni és a méhszájba helyezz be lágyítószeret, mint méhkúpot; vezess egy szondát is be, nyisd ki, de végrehajthatod ily módon az ujjaddal is és nedvesítsd be vízzel. Ha a méhszáj felpuhul, úgy adjál vértisztító szereket, mint méhkúpot és oly italokat, amelyek a kísérlet folyamán megfelelnek. Adjunk káposztát és kortyoljon káposztalevet. Ha a méhszáj ferdén áll, úgy ferde az anyaméh is, ilyenkor a menstruáció kimarad. Még akkor sem jelentkezik, ha előzetesen mutatkozott volna és már nem ugyanaz a tulajdonsága, csúnya színű, kevés, mint annak előtte. Az ondóvaladék ilyenkor nem marad benn a méhben és fogamzás nem áll be. Az alhasban, a lágyék tájékán, a csípőben és a ágylrészekben fájdalmak jelentkeznek, amelyek következtében ezek a részek összehúzódnak. Ilyen állapotban adj a betegnek hashajtót, fürdesd melegben és borogasd. Közvetlen a fürdő és a melegítés után vezesd be az ujjad, fogd meg azzal a méhszájat, a ferde helyzetét változtasd meg, helyezd egyenesbe és gőzöld be jó illatos szerekekkel. Az italok közül azokat add, amelyeket a beteg a vizsgálatok folyamán a legjobban elvisel. Könnyű ételeket egyen, főzött vagy nyers fokhagymát egyen, gyakorolja a nemi érintkezést, feküdjön az egészséges oldalára és a másikat melegítse. A beteget azonban nehéz felemelni.

Ha az anyaméh levegővel telődik meg, úgy az alhas is felfújódik, a lábak és az arcon levő szemüreges bedagadnak, a beteg cachektikus színt kap, a menstruációja kimarad, ezen idő alatt nem fogamzik; a beteg kimerültnek érzi magát és félelemérzésektől szenved, felkel, jár és légzési zavarai vannak. Minden, amit iszik, vagy eszik, súlyos tüneteket okoz, mélyeket sóhajt, leverte, levertebb mint volt, mielőtt bármit is magához vett volna és azonkívül gyakran fuldoklási félelmei vannak. Ilyen állapotban adj a betegnek hashajtót, melegvízben fürdesd meg és melegítsd. Miután¹ hosszabb ideig ezt végezted, helyezz egy méhkúpot azokból a gyógyszerközből, amelyek az anyaméhet kitisztítják, de semmi égési tünetet nem okoznak. Lehetőség szerint az egész testét a betegnek² melegítsd fel és gőzöld a szeméremtájékát illatos anyagokkal, az orra alá pedig bűzös gyógy-

szereket tegyél. Adjál a betegnek olyan italokat, amelyek az anyaméh tisztítják, adjál szélfűvet enni és tejet inni, ugyanilyen formában, mint ahogy említettem, amikor az anyaméh oldalra fordult. A betegség azonban hosszantartó. Az anyaméhszáj úgy néz ki, mintha csipkebogyóval volna tele és a helyi vizsgálat azt eredményezi, hogy ez olyan állapot, hogy a menstruáció elmarad, és az ondófoladékot nem tartja meg. Ilyen esetekben vegyél lehámozott csicsókát, fokhagymát, sót, füget, kevés mézet, dörzsöld és keverd mindezt össze, csinálj belőle egy méhkúpot és helyezd be a méhszájba. Az eddig ismert méhkúpok közül a legalkalmasabbat használd, vagyis olyanokat, amelyek erősek, edzenek és a vért kitisztítják. Mindent le kell, hogy vakarj a méhszájról az ujjaddal, amelyet előzetesen egy darab hólyaggal, vagy vékony bőrrel becsavartál. Az anyaméh elferdülése esetén kimarad a menstruáció és a fogamzás nem sikerül. Fájdalmak vannak az alhasban, az ágyék tájékán s a lágyrészekben, ha az ujjaddal benyúlsz és megvizsgálod, úgy nem tudod elérni a méhszájat, amely ugyanis jelentősen feljebb fekszik. Ilyen esetekben adj a betegnek kitisztítószert, amelynek segítségével úgy felül, mint alul, azonban legfőképpen alul tisztul ki. Melegítsd a méhszájat és a méhet amennyire lehet, hadd a beteget naponta kétszer fürdeni és add azokat az italokat, amelyeket épp a vizsgálatok folyamán a legkönnyebben megiszik. Feküdjön gyakran férfivel és élvezzen káposztát.

Ha az anyaméh mozog, de nem marad az eredeti helyén, úgy előesik, fájdalmat okoz, teljesen eltűnik, majd azután előesik úgy, mint a végbél. Ha a beteg egyenesen fekszik, úgy az anyaméh a helyén marad, de ha felkel, előrehajlik, vagy más mozgásokat végez, előesik és ilyen formában nyugodtan is marad. Az ilyen asszony annyit pihenjen, amennyit tud és ne mozogjon. Olyan ágyban fektüdjön, amelynek a lábérse magasabban van. Használja azokat a szereket, amelyeket előzetesen felsoroltunk, mint összehúzószereket, nedvesen melegítse és alul rossz illatú, felül az orránál pedig jó illatú szerekkel gőzöljön. Furj át egy granátalmát a magházán keresztül, melegíts benne szurkot, amennyi éppen jól belefér, majd mártsd borba és anélkül, hogy nyomná, ahogy legjobban beleillik a méhszájba helyezd be könnyedén. Ha pedig valamit alul behelyezel, úgy támaszd meg egy széles kötővel, ezt kösd meg az ágyéktájékon fel-

fele, hogy ne csússzon ki, hanem a szeméremrészt tájékon maradjon, hogy a szükséges hatást elérjük. Vegyél magadhoz locsahurt sajttal és darált árpaliszttal ugyanúgy, mint ahogy az oldalt fekvő anyaméh esetében ajánlatos. Az italok közül azt add inni, amelyet a szenvedő épp a vizsgálataink idején a legjobban szível. Puha ételeket egyen és élvezze amennyire módjában áll a házastársi viszonyt.

Ha az anyaméhszáj természetellenesen kitágul, úgy a menstruáció bővebb, színtelenebb és vizesebb és hosszabb ideig tart. Az ondó-folyadék nem hatol be, nem marad benn, hanem inkább kifolyik. Ujjaddal megvizsgálva a méhszáját erősen kitágultnak találod. A menstruáció következtében a beteg elerőtlenedik, lázat, hidegrázást, alhasi fájdalmakat kap, a lágyrészekben éppúgy, mint az ágyék tájékán. A fájdalom különösképpen akkor áll be, ha az anyaméhbe valami idegen anyag került és ez rothadásba és bomlásba megy át. Ez szülés után is éppúgy, mint más oknál fogva is előfordulhat. Ilyen esetben adj a betegnek tisztítógyógyszert, amelytől felülről kitisztul és hogyha fájdalmak is járnak vele, úgy alkalmazz langyos, nedves borogatásokat és fürdesd a beteget melegvízben. Miután hosszabb ideig vízben hagytad, úgy végezz befecskendezést az anyaméhbe, mint már az előző esetekben megadtam; adjál italokat, amelyeket a szenvedő legszívesebben elvisel és gőzöld szárítószerekkel. Egyen halikrát és széfüvet.

Ha az anyaméh simává és sikamlóssá vált, úgy a menstruáció bőségesebb, zavaros színű, vizesebb és gyakoribb. Az ondó-folyadék nem marad meg benne, kifolyik belőle. Ujjaddal megvizsgálva a méhszáját simának találod. A menstruáció következtében a szenvedő kimerült lesz, lázat és hidegrázást kap, fájdalmakat az alhasban, lágyékban és a lágyrészekben. Különösképpen ez akkor fordul elő, hogyha az anyaméh rothadásnak indul, főleg szülés után, esetleg más oknál fogva is. Ilyen esetekben ott, ahol a fájdalmat a beteg jelzi, ugyanazt a gyógyeljárást kell alkalmaznod, mint amit már előzetesen megadtunk.

Ha az anyaméh a baloldalra helyeződik el, a has felé előtüremkedve, úgy a betegnél egy erős, szűró fájdalom keletkezik a csípőben, az ágyékban és a lágyrészekben és a lába megbénul. Ilyen esetekben adj a betegnek hashajtót inni, másnap gőzöld meg. Törj össze három dekányi árpát és olivalevelet egész finomra, törj össze és szűrj át

egy gubacsot, egyharmadrész belendeket, keverd ezt mind össze fél hemina (1 hemina = 0,44 liter) olajjal, edénybe téve gőzöld ezzel a beteget négy napon keresztül, naponta háromszor. Az éjszaka alatt igyon tehéntejet, mézet, vizet és fürödjön melegvízben.

Ha az anyaméh a hasüreg felé emelkedik, úgy a következők a tünetek: a betegnek az az érzése, hogy az orrában és a szeme alatt levő erek fájnak. Ilyen betegnek a fejét vízzel kell megmosni, amelyben babérlevél és mirtuszlevél volt előzőleg megfőzve, utána rózsaoilajjal kenje be a fejét és alól pedig jó illatú szerekkel gőzölje be magát, egyen káposztát és kortyoljon káposztalevet.

Ha az anyaméh az alszárak felé, illetve a lábak felé lesüllyed, úgy ezt a következőképpen fogod megismerni. A nagyujjak a köröm alatt összehúzódnak a lábon és a fájdalmak az alsó és felső lábszárakra terjednek. Ilyen esetben a beteget sok melegvízben kell fürdetned és olyan eszközökkel melegítened, amelyeket legszívesebben elvisel, bűzös anyagokkal gőzölni, majd utána rózsakenőccsel kell bekenni.

Ha a nő méhgyulladásban szenved, amelynek következtében undora van az ételektől, lázas és hidegrázása van, úgy vedd egy ötöd részét hat lat (87,6 gramm) fehér máknak, ugyanannyi csalánmagnak, hat lat tisztított kecskesajtnek, puhítsd össze az egészet, öreg borban főzd utána meg, és add kortyonként inni.

Ha a szülés után hasmenés áll be, ha az étel nem marad benne a gyomorban, úgy a szárított, sötét mazsolának a belső részét dörzsöld össze egy édes granátalmával, hígított oltott kecsketejben, sötét borban és vakarj hozzá kecskesajtot, pörkölt búzalisztet és add hozzá jól összekeverve, jól felhígítva és itasd meg vele.

Ha az asszony szülés után vért hány, úgy ez azt jelenti, hogy a nagy májér sérült meg, a fájdalmak szétterjednek a belekre és a szívre és a szenvedő görcsösen összehúzódik. Az ilyen beteget sok melegvízben kell megfürdetned és azokkal a szerekkel, amelyeket legjobban eltűr, melegen és nedvesen borogatnod. Öt napon keresztül számartejet, majd utána negyven napig fekete tehén tejt kell innia, más ételt ne egyen és este összetört szezámfüvet vegyen be. Ez a betegség azonban veszélyes.

Ha az asszony bizonyos időn túl nem esik teherbe, úgy a menstruáció ideje alatt a harmadik, vagy negyedik napon törj össze finomra timsót, érints hozzá iriszenőcsöt, itass át ezzel egy kis gyapjú-

kendőt és helyezd be, mint méhkúpot és hagyja ezt az asszony a szeméremrészén három napon keresztül. A harmadik napon ökörepe kaparékat tégy egy lenvászonra és azt előzetesen mártsd be olajba és keverd össze és helyezd be, mint kúpot. Ezt három napon keresztül alkalmazza, majd a következő napon éljen házasetletet.

E gyógyeljárás alkalmazható mindenféle anyaméh megbetegedéseknél: vegyél összevagdalt lenszarat, tenyérnyi mennyiségűt, aprítsd össze egész finomra, hadd fehér, édes borban egy éjszakán keresztül ázni, szűrd át, azután egy edényben langyosan készítsd el, márts bele fehér gyapjúruhát és miután a gyapjút, mint méhkúpot kivetted, helyezz egy másikat újra be.

Ha az anyaméhet tisztítani akarod, úgy előzőleg árpával kell gőzölnöd, amely olajba van bemártva és parázsló szénre dobva. A következő napon főzzél bárányhúst, amelyet előző éjszaka a szabadban kifüggesztve hagytál és ezt árpával főzd össze. Az árpafőzet ököl nagyságú és jól felfőzve legyen, hogyha a hús jól elkészült, ezt egye meg a beteg langyosan és a levét kortyolja utána. A következő napon törj össze finomra tömjént és csombormentát, keverd mindkettőt mézzel, áztasd be egy gyapjúruhába és helyezd be három napra.

Ha az anyaméh a végbélben fekszik és a bélürülék ezáltal akadályoztatva van, ilyenkor fájdalmak állanak be az ágyéki tájékon, a csípőben és az alhasban. Ilyen esetben a beteget fürdesd meg melegvízben, a lágyékát melegítsd, rossz szagú szerekkel gőzöld, kúpokat helyezz be, amelyek az anyaméhet tisztítják és annak működését ezáltal felfokozzák (Pellunt). A szenvedő igyon azt, amit legjobban kíván. Ha az anyaméhszáj begennyed, vagy gyulladós állapotban van, úgy keverj és törj össze mirhát, libazsirt, fehér viaszt, tömjént, egy nyúl hasi szőrét és ezt lehetőleg lágy gyapjuszövetre helyezve tedd rá.

Ha az utószülés nem zajlik le, úgy az asszonynak azonnal az evéstől tartózkodni kell. Dörzsölj össze cickórót nagyon finoman borban és mézben, önts hozzá olajat és egy hemina mennyiségű (0,44 l) langyos vízzel igya meg. Ha az anyaméh gyulladásban van, úgy lehetőleg vékony orgonalevelet főzzél durván őrölt nyári búzával össze és azt add melegen inni. Ha az anyaméh egy más helyzetet vesz fel, úgy adjál egész száraz repkényt [42] összedörzsölve, kösd be nagyon

finom lenvászonba, helyezd be és semmi zsírosat ne alkalmazz. Pörköletlen finom búzalisztdarát adj inni, pörköletlen mákkal, zsályával, mondolapalkával és ánizzsal. Mindezt dörzssöld finomra, áztasd meg borban, vizes árpával, naponta adj belőle kétszer inni és minden alkalommal egy fél heminát (0,22 l.).

Ha a menstruáció nem jön meg a megfelelő időben, úgy dörzssöld össze káposztalevelet és kerti rutát, nagyon finomra, aztán áztasd meg egy csészényi árpalisztból készült kovással, aztán hagyd kinn egy éjszakára a szabad levegőn, amíg teljesen át nem nedvesedik. Másnap reggel szűrd át abból egy hemina mennyiségűt, keverj hozzá káposztát és kerti rutát, önts hozzá olajat, keverd az egészet össze és add inni. Adjunk a betegnek borban halikrát enni, majd utána igyon tisztán bort. Amennyiben akarod, adj még jó illatú halakat megfőzve enni és annak levét kortyolni. Amennyiben a szeméremtájéka felületes égő fekélyekkel [43] van tele, úgy főzzél mirtuszbogyót borban és borogasd a szeméremrészét azzal. Majd azután főzzél édes gránátalma héját borban, keverd mirhával és gyantával össze, hígítsd fél borban, márts bele egy lenvászon darabot és azt helyezd rá.

Ha az asszony vizelési nehézségekkel küzd, úgy vegyél egy tököt, amelynek a hegyét és az alját levágod, helyezz alá parázsló szenet, a tököt helyezd a parázsló szénre, szórd rá mirhát a tűzre, ültess az asszonyt a tökre és a tök hegyét dugd be amilyen mélyen csak tudod a szeméremrészbe, hogy a sok gőz amennyire lehetséges, mélyen hatoljon be a szeméremrészbe. Éhgyomorra adjál a betegnek vizelet-hajtó italokat.

Ha az anyaméh a szívig terjed fel és hisztériás, fuldoklási félelem is jár vele és az anyaméh nem megy vissza, úgy dörzssöld hagyma és csombormenta magot össze, áztasd három rész vízben, adjál hozzá egy rész fehér ecetet, egy harmadrész mézet és add langyosan a betegnek éhgyomorra inni.

Amennyiben a rendes időben történő szülés vagy egy koraszülés következtében merevgörcs állana be, úgy dörzssöld össze borókabogyót és zsályát, áztasd meg fehér ecetben, önts egy korsónyi fehér hígított bort hozzá, hogy egy ideig állni és a következő reggel szűrd át és add langyosan inni.

Ha az anyaméh felfújódik és az alhasban levegővel telik meg, ugyanott fájdalmak jelentkeznek, úgy törj össze zsályát, ciprus-

gyökeret áztasd meg egy éjszakán keresztül, szűrd le reggel, és a leszűrtet öntsd egy edénybe, adj hozzá durván őrlött búzalisztet, fehér ecetet, és egy babnagyságú fekete gyökeret. Főzd ezt mind össze és add kortyolva inni.

Ha a szeméremrész erősen bűzös és ugyanott vadhús képződik és fájdalom is jelentkezik, úgy csillapítsd petrezselyemzöld magjával borba mártva és ezt éhgyomorra igya. A bűzös szagot pedig kezeld ugyanezen módon szintén ánizzsal borba mártva, de magát a vadhúst le kell hogy vágd.

Ha a szeméremrészen a fekélyhez még viszketés is társul, úgy dörzsöld be olajfa levelével, borostyánnal és édes granátalmával és a gyalogszeder venyigéjével és mindezt régi borban oldjad fel, és a frissen megoperált húsrészt göngyöld be vele és csinálj méhkúpot, amit egy éjszakán keresztül hagyj benne. Reggel ezt a méhkúpot vedd ki és öblítsd a szeméremrészt borba mártott, illetve megfőzött mirtusszal.

Ha a nő méhe az ondóvaladékot nem veszi fel, de viszont a menstruáció rendesen megjelenik, úgy ez azt jelenti, hogy a méhszáj előtt bõrlebeny fekszik. De ez lehet más oknál fogva is. Ezt a következő módon tudod felismerni: ha az ujjaddal megvizsgálod és előlfekvő akadályt érzel. Helyezz be egy kúpot, ezen esetben a következő szerekkal: gyúrj össze gyantát rézvirággal és mézzel, kend ezt egy lenvászonra és helyezd oly mélyen be, amilyen mélyen tudod, és ennek a végét egy fonallal erősítsd meg. Mikor ez kiesik, úgy főzzél mirtuszlevelet borban és ezt a bort fecskendezd be langyosan.

Ha az asszonynak nehéz légzési tünetei jelentkeznének, úgy egy borsónyi ként dörzsölj el ugyanannyi mennyiségű közönséges tormasalátával, kerti rutával és mákkal egész finomra, oldd fel borban és add azt éhgyomorra inni. Ezt a beteg tartsa magában és ne egyen gyakran.

Ha a gyerekágyas levegővel felfújódottnak érzi magát, úgy helyezz forró hamuba bárány és kecskemáját, add a betegnek enni, és adj négy napon keresztül gyakran bort inni. Ha a szenvedő ágyéktáji fájdalmakat jelez, úgy igyon ánizs- és mákfőzetet, fürödjön melegben és fürdő után a szokásos italokat igya, de nem melegen. Ha a menstruáció nem állna be, úgy égess meg egy vastag cserepet,

öröld finomra, főzzél majorannát libazsírral, nyomd ezt finoman széjjel, keverd ezt lenvásznon a finomra örölt cseréppel és összenyomva helyezd be az anyaméhbe langyosan.

Ha a méhszáj zárt és nem menstruál, úgy vegyél vad keserűgorkát, mákot, sót, thébai sót, vesezsírt, búzalisztet, mirhát, mindezt melegítsd fel, keverd jól össze, dörzsöld finomra, csinálj belőle kúpot és helyezd be.

Ha az anyaméh a belekig felhatol és nehéz légzést okoz, úgy a szenvedő cédrusbort mákkal keverve igyon, fürödjön melegen és fürdő után a szokásos italokat igya. Ha a menstruáció kimarad, úgy az asszony libazsírral kevert gyantát gapjába átitatva és a gypjút, mint kúpot helyezze be. Ha azonban a menstruáció erősebb, mint szükséges, úgy liliomolajjal itass át gypjúrúhát és helyezd be, mint kúpot. Ha az anyaméh a helyéről elmozdul és egy része előesik, úgy törjél össze árpakását korpával nagyon finomra, tedd borba, és szarvasagancsot [44] márts be ebbe a borba, és gőzöld ezzel meg az anyaméhet.

Amennyiben a méhlepény nem távozik el, úgy adj ánizst borban, olajat és mézet főzz fel és add inni. Ha a menstruáció nem akar megjelenni és te ezt elő akarod idézni, úgy főzzél árpakását, korpát, miután olajat adtál hozzá és add ezt enni.

Ha az anyaméh gyulladásban van, úgy főzzél köldökfűből [45], hagymából és durva búzalisztből, miután olajat öntöttél rá egy főzetet és add ezt enni.

Ha az anyaméh a helyéről elmozdult és egy része előesik és fájdalmat okoz, úgy főzzél olajbogyót, babérlevelet, ciprusfa kérgét vízben, csavard be egy darab lenvásznonba és helyezd be, mint kúpot. Ha az anyaméh fáj, és a fájdalom kiterjed a hólyag tájékára is, úgy törj össze vízben hagymamagot, add azt éhgyomorra inni és alkalmazd nedves meleg borogatásokat. Ha az anyaméh előreesett, úgy mosd meg körkörösén langyos vízzel, kend be borral és olajjal, helyezd vissza és támaszd meg egy, az ágyéktól felfele helyezett kötővel és gőzöld meg erősen szagos szerekekkel.

Ha az asszony nem tud vizelni, úgy fürödjön meg meleg vízben, melegítsd, gőzöld utána ciprusfaforgácsból készített oldattal és adjál neki vizelethajtó italokat.

Ha méhvézés állana elő, úgy gőzöld összehúzó anyagokkal, hasz-

nálj számarűrülék vakarékot, kösd be gyapjúba és helyezd be, mint kúpot. De a számarűrüléknek száraznak kell lenni.

Ha a szeméremtájékon fekélyek képződnek, úgy kend be marhafaggyúval, helyezz kúpot be és borral kevert mirhát fecskendezd be.

Hogyha szülés után gyulladós állapot, mint kísérő tünet jelentkezik a méhszájon, úgy dörzsölj össze rózsalevelet nagyon finomra, mártsd be borba és nyúlszőrrel keverve helyezd be, mint kúpot, és fecskendezd be összehúzó szereket. Ha az anyaméh fáj, úgy vegyél fokhagymát, összetört sót, köménymagot, törd finoman össze mind ezeket, keverd mézzel össze és helyezd be. A beteg fürödjön melegben és fürdő után a szokásos italokat fogyassza. Ha a szeméremtájékon felületes gombás fekélyek jelentkeznének, úgy keverj marhafaggyút, vaját, libazsírt és lenolajat össze, kend be ezzel a szeméremtájékot és fecskendezd ki melegvízzel.

Ha az anyaméh magasan helyezkedik el és fuldoklási tüneteket okoz, úgy gyűjts meg egy lámpabelet, majd oltsd el, és tartsd az orra alá, hogy a szenvedő a gőzt beszívja. Ezután keverj mirhát kenőccsel, mártsd be gyapjúba, helyezd be, és adjál olajban felhígított gyantát inni. Ha a placenta nem megy el, úgy dörzsölj össze aranyos ritkaréjt és azt add inni.

Ha fejfájás, alhasi fájdalmak és ágyéktáji fájdalmak jelentkeznek, ez azt jelenti, hogy az anyaméhben epe van. Az ilyen betegnek tisztító gyógyszer kell adnod, amellyel ő felülről és alulról kitisztul. Melegben kell fürdetned és az epét kitisztító kúpot kell, hogy behelyezzed, azonkívül ávizst, feketeköményt borban feláztatva adj inni.

Ha méhvérzés lépne fel, úgy vörösborban főtt ráknak borát add inni, gőzöld a szenvedőt szárító gyógyszerekkel és helyezz ugyanolyan anyagot be, mint méhkúpot. Méhvérzésnél egy köteg hagymát morzsolj össze borban és azt add inni. Alkalmazz még szárító- és összehúzószereket is. Méhvérzésnél égess el öszvértrágyát, törd apróra, szürd át és áztasd borban és ezt add inni. A többi szereket az előbb említettek szerint használd. Ha az asszony krónikus méhvérzésben szenved, úgy égess szivacsot, dörzsöld egész finomra, oldd fel jó illatú borban és add inni. Gőzöléssel szárítsd ki, helyezz be összehúzó-anyagokat, mint méhkúpot.

Az anyaméhet ha ki akarod tisztítani, úgy dörzsölj finomra sót,

köménymagot, fokhagymát és fügét, mindezt mézzel keverd össze és helyezd be, mint méhkúpot. A beteg fürödjön melegben és igyon a fürdő után szokásos italokat.

Ha a méh fáj, úgy adjál csicsókát borban éhgyomorra inni, fürdesd meg a beteget melegben és utána a szokásos italokat igya. Ha a teje elapadt, úgy kezeld a beteget a szokásos módon, adjál azonban ávizsmagot, hámozott ávizsgyökérfőzetet inni és hántolt árpát vajjal főzzél, amikor ez már felfőtt, add hidegen inni. Nagyon jó még a sziklászergulya [48] és a barnagyapor együttesen megfőve.

Ha a teje elapadt, törj össze hagymát, áztasd meg vízben és add inni. A szoptatós fürödjön melegben, egyen hagymát káposztával és faszerű csigacsóvel [47] összefőzve, a levét pedig szűrcsölje. Ha a teje elapadt, dörzsölj össze hagymát, áztasd vízben és add inni. Főzz zsályát, amelyhez borókát, borókabogyót adsz, a levét öntsd le, adjál hozzá bort, és add inni. A felesleges folyadékhoz adjál finom búzalisztet, játszínthagymát [48], öntsd le olajjal, és ezt add enni. A beteg tartózkodjon minden erős, savanyú, erősen sózott és nyers ételektől. Zsázsát borban inni nagyon jó hatású, ez ugyanis az anyatejet tisztítja. A beteg fürödjön melegben és a fürdés után a szokásos italokat igya.

Ha azt akarod, hogy az asszony teherbe essen, úgy neked magadnak kell az anyaméhet kitisztítani, éhgyomorra kaprot egyen, utána bort igyon; sőt, köményt és gyantát mézzel összekeverve egy darab lenbe becsomagolva, mint méhkúpot helyezz be. Ha víz távozik el belőle, úgy helyezz be lágyítóképeket és ajánlj neki házastársi együttélést. Ha azt akarod, hogy az asszony teherbe essen, úgy tisztítsd meg az anyaméhet, helyezz be egy használt, lehetőleg finom és száraz vászondarabkát az anyaméhbe és ezt a vászondarabkát mártsd be mézbe, csinálj belőle méhkúpot, mártsd be füge levébe és addig tartsd benne, míg a méhszáj ki nem tágul és a méhkúpot helyezd még magasabbra fel. Ha a víz elfolyt, úgy öblítsd a nőt olajjal és borral, háljon a férjével és igyon, ha a nemi közösülést élvezni akarja, csobormentát, Kedrosi borban.

A magzatot elhajtó szerek : Miután a terhes nő két napot böjtölt, helyezz be egy kovásztalan kenyérral dagasztott ugorkás magrugót, mint méhkúpot. Vegyél két tele maréknyi kajmácsórt [49] és hígítsd fel mézes vízben.

Eszköz, amellyel megvizsgálhatjuk, hogy a nő fogamzóképes-e:
Főzzél egy fokhagymafejet és helyezd be az anyaméhbe, a következő napon a nő vezesse be az ujját vizsgálat végett, de vigyázzon arra, hogy az anyaméhet elérje az ujjával, és ha meggyőződött róla, hogy a fokhagyma nem jól fekszik benn, úgy helyezzen be újabb fokhagymafejet.

Méhkúpok: tengeri skorpiónak az epéjét kösd be gyapjúba, szárítsd meg árnyékban és helyezd be. Száraz csombormentát dörzsölj nagyon finomra, keverd mézzel össze és helyezd gyapjúba. Ugorkás magrugót és égetett tengeri kagylót borban és nyúlszőrrel összekeverve, gyapjúba téve helyezd be. Egyiptomi timsót gyapjúba téve helyezd be. Oldj fel kőrishogarat borban és helyezd be. Az ürömlévelet borban feloldva gyapjúba helyezd be.

A frissen szült nőknél: tegyél rózsaoajat és viaszt gyapjúba, dörzsölj össze búza között növény teli bélély hagymát, keverd borral, és helyezd gyapjúba. Égess borseprűt régi fehér bor aljából, oltsd el és öntsd le fehér borral, helyezd gyapjúba, mint méhkúpot. Kb. két adag ugorkás magrugó levét, lépviasszal, borban összekeverve és lenvászonra rátéve. Keverj vaját és timsót mézzel össze, és egy lenvászon lapocskára helyezd. Keverj skammonium nedvet zsírral és kovásztalan kenyérral össze, adjál hozzá bort és helyezd lenvászonra.

Ha az asszony nem akar teherbe esni, úgy borsó nagyságú erős szagú borókát oldj fel vízben, azt igya meg és akkor évekg nem kerül másállapotba.

Ha meg akarsz győződni arról, hogy a nő teherben van-e vagy sem, úgy dörzsöld be a szemét vöröskövel (Bulus?), s ha ez beszívódik, úgy az asszony terhes, ha nem, úgy nincs teherben.

Ha a terhes nőnél gombás fekélyek képződnek a szemérem részén, úgy dörzsölj finomra mandulát, főzd meg marhavelővel együtt vízben, tegyél egy kevés búzalisztet bele, kend be a szeméremrészét ezzel és öblítsd meg mirtuszboggyófőzettel.

Ha a leány hólyagkö panszokat jelez, akkor etiópiai feketegyökérből egy drachma súlyut áztass tíz napon keresztül öreg borban, majd húsz napig vízben, utána add inni, fürdesd naponta kétszer melegvízben.

Pépes borogatások: Dörzsölj fokhagymát, kövér porcsint [50] és boróka gyökéret nagyon finomra, keverd mindezt össze, lágyítsd fel

mézes vízben és tedd rá, mint borogatást. Dörzsölj össze gyalogszedret és mirtuszlevelet, áztasd meg mézesvízben, tégy hozzá pörkölt árpalisztet és helyezd rá, mint pépes borogatást. Hasonló módon tegyél borogatást orgona és mirtusz leveléből és a terpentina fiatal hajtásából. Keverj cirbolyafenyő és eperfalevelet [51] finoman összedörgölve, áztasd mézesvízben és mint pépes keveréket helyezd rá.

Gőzölőszerek (különleges szerek a szeméremrész gőzöléséhez): Száríts és törj össze kecskebogyót és pörkölt és összetört árpát, keverd össze olajjal és gőzölj vele. Dörzsölj szarvasagancshoz olajbogyót, keverd azt össze és gőzölj vele. Vörös ecetszömörécét és pörkölt árpalisztet olajjal keverj és gőzölj vele. Kavarj össze pörkölt árpalisztet, marhatrágyát és árpakovászt olajjal és gőzölj vele. Oldj fel cirbolyafenyő-forgácsot ecetszömörcelelével és reszelt száraz ciprusfa forgácsát sötétvörös borban és gőzölj vele. Használ kecskeszarvat, gubacsot, disznósírt és borókaolajat gőzölésre. Puhíts fel a szamár lábáról levakart földet és szamartrágyát vörösborban, és gőzölj vele.

Hüvelyöblítők: Főzzél mirtuszt, babérlevelet és borostyánlevelet vízben és fecskendezd azt be langyosan. Főzzél ecetszömörécét, granátalmafa kérgét és eperfalevelet és azt szűrd le és fecskendezd be. Főzzél orgonafa levelét, gyantafa levelét vízben, szűrd át és nagyon melegen fecskendezd be. Törj össze ánizsgyökeret, főzd meg vízben, törj össze és főzz hozzá káposztagyökeret, önts hozzá olajat, mindezt szűrd le és fecskendezd be. Főzd meg az első hajtását a vad torzsikának [52], ciprusgyökeret és mazsolát mézes vízben és fecskendezd be. Főzz cipruslevelet és majorannát [53] vízzel felhígított mustban és fecskendezd ezt be. Főzzél kakukkfüvet [54] ibolyagyökérrel, mézesvízben és fecskendezd be. Főzzél orbáncfüvet [55], gyantafát és borókabogyót vízben és fecskendezd be nagyon melegen. Lépviaszt, vaját, gyantát és libázsírt vízben oldj fel és fecskendezd be.

Meleg borogatások: Főzzél pörkölt és darált üszögöskonkolyt erősen ecetes vízben és ha az lefőtt, úgy kösd be lenvászónba és borogass vele. Száraz hüvelyéből kibontott és durvára őrölt kásaszerű lisztes lencsét főzz meg meleg vízben, kösd be egy lenvászónba, és borogass vele. Kakukkborsóval cselekedj ugyanígy és borogass vele; és zsályával elkészítve ugyanígy nagyon jó. Főzz zsályát,

orbáncfűvet vízben, ezt lefőzve főzz hozzá árpakovászt, kösd be egy kendőbe és borogass vele. Főzzél cirbolyafenyő forgácsot és ciprusfa forgácsát egy mazsolafőzetben, kösd be egy kendőbe és borogass vele. Főzzél olajfa, mirtusz, borostyán és repkénylevelet [56] vízben, öntsd le a főzetet, főzzél benne árpakovászt, kösd be egy kendőbe és borogass vele. Keverj ciprusfa forgácsot, boróka forgácsot, árpakovással összekeverve, tedd be mindezt mazsolás vízbe, gyurd össze cipó alakjában, szárítsd ki, kösd melegen egy kendőbe és borogass vele. Főzd vízben a magját vagy a gyökerét az ibolyagyökérnek, tedd be búzalisztből készült kovászos vízbe, nyomd össze kenyérformára, csavard be melegen egy kendőbe és borogass vele. Főzz kakukkfűvet vízben, dobdd be a forró kovászbába, amely búzalisztből készült és ugyanilyen módon borogass vele. Készíts szivacsot melegen és azt helyezd rá. Önts vizet lágy gyapjúdarabokra és tedd cserépedénybe, s az előbb említett főzetet öntsd egy kis tömlőbe és borogass vele.

Tisztítószer: Ha eredményt akarsz elérni, mert az asszony nem fogamzik és nem esik teherbe, úgy a menstruáció idején meg kell figyelned, hogy az asszony nyákos vagy epés gyülemben szenved-e. Erre mindenekelőtt a következő módon jössz rá: szórjál finom, száraz homokot a napra, önts erre menstruációs vért és hadd beszáradni. Amennyiben a nő epés gyülemben szenved, úgy a homokon megszáradt vér zöldes sárga lesz, amennyiben nyákos lenne, úgy az asszony nyákos konstitúciójú. Akármelyik tünettel rendelkezik, tisztítsd meg az asszony alhasát, vagy felülről, vagy alulról, aszerint, amint szükségesnek látszik. Néhány nap után tisztítsd meg az anyaméhet is.

Anyaméh melegítések: Ha az anyaméh kemény és az asszony nem tud fogamzani, akkor háromszor fél attikai choynix (6 lat) édes bort hígíts fel ugyanannyi vízzel egy negyedrészes köménymaggyökeret és magot és egy fél hemina (1 hemina 0,44 liter) rózsakenőcsöt. Ezt öntsd be egy másik edénybe és önts rá bort. Fúrd át az edénynek a tetejét, helyezz bele egy csövet és melegíts vele. Le kell a csövet a tetővel együtt venni, mert ha te tető nélkül veszed le, úgy éget [57]. Miután a melegítést elvégezted, helyezz be méhkúpna egy tengeri hagymát és hadd addig benne, amíg a beteg azt nem mondja, hogy a méhszáj felpuhult és kitégült. Ha a méh-

száj fekélyes és mialatt kitisztítjuk a kis hólyagok felnyílnak és ezáltal a külső méhszáj kifeléyesedik, úgy dörzsölj ánzist libazsírral össze és rózsao-lajjal. Ezt göngyöld be egy gyapjúba; végy egy darab marhahúst, amely vastagabb, mint egy nagyujj és hat haránt ujjnyi hosszú, ezt dörzsöld be az előbb említett anyaggal, göngyöld be egy gyapjúba, mártsd bele ismét az előbb elkészített szerbe és a hús külső végére köss fonalat, amely a szeméremrész külső részén látható marad, a többi részét viszont az anyaméh fekélyes részéhez helyezd fel.

Menstruáció tisztítószer: Ha a tisztulás nem történik meg, úgy vegyél vad keserűugorka belsejét, három obolosnyi mennyiségűt, ürömlevelet és tömjént egy obolos mennyiségűt, dörzsöld össze, keverd mézzel össze, göngyöld be egy gyapjúba, helyezd a méhszájra, és tedd ezt naponta háromszor. Vegyél zöld levelét és indáját a szőlővesszőnek, dörzsöld mézzel össze, göngyöld be gyapjúba és az előbb említett hasonló módon helyezd be, mint méhkúpot. Ciprusfa gyümölcsét, keserűugorkának a belsejét és tömjént dörzsölj össze mézzel, csavard be gyapjúba és helyezd ugyanazon módon be, mint méhkúpot. Dörzsölj össze ciprus gyümölcsét tömjénnel és mézzel, göngyöld gyapjúba és helyezd be, mint méhkúpot. Dörzsölj össze három obolos ciprus nézsitet [58] mézzel, göngyöld be gyapjúba és helyezd be, mint méhkúpot. Dörzsölj össze egy obolos ugorkás magrugó levét és ugyanannyi mirhát mézzel, göngyöld be gyapjúba és helyezd be.

Tisztítószer, ha az asszony nem esik teherbe: Vegyél három adag ökörszórt, szikfüvet [59] vagy női haját, zöld babérlevelet és boróka-bokor forgácsot, törd össze kis mozsárban és keverd azokat össze. Áss egy gödröt, égess benne szenet, egy edényt helyezz fölé, tedd bele az ökörszórt és a mozsárban összetört anyagokat. Helyezz fölé egy árnyékszékét, tégy bele üröm, izsó, vagy murvapikk növényeket, ültess az asszonyt az árnyékszékre, és gőzöld addig, amíg nem izzad. Miután hosszabb ideig izzadt, fürdesd meg melegvízben, a vízbe önts üröm- és babérlevelet, majd utána helyezz egy méhkúpot be; üröm és hyachintus-hagyma fehérborban oldva, gyapjúba begöngyölve, ez legyen a méhkúp. Három napon keresztül tedd ezt vele, majd utána élvezze az asszony a házastársi együttlétet.

Tisztító és lágyító méhkúp. Vegyél száraz füget és főzd addig,

amíg a magok leválnak, nyomd ki, nagyon finomra dörzsöld el és helyezd gyapjúba, rózsaelajjal keverve. Egy másik erősebb szer: Dörzsöld össze fokhagymát és hagymát hasonló módon egyenlő mennyiségben és alkalmazd az előbb említett módon.

Egy másik lágyító-tisztítókép. Önts egy borsónyi libazsirt vagy marha, vagy szarvasvelőt, rózsakenőccsel és anyatejjel vegyítve, s ezt puhítsd fel, mint a lágyítószert és ezzel dörzsöld be a méhszájat.

Egyik meleg tisztítószert: Egy mogyoró nagyságú libazsirt olvassz fel rózsakenőcsben enyhe tűzön, készíts belőle viaszszerű pépet, kend be ezzel langyosan a méhszájat és nedvesítsd vele a szeméremrészeket.

A menstruációt előidéző vagy megszüntető szerek: Dörzsöld össze három, vagy négy fekete vagy vörös magját a közönséges rózsabazsálnak borban és add inni. Ha fokozottabb mértékben akarsz előidéztetni a menstruációt, úgy fekete magját a rózsabazsálnak törd össze és ugyanazon módon add inni. Egy másik tisztító és a menstruációt előidéző szer; törj össze legfeljebb harminc babérlevelet, egy fél korsónyi gurgulyát borban és azt add inni. Dörzsöld össze három fél attikai obolosnyi ökörepét és add ezt éhgyomorra borban inni. Csinálhatsz azokból pirulákat is és azt add be. Vegyél nyári búzalisztet és mirhát, három obolosmennyiségben, ugyanannyi sáfrányt, hódzsirt egy obolosnyit, keverd össze ezeket rózsakenőccsel és helyezd be, mint méhkúpot.

Egy másik tisztítószert: Dörzsöld csalánmagot és papsajt levét össze libazsírban és helyezd azt be.

Ha a gyermekágyas asszony a szülés után nem tisztul ki, úgy főzzél a legfinomabb szitált lisztből annyit, amennyit ujjaddal összefogsz és azt keverd össze mézzel, helyezd az alhasra mint borogatást és ugyanabból a főzetből adjál inni.

Az anyaméhet nyitó és ugyanakkor tisztítószert: Törj össze öt kőrishogarat, miután fehér ecetet öntöttél rá, de ne csináld nagyon folyékonyra, csak úgy, hogy abból kúpot tudjál készíteni, majd vegyél húsos füget mag és héja nélkül és abból keverj kétszer annyit, mint a kőrishogárból készített anyag, dörzsöld nagyon finomra, csavard be nagyon finom gyapjúba és helyezd be, mint méhkúpot.

Tisztítószerek: Ha az asszony szülés után nem tisztul meg, úgy

adjál fenyőgyantát borban feloldva inni; az elősegíti a menstruáció megjelenését és kihajtja a méhlepényt. Egy másik anyaméhet tisztító-szer: Ha a magzat az anyaméhben elhal [60] és a vér az anyaméhben visszamarad, úgy dörzsölj mézbe vad keserűgorkát és mint nyalagató orvosságot add, vagy mint méhkúpot helyezd be.

Vértisztító-szer: Az anyaméhből elindíthatod a vért, hogyha az ibolyavirág magját egész finomra összetöröd, borban feloldod és inni adod. A vért a méhből még a következő módon is ki tudod hajtani: Ha menstruáció nem tűnne elő, úgy dörzsölj össze stytaxot és murvapikket nagyon finomra, keverd mindkettőt össze, adjál hozzá libazsirt és helyezd ezt, mint méhkúpot be.

Egy tisztító méhkúp, amitől az anyaméh kitisztul és kiürül: dörzsölj össze vermutgyökeret nagyon finomra, keverd össze mézzel és helyezd be olajjal.

Méhkúpok, amelyek az anyaméhet tisztítják, tágítják és a vizet elhajtják. Vegyél tengerihagymát, hat ujjnyi hosszút és egy kis ujjnyi szélességben, hámozd azt le kerekén úgy, hogy az összesen két ujjnyi vastag legyen, simítsd le a felületét és göngyöld be piszkosgyapjába. A lehámozott vége kerüljön az anyaméhszájhoz és hadd ezt egy nap és egy éjjel benne. Miután a beteg megfürdött és a kúpot kivetted, mosd ki jó illatos vízzel.

Egy tisztító- és tágító-szer, amely elősegíti a víznek és a nyáknak az eltávozását, amely a vizes és véres menstruációt — ha az a betegség nem tart sokáig — megváltoztatja és a méhszájat felpuhítja. Vegyél nárciszkenőcsöt, köményt amely enni való, mirhát, tömjént, ürmet, ciprust, sót, rózsakenőcsöt, mindegyikből egy fél liternyi mennyiséget, a nárciszkenőcsből a fél liternek egy negyed-részt, keverd ezt mind össze és finom lenvászonra készíts belőle méhkúpot, amelyet oly módon helyezel be, hogy veszel egy tollszárat, amelyet egy vászondarabkával csavarsz be, amit hozzákötöttél, bemártod fehér egyiptomi kenőcsbe és ily módon helyezed be, amelyet egy napon át benne hagysz. Majd ezután, ha a beteg megfürdött és a kúpot kivetted, úgy jó illatú vízzel kell, hogy kimosd.

J E G Y Z E T

- [1] *Crythmum maritimum* L.
- [2] *Paeonia officinalis*.
- [3] Különböző szerzők ezt a kifejezést nem egyöntetűen fogadják el. Valószínűleg *Gnaphalium sanguinem* L. által jelölt gyökérből készült kenőcs.
- [4] Egyiptomi balzsam alatt akácvirágból, fehér olajjal keverve érti.
- [5] *Cavae faciei partes*.
- [6] A gyermekágyasoknál athéni felfogás szerint a kelkáposzta levele, mint védőital szerepelt.
- [7] *Ramnus Zizyphus vulgaris* L.
- [8] *Pistatia Lentiscus* L.
- [9] *Peucedanum officinale*.
- [10] *Trapa natans*. L.
- [11] *Ranunculi. albi herba*.
- [12] Pénzegység. 2 dragma súlyú.
- [13] *Echium creticum*. L.
- [14] *Atractilis*. L.
- [15] *Origanum dictamus*. L.
- [16] *Pastinaca opopanax*, L.
- [17] *Fraxinus Ornus*.
- [18] *Juniperus Oxyredrus* L.
- [19] Laurus-feleség.
- [20] *Echinus esculentus*.
- [21] *Nugella sativa*.
- [22] *Athamanta cretensis*.
- [23] *Erica herba*. L.
- [24] *Hypericum perforatum*. L.
- [25] *Malva rotundifolia*. L.
- [26] *Marrubium vulgare*. L.
- [27] *Eltaria Cardamomum*. White. W.
- [28] *Inula Helenium*.
- [29] *Aristolochia sempervirens*. L.
- [30] *Smyrniium Olusatrum*. L.
- [31] *Hysoppus officinalis*. L.
- [32] Hat obolos = 1 drachma.
- [33] *Galium Aparine*, *Graecum*. L.
- [34] *Sedum acre*. L.
- [35] *Anemone stellata*. L.
- [36] *Cucumis Colocynthis*. L.
- [37] *Daphne Laureola*. L.
- [38] *Peterium spinosum*.
- [39] *Nardus Celtica*. L.
- [49] *Amyris opobalsamum*. L.
- [41] *Iris florentina*. Ezzel készített kenőcs abban az időben igen nagyra becsült szer volt, amely a fájdalmat is enyhítette.

- [42] Hedera Helix. L.
- [43] Aphtha superficialis est ulceratio, quae in ore gignitur. (Galenus)
- [44] Cervus Elaphus. L.
- [45] Cotyledon Umbilicus. L.
- [46] Phellandrium aquaticum. L.
- [47] Midicago arborea. L.
- [48] Hyacinthus cornosus. L.
- [49] Pedicularis palustris. L.
- [50] Portulaca oleracea.
- [51] Morus nigra.
- [52] Clematis vitalba. L.
- [53] Teucrium Marum. L. mások szerint Origanum Majorana.
- [54] Thymus serpyllum.
- [55] Hyperici herba.
- [56] Glecoma hederacea.
- [57] Egyetlen szerző sem magyarázza meg, hogy a cső, vagy az asszony ég-e meg, így ez a mondat érthetetlen.
- [58] Santolina Chaemacyparissus. L.
- [59] Matricaria Parthenium. L.
- [60] Immortuo.

HIPPOKRATÉSZ KÖNYVE AZ ONDÓFOLYÁSRÓL

Semen, ut Plato ac Diocles autumant, ex cerebro et dorsi medulla excernitur; ut autem Praxagoras atque Democritus praeterea et Hippocrates censent ex toto corpore. Democritus quidem quum ait: homines unus erit, et homo omnis. Hippocrates vero, genitura, inquit, undique a corpore demanat a sanis sana, a morborum morbosa. Semen es secundum Stoicos, quod cum spiritu et anima sed veluti non pars ab animali dimittitur; ut autem opinio fert Asclepiadis genitalis humor qui in venereis congressibus excernitur (Galenus).

A természet törvénye mindent maga alá rendel.

Az emberi ondó a testben levő összes folyadék mennyiségéből tevődik össze és kiváltódik abból, ami a legtökéletesebben életerős. Ez példa arra, hogy a legéleterősebb váltódik ki és megnyilvánul

abban is, hogy a nemi érintkezés gyakorlása után, annak ellenére, hogy nagyon keveset ejaculál, mégis fáradtnak érzi magát a férfi. Ez a következő módon jellemezhető: az egész testből a nemiszervhez erek haladnak, miután a dörzsölés és a meleg következtében ez megtelődik, beáll egy csilkandós érzés és következményeképpen az egész testbe átáramlik a melegnek és a kényérzésnek ez a hatása. Mivel a nemiszerv dörzsölve lesz és az ember mozog, a testben levő folyadék ezáltal felmelegszik, elterjed és a mozgás következtében habos lesz és kiáramlik; éppen úgy, mint minden más folyadék, amennyiben rázzák, habossá válik. Ily módon válik ki az emberből a legtökéletesebb és a legtöbb zsírt tartalmazó, habzó folyadék, amely a gerincvelőből indul ki. Innen indulnak ki ugyanis az összekötő utak szerte az egész testbe és a folyadék az agyból az ágyéktájjra, az egész testre és a gerincvelőbe. Ez utóbbiból csatornácskák haladnak ki úgy, hogy a folyadék részben ide beömlik, de ugyanakkor ugyaninnen ki is tud folyni. Az ondófoladék bekerül a gerincvelőbe, onnan a vesébe és ezen keresztül az erekbe. Amennyiben a vesében akadályozva volna, úgy vér is jön vele. A veséből folyik az ondófoladék a herén keresztül a nemiszervbe. De ezen út nem a vizelet útján folyik ki, hanem egy élesen elhatárolt úton. Azok, akiknél az ondófoladás álmukban jelentkezik, magjukat a következő úton ürítik ki: ha a folyadék a testben elterjedt és felmelegedett, ez egy erős testi megerőltetés következménye vagy esetleg más ok, úgy kiáramlik a folyadék és mialatt az ember a magot kiválasztja, egy olyan izgalmi kép áll be nála, mint egy valódi közösülés. Ez az ondófoladék éppúgy folyik ki belőle, mintha nővel hált volna. Nem céлом azokról beszélni, akiknél álmukban magömlés áll be, vagy valamilyen betegség következtében az előfordul, milyen következményekkel jár és az együttthalást helyettesíti-e. Erről elég ennyi. A kiheréltek azért nem gyakorolják az együttthalást, mert náluk az ondófoladás meg van zavarva. Ugyanis a magfolyás közvetlenül a herén keresztül történik. A herékből nagyszámú és nagyon finom erek mennek a nemiszerve, amitől az megmerevedik, vagy lekonyul, és ezek a kasztráltaknál át vannak vágva, azért együttthalásra képtelenek. Az ondófoladás azoknál záródik el, akiknél ez a rész ki van iktatva. A herék legtöbbször meggyógyulnak, mivel ott egy callus-szerű keményheg képződik¹ és ez a kemény heg az idegeket meg-

keményíti, letompítja, aminek következtében a nemiszervük sem merevedni, sem lekonyulni nem tud. Ezzel szemben azok, akiknél az erek a fiúktól mögött fel vannak vágva, bár együttválást gyakorolnak, de magjuk nagyon kevés, erőtlén és terméketlen. A legtöbb alkatrésze a magnak ugyanis a fejből, a fül mögöl a gerincvelőbe vezetődik le. Ez a csatorna azonban átjárhatatlan lesz, miután az átvágás következtében heg képződik. Gyermekéknél az erek vékonyak és teltek, ezáltal megakadályozzák a magnak átfolyását, és a csiklandozó érzés sem ily módon jelentkezik. Ennek következtében a test folyadékja ezen hullámzó mozgást nem követi, ami az ondófoladékot elválasztaná. Ugyanezen oknál fogva leányoknál addig, amíg nem lettek nemi éretté, a menstruáció sem jelentkezik. Amidőn úgy a fiúk, mint a leányok felnőnek, az erek kitágulnak és megnyílnak, amelyek a fiatal fiúknál a nemiszervben, a szűzeknél az anyaméhbe hatolnak. A növekedésük következtében nyílt út, illetve áthatolás áll be a legszűkebb helyen is és a folyadék áramlása megindul. Ugyanis tágulás áll be, ahol az áramlás szabad és férfivá érett fiúnál az ondó kiválasztás és ugyanilyen oknál fogva a szűzeknél a menstruáció jelenik meg. Hogy ez így van, erről teljes mértékben meggyőződtem. Kihangsúlyozva, hogy az ondófoladás az egész testből éppúgy a kemény, mint a lágy részekből és mindenúnnen az egész testből, ahol folyadék van, kiváltódik. Négy fajta folyadékot ismerünk. Vér, epe, víz és nyák. Ilyen módon születtek az emberek és a betegségek, és a betegség okozta krízisek innen indulnak ki. Ennyit az ondófoladásról. Honnan, hogyan, miért és kinél áll be az ondófoladás, vagy kinél nem áll be és a szűzeknél miért áll be a menstruáció. A nő a közösülés alatt a szeméremrészének dörzsölését érzi, ami egy csiklandozó izgalmat vált ki az anyaméhben és ez a test többi részében is kéjérzést és meleget okoz. A női nemből is kiváltódik magfoladás, mégpedig az anyaméhből, amiáltal ez nedvessé válik, mégpedig külsőleg, főleg ha a méh túlzottan nyitvan van. A nőt a közösülés megkezdésétől kezdve teljes kéjérzés fűti át, amíg a férfi a magját nem ejaculálta. Ha az asszony tüzes és a közösülés hamarabb fejeződik be, mielőtt a férfinál a magfoladás beállt volna, úgy az ezt követő időben a kéjérzés már nem hatja át, ha azonban nagyon élvágyó, úgy a kéjérzés a férfivel egyidőben fejeződik be. Ez a következő módon viszonylik: mintha valaki a forró vízhez

hideget önt, úgy a forralás felhagy; éppúgy megszünteti a férfi, ha így behatol a méhbe az ondója, a nőnél a meleget és a tüzes kél-
érzést. A meleg és a kélérésnek a legnagyobb fokát akkor éri el,
ha az ondó az anyaméhbe jutott, majd utána ez az érzés enged²,
ugyanúgy, mintha valaki tűzbe bort önt, az először a hozzáöntés
következtében fellángol és egy ideig így is marad, de azután lelohad,
éppúgy emelkedik a nőnél a meleg, a férfiondó behatolásával és
majd utána enged. Nem éri el a kélérést a nő olyan fokban, mint
amilyen fokban a férfi, de viszont a nőnél tovább tart. Éppen ezért,
mivel a férfi több kélérést érez, ennek következtében az ondó
a fokozott izgalom következtében hamarabb válik ki a folyadékból,
mint a nőnél. A nőnél a következőképpen zajlik le. Ha férfiakkal
való nemi érintkezés fennáll az egészséges, ha nem az kevésbé
egészséges. Mivel az anyaméh az együttválás következtében nedves
lesz, ha azonban szárazabb marad, mint ahogy kellene, hogy legyen,
úgy túl erősen húzódik össze, és az ilyen módon összehúzódtott
anyaméh a testben fájdalmat idéz elő. Úgyszintén az együttválás
azt is eredményezi, hogy a vér felmelegszik és hígabb lesz, így a
menstruáció könnyebben áttör. Ha a menstruáció kimarad, úgy a
női testrészt beteges. De, hogy miért beteges, ezt én majd a női
betegségek fejezetében részletezni fogom. Most csak ennyit róla.
Ha a nő nemileg érintkezett és nem tud fogamzani (nem akar), úgy
kiömlik rendszeresen mindkét részről az összefolyt termékenyítő
nedv. De, ha termékenyülni akar, úgy az ondófolyadék nem folyik
ki, ellenben visszamarad az anyaméhben. Ugyanis ha az anyaméh
az ondót felvette, úgy bezárul és visszatartja azt, ugyanis a méhszáj
a nedvesség következtében összehúzódik és ugyanakkor úgy a férfi-
tól, mint a nőtől kiömlő termékenyítő nedvek egymással össze-
keverednek. Ha a nő már gyermeket szült és tudja, hogy a terméke-
nyítő nedv nem távozott el, hanem bennmaradt, úgy azt is tudja,
hogy mikor termékenyült meg. Ez a következő módon viselkedik.
Néha a hőtől távozó nedvesség életképesebb, néha kevésbé élet-
képes. Ugyanilyen módon viselkedik a férfiondó is. A férfi ugyanúgy
rendelkezik férfi, mint női maggal és ugyanúgy a nő is. A férfinem
életképesebb, mint a női nem, ezek szerint a fiúnak a nemzése az
életképesebb magból történik, és ilyen módon is viselkedik. Ha
mindkét részről kiömlő termékenyítő folyadék egyenlő erősségű,

úgy fiú születik, ha azonban a termékenyítő folyadék életgyöngé, úgy leány. Mindkét mennyiségből, hogy melyik a többet érő, az majd ki fog derülni. Ha ugyanis a kevésbé életképes termékenyítő folyadék az életképesebbet mennyiségben felülmúlja, úgy az életképesebbet legyőzi, a kevésbé életképesrel összekeveredik és leánygyermek fogamzik ezáltal. Amennyiben az életképes mag a kevésbé életképeset felülmúlja, úgy a gyengébb lesz legyőzve és fiúgyermek fogamzik. Ugyanúgy, mintha valaki viaszt és zsírt összekever, több zsírt vesz és mindkettőt tűzön olvassza, azalatt az idő alatt, míg mindkettő folyékony állapotban van, a fölülmúló mennyiség nem tűnik szemünk elé, de abban a pillanatban, amikor megalvad, úgy teljesen tisztán látszik, hogy a zsír a viaszt mennyiségben felülmúlja. Így viselkedik a termékenyítő folyadék a fiú, vagy a leány fogamzásánál. De az a tény, hogy úgy a nő, mint a férfi, női és férfi termékenyítő maggal rendelkezik, a tiszta tényekből következtethető. Sok asszony ugyanis, aki házastársától leánygyermeket hozott a világra, de fiúgyermeket is szült, miután idegen férfivel nemileg érintkezett. Azok az emberek, illetve férfiak, akiknek feleségeik csak leánygyermeket szültek, fiúgyermeket is tudtak nemzeni, ha más asszonyokkal nemileg érintkeztek. Ilyen módon igazolható, hogy a férfi éppúgy, mint a nő, férfi és női termékenyítő maggal rendelkezik. Ugyanis a férfiaknál, akik leányokat nemzettek, azoknál az életképes mag sokkal kisebb mennyiségben van jelen és nem győzi le a kevésbé életképeseket és így születnek a leánygyermek. Ezzel szemben, akik fiúkat nemzenek, azoknál az életképtelenebb magot győzik le és így fiúkat nemzenek. Ugyanazon embertől ugyanis nem minden esetben egy életképes és nem minden esetben egy kevésbé életképes mag távozik el, hanem egyszer ilyen, egyszer olyan. Ugyanígy viselkedik ez a nőnél is, úgy hogy nem kell csodálkozni, hogy ugyanazok az asszonyok, ugyanazok a férfiak fiúkat és leányokat nemzenek. Állatoknál ugyanilyen módon viselkedik a termékenyítő mag, úgy a hímeknél, mint a nőstényeknél. Az egész testen keresztülhatoló termékenyítő folyadék a férfinél éppúgy, mint a nőnél a test gyöngébb részein áthalad teljes mértékben és ennek az a következménye, hogy ezek a nedvek ilyen módon érvényesülnek a magzatban is.

Ha a férfi termékenyítő nedve nagyobb mennyiségben jelent-

kezik, mint a nőé, úgy a gyermek az apához hasonlít. Ezzel szemben ha az anyánál több, úgy a gyermek az anyához hasonló. Nem könnyen lehetséges, hogy a gyermek teljes mértékben az anyához és az apához semmit sem hasonlítson, vagy az ellenkező eset álljon elő, esetleg az is, hogy a gyermek egyikükhöz sem hasonlít. A szükséges következmény, hogy a gyermek bizonyos vonatkozásban mindkettőhöz hasonlítson, mivel a termékenyítő mag a magzat testébe mindkét részről jelen volt. Annál jobban hasonlít a gyermek a szülők valamelyikéhez, ha minél többet és minél több részéről a testnek hoz hasonló belső, vagy külső tulajdonságokat. Az esetek legtöbbszörében a leánygyermek inkább az apához, mint az anyához, ugyanúgy az esetek legtöbbszörében a fiúgyermek inkább az anyához, mint az apához hasonlít. Ezek és még számos példa azt bizonyítja, hogy az én előbbi megállapításaim fennállnak, hogy úgy a férfiban, mint a nőben egy belső tulajdonság játszik közre a fiú vagy a leány fogamzásánál. A következők is előfordulnak: esetenként jól táplált és életerős szülők sovány és gyenge gyermeket nemzenek. Ilyen esetekben, miután gyakran hasonló gyermekek születnek, világos hogy a magzat az anyaméhben betegeskedett, vagy az anya a tápanyagból a magzattól elvont, miután az anyaméh oly nagyra terjedt ki, hogy ennek következtében a gyermek gyengébb szervezettel született. Minden élő teremtmény megbetegszik a környezet erőviszonyainak megfelelően. Ha a született gyermekek testileg gyengéknek mutatkoznak, úgy ennek oka az, hogy az anyaméh sokkal szűkebb, mint ahogy kellene. Ha nem rendelkezik megfelelő térséggel az anyaméh, hogy a magzatot megfelelően táplálja, természetesen szükségszerűen gyengébb lesz, mert a hosszú ideig tartó szűk térségben a fejlődés hiányos. Ezzel szemben, ha hiányzik a hosszú ideig tartó szűk térség, nem beteges a magzat és így elvárható, hogy erős szülőknek erős gyermekük legyen. Ezt úgy lehetne összehasonlítani, mintha valaki egy elvirágozott vizesdinnyét, amelyik még kicsiny és a dinnyeágyban fekszik, egy szűk edénybe helyezzi, úgy ez a szűk edénynek megfelelő formát és alakot vesz fel. Ezzel szemben ha a vizesdinnyét egy széles edénybe helyezik, amelyben kényelmesen fekszik, nem sokkal nagyobbra, mint a természetes dinnyének a nagysága, úgy ez a megfelelő edénynek a nagyságához idomul. Ugyanis a növekedésben az edény üregének a nagyságát és formáját

veszi át. Minden növekedőben levő élőlénynek ez a lehetősége, aszerint, hogy milyen irányba kényszerítjük. Ugyanez van a gyermekkel is. A növekedés előtt ha megfelelő helyet talál, úgy nagyobb lesz, ezzel szemben kisebb, ha szűkebb helyen fejlődik. Ami pedig az anyaméhben megnyomoritott gyermeket illeti, úgy vélem, hogy az összenyomott gyermek azzal lett megnyomoritva, hogy az anya vagy megütötte a gyermeket, vagy reáesett, vagy más mechanikai erő hatott reá. A gyermek azon a részén, ahol ez az erő érte, megnyomorodott. Ha azonban a gyermek még erősebben összelapult, úgy, hogy a megfelelő felületű bőr is összezúzódott, úgy a magzat elpusztul. A gyermek megsérülhet még más módon is, mint azt itten leírtam. Ha ugyanis az anyaméhnek az a része, ahol a gyermek megnyomorodott szűk, természetesen az ilyen szűk területen mozgó magzat teste az üregnek megfelelően korcsosodik el.

Mint a fáknak, amelyek a földbe gyökereznek és nincs megfelelő terük, mert kő vagy egy más ok miatt gyökerük beszűkül, a növekedésükben görbék, egyik helyen vastagabbak, másik helyen vékonyabbak lesznek, így viselkedik a magzat is, ha az egyik testrésze az anyaméhben egy helyen szűkebb, mint a másik helyen. Ez gyakran megfigyelhető, hogy testi hibával rendelkező egyének egészséges gyermeket szülnek, mert a testi hibások rendelkeznek mindazokkal a testrészekkel, amelyek a normális embereknek is megvannak. Ha azonban a szülők olyan betegségben szenvednek, amelyeknek következtében a természet előidézte négyféle alapnedvekkal nem tökéletesen rendelkeznek, s ennek következtében a magfolyás szintén nem tökéletes, hanem az elnyomorodott részből életgyöngye mag származik, úgy nem csodálkozhatunk, ha az ilyen szülőktől a gyermek nyomorék lesz. Ennyit mindezekről. De mindezekre a kérdésekre, amelyet itt megkezdtem, még vissza fogok térni.

J E G Y Z E T

[1] Callum contrahere solent.

[2] Omne animal post coitum triste

HIPPOKRATÉSZ KÖNYVE A MAGZAT TERMÉSZETÉRŐL

(De natura pueri liber)

(Az előző fejezet: Az ondófolyásról c. rész folytatása).

Ha mindkét termőnedv a nő anyaméhében visszamarad, úgy első-sorban belsőleg összekeverednek, mert ennek a folyamata a nőnél nem marad csendben. Egy sűrű anyag képződik, amely a meleg következtében megvastagodik. A magvakba életerő hatol be, részben, mert egy meleg üregbe került, részben mert az anya lélegzik. Miután megtelik életerővel, ez utóbbi képez magának egy utat kifelé, amelyen a nemző folyadék segítségével kifelé nyomul, ugyanakkor az anyától egy hideg életerőt szív magába és ezt az egész idő alatt ismétli. Azért melepszik át, mert meleg üregben tartózkodik, a hideg életerőt viszont az anya lélegzetvételével kapja. Mindaz, ami valamely módon meleg, életerőt tartalmaz. Az életerő áttör mindent, utat készít magának és kifele tör. Az pedig, amely felmelepszik, egy résen keresztül hideg életerőt szív magába, amelynek következtében táplálkozik. Ugyanez az eset a fánál, leveleknél, ételeknél, italoknál, amelyek valamilyen módon felmelegszenek. Ezt égő fánál a legjobban megfigyelhetjük. Minden fa így cselekszik, még inkább ott, ahol egy kissé zöld. Az életerő kitódul a fa nyílásain keresztül, és amikor az életerő kitódult, úgy az a nyílások körül kering, és ezt a folyamatot látjuk állandóan. Tisztán látjuk az életerőnek a szerepét szemünk előtt, ugyanis a fában levő életerő, amelyen keresztül táplálkozik, a hideget magához szívja, majd utána kiadja magából. Ugyanis, ha az éltető levegőt nem tudná máshonnan kapni, úgy a kifele törő életerő [1] nem tudna keringeni. Ezt teszik a zöld levelek is. Ha tűz fölé helyezik őket, úgy beléjük hatol az éltető levegő. Ez áttör, utat csinál magának, és keringve kifele tódul, a kitóduláskor azon a helyen sístereg, ahol a levelek az éltető levegőt beszívják magukba. Ezenkívül a hüvelyeseknél, a kalászosoknál és a gyümölcsfélésegeknek, ha azok felmelegszenek, életerő hatol beléjük; majd ez kitódul, miután egy rés valahol képződik rajtuk. Nedvesek lesznek, úgy több életerőt engednek ki magukból és nagyobb repedés is támad. Vajon mire szükséges ez a

sok szó? Minden, ami felmelegszik, életerőt ad ki magából, s ezzel szemben más meleget szív be, amivel táplálkozik. Ezek az általam most felhozott példák azért voltak szükségesek, hogy megmutassam, hogy az anyaméhben felmelegedett termékenyítő nedv éltetőerőt beszív és ad ki magából. Ugyanakkor kapja a termékenyítő nedv a lélegző anyától az élettelehetet. Ha ugyanis az anya hideg levegőt lélegzik be, úgy a termékenyítő folyadék abból a saját részét megkapja. Ha ez viszont meleg, miután ez meleg üregben él, úgy ez életerőt szív be és életerőt ad önmagából. Miközben növekedésnek indul, burkot képez önmaga körül. Ugyanis kívülről kifeszül valami a termékenyítő folyadék körül, miután ez tapadós és mindennütt egymással összefügg, úgy mint a kenyérnél, ha ezt megsütötték, felülről egy vékony hártyszerű réteg képződik. A termékenyítő folyadék át- és átmelegítve, ezáltal felduzzad és a külső részén körös-körül egy hártját képez. Ezen hártján keresztül az életerő utat képez magának az ondófolyadékhoz éppúgy kívülről, mint belülről, s ezen a helyen van a legkevesebb termékenyítő folyadék, a többi termékenyítő folyadék kerek formát vesz fel és be van zárva egy burokba. Én magam láttam termékenyítő folyadékot, amely hat napon keresztül az anyaméhben visszamaradt, majd aztán eltávozott, amit módomban volt megfigyelni. Ezekből a következőket vontam le, mint tanúságot. Hogy én hogy láttam egy hatnapos emberi petét, ezt most elmesélem.

Az általam jól ismert asszony, egy igen értékes énekesnővel volt jó barátságban, aki gyakran érintkezett nemileg férfiakkal, de akinek nem volt szabad, hogy teherbe essen, nehogy ezáltal értékéből veszítsen. Az énekesnő hallotta, amit az asszonyok egymás között elmondottak. Ugyanis azt, hogy egy nő csak akkor esik teherbe, ha az ondó az anyaméhben marad és nem folyik ki. Amikor ezt meghallotta, jól megjegyezte magának és minden alkalommal erre nagyon ügyelt. Amikor egyszer észrevette, hogy az ondó nem távozott ki belőle, a barátnőjének elmesélte, és ezt én is meghallottam. Amidőn ezt én tudomásul vettem, megparancsoltam, hogy ugorjon le a földre és miután ezt hétszer egymásután megtette, úgy érezte, hogy az kiömlött belőle. Amidőn ezt az illető meglátta, csodálkozva nézte az ondót, hogy az hogy néz ki; ezt én most közölni is fogom. Ugyanúgy, mintha valaki a nyers tojás külső

háját leveszi és a belső hártján áttűnő folyadékot figyelheti meg. A külső formáját ilyen módon fejezhetem csak ki, de még hozzátehetem, hogy az még piros is volt és kerek. A hártya fehér és vastag rostokkal volt ellátva, amelyek vörös és vastag nyákkal voltak körülveve [2] és a hártya körül fekete alvadt vértömeg, mint egy vérálfutásos rész [3]. A hártya közepén kiemelkedik egy vékonyabb rész, amely szerintem a köldöknek és annak a szervnek kell hogy a része legyen, amelyen keresztül az első be- és kilégzést végzi és ettől a ponttól indul ki az ondót körülvevő burok is. Ilyen tulajdonságait figyelhettem meg a hat napos petének. A későbbiek során vizsgálataimnak egy másik módját is közölni fogom, amely mindenki számára érthetővé lesz, akik ezt meg akarják tanulni és bizonyítéka az én összes vizsgálataimnak, ami az igazságát erősíti meg, mint amennyire az embernek adva van, hogy ilyen dolgokról beszéljen. Most csak ennyit erről. Az ondó egy hártzával lesz körülveve, ki- és belélegzik, nő és táplálkozik az anya vérén keresztül, amely lefolyik az anyaméhbe. A menstruáció a terhes nőnél, ha a magzata egészséges, nem jelentkezik, kivéve bizonyos esetekben az első hónapokban, de akkor nagyon kevés mutatkozik. Leginkább a hártzát veszi körül az anyának az egész testben keringő vére és ugyanakkor a vérrel adja a hártzán át az életerőt is, és ahol ez átfúródik és leülepedik, ott megvastagodik és ez a forrása a jövődő magzat növekedésének.

Az idők folyamán különböző más vékony hártzák az első hártzán belül fejlődnek ki, ugyanolyan módon, mint ahogy az első képződött. Ezen hártzák növekedése a köldöktől indul ki és egymással összeköttetésben vannak. Ha ezek már kifejlődtek, úgy az anyából kifolyó alvadt vér izmokat képez, amely izmok közepéből kiemelkedik a köldök, amelyen keresztül a magzat lélegzik és táplálékot vesz magába. A terhes nő azzal, hogy kimarad a menstruációja nem szenved, mert a vér, amely minden hónapban összegyűlve és egy bizonyos mennyiségben el szokott távozni, semmiféle izgalmat nem vált ki, hanem nyugodtan, nap mint nap fájdalom nélkül az anyaméhben elterjed és az anyaméhben levő lény táplálkozásának és növekedésének ez lesz a forrása. A vér folyik tovább de nem egyszerre egy hónapban, hanem naponta, mert az anyaméhben levő termékenyítő nedv segítségével a testből tartósan annyit szív magába, amennyi a lélegzethez és az erővételhez szükséges. (Hasonló szabá-

lyokhoz alkalmazkodik a légzés működése.) Kezdetben ugyanis a légzés jelentéktelen és csak kevés vér folyik az anyából a magzatba, amidőn azonban a légzésműködés jelentékenyebb, úgy a terméke-nyítő folyadék sokkal több vért szív magába és sokkal bőségesebben kering az anyaméhben. Ha azonban nem terheseknél kimarad a menstruáció, úgy a betegség a következő okoknál fogva áll be; úgy találjuk, hogy a testben levő vér a természet törvényeivel ellenkezően rendetlenül jelentkezik, hogy az egyik hónaptól a másikig a hideg vagy a meleg következtében másképpen viselkedik és a női test erre érzékenyebb, mivel nedvesebb, mint a férfi teste. Ha a vér izgalmi állapotba kerül és az erek megtelnek, úgy a testből lefolyik, mint ahogy a természeténél fogva kezdetben is ez az igyekezete. Ha a nő már terhes és az előbb említett vér kiürül, viszont nem fogamzik, ha a vérrel telítve van. A nő ugyanis akkor fogamzik, ha az anyaméh és az erek üresek és legkönnyebben a menstruáció után, az előbb említett okoknál fogva. Ez az izgalomban levő és távozásra ítélt vér kifelé nem távozik, hanem bennmarad az anyaméhben, amely nincs nyitva, úgy az anyaméhben a hosszú ideig visszamaradt vér begyullad és ez a gyulladás a test többi részébe is eloszlik. Ugyanakkor a test többi ereibe is visszaáramlik ez a vér, amelynek következtében a megtelt erek fájdalmassá lesznek és fekélyeket is képezhetnek. A nő még hozzá annak a veszélynek is ki van téve, hogy megbénul. Más alkalommal a vér benyomul a hólyagba, nyomja és égésérzést vált ki, és vizelet ingert okoz. Esetenként a vérrel megtelt anyaméh ráfekszik a csípőcsontokra és az ágyékre és fájdalmat idéz elő. Előfordul az az eset is, hogy a vér amennyiben öt-hat hónapon keresztül az anyaméhben elfekszik, rothadásnak indul és gennyedésbe megy át, ez egyeseknél a szeméremrészben keresztül is eltávozik. Másoknál viszont a lágýéktájékon egy bizonyos fajta daganat keletkezik, amely gennyedésbe megy át és azután megnyílik. Még sok más hasonló bajok származnak abból, hogy a menstruáció visszamaradása miatt az anyaméh nem tisztult meg. Minek kell ezt mind felsorolni? Mert hiszen ezek az összes női betegségekben fel voltak sorolva. Én azonban ennek az ügynek az ismertetését a kezdettől a végéig akarom letárgyalni. Ha hús tapad hozzá, úgy maguk a hártýák is kitágulnak, ráncokat, üregeket kapnak, különösképpen külsőleg, miután a vér az anyaméhben továbbra

is szaporodik. Az anyaából kijövő vér, amely lélegzéskor a húsos részhez hozzátapad, a növekedésre lesz alkalmas, az a vér pedig, amely felesleges, a burok ráncaiból leválik és ha ilyen üregek képződnek és a vért felszívta magába, úgy ezt nevezik elsősorban utószülésnek [4]. Ezek azok, amelyeket ezekről mondani akartam. Ami testté fejlődik, mivel növekszik, az életerő a végtagokban eloszlik és ugyanúgy a hasonló a hasonlóhoz, a tömött a tömöthöz, a laza a lazához, a folyékony a folyékonyhoz és így jut minden az ő sajátos helyéhez, és az ő eredéséhez [5]. És így lesz minden, ami az erősből indul ki erőssé, minden ami a folyékonyból jön folyékony, és a többi is ugyanazon törvényhez alkalmazkodik a növekedésben. A meleggel összefüggő csontok keményekké válnak. Majd azután kiterjednek ágakká, mint ahogy a fánál látjuk és elkülönülnek, bizonyos tökéletesedést érnek el úgy a test külső, mint belső részeiben. A koponya a vállaktól elkülönül, éppenugy eltávoznak az oldalakról a karok és a könyökök, a végtagok egymástól elválnak, az idegek a megfelelő irányt veszik fel az ízületekben, a száj önmagától nyílik ki, az orr, a fülek a testtől elállnak és nyílások képződnek, a szemek tiszta folyadékkal telődnek, a szeméremrészek ismertekké lesznek, hogy a két nem közül hová tartoznak és a belek elkülönülnek és tisztán láthatók. Az élő magzat valójában a felsőrészből, vagyis az orrán és száján keresztül lélegzik, az alhas levegőtől felfújódik és a felső résztől kiinduló felfújt belek az életerőt a köldökön keresztül szívják magukba és feldolgozzák. Út képződik a gyomorból, a belekből a végbélbe, az alfelébe és ugyanúgy egy út vezet kifelé a hólyag felé. Minden egyes ezek közül a lélegzetvétel következtében képződik és formálódik, mivel a felfújt levegő mindent lágyít és a megfelelő sajátosságokat alakít ki. Ha egy csövet egy hólyagba bekötsz és ezen csövön keresztül a hólyagba földet, homokot és finomra tört ólmot bedobsz, vizet öntesz hozzá és a csövön keresztül befújsz, úgy ezek bár kezdetben a vízzel mind összekeverődnek, de az idők folyamán a befújás által összekevert anyagok egymástól elkülönülnek úgy, hogy az ólom a föld és a homok különválnak. Ha valaki ezeket az anyagokat kiszárítja és a hólyagot körös-körül lefejtí és megvizsgálja, úgy azt találja, hogy a hasonló a hasonlóval van szorosan összeköttetésben. Ilyen módon válik külön a termékenyítő nedv és a hús és hasonló lesz összeköttetésben a hasonlóval. Ennyit erről. Így

képződik a magzat és a leányoknál az első szilárd rész legfeljebb 2—14 napig alakul ki, ezzel szemben a fiúknál legfeljebb 30 nap után. A legtöbb esetben ugyanis rövidebb vagy hosszabb idő alatt, de ebben az időszakban a vétagok kifejlődése határozottan megkülönböztethető. Azoknál az asszonyoknál, akik leányt szültek, a tisztulás legtöbbször negyvenkét napig tart, és az ilyen a leghosszabb és a legtökéletesebb. De nem járna ez semmiféle veszéllyel, ha ez csak 25 napig tartana. A fiúnál ezzel szemben a lochia-folyás 30 napig tart, és ez az idő a legjobb és a legtartósabb, amely semmiféle veszéllyel sem jár, még akkor sem, ha csak 20 napig tartana. A legtöbb esetben a tisztulás ritkán tart rövidebb ideig. Fialat szülő nők tisztulása rövidebb, idősebb szülő nők tisztulása hosszabb időt vesz igénybe.

A szülésnél és a tisztulásnál legtöbbet az elsőszülő nők szenvednek, vagy azok, akik ritkán szülnek. Ezek többet szenvednek, mint akik gyakran szülnek. A tisztulás a szülés után azért áll be az asszonyoknál ilyen módon, mert az első időben, akik leányokat szültek 42, a fiúknál pedig 30 napon keresztül nagyon kevés vér használdódik el a magzat növekedéséhez. Ettől az időtől kezdve a szülésig már több vért használ fel. A tisztulásnak a lochia-folyás következtében kell kiegyenlítődnie és az említett napokon túl ez külsőleg zajlik le. A tisztulás megkezdődik és kialakul a következő módon.

A szülési fájdalmakkor a vér a nőnél felhevül és a gyermek erős mozgásai következtében nagyon átmelegszik. A felhevült vér először megjelenik és a gyermek utána, mintegy vastag vérömleny, amely megmutatja az utat, hogy kifele hogyan folyhasson, mint egy asztalon a kiömlött víz. Majd ezután a tisztulásnál ez a vérömleny naponta eltávozik, kezdetben sok, körülbelül annyi, mint egy, vagy egy és fél attikai hemina, esetleg a viszonyokhoz képest több, vagy kevesebb, addig míg teljesen fel nem hagy. Ha a nő egészséges vagy egészséges marad, úgy a vér úgy távozik mint egy áldozati állatnál és gyorsan megalvad. Ha azonban az asszony nem egészséges, vagy nem lesz egészséges, úgy ez a tisztulás kevesebb, zavaros színű és csak lassan alvad meg. Ez ilyen módon viselkedik. Ha a terhes nő olyan betegségben szenved, amely a gyerekággal nincs közvetlenül összefüggésben, úgy meghal lochia-folyás következtében. Ha a terhes nő akár egészséges volt, akár nem, és az első napokban nem

indul meg a tisztulás és ezt a tisztulást orvossággal vagy pedig önmagától hirtelen meg nem tudjuk indítani, úgy azokhoz a napokhoz viszonyítva, amikor ezek nem távoztak el tőle, esetleg egyszerre, hirtelen távoznak el. Ugyanis, ha az asszonynál a lochia-folyás nem hoz tisztulást, úgy nagy betegség áll be nála és életveszélybe kerül, ha azonnali orvosi segélyben nem részesül és a szükséges tisztulást nem tudjuk a betegnél előidézni. Ezeket mindazért említettem itt meg, hogy pontosan kimutassam, hogy a magzatnál a vétagok elkülönülése, mégpedig női foetusoknál legfeljebb 42, férfiaknál ezzel szemben 30 nap alatt történik meg. Emellett szól a lochia-folyás, amelynek értékelése leány magzatnál legfeljebb 42, fiú magzatnál legfeljebb 30 napig kell, hogy tartson. Én a pontosság végett ezt még egyszer kívántam megemlíteni. Én állítom, hogy a terhes nőnél a női magzat esetében az ondó az anyaméhből kevés vért kap kezdetben, de ez a negyvenkét nap alatt, épp a lochia-folyás következtében kiegyenlítődik. Éppen ezekben a napokban ugyanis, a foetus vétagjai elválnak és alakot öltenek. Ettől az időtől kezdve azonban már több vér folyik oda. Fiú magzat esetében harminc napon belül ugyanez az eset áll fenn. Hogy ez így megalapozható, ezt a következő példa is igazolja.

Amikor az ondó az anyaméhbe bekerül, az első napokban kevés vér folyik oda. Majd utána a vér betódul nagy mennyiségben és lökészerűen úgy, hogy az ondó kevés levegőt tud magába szívni és a betóduló vér következtében megfullad. Ez azonban megint a lochia-folyás következtében kiegyenlítődik. A tisztulás az első napokban ugyanis a legerősebb. Majd ezt takarékoság követi, amíg aztán teljesen meg nem szűnik. Számos asszonynál a férfimagzat 30 napon belül vetelés következtében eltávozhat. Ezeknél azonban a vétagok kialakulása még nem figyelhető meg. Ezzel szemben azoknál a magzatoknál, amelyek későbbben, de legalábbis 30 nap után távoztak el, az elkülönített vétagok kialakuló formáját meg lehet figyelni. Ugyanúgy a női magzatnál, amely elvetetés következtében eltávozik, a negyvenkettedik nap után a vétagoknak a kialakulását már megfigyelhetjük. Ha a magzat korábban, vagy későbbben vetelés következtében eltávozik, úgy mindenképpen tudomásul kell vennünk, hogy a vétagok kialakulása ezen szabály szerint és a természet törvényeihez igazodva történik, mégpedig a női foetus-

nál a 12., a férfi foetusnál a 30. naptól kezdve. Ezt igazolja a koraszülés következtében eltávozott magzat és a lochia-folyás. Hogy a női magzatnál a szilárdabb részek és a végtag kialakulásának képe később lép fel, ez abban rejlik, hogy az ondó a leány nemzésénél kevésbé életerős és nedves, viszonyítva a fiúk nemzéséhez és ennek következtében a leányoknál a szilárdabb részek képzése sokkal későbbben történik, mint a fiúknál. A lochia-folyás pedig a leánynál hosszabb ideig kell, hogy tartson emiatt, mint a fiúknál. Miután a végtagoknak az elkülönülése a magzatnál megtörtént, úgy a növekedés sokkal feltűnőbben alakul ki, a csontok keményebbek és üregesek; az az életerő következtében történik így. Mivel a csontok üregesek, magukhoz szívják a húsból a fekete vér legzsírosabb részét és az idők folyamán a csontok végénél ágakra oszlanak el. A legkülső hegyén hajtások sarjadnak, úgy válnak el a magzatnál az ujjak a kézen és a lábon egymástól. A hegyükön pedig körmök nőnek. Az emberi szervezetben az erek mindegyike az ujjakban és az ízületekben végződik. A legerősebb ér a testben a fejben van, azután az alsó végtagon, azután a felső és alsó karon. A lábakon és a kezeken ezzel szemben a legfinomabb és a legtöbb ér található és itt fekszenek egymás mellett a legsűrűbben, de ugyanakkor a legfinomabb elrendeződésben a legszámosabban és a legvastagabban egymás mellett fekvő idegek, a legkisebb csontok, amelyek az ujjakon és a lábujjakon a legkisebbek. Az ujjakon, mivel számos kis csonttal és ugyanúgy erekkel és idegekkel rendelkeznek, azonos módon vékonyabb és vastagabb körmök nőnek és ezek felveszik az erek végződését is úgy, hogy tovább ezek nem terjednek sem szélességben, sem hosszúságban. Ez nem csodálatos, hogy a körmök a test legkülsőbb részén nagyon finomak, mivel ezek a legfinomabb részekből jönnek elő [6]. Ugyanúgy képződnek a haj gyökerei a fejen egyidőben a körmökkel. A haj természete a következő módon viselkedik. A leghosszabb és a legtöbb haj ott nő, ahol a bőr felülete a testnek a legvékonyabb, (a legtöbb pórus helyén) és ahol a haj a legtöbb folyadékot kap a saját táplálkozásához. Ahol a felületes bőr a későbbiek során vékony, laza lesz, ott későbben haj is nő, úgy mint az állon, a szeméremdombon és más hasonló helyeken. Amikor az ondó képződik, a hús és a felületes bőr száraz és a kisebb erek jobban tágulnak, mint előzetesen, mivel a pubertás kifejlődéséig az erek vékonyak, és így

az ondófolyadék nem tud azokon keresztülhatolni. A szűzek menstruációjával kapcsolatosan ugyanaz a helyzet. Mihelyt az út úgy a menstruációhoz, mint az ondófolyáshoz megnyílt, úgy a fiúknál éppúgy, mint a leányoknál, a szeméremtájékat szőrzet borítja be, mivel a külső bőr meglazult és a szőrzet ugyanakkor ott helyezkedik el és ennek megfelelően nem kevés nedvesség termelődik annak növekedéséhez. Ugyanúgy viselkedik az embernél a szakáll is. Ugyanis a külső bőr vékony és a nedvesség a fejből hatol be oda. Mivel nem annyira az együttválás alatt, mint a közte levő időben kapja a szőrzet táplálékul a csekély nedvességet, kiváltképpen akkor, ha az együttválás idejében a fejből lefolyó nedvesség nem az eredeti irányát veszi fel, hanem a mellkas felé és nem az áll felé megy, és nem ott stagnál hosszabb ideig. Hogy a szőrzet a legvékonyabb bőrfelületen nő, errenézve a következő példát hozhatom fel. Ha valakinek a vékony bőrfelülete megég, és hólyag képződik rajta, ha az begyógyul, úgy a heg felett, ahol a bőrfelület megvastagodik, többé szőrzet nem nő. Azok viszont, akik gyermekkorukban ki lesznek herélve, ezen oknál fogva sem a szeméremtájékon, sem az állukon haj nem nő, az egész testük sima, miután az ondó számára csatorna nem képződött és ennek következtében a felületes bőr sehol sem vékonyodik el [7]. Az ondócsatorna ugyanis, mint ahogy ezt már előzetesen röviden említettem, ezeknél el van zárva. A nő úgy az állán, mint az egész testen sima marad, mert nála a folyadék az együttválás idejében nem abban a mértékben hullámszik és kering, mint a férfinél és ezáltal a felületi bőr nem lazul úgy fel. Akik kopaszok lesznek, tele vannak nyálkával és az együttválás ideje alatt a koponyában felmelegedett és felizgatott nyák a bőrfelület felé veszi az irányát és ebben a hajgyökerek elsüllyednek, ennek következtében a haj kihullik. Ezzel szemben a heréltek azért lesznek kopaszok, mert náluk gyors izgalom nem állhat be és így az együttválás esetén a felmelegített nyák a hajgyökereket kiszáritja. Szürke haj azáltal keletkezik, hogy az emberben a hosszabb ideig körül folyó nedvesség után a fehér rész kiváltódik, és behatol a külső szőrretegbe. Ennek következtében a haj, miután ezt a fehér nedvességet magábaszívta, fehér lesz, ellentétben a bőr többi felületével. Azoknál, akiknél születésüktől fogva már bizonyos helyen a fejükön szürke a felületi bőr és a szürke haj helyet foglal, már fehérebb mint a többi

helyen, mert ott rakódik le a fehér nedvesség. Ez általában a következőképpen viselkedik. Aszerint, hogy milyen folyadékot szív fel a hús, az lehet fehér, tűzszínű vagy fekete, ugyanezt a színt veszi fel a haj is. Erről csak ennyit. A megszakított előzetes témára vissza kell térnem. Ha a magzat külső részei kifejlődnek és kitágulnak, ha a köröm és a hajgyökér kifejlődött, ugyanakkor lépnek fel a mozgások is. Ehhez a férfi magzatnak három hónap, a női magzatnak négy hónap fejlődési időre van szüksége. A férfigazgat előbb végez mozgásokat, mert életerősebb mint a női; a szilárd részeknek a kifejlődése a fiúknál szintén előbb van, mert ez életképesebb és erősebb ondóból termékenyült meg. Ugyanakkor, amidőn a gyermek mozogni kezd, az anyánál tej jelentkezik. A mellék ugyanis megduzzadnak, a mellbimbó élénkebbé színesedik, de a tej nem folyik ki. Az erősebb izomzatú nőknél a tej későbbben jelentkezik és későbbben is folyik ki. Azoknál a nőknél viszont, akik petyhüdtobb konstitúcióval rendelkeznek, ezzel szemben korábban. A tej a következő természeti törvényeknek megfelelően képződik. Ha az anyaméh a magzat következtében megduzzad, a gyomor ezáltal összenyomódik. Ha ez a nyomás közvetlenül a teli gyomrot találja, úgy a zsírosabb része az ételnek és az italnak benyomul a lépbe és az izomzatba. Ugyanúgy, mint ahogy egy darab bőrt sok olajba bemártunk és az olaj beszívódik, majd a bőrt, miután az olajjal átvívódott, kinyomjuk. Az összenyomott bőrből kicsepeg az olaj és ez éppen úgy viselkedik, mint a gyomor a zsírokkal, az ételekkel és italokkal telve, valamint az anyaméhből összenyomva bekerül a csepleszbe és a húsba. Ha a nő lazább testi konstitúcióval rendelkezik, akkor a kiszáradási érzés előbb jelentkezik nála, ha nem, akkor későbbben. Maga a vemhes tenyészállat, ha nem beteg, ugyanilyen okoknál fogva az evés és ivás következtében meghízik, mint a nő is. Ha felmelegített és a fehér színű zsír egy része, amely az anyaméhtől felmelegített, illetve kiindult, kipréselődik és a mell felé veszi útját, míg egy kisebb része ennek, ugyanazon érrendszeren keresztül az anyaméhbe hatol be. Ugyanis ugyanazok és hasonló erek hatolnak az anyaméhbe, mint az emlőkbe. Ha a kipréselt rész behatol az anyaméhbe, úgy néz ki, mintha tej volna, és a magzat egy keveset ebből élvez is. Amikor azonban az emlők a tejet magukba vették, megduzzadnak és megtelődnek. Ha a nő szült és gyermekét szoptatja, úgy a tej az emlőkbe

hatol be, amit egy nedvet produkáló hajlam idéz elő [8]. Ez a következőképpen történik. Amikor a gyermek szopik, tágulni kezdenek az emlőbe hatoló erek, miután ezek kitágultak, a gyomornak a legzsírosabb részét felszívják és beviszik az emlőbe. Férfiaknál is tágulnak az erek és több ondó termelődik akkor, ha a férfi a nemi érintkezést gyakrabban űzi [9].

A táplálkozás és a növekedés gyermekeknél. Amit az anya átad és ami az anyaméhből adódik, aszerint hogy az anya egészséges vagy beteges, ennek megfelelően viselkedik a gyermek egészségi állapota is. Ugyanúgy, mint a termőföldben növekvő növényzet táplálkozik aszerint, hogy mennyire termő a föld és ennek megfelelően viselkedik a fejlődő növényzet is. A földben levő mag, amelyet elszórtak és a megfelelő nedvességet megkapja különböző formában és ilyen módon táplálja az ő terményeit. A nedvességgel telített mag megduzzad és feldagad és a magban levő könnyű erő a nedvesség következtében egy pontban összegyűl, amely az életerő következtében egy pontba koncentrálódik. A levelekbe behatoló nedvesség felpattantja a magot és így bújnak elő a levelek. A levelek előbújnak és a magban levő nedvességből már nem tudnak táplálkozni és ezért a levelek és a mag alulról felfelé tör és a levelek kényszerítik a magot erre és így keletkeznek a levelekből szétágazó gyökerek. Ha már a növényzet a földben erősen begyökerezett és a táplálékát a földből kapja, úgy ezen idő után eltűnik a mag teljes mértékben és a növényzet ezt mind felhasználja, kivéve a mag burkát, amely a legkeményebb része. A burok elrothad a földben és eltűnik egy bizonyos idő után teljesen, az egyes levelek hajtásokat eresztenek. A magvak nem tudnak gyümölcsöt termelni, melyek a nedvesség következtében gyökeret vertek, ameddig nedvességet tartalmaznak és gyengék, bár a növekedésben úgy alul, mint felül előrehaladnak, nincs elég életerő és zsírtartalom bennük, hogy mindez a magban koncentrálódjon. Ha a növényzet az idők folyamán megerősödik és erősebb gyökeret kap, úgy felülről és alulról további erekkel gazdagodik, akkor nemcsak értéktelen nedvet, hanem vastagabb és zsírosabb anyagokat nagyobb mennyiségben szív fel a földből, amelyeket a nap is felmelegít. A növényzet külső hegye felduzzad és ott gyümölcs képződik, amely azonos tulajdonságokkal rendelkezik, mint maga az anyanövény. Rövid időn belül sok gyümölcs termelődik, mert ez a

termés az életerőt a földből kapja, ahonnan keletkezett és nem egyféléből, hanem különböző anyagokból. Ha a gyümölcs ettől a különböző nedvektől termelődik, úgy ezt a saját növényzete táplálja, mert mindazt amit a földből felszív magába, a gyümölcsnek adja le. A nap megéri a gyümölcsöt és megerősíti, miután a nedvességet belőle felszívja. Csak ennyit a növényekről, amelyek magból, a föld és a víz segítségével termelődnek. Ami pedig a földben elültetett dugványokat illeti, ilyen módon nőnek a fák a fákból. Az új hajtás, amelyet a fáról törünk le és elültetünk a földbe, gyökeret ver, ez egy seb, amelyből a gyökerek kinőnek. Mindezek a következőképpen alakulnak ki. Ha a földben gyökeret vert új hajtás onnan nedvességet kap, megduzzad és életerővel megtelik, viszont a föld felett levő részben nem ez a folyamat. Miután az éltető levegő és a folyadék az új hajtásnak az alsó részében koncentrálódott, ezek aztán úgy hatnak, hogy ez az erő, tekintve hogy ez a legnehezebb, az alsó részeket áttöri és ennek következtében az új hajtásból vékony gyökerek fejlődnek ki. Miután ez a folyamat a föld alatti részben végbement, az új hajtás a gyökerekből folyadékot szív magába és ezt leadja a föld felett levő részekbe is. Ennek következtében megduzzad az új hajtásnak a felső része, éltető levegőt vesz magához. Miután ezt az erőt a növényzet könnyedén magához veszi és koncentrálja, leveleket hajt és a növekedés megindul felül éppúgy, mint alul. A kicsirázás magból történik és a dugvány által produkált növény az ellenkező irányban kezd fejlődni. A mag ugyanis először a leveleket hajtja ki és a gyökerek pedig alul helyezkednek el (zöld növényeknél). A fák új hajtásainál viszont először erősödnek meg a gyökerek és utána kap leveleket; ez azért van, mert a mag nagy mennyiségben tartalmaz nedvességet és mindent, ami a földben rejtőzik, mint tápanyagot vesz fel, hogy a levelek táplálására majd felhasználja. Azonban ez csak a gyökerek megerősödése után történik. A dugványoknál nem így van. Ez viszont nem nő másból, ahonnan a levél a tápanyagát magába szívhatná, hanem kizárólag magából az új hajtásból és ez úgy viselkedik, mint a fa; egy nagy része ennek kiáll a földből és ennek következtében nem a földben levő nedvességet szívja magába közvetlenül, hanem hatalmas erő segítségével alulról kapja a nedvességet, amely a kiálló részbe behatol. Az első legfontosabb feltétele az új hajtásnak, hogy a gyökér számára

a földből megfelelő tápanyagokat szerezzen, és ezt fel kell szívnia magába és a felső résznek leadni belőle, hogy csirázását és a levelek növekedését elősegítse. A növekvő növényzet a természet következtében ágakat produkál, amelyekről itt részletesebben fogok beszélni. Ha ugyanis a földben sok nedvesség van, úgy a növény a sok felszívott nedvesség következtében rügyezni kezd és ahol a legtöbb a nedvesség, azon a helyen a növényzet ágakat is hajt. Ez azután úgy alul, mint felül vastagodik, mivel a föld alsó rétege nyáron hideg, ellenben télen meleg. Ez annak következménye, hogy a föld télen az égből lehulló eső következtében nedvessé válik és összenyomódik, mivel a nedvesség súlyos, ezáltal a föld vastagabb, nem tud párologni. Nincs jelentős lazulása a földnek és ezáltal az alsó rétege télen is meleg marad. Az erősen összedöngölt trágya is sokkal melegebb, mint a lazán fekvő. Ezenkívül a nedves és egymás felett összepréselt rétegek maguktól is meleget termelnek, amely elég magas hőmérséklet következtében, amely a trágya bomlásának az eredménye. Ez az éltető levegő nem tud kifelé nyomulni, mert a föld vastagon egymás felett fekszik. A száraz és a lazán egymás felett fekvő rétegek sokkal kevesebb meleget és bomlást idéznek elő. A búza és az árpa sokkal gyorsabban megleszik fel, ha nedves és szorosan egymás felett fekszik, mintha száraz volna és lazán feküdne egymás felett. Szorosan összekötött és egymás fölé préselt ruhadarab, mint ahogy már magam is láttam, önmagától meggyulladt úgy, mintha tűz égette volna el. Ha valaki megfigyeli, úgy azt találja, hogy az egymás fölé préselt testrészek sokkal melegebbek, mint a lazán fekvők, ugyanis a hideg áramlat ezeken könnyebben tud áthatolni. Az alsó földréteg ha nedvességgel van tele és ezáltal a föld nehéz és vastag lesz, önmagától összenyomódik, télen meleg marad és ennek következtében a melegnek nincs módja onnan kiáramlani. Ha az eső a légrétegből lehull a földre és ennek egy része a földben elpárolog, ez a párolgás miután a föld túl vastag, nem tud mélyen behatolni, hanem visszatér víz formájában. A forrás és a tengervíz ezen okoknál fogva télen melegebb, és sokkal nagyobb mennyiségű, mint nyáron. Mivel a vízből alakuló és szélesen elterülő pára a föld sűrűsége következtében nem tud behatolni, visszatér mint víz és ott, ahol a víz nagy mennyiségben van jelen, úgy ez kitör, könnyebb utat keres magának. A víz nem tud a földben mozdulatlanul meglesni, hanem mindig

lefelé folyik. Ha ezzel szemben a föld télen a vízből képződött éltető levegőt a felszínre engedné, úgy sokkal kevesebb víz törne fel, források nem volnának télen annyira bővízűek. Mindezt azért említettem, hogy bebizonyítsam, hogy az alsó földréteg télen melegebb, mint nyáron.

Most azonban részleteiben elmondanám, miért látszik az alsó földréteg nyáron hidegebbnek, mint télen. A föld ugyanis nyáron lazább és könnyebb, mert a napsugarak sokkal erősebben hatnak és minden nedvességet kiszívják belőle. A föld azonban időnként több, néha kevesebb vizet tartalmaz. A szelek összefüggésben vannak a vízzel. Egy példát erre is elmondok, amelyből következtethetsz, hogy ez így is van.

Minden folyóból és a felhőkből minden időben szelek támadhatnak. A felhők a levegőben összefüggő vizek. Nyáron a föld tényleg laza és könnyű és vizet tartalmaz; a víz viszont lefelé folyik és amidőn a mélyebben fekvő helyekre lefolyik, azokból képződik az állandó párateltség. Ez a kialakult párateltség, miután könnyű és laza a talaj, hideget idéz elő és ugyanakkor a víz is lehűl. Ez ugyanúgy viselkedik, mint amikor valaki egy vízzel telt csövet erősen összenyom és gombostűvel vagy más nagyobb szúrással levegőt enged be, majd a csövet a magasba emeli. A szúrt nyúláson nem levegő jön ki, hanem víz ömlik és ez a kis nyílás elég ahhoz, hogy a környezetben is párateltséget idézzon elő. Így áll a helyzet télen a föld és a víz viszonyában.

Ha a víznek a csőben nagyobb nyílást csinálunk és függőlegesre tesszük, úgy a levegő a nyíláson keresztül kitódul, ugyanis most több helye van a mozgásban levő víznek, a csőből ki tud folyni és ezen oknál fogva tódul ki az éltető levegő is, a nyílásból. Így viselkedik a víz a földben nyáron is. Az éltető levegő megfelelő üreget talál, mivel a föld laza és a nap a nedvességet belőle kiszívta. Maga a föld, miután laza és könnyű lett, az éltető elemet, amelyet a hideg vízből nyert, átereszt. Ezért nyáron a föld alsó része hideg és még hidegebb a víz, mint a földben levő hideg éltető levegő, mivel ez különben is önállóan a földbe és a vízbe behatol. A forrásból kibugyogó vizet az éltető elem át és átítatja és legyezőszerűen szétfolyik és hideg. Az a víz viszont, amely nyáron nem bugyog elő, hanem mozdulatlan, sűrűvé lesz és nem vesz fel sem éltető elemet

a földből, de nem is ad le. Elsősorban a víz, a nap és a levegő következtében melegszik fel és ez nem az egész forrásban terjed széjjel és hat a meleg, hanem csak egy bizonyos helyen. Majd rétegesen egyik részből a másikba éri el a meleg a legutolsó réteget. Ezen oknál fogva az a víz, amelyből nyáron nem merítünk melegebb, mint az, amelyből kimerítünk. A nagyon mély forrás nyáron minden időben hideg. Ha az ebből kimerített víz télen pillanatnyilag melegen is látszik, mert a föld meleg, azonban bizonyos idő után hideggé válik a hideg levegő következtében. Ezt ugyanis átjárja a szél és az éltető levegő ugyanúgy, mint a nyáron kibugyanó víz abban a pillanatban, amidőn a felszínre jön, hideggé lesz.

A következő okoknál fogva lesz viszont meleg: Ugyanis hideg lesz azért, mert a föld laza és éltető levegővel van tele. Egy bizonyos idő után, amely azóta telt el, hogy felszínre jött, meleg lesz, mert nem használódott. Attól lesz ugyanis meleg, hogy a meleg levegő éri, mint a forrásvizeket, még akkor is meleg marad, ha nem bugyog fel. Csak annyit erről.

Megismétlem még egyszer, hogy az alsó rétege a földnek nyáron hideg, télen pedig meleg és a föld felületes felszínén éppen az ellenkezőképpen viselkedik. A fa egészséges csak akkor marad, ha sem két fajta melegen, sem két fajta hidegnek nincs kitéve. Ellenben, ha a felső része a fának meleget kap, úgy az alsó résznek kell hideget kapnia és megfordítva, ha felső részén hideget kapott, úgy az alsó részén kell, hogy melege legyen. A gyökereknek ugyanúgy kell részesülniük ebben, amelyet beszívtak magukba, mint a fának és a fának ugyanúgy, mint a gyökereknek. Ilyen módon oszlik el a meleg és a hideg. Ugyanúgy, mint az emberekben az elfogyasztott étel, amely melegen elfogyasztva meleget idéz elő a gyomorban és az ital pedig hidegen hat. Így viselkedik a fa az ellentétek kiegyenlítésénél, alulról felfele és megfordítva. A fák ugyanis felfele és lefele nőnek, azért is, mert a táplálékukat alulról felfele és fentről lefele kapják. Amíg a fa nagyon gyenge, nem termel gyümölcsöt, nem rendelkezik sem zsíros, sem vastag erővel, amely elégséges volna a gyümölcs megérleléséhez. Az idő előrehaladásával az erek kitágulnak benne és beáll az izgalmi állapot, amelynek következtében a fa megkapja az ő vastag és zsíros nedvességét a földből. A nap a nedvességet széjjelosztja a fában. Miután ez könnyen zajlik le,

feljut egészen a legfelsőbb csúcsáig a fának és gyümölcsöt termel. A vékony nedvességet kiszívja a nap a gyümölcsből. A sűrű nedvességet ezzel szemben felmelegíti, felforralja és megédesíti. A gyümölcsöt nem érlelő fák nem rendelkeznek olyan sok zsirtartalommal, amelyet a gyümölcs céljaira fel lehetne használni. Minden fa, amely idővel megerősödik és alul meggyökeresedik, nem szűnik meg növekedésében sem teljesen. Ha szemet egyik fából átolttunk a másikba, hogy abból új fa legyen és mint ilyen tovább éljen, úgy amelyet beoltottunk, már gyümölcsöt is tud termelni. Ez a következőképpen történik:

Először a szem bimbózni kezd, mivel van tápláléka először attól a fától, ahonnan ez ki lett vágva és azután abból a fából kap táplálékot, amelybe beoltottuk. Ha a szem már bimbózni kezd, ugyanakkor a fába vékony gyökerek hatolnak lefelé; ezt a nedvességet az a fa is élvezi, amelybe beoltottuk, gyökeret ver a földbe és együtt élvezi a földből kiszívódott nedvességet és onnan veszi továbbra is a táplálékát. Ezek után nem kell csodálkozni, hogy a szemezett fa más gyümölcsöt hoz, miután ő is a földből él. Ezt azért közöltem a fákról és a gyümölcsökről, mert nem akarom az előadásomat félig befejezve hagyni. Én tudnillik azt állítom, hogy mindaz, ami a földben terem, a föld nedvességéből él és amilyen a nedvesség, amelyet a föld mélysége tartalmaz, olyan lesz a termése is. Ugyanúgy él a gyermek az anyának a méhében és ha az anya egészséges, olyan a gyermek is. Ha valaki az itt elmondottakat kezdettől végig átgondolja, úgy meggyőződik róla hogy a természet a földben levő terméseit azonos törvényszerűséggel termeli, hasonlóan az emberi természet törvényszerűségével. Erről csak ennyit.

Az anyaméhben levő gyermek mindkét kezét a térdén és a fejét a lábánál tartja és nem tudod pontosan megkülönböztetni még akkor sem, ha a gyermeket az anyaméhben látod, hogy a feje fent van-e vagy lenn? A burok viszont, amely a gyermeket tartja, a köldöktől szélesedik ki.

A vizsgálat módját közölni szeretném, ezt röviddel ezelőtt megígértem, hogy közölni fogom és az emberi ész ezt követni tudja. Mindenkinek, aki ezt az állapotot megtanulni kívánja, megvilágítom. Ugyanis az embrio egy burokban létezik, amelynek közepében a köldök helyezkedik el, hogy az embrio először is ezen ki és beléleg-

zeni tudjon; ez a burok a köldökből indul ki. Azt fogjuk találni, hogy a gyermekkel kapcsolatos további bizonyítékok, mint ahogy mondtam is, végig így viselkednek, mint már az előadásomban közöltem és ha ezeket a bizonyítékokat fel is akarjuk használni. Ha ugyanis húsz, vagy még több tojást két, esetleg több tyúk alá teszünk, hogy az kiköltse és minden nap az elsőtől kezdve a legutolsó napig a kikelt tojásokat elvesszük, megnyitjuk és pontosan megvizsgáljuk, úgy azt fogjuk találni hogy mind az én magyarázatomnak megfelelően viselkedik. Tehát a madaraknak a természetét az emberrel össze lehet hasonlítani [10]. Azt találjuk, hogy a burok a köldökből indul ki, és minden más, amit a gyermekkel kapcsolatosan felhoztunk, elejétől végéig hasonlatos a madártojáshoz. Ha valaki még nem látta volna, úgy nagyon csodálkozna, hogy a madár tojásában is köldök van. Ez a következőképpen viselkedik és én a következő módon magyarázom ezt. Ha az asszony a szülés előtt áll, úgy következik ebből, hogy a gyermek, amely már mozog és kezével-lábával dolgozik, a belső burkot felrepeшти. Ha ez már felrepedt, úgy a többi részek kevés ellenállást tanúsítanak, először a közel fekvő burok és végül pedig a legkülső burok szakad szét. Ha ezután a burok szétszakadt és ezáltal a foetus az összeköttetésétől megszabadult, nagy erővel, feltartóztatlanul kijön. A gyermek ugyanis, ha a burok engedett, már nem rendelkezik erővel és az anyaméh sem tudja a gyermeket tovább benntartani. Miután a burok, mint mondtam enged és az anyaméhtől elválik. A burok ugyanis, amely a gyermeket körülveszi, nem túl erősen tapad az anyaméhhez. Ha a gyerek jön kifelé, kitágul és ellazul az anyaméh, puha lesz és utat csinál magának. Fejjel jön előre, hogyha a folyamat természetes. Ugyanis nála a legnehezebb rész a köldök tájéka, amely igazolható, ha mérlegre tesszük. Ameddig a gyermek az anyaméhben él, mindinkább erősödik és a tizedik hónapban, amidőn az anya a szülés előtt áll, a burkok felrepedésre készen vannak.

Ha külső erő hat a gyermekre valamilyen formában, úgy felreped a burok a meghatározott idő előtt és a szülés megindul. Akkor is, ha a gyermektől az anyából kapott táplálékot idő előtt megvonják, a koraszülés beáll és a gyermek tíz hónapnál előbb jön a világra. Azok azonban, akik azt hiszik, hogy az ő terhességük tíz hónapnál tovább tartott, amit én gyakran hallottam is, úgy azok az általam

már említett okoknál fogva tévednek. Ha ugyanis az anyaméh a béltraktusnak levegővel való felfújódása következtében erősen felnyomul, ami gyakran elő is fordul, úgy a nők terhesnek képzelik magukat. Továbbá, ha a menstruációs vér nem távozik, hanem az anyaméhben felgyülemlik és hosszabb ideig stagnál és állandóan az anyaméhbe folyik összekeveredve az alhasban felgyülemelő bélgázokkal és fel is melegszik. Ekkor is az asszonyok tényleg hiszik, hogy terhesek, mert a menstruáció nem folyik ki és az anyaméh felduzzad. Néha a menstruáció magától áttör, vagy ezenkívül a testből még más vér is odagyülemlik, kihajtja belőle és a levegő is ugyanakkor távozik. Sokaknál az anyaméh közvetlen a menstruáció után nyitva marad és leszáll a szeméremtájék magasságáig. Amennyiben ilyenkor nemileg közösülnek, úgy meg is fogamzanak még akkor, vagy néhány nap múlva. Akik ezzel nem számolnak és ilyen helyzettel nincsenek tisztában, úgy a terhesség idejét attól az időtől számítják, amikor a menstruációjuk kimaradt és az anyaméh felduzzadt. Hogy miért nem lehetséges az, hogy a terhesség tíz hónapnál tovább tartson, ezt kívánom most fejtegetni [11].

Ha tíz hónap elmúlt és a magzat megérett, úgy a táplálkozás és a további érés, amely az anyától függ, már nem elégséges a gyermek számára. A gyermek ugyanis a vér legédesebb részét veszi magához és az anyatejből a nagyobb mennyiséget. Ebből most már csak kisebb mértékben részesülhet, mert a gyermek már túl erős, több táplálékot kíván, mint amennyi van. Nyugtalanul mozog ide-oda és a burok felreped. Ez főleg az elsőszülő nőknél fordul elő, ezeknél hiányzik gyakran már a tizedik hónapban a megfelelő táplálék. Ez azonban a következőképpen hiányzik:

Egyes nők a menstruáció következtében bőségesen, mások pedig mérsékeltebben tisztulnak meg. Bizonyos esetekben ez a nők természetétől és az alkatától függ és oka az anyaméh öröklött tulajdonsága. Azoknál viszont, akiknél a menstruáció kevesebb, azoknál az utolsó időben a táplálást illetően kevesebb gondoskodás történik annak ellenére, hogy kifejlődött, erős a gyermek és ide-oda mozog, gyekszik, hogy a tizedik hónap előtt jöjjön a világra. A fiatal anyától ugyanis kevés vért kap. Gyakran az is előfordul, hogy azok a nők, akiknél a menstruáció a rendesnél kevesebb, a tej mennyisége is csökken. Ennek az az oka, hogy a konstitúciójuk szárazabb és

tömöttebb izomzatúak. A gyermek a hiányzó táplálék következtében távozik akkor is, ha különben semmiféle erősebb külső behatás nem készíteti rá, ezt a következő példával tudom megmagyarázni:

A madár a tojássárgájából a következő módon fejlődik ki: a tojást a rajtaülő tyúk felmelegíti. A tojó a tojás életképes részeit mozgásba hozza és a tojásban levő életerőt felveszi, felmelegíti, a levegőből magába szív még más hideg életerőt is. A tojás ugyanis oly vékony, hogy az életerő a szükséges mennyiségben azon áthatol. A kismadár a tojásban kezd növekedni, a végtag kialakulása ugyanolyan és hasonló módon történik, mint az emberi magzatnál, ahogy ezt már előzőleg említettem is. Ezek szerint a madár a tojássárgájából fejlődik. A táplálék és a növekedés a tojásfehérjéből történik. Ez mindenkinek világos, aki erre felfigyel. Az apró csirkének a tojásban hiányzik az élelem és hosszabb ideig ebből úgy megélni nem tud, tehát mozgásba jön, több élelmet keresvén, elsősorban a tojásban, ha ezt nem találja, úgy a burok köröskörül felpattan. Ha a tyúk viszont észreveszi, hogy az apró csirke erősen mozog, úgy felcsípi a héját és kivesszi a kis csirkét. Ez körülbelül húsz napon belül történik és általában így viselkedik. Ha a madár a tojás héját feltörte, úgy a nedvesség, amely benne volt nem figyelhető meg többé, mert teljesen a kis csirke számára felhasználódott. Ugyanez történik a gyermekkel. Ha teljesen megérett, úgy az anya nem tud megfelelő táplálékot biztosítani neki. A gyermek több táplálék után keresgél, mint amennyi neki rendelkezésére áll, ezért ide-oda mozog, felpattan a burok és bilincseitől megszabadulva a világra jön. Ez legfeljebb tíz hónapon belül zajlik le. Ugyanilyen oknál fogva úgy a házi-, mint a vadállatoknál a szülés meghatározott időben történik, amikoris minden állat az utódját a világra hozza. Minden állatnál a természet törvényeinek megfelelően beáll az az időpont, amikor a kölyke már kevesebb táplálékot kap és az hiányzik neki, ekkor bekövetkezik a világrahozatal. Azok az anyák, akiknél a táplálék a magzat számára kevés, korábban szülnék, akiknél viszont több, későbbben. Ezekről csak ennyit.

Ha a burok felrepedt és súlyánál fogva a gyermek fejével előreindul meg a szülés, úgy a nő könnyebben szül, ha azonban a gyermek haránt fekszik és esetleg a lábával elől, ami gyakran elő is fordul, mivel a test súlya odanehezedik. Ez az anyaméh tisztaságának a

következménye, vagy annak, hogy az anya a szülési fájdalmak elején nem viselkedik nyugodtan és a gyermek ilyen módon indul el, úgy a nőnek nehéz szülése van. Ilyen oknál fogva sok szülő nő vagy gyermekével együtt, vagy csak a gyermek egyedül elpusztul. A legtöbbet a szülő nők között az elsőt szülő nők szenvednek, mert még nincsenek a szülés mechanizmusával kapcsolatos ismereteik. A szülőfájások az egész testet igénybe veszik, de különösképpen az ágyéki és a medencei részét, mivel a medence ilyenkor kitágul. Azok az asszonyok, akik már többször szültek, kevesebbet szenvednek, mint az elsősülők és azok, akik több gyermeket hoztak a világra, kevesebbet szenvednek. Ha a gyermek az előfekvő fejjel fekszik, úgy először a fej jön a világra és ezt követi a többi végtag, utoljára a köldökzsinór. A köldökzsinóron függ a méhlepény. Ugyanakkor véres víz is eltávozik, amely a szülőfájások erejét és a meleget a fejből és a test többi részéből elvonva, a tisztulásnak utat csinál. Ha a véres víz utat talált, úgy beáll a tisztulás és a megfelelő időben be is fejeződik. Ezekután az emlők és a nő többi nedves része elapad, legkevésbé az első szülés után, de minél többet szült, annál többet látjuk sorvadni, miután az erek a lochia-folyás következtében kiürülnek. Ennyit erről.

Ikrek egy egyszerű közösülés után a következőképpen fogamzanak: Az anyaméhnek sok és szabálytalan ürege van, amelynek egy része a szeméremrésztől távol, egy része közel fekszik. Azok az állatok, amelyeknél egyszerre sok a szaporulat, sok üreggel, azok az állatok, amelyek kevesebbet kölykeznek, kevesebb üreggel rendelkeznek. Így van ez a juhoknál, a vadállatoknál és a madaraknál. Amennyiben az ondó véletlenül két üregbe jut be és az anyaméh így veszi fel, és az üregek nincsenek egymással összeköttetésben, úgy mind a két üregbe benyomuló ondó közös hártáival lesz körülveve és olyan életkörülmények közé kerül, mintha csak egy embrió volna, amelyről már különben is beszéltünk. Hogy egyszeri közösülés ikreket eredményezett, erre a következő példát tudom hozni. A kutya, a disznó és más állatok egyszeri párosodás után két, vagy több utódot produkálnak és minden fiatal állatnak megvan az anyaméhben a maga ürege és a maga burka. És látjuk, hogy ezek az állatok az összes utódot egy napon hozzák a világra. Ugyanilyen módon a nőnél egyszeri közösülés után az ikrek, akik külön üregben

és külön burokokban vannak, mindkettőt ugyanazon a napon egymás után szüli meg az anya és mindegyik a saját burkával jön a világra. Hogy az ikrek közül miért az egyik fiú és miért az egyik leány, ezt a következőkkel alapozom meg:

A nő, a férfi és minden élőlény rendelkezik úgy életerős, mint életgyenge maggal. Az ondó nem mindjárt egyszerre ejakulál, hanem két vagy három részben spriccel be és ezért nem lehetséges, hogy az összes ondó, az első is és az amely legutoljára eltávozik, ugyanazzal az életerővel rendelkezzen. Abba az üregbe, amelybe az erősebb és vastagabb ondó behatol fiú lesz, és ott ahova a gyengébb, vizezsebb ondó hatol be, leánygyermek fogamzik meg. Amennyiben életerős ondó hatol be mindkét üregbe, úgy két fiú, ha gyengébb ondó hatol be mindkét üregbe, úgy két leány termékenyül. A fent említett magyarázatot ily módon fejezem be.

J E G Y Z E T

- [1] Itt az életerőt a levegő oxigénjének kell értelmezni.
- [2] Célzás a chorionra.
- [3] A bevezetés helye különösen a szemben fordul elő, de Hippokratész ezt még a chorionnál is így nevezte.
- [4] Vocatur autem chorion seu quod foetus conceptaculum sit, seu quod ipsi alimentum suppedited. (Galenus)
- [5] Az első alapgondolat az asszimilációhoz.
- [6] Célzás a szaruanyagra (Tela cornea).
- [7] Arisztotelész megjegyzése szerint a vakon született ember sohasem kopaszodik meg.
- [8] Suppeditato notus initio. (Ennek szabad fordítása.)
- [9] Res venerea, significat aliquando etiam ipsum semen, ut in libro de natura pueri (Galenus).
- [10] Feltűnő, hogy ebben a korban a főtusszal kapcsolatos összehasonlító fiziológia már ismeretes.
- [11] Feltehető, hogy ez a citatum hold-hónapokra és nem naphónapokra vonatkozik.

HIPPOKRATÉS Z KÖNYVE A HÉT HÓNAPRA SZÜLETETT GYERMEKEKRŐL

Quam ob causam septimestres partus vivunt, octimestres minime? ita fertur; quoniam numerus octo par et conjunctus nec decretorius est; septem autem impar est numerus, neque vero conjunctus atque ob id decretorius (Galenus).

A hét hónapos gyermekek ezerszáznyolcvankét nap és ezt követő rövid időre születnek. Ha te az első hónapra tizenöt napot számolsz és a követő öt hónapra száznegyvenhét és fél napot, és a követő hatvan nap nem egészen két hónapot tesz ki, úgy a hetedik hónapra több mint húsz nap marad, ez tehát egy félévet tesz ki, amelyhez még egy kevés időt hozzáadunk. Ha a magzat innen kezdve érésben van, ha megnőtt és elég sok életerővel rendelkezik, úgy ebben az érésben a burok, amelyben a magzat kezdettől fogva tápértékét kapta, ugyanúgy, mint ahogy az árpaérésnél a hüvelyből kipattan, ha valamilyen oknál fogva korábban kényszerülve volt erre, ugyanúgy a magzat is, mielőtt a teljes érést elérte volna. Az életerős és érett magzat a burkát erővel repeszt fel és sietteti a szülést. A legtöbb ezek közül meghal. Mivel ezek még kicsinyek, a változás erősen hat rájuk, jobban mint a normális időre születettek. Szükséges következmény, hogy azok akik az anyaméhből kijöttek, még negyven napig nagyon kétséges állapotban maradnak; ez a változás még sok tíz hónapra született gyermeknél is fennálhat. Néha mégis a hét hónapra született gyermekek is életben maradnak, igaz hogy nem sokan. Ők az anyaméhben táplálékot vettek magukhoz olyan mértékben, hogy mindazokhoz alkalmazkodni tudtak, amelyhez az érett és az életbenmaradó magzat legjobban alkalmazkodik, tehát az anyaméhtől képesek voltak függetleníteni magukat, korábban tudtak a világrajönni, mielőtt a nyolcadik hónapban esetleg megbetegedtek volna.

Ha a gyermek ezeket a nehézségeket legyőzi, a világra jön. Ha a szenvedéseket nem tudván legyőzni és így nem tud életben maradni, — mint ahogy előbb említettem — a nyolc és a tíz hónapos gyermekek is ennek következtében meghalhatnak. Ezek a magzatok, akik

hét hónaposak lesüllyednek, ha a burok ellazul oda, ahol a burok leginkább enged, onnan veszik a táplálékukat; ezek az első negyven napban többet, vagy kevesebbet szenvednek. A helyváltozás következtében, amely a gyermek táplálkozására befolyással bír, változást idéz elő, következménye, hogy a köldökzsinór rongálódik, más helyre süllyed le, amelynek következményeként az anyának fájdalmai vannak. A kifeszült burok, a rongálódott köldökzsinór ugyanis fájdalmakat idéz elő az anyának és az előzetesen összefüggő, de ennek következtében meglazult magzat nehézzé válik. Sok nő ilyen állapotban lázat is kap, néhányan ezek közül a magzattal együtt meghalnak, de minden esetben nem hosszú ideig szenvednek. Az asszonyok igazat mondanak, ha azt állítják, hogy a nyolcadik hónap a terhesség legnehezebb ideje. A nyolcadik hónap nem az egyedüli hónap, hanem ehhez még úgy a hetedik, mint a kilencedik hónap mellett még az év bizonyos napjai is hozzájárulnak. Vannak nők, akikre ezek a napok nem vonatkoznak és nem is tartják magukat ehhez. Ezek ugyanis részben azért vannak félrevezetve, hogy a terhességük nem minden esetben azonos módon zajlik, részben azzal, hogy ez a negyven nap a kilencedik, részben pedig a hetedik hónaphoz még hozzászámítható. Ez a számítás attól a hónaptól és attól az időtől kell hogy kezdődjön, amidőn a nő teherbe esett. A nyolcadik hónap után téved az ember a legkevésbé. Ebben az időben és ebben a hónapban a szülés mindig a legveszedelmesebb véletlennek van kitéve [1]. Véleményem szerint a tizennegyedik hónap egy részét nem kell hogy minden esetben figyelembe vegyük. Nem kell mindig a nők véleményét a szülést illetőleg teljes mértékben elfogadni, mert ők sok mindent mesélnek, sok mindent bizonyítgatnak és fecsegnek és ne higyjük el a szavaikat, csak annyit belőle, amit a testükben tényleg éreznek és amiről meggyőződünk. Azok az asszonyok viszont, akik mást remélnek, azok igyekeznek bennünket meggyőzni. Azok viszont, akik ebben az ügyben szavakkal és a túlhordás hangoztatásával állandóan bizonyítgatják, hogy a gyermek hét, nyolc, kilenc, tíz, vagy tizenegy hónap múlva születik meg, ezek közül a nyolc hónapos gyermekek nem maradnak életben. A nők általában azt állítják, hogy a legtöbb koraszülés az első negyven napban fordul elő. A legtöbb eset, amelyeket én leírtam, szintén a negyven napos időközökben, de esetleg más hónapban is előfordult.

Ha a burok a hetedik hónapban reped meg és a magzat helyzetét megváltoztatja, ez annak véletlennek a következménye, amelyet a nyolcadik hónapnak és a hatszor negyven napos ciklusnak lehet betudni. Ha ezen időn túl vagyunk, úgy a szülés szerencsésen fog lezajlani. A gyulladásoz tünetek a magzatnál és az anyánál úgy eloszlanak, hogy az alhas puha lesz és a hypochondrium duzzanata, valamint az alsó részek mind fellazulnak és egy szerencsés fordulat áll be a szülésnél. A terhesség utolsó negyven napjában a magzat jól helyezkedik el, mert ez a hely számára felpuhult, könnyebben és gyakrabban végezhet mozgásokat és a szüléshez jobban tud alkalmazkodni. Az asszonyok is terhességük utolsó negyven napját könnyebben viselik már el, amikor a magzat hozzáidomul, hogy a fejével előretolódjon. Ezek után állnak be a fájdalmak és a szülőfájások, utána úgy a gyermek, mint az utószülés szabályosan zajlik le. Asszonyok, akik béna, vak, vagy más testihibával gyermekeket szültek, azoknál bizonyos, hogy az a gyermek a terhesség nyolcadik hónapjában valamely betegséget szenvedett el, szemben azokkal a gyermekekkel, amelyek minden betegségtől mentesen születtek meg. A testi betegségben szenvedett gyermek a nyolcadik hónapban oly jelentősen betegszik meg, hogy a kór áttétet képez, amely felnőttembereknél hasonló formájában is előfordul. Azok a gyermekek, akik már időben jelentősen megbetegedtek, még korábban halnak meg, mielőtt áttét képződött volna. Azok a nyolc hónapos magzatok amelyek nem jelentősen betegszenek meg, hanem inkább bizonyos részük a lesüllyedés következtében szenved, a legtöbbje ezeknek a további szükséges negyven napig, ha az anyaméhben gyengébben is fejlődnek, de mégis egészségesek maradnak. Az a gyermek viszont, aki ezen negyven napon belül születik, nem marad életben, mert már az anyaméhben levő betegségnek behatása miatt, valamint a szülés következtében beálló változások, behatások megakadályozzák. Ha azonban az anyaméhben levő gyermek bár megbetegedett, de a kilencedik hónapot elérte, és akkor jön a világra, úgy életben marad. Nem kevesebben maradnak életben, mint a hét hónapra született gyermekek, mivel ezek semmivel sem növekednek nagyobbakká. Ezek ugyanis nem olyan kövérek, mint a teljesen kihordott magzatok, és annak a betegség következtében, amelyet nem sokkal előtte az anyaméhben átéltek, úgy elővette őket, hogy gyengék és elnyomoro-

dottak lesznek. Ezzel szemben életben maradnak azok a gyermekek, akik a kilencedik hónap után jönnek a világra, mert életrevalóbbak és teljesen mentesek azoktól a betegségektől, amelyeket a nyolc hónapos magzatok átszenvedtek. Azok a gyermekek, akik hétszer negyven nap után születnek, azokat tíz hónapos magzatoknak nevezük (mindezt holdhónapok szerint számítja) és ezek különösképpen nagyok lesznek, mert a legéletrevalóbbak, bár a normális szülési időtől távol vannak, szemben azokkal, akik a nyolcadik hónapban negyven napig betegeskednek és szenvednek. Ez megvilágítja a kilencedik hónapban született úgynevezett kilenchrónapos gyermekek beteges állapotát, szemben a nyolcadik hónaposokéval. Ezek testileg a megfelelő nagyságot elérték, de mivel betegség állott fenn, ennek következtében nem lesznek sem oly izmosak, sem oly jól tápláltak, mint a hét hónapos magzatok, akik a terhesség egész ideje alatt az anyaméhben mindenféle betegségtől mentesek voltak. Végeredményben a nőnél döntő a fogamzás, a koraszülés, az időben való szülés, amely idő alatt a magzatnál a betegség, az egészség, vagy a halál beállhat. Minden esetben bizonyítható a fellépő jelekből egyeseknél a napok, másoknál pedig a megbetegedés éve. Ugyanis ezekben az időkben mindegyiknél szerepelhet a kedvező, vagy a nem kedvező időpont. A kedvező az egészséget segíti elő és a fogamzás sikerét, a kedvezőtlen a betegséget és a halált. A legtöbb esetben a legdöntőbb nap az első és a hetedik, ez az idő jelentős a betegségekre és jelentős a magzatra. Ezekben a napokban történik a legtöbb koraszülés, bár az ilyen korai tünetek nem nevezhetők koraszülésnek. A többi napok, ami a negyven napot illeti, kevésbé döntőek, de jelentősek. Mindaz, ami a napokra érvényes, az érvényes hasonló körülmények között a hónapokra is. Egészséges nőnél a menstruáció minden hónapban megjelenik úgy, mintha a hónap (holdhónap) [1] különös hatást gyakorolna a testre. A terhes nőnél a hetedik hónap jelzi a magzatnak az első érését. Amikor a magzat a hetedik hónapot elérte, nemcsak a test különböző jelentős részei fejlődnek ki, hanem a fogak is jelentkeznek ebben az időben. Ezt bizonyítják a kritikus napok, ha valaki ezt, amelyet én most előadtam, figyelemmel kívánja kísérni és felhasználni. Az orvosoknak kötelessége, ha a beteg helyzetéről pontos véleményt kíván magának alkotni, hogy minden napra figyeljen, de legfőképpen azonos napokra: a 14., a 28., és a 42. napra.

Ez a határidő, figyelembevétel az összhangot egyeseknél teljes és összefüggő számként fogható fel, de hogy milyen alapon, ezt most itt kifejteni túl hosszadalmas volna. A negyven napos periódusok elsősorban a magzatra döntőek. Azok, akik az első negyven napon túl vannak, mentesek minden koraszüléstől, a következő okoknál fogva:

Leggyakrabban a koraszülés az első negyven nap lezajlása után jelentkezik, mint a későbbi időben. Ezen idő után a magzat életképes és testének egyes részei határozottan elkülöníthetők, főleg a hímnemű magzatok részei tűnnek elő határozottan, ezzel szemben a női magzat ebben az időben még kialakulatlan izomtömeg. A hasonló a hasonlóval hosszabb ideig összefügg, a rokonság és a belső összeköttetés következtében csak később alakul ki (homogén), de ettől függetlenül a leány ha az anyaméhből a világra jön, gyengébb testalkatánál, életkörülményeinél fogva mégis gyorsabban lesz nő, mint a fiú ember, értelmesebbé lesznek és korábban érette. A második negyven napos periódus azt eredményezi, hogy a magzat a nyolcadik hónapban az anyaméhben betegeskedik, amelynek egész lefolyása a szülést erősen befolyásolja. A harmadik periódus azon gyermekeknél, akik megszülettek és ha betegeskedtek is, mégis sokkal erősebbek és értelmesebbeknek látszanak, mielőtt a negyven napon túl vannak. Ezekben a napokban ugyanis élesebben látnak, a zörejeket megfigyelik, korábban még nem észlelték és ezzel együtt más fejlődési irányba haladnak. A testükben szunnyadó értelem kifejlődése is fokozottabb mértékben megfigyelhető. Hogy minden testben egyéni értelem szunnyad, ez mindjárt az első napon világossá válik, mert a szülés után látjuk, hogy a gyermek álmában nevet, vagy sír. Egyformán sírnak és nevetnek, ha felébrednek, miután negyven nap elmúlt. Ha ezen időn nincsenek túl, nem nevetnek akkor sem, ha megfogják vagy csiklandozzák őket. Ugyanis az erejük a nyák által le van tompítva, a halál is bekövetkezhetik, ha a sors úgy akarja. Mindenki meg van győződve arról, hogy minden, ami létező, ami él, amelyből kialakul a megfelelő időszakokban, megfelelő változásokon megy keresztül. Tisztában vagyunk vele, hogy az egyik kialakul, a másik megszűnik. Az év végén, bár különböző betegségek léphetnek fel, de nagyszámú gyógyulás is, mindez az időszakokhoz viszonylik és azokhoz a hónapokhoz, napokhoz, amelyek a hétnapos ciklushoz

tartoznak. Nagyon sok jelentős változás áll be a testben a hétnapos ciklusnak megfelelően, például a gyermekek fogai kiesnek, de ugyanakkor képződnek újak is. A testben előforduló változásokról még fogok írni.

J E G Y Z E T

[1] Omnibus animalibus unum enim tempus pariendi statutum est, uni homini multiplex datum fuit (Aristoteles).

HIPPOKRATÉSZ KÖNYVE A NYOLC HÓNAPRA SZÜLETETT GYERMEKEKRŐL

Caeteris animantibus statum et pariendi, et partus gerendi tempus est; homo toto anno et incerto gignitur spatio.

Translatitium est in Aegypto et octavo gigni. Jam quidem in Italia tales partus esse vitales contra priscorum opiniones (Plinius).

Nyolc hónapra születő gyermekeknél lehetetlen az egymás után következő betegségeket, illetve annak tüneteit elviselni, ezért a nyolc hónapos gyermekek nem maradnak életben. Ezeknek az a sorsuk, hogy folyton szenvednek, először az anyaméhben keletkező betegségek miatt, majd a szülés okozta inzultusoktól és éppen ezért nem marad életben, aki a nyolcadik hónapban születik. Ugyanakkor állíthatom, hogy az úgynevezett tíz hónapos magzat, különösen a hétszer negyven napos gyermekek jönnek épen a világra, ezek a legalkalmasabbak arra, hogy fejlettekké neveljük. A magzat az első negyven napon a legtökéletesebb, de ha sok baj éri, úgy meghal. A gyermekek ugyanis kényszerülve vannak rövid időn belül sok mindent elviselni, sokat szenvednek és ennek a következménye a halál is lehet. A gyermek még a szülés előtt megkezdja a szenvedést és az a veszély fenyegeti, hogy meghal, ha az anyában fejfel lefele fordul. A gyermekek ugyanis mindannyian, mialatt nőnek és ki-

fejlődnek, a fejük fenn van. Sok gyermek fejjel előre születik és ezek biztosabban és könnyebben jönnek a világra, mint azok, akiknek a lába elől van [1]. A fejjel előlfekvő gyermek kevesebb akadályba ütközik a szülés alatt. A lábbal előlfekvő gyermekeknél azonban sokkal több akadály merült fel. A gyermeknek az anyaméhben való megfordulása újabb veszélyt rejt magában, mivel gyakran volt megfigyelhető, hogy a köldökzsinór a nyak köré volt tekeredve. Ha a köldökzsinór az anyaméhben a gyermek fejére tekeredik, úgy azt könnyebben tudja magáról elfordítani, mintha a nyakát hurkolná körül. Ha azonban a köldökzsinór a váll köré fonódik és ezzel az ellenkező irányba húzza, úgy az anyának is szükségszerűen többet kell szenvednie, a gyermek pedig vagy elhal, vagy nehéz szülés közepette jön a világra. Ilyen formában nagyon sok gyermek már az anyaméhben betegeskedni kezd és azok közül, akik a világrajöttek, sokan meghaltak, mások betegeskedve bár, de életben maradtak. Gyermekek, akik könnyű és veszélytelen utat találtak és ennek következtében az anyaméhben való beékeléstől megszabadultak és így a világra jöttek, a születés után szokatlanul kövérek és nagyobbak lettek. Ez azonban nem a növekedés következménye volt, hanem daganatos elváltozás, emiatt sokan meg is haltak [2]. A daganat nem előbb, mint három nap múlva tűnik el, vagy még később, de esetleg betegségek is visszamaradhatnak ebből. A gyermek a táplálkozás és a lélegzés megváltozása következtében könnyen életveszélybe kerülhet, ha a daganatban az orr és a száj is érintett. Ezt megelőzően a táplálék elég volt, de nem volt túltáplálva, most viszont sokkal többet fogyaszt, a táplálkozáskor a csecsemő szervezetének a tulajdonsága következtében bizonyos ételek a szájon és az orron keresztül újból visszajönnek, egyesek viszont a hólyagon és a végbélen keresztül távoznak el, ami eddig hasonló módon az anyában nem történt meg. Az életerő és a homogén nedvek helyett, amellyel a gyermek az anyaméhben szorosan összekötve volt és könnyen asszimilálódott hozzá, ezzel szemben most idegen anyagokat, nyerseket, szárazakat, természetéhez nehezen asszimilálódókat vesz fel. Ennek következményei a jelentkező fájdalmak, amelyek esetleg halálhoz is vezetnek.

A klíma és az életkörülmények változása nagyon sok embernél betegségeket váltanak ki. Ugyanez vonatkozik az öltözködésre is,

amíg a gyermek korábban langyos, folyékony húsban és nedvekben, számára homogén részekben volt, most pedig olyan ruhadarabokba lesz betakarva, amelyet az emberek hordanak. A test minden részből csak a köldökzsinór az, amely átmenetet képez az anya és gyermekek között. Ez az az út, amelyen keresztül a gyermek a táplálkozását teljes mértékben megkapja, ezen át hat reá minden, amíg más út teljesen zárt előtte és addig nem nyílik meg, amíg a gyermek az anya ölét el nem hagyja. Ha az anya ölét elhagyva az utak megnyílnak számára, a köldökzsinór elvékonyodik, elzárul és beszárad [3]. Úgy mint a növényeknél a legtöbb gyümölcs, miután megért, a száráról leválik és leesik. Így történik a teljesen megnőtt és érett gyermekeknél a köldökzsinórral. Amikor a többi utak megnyílnak, a gyermek már természetes ürítőcsatornával rendelkezik, amely szükséges az élet továbbviteléhez. Minden egyes dolog, amely kiváltódik és egy masszává gyűlt össze, eltávozik. A legerősebbek azok a gyermekek, akiket a szabadban nevelünk naggyá.

A tíz és tizenegy hónapos szülések ugyanúgy folynak le, mint a hétszer negyven naposak, és mint a hét hónaposak egy fél év után. Ez a természet törvénye; a legtöbb nő ugyanis a menstruáció után fogamzik meg, amidőn az éppen megszűnt. A nőnek meg kell adni azt az időt havonta, amelyre szüksége van, hogy a menstruáció önmagától eltávozzon. Ez legrövidebben három, de legtöbbször több napot vesz igénybe. Vannak más okok is, amelyek miatt a fogamzás elhúzódik, részben a férfi miatt is. Itt be kell, hogy számítsuk azt, hogy ha az újhold egynapos, úgy ez harmincad része a hónapnak, a második nap a tizenötöd része, a harmadik nap a tizedrésze és minden továbbit ehhez viszonyítva kell számításba venni. Ennek következtében nem valószínű, hogy a menstruáció vége és a fogamzás között rövidebb idő telhet el. Mindebből természetesen következik az, hogy a nő a legtöbb esetben a telihold és az ezt követő időben fogamzik meg úgy, hogy a kétszáznyolcvan napot gyakran tizenegy hónapnak véljük. Ez ugyanis hétszer negyven napos periódust tesz ki; ha a nő ugyanis a telihold idejében fogamzott, úgy ez az idő szükséges ahhoz, hogy a tizenegyedik hónap elteljen és a terhesség befejeződjön.

J E G Y Z E T

- [1] Ezt „partus Agrippinus”-nak nevezték el, általában a farfekvést és a lábbal előlfekvő szülést „szerencsétlen szülés”-nek nevezték (Plinius).
- [2] Célzás valószínűleg az erysipelas neonatorumra.
- [3] A ductus arteriosus Botalli; ennek élettani szerepét Galenus már ismerte.

HIPPOKRATÉSZ KÖNYVE A TÚLHORDÁSRÓL ÉS AZ ISMÉTLŐDŐ TERHESSÉGRŐL

Ha a nő túlhordásban van és az első magzatot az anyaméh közepén hordja, úgy az utána következő magzat az elsőtől eltérően előretolódik és így jön a világra. Ha a későbbi magzat az anyaméh egy szarvában van, ezt megszüli ugyan, de nem lesz életképes, mert az anyaméh az életképes magzattól megszabadul, nyitva áll és nedvedzik. Ha azonban a második magzat nem távozik el azonnal, úgy fájdalmakat, bűzös folyást és lázakat idéz elő; az arc, az alsó végtag és a lábak megduzzadnak, elhal a magzat és az anya elveszti étvágyát addig, amíg a magzat el nem távozott. Azok az asszonyok szülnék ikreket, akiknek méhszája a megtermékenyítés után közvetlenül nem megfelelő időben záródik be, ami pontosan megfigyelhető. A második termékenyítés után viszont bezárul és ezt szüli meg későbbben. A második magzat részei, amennyiben nem elkülöníthetők, hanem mint egy izomtömeg léteznek, ez nem duzzad meg, hanem bomlásnak indul addig, amíg az anyaméhből el nem távozott. Ha a szülőnőnél az ilyen gyermeknek az utószülése korábban következik be és korábban távozik el, mielőtt normálisan megindulna a gyermek szülése, úgy a szülési tünetek súlyosak és a veszély nagyobb lesz, ha a gyermek nem fejfekvésben van. A szülőnő másodszor világra jövő gyermeke az elsőtől felszabadul, a méhszáj felé közeledik és a buroktól is megszabadul, úgy a szülés sokkal könnyebb lesz. Ha a magzat az anyaméhben visszamarad, az utószülés nem történik meg,

hanem a méh összehúzódik és a gyermek ottmarad. Ha a magzat nem életképesen születik meg, ez kitűnik elsősorban a körömágy hiányában. A körömök ugyanis úgy a lábakon, mint a kezeken hiányoznak. Az életképes gyermeknél, ha a kéz előesik, úgy ezt elsősorban vissza kell nyomnod a méh üregébe. Ha mind a két kéz előesett, úgy helyezd vissza mind a kettőt.

Ha előfekszik az alsó végtag, azt is vissza kell helyezned. Ha azonban mind a két alsó végtag elől fekszik és látható és spontán nem tolódnak tovább előre, úgy borogatást kell alkalmaznod, amelynek következtében az anyaméh nagyon nedves lesz. A meleg borogatást jó illatú anyaggal végezd. Ha a fej kifejlődött, de a törzs többi része nem jön utána, úgy alkalmazd szintén ezt a borogatást; ha egy rész a csecsemő testének az anyaméhben, egy része a hüvelyben és egy része a hüvelyen kívül megduzzadva és beékelve van, úgy ugyanezt a borogatást kell alkalmaznod. Ha ennek következtében a gyermek megszületett, így jó, amennyiben nem, úgy használj vízben hígított ugorkás magrugót, amellyel bekened az anyát, hogy fájásokat idézzен elő. Idézz elő szülési fájdalmakat ételekkel és italokkal, valamint a szeméremtájékot viaszkenőccsel kend be, ha az túlzottan száraznak látszana. Ha a gyermek feje a méhszájból kiáll és a törzsének többi része nem tolódik előre, majd a magzat meghal, úgy nedvesítsd be az ujjadat vízzel, vezesd a méhszáj és a fej közé, tágítsd ki az ujjaddal a nyílást körkörösén, vezesd az ujjadat az áll alá és tedd be a gyermek szájába és ilyhúzd ki a gyermeket. Ha azonban a törzs többi része a szeméremrészén túl van, és a fej még nem tolódtott ki, mivel a gyermek lábra van fordulva, úgy az ujjaddal körkörösén tágítsd ki a méhszájat miután megnedvesítetted, majd mindkét megnedvesített kezddel hatolj be a méhszájhoz és a fejhez és húzd így ezt ki. Ha azonban a fej a méhszájon keresztül már kitolódott, de még mindig a szeméremrészben fekszik, úgy vezesd be a kezedet, fogd meg a fejet és fejtsd ki. Ha a magzat halott és az anyaméhben visszamaradt, sem magától, sem pedig hajtószerek hatására természetes úton nem távozik el, úgy kend be a kezedet lehetőleg sikamlós kenőccsel, vezesd be az anyaméhbe, szabadítsd fel a felkarját a nyakától, miközben a hüvelykujjodat odahelyezted. Ilyen műtéteknél a karpót a hüvelykujjaddal kell megfognod és miután a felkarját leválasztottad, a gyermek kezét húzd ki. Majd ezután vágd fel a

hasát, miután felnyitottad, a belét óvatosan távolítsd el. Miután ezt kivetted, nyomd össze a bordákat, hogy a test összeessen és kifejtéshez megfelelő formát kapjon, hogy könnyen tudjon eltávozni, tekintve hogy így nem túl széles [1]. Ha az ikermagzat nem távozik el könnyen, úgy az anya maradjon a gyermekkel addig, ameddig lehetséges, vagyis ne siettessük a szülést, ültessük szobai árnyékszékre. A szék magas legyen, hogy a méhben lógó magzat súlyánál fogva leszálljon, és kihúzható legyen. Ilyenkor azonban óvatosan és ne erőszakkal végezd ezt a műveletet, hogy a természetes összefüggés megszakadása következtében gyulladást ne idézz elő. Fektesd a csecsemőt lehetőleg domború, frissen tépett gyapjúra, amely lazán enged, vagy végy két összekötött, vízzel telt csövet, amelyet a gyapjú fölé tegyél és erre tedd a gyermeket. Szúrd ki árral a csövet, hogy a víz lassan ki tudjon folyni. Miután a víz kifolyt a gumicső enged és összeesik. Miközben összeesik magával húzza a gyerek köldökét, amely még az anyaméhben van és ily módon az utószülés is megtörténik. Amennyiben a szülőnő nem tud szobai árnyékszékre ülni, úgy ültessd olyan székre, amelynek a háta ferdén emelkedik felfelé és az ülőkéje lukas. Ha a szülőnő olyan gyenge, hogy egyáltalán nem tud ülni, tedd az ágya fejevégi részét függőlegesre, hogy a lábfelöli része erősen lefelé lejtson, és így a gyermek saját súlyánál fogva kihúzható. A szülőnőt a hóna alatt kell a ruhája fölött egy széles övvel, vagy széles puha szíjjal az ágy széléhez erősíteni, hogy a teste az ágy ferde állása miatt le ne csússzon. Ha a köldökzsinórt leszakítva látod vagy pedig valaki idő előtt átvágta volna, megfelelő súlyokat akassz reá, hogy ezáltal az utószülést elősegítsd. Ez a legjobb és a legkevésbé ártalmas eljárás ilyen esetekben.

Ha a nőnél a magzat már az anyaméhben elhalt és nem távozott el, az anyaméh viszont még nedves és a magzatvíz mégis elfolyt, úgy hamar száraz lesz. Ezen esetben elsősorban felfújódik a magzat, majd nyálkás lesz és elrothad a hús, folyóssá válik. Végül a csontok eltávoznak és amennyiben közben az anya még nem halt volna meg, méhvérzés áll be. Ha a magzat elpusztult, úgy ezt különböző más tünetek alapján is diagnosztizálhatod. Az anyának azt a tanácsot add, hogy egyszer a jobb oldalára, egyszer a bal oldalára fekdjön. A magzat ugyanis, ha már az anyaméhbe elhalt, akár mint egy kődarab vagy mint valami más, arra az oldalra fekszik, amely oldalra

az anya fordul. Maga a szeméremrész ilyenkor hideg. Ha a magzat él, úgy a szeméremrész meleg, és az egész felfújódott has a test mozgásától független és maga a has sem mozog a többi testrészszel. Ha a vajúdo nőnél a gyermek megszületése előtt fájdalom nélkül áll be méhvérzés, úgy félok, hogy a gyermek halva születik, vagy pedig nem lesz életképes.

A legtöbb terhes nőnél a méhszáj a szülés előtt nagyon elől fekszik. A szülés könnyebben levezethető, ha az együthálást mellőzi. Az ikres terhességnél ugyanazon a napon történik a szülés, mint amelyiken a fogamzás történt. Mindkét gyermeknek az utószülése azonban egy.

Ha a nehezen szülő nő magzata a kismedencébe beékelődött és nem könnyen, hanem csak nehézségekkel és a szülést elősegítő műtétekkel lehet megindítani a szülést, olyankor a gyermek tetszhalottnak látszik, ezért nem szabad neked a köldökzsinórt addig átvágnod, amíg nem vizelt, vagy nem kiabált, vagy nem evett, hanem úgy kell hagyjad. Ilyenkor az anya legyen lehetőleg a gyermek mellett és ha szomjas, adjon neki mézes vizet. Felfujódik a köldökzsinór, mint a méhszáj [2] és a gyermek mozogni kezd, vagy kiabál, vagy tüsszent, akkor válaszd el a köldököt, mert már akkor lélegzik is. Ha azonban a köldökzsinór nem pulzál, a gyermek nem mozog, úgy nem fog életrekelni.

Ha a nőnél semmi különös jelét nem veszed észre a terhességnek, de mégis azt láthatod, hogy a szemei beesettek, üregesek, a szemfehérjének nincs meg a természetes fehér színe és inkább ólom-szürke, ha a szülés előtt közvetlenül megfigyelt nőnél azt látod, hogy a szemei mélyen fekszenek, az arca felduzzadt, az egész teste és a lábai megdagadtak és olyan a kinézése, mint a leucophlegmatias (?) betegnek, a fülei fehérek, orrhegye fehér, ajka halvány, akkor kihord vagy szül egy halott, vagy élő, de rossz állapotban levő, életképtelen, vérszegény magzatot. Ez olyan benyomást tesz, mintha koraszülött volna és nem életképes. Az ilyeneknél (szülőnőnél) a vér vizzé vált. Az ilyen nőnél a szülés után jó illatú szereket kell alul elhelyezned és jó illatú ételeket ennie vagy inni adni. Először az arc, az orrhegy lesz kevésbé hegyes és visszakapja eredeti színét.

Ha a terhes nőnek földi kívánsága, vagy étel utáni vágya nem elégül ki, a születendő gyermek fején a kívánsághoz hasonló anyajegy látható.

A terhes nőnek arra kell figyelni, hogy a két melle közül melyik az erősebb, mert azon az oldalon fekszik a gyermek. Ugyanez érvényesül a szemnél is. Ugyanis azon az oldalon, ahol a mell erősebb, ott a szem és az egész szemhéj nagyobb és fényesebb.

Ha a nőnek a szülés előtt végtagfájdalmai vannak, úgy nem kell, hogy erős fájdalomcsillapító kúpokat kapjon. Ha tudja a fogait csikorgatni, az egész testét, végtagjait kinyújtani, ásítani, úgy remélheted, hogy könnyebben fog szülni, mint az a nő, aki mindezekre nem képes.

A nő, aki természetellenes kövér, zsíros és nyákkal telt, ez nem esik teherbe. De ha ilyen a természete, akkor ennek ellenére teherbe esik, ha más akadály nem forog fenn.

A legtöbb asszonynál a menstruáció előtt a méhszáj kissé lesüllyed és jelentéktelenül kinyílik. Ha a könnyen betegeskedő nő nem tud fogamzani, úgy szükséges, hogy egy évben kétszer a karjából és a combjából vért vegyenek tőle.

Ha a nőnek a csípőjében, fejében vagy karjában, vagy másutt a test valamelyik részén fájdalmakat érez, és ezek a terhesség alatt megszűntek, majd a szülés után újból felléptek, úgy ajánlatos jó illatú szereket az anyaméhbe úgy belől, mint kívül alkalmazni. Ha a nőt úgy kezeled, hogy fogamzásra képes legyen és látod hogy kitisztítottad, az anyaméh a megfelelő állapotba került, úgy fürdesd meg, dörzsöld meg a fejét, de semmiesetre se kend be kenőccsel. Köss a haja körül egy nem szagos, kimosott vászonkendőt és köss rá egy tisztán kimosott, vagy pedig nem szagos hajhálót, miután előzetesen a vászonkendőt alatta megkötötted. Úgy helyezd be, mint a méhkúpot egy megfőzött galbánt [3], amelyet a tűzön és nem a napon lágyítottál és aludjon az asszony. Ha a következő reggel a hajhálót és a lenvászon kendőt levettéd róla, hadd, hogy valaki megszagolja a fejét és ha annak valami szaga van, úgy a kitisztulás tökéletes volt, ha nem, úgy tökéletlen. De az asszonyon ezt hajnalban végezd el. Ha a nő terméketlen, úgy nem tisztul ki, semmiféle szagot nem terjeszt. De akkor sem fog jó illatot terjesztetni, ha bármit helyezel is a már terhes nő fejére. Ha egy nőnél, aki többször volt terhes és könnyen fogamzik, egészséges, a feje illatos lesz még akkor is, ha semmiféle méhkúpot nem helyeztél be. Ha azonban nem tisztítottad ki, nem fog illatot árasztani. Ha minden amellettszól, hogy a

nő áldott állapotban van és férfival nemileg érintkezett, úgy a nőnek mindig ébernek kell lennie és a férfi sohse legyen mámorban [4], fűrödjön hidegben és mérsékelten élvezze az ételeket.

Ha észreveszi a nő, hogy az ondófolyadék megmarad benne, úgy ettől kezdve ne közeledjen férfihez, hanem tartsa magát nyugodtan. Ez észrevehetővé válik, ha a férfi azt mondja, hogy ő a magját ejaculálta, de a nő viszont száraz maradt. Ha a férfi magja csak a külső szeméremrészig hatolt és csak ott lett nedves, úgy érintkezzen újból nemileg, ameddig meg nem fogamzott.

Ha a nő bár megfogamzott és a magzat két hónapos, amely abortus következtében eltávozik, sem korábban, sem későbbben, és ha az asszony két-háromszor ugyanezen koraszülésen átesik, még akkor is, ha a magzat három vagy négy hónapos volt, vagy még idősebb és azonos módon történik a koraszülés, ilyen esetekben az anyaméh nem tágult ki kellőképpen még akkor sem, ha több mint két vagy három hónapos, vagy még annál is tovább nőtt. Ez azért van, mert az anyaméh nem volt elég tiszta, ennek következménye a koraszülés. Az ilyen nőnek be kell, hogy helyezzen egy ugorkás magrugót, majd ezt újból el kell hogy távolítsd és az alább elmondadó méhkúppal, amennyire módodban áll az anyaméhet fel kell fújni. Egy ugorkás magrugónak a belső részét törd össze és szűrd át. Ezt keverd össze ennél többet kitevő felfőzött mézzel, adjál hozzá feketegyökeret. A méz azonban nagyon jól átfőzött legyen. Ezt az anyagot kend fel egy szondára mégpedig olyan vastagon, amennyire a méhszáj ezt fel tudja venni, helyezd a szondát a méhszájba és told fel olyan mélyen, amennyire az anyaméh üregébe fel tud nyomulni. Amikor már ez az anyag felolvadt, úgy húzd ki a szondát. Helyezz be magrugót [5] ugyanolyan módon elkészítve, vagy keserű-ugorkát ugyanúgy elkészítve, mint méhkúpot. Ezalatt az idő alatt az asszony lehetőleg sok fokhagymát, feketegyökérindát és az alhast felfújó ételeket élvezzen. A harmadik napon méhkúpot helyezd be olyan mennyiségben, amennyi belefér, hogy úgy lássék, mintha áldott állapotban volna. A közbeeső napokon lágyítószereket használjon. Ha ennek következtében a lágyítószerek a méhszáj normális állapotát tudta előidézni, úgy a menstruáció ideje alatt maradjon nyugodtan, majd ezután nemileg érintkezzen, ha már előzetesen száraz volt.

Ha a nőnél gennyedés indul meg az anyaméhben, amely vagy hűlésnek, vagy koraszülésnek, vagy más oknak a következménye, és ez a genny nem egy tályogüregben, sokkal van körülveve úgy, mint a gümönél látjuk, úgy szükséges egy lapocot az anyaméhbe bevezetni. A befecskendezés ezáltal nem lesz szükséges, mert a genny a lapoc mellett kifolyik. Gyűjtsél farkastejet [6], amelynek azonban tüskéje lévén, azt óvatosan távolítsd el, nehogy a bennelevő táplálék kifolyjon, majd szárítsd meg a napon és dörzsöld össze. Ezenkívül száríts ganajtúróbogarat [7] hasonló módon a napon és törd össze. Akkor vegyél a farkastejből két obolos részt és a bogárból a dupláját, keverj hozzá ánizst vagy valami hasonlót. Ez a szer erősen bűzös. Mindezt nagyon finomra törd össze és hígítsd fel fehér, nagyon jó illatú borral. Miután a beteg ezt bevette, ettől az alhasában nehézséget és bódulatot érez. Ha ez azonban beállna, úgy igyon utána egy kis mézes vizet.

Ha gyermektelen nő, aki már terhes volt és szült és aki újólaj terhes akar lenni, hogy gyermeket kapjon, de nem kap, ennek az az oka, hogy a méhszáj száraz, vagy annak a külső szájadéka beteg, bezárt vagy nem fekszik egyenesen, hanem az egyik csípő felé elferdült, vagypedig a végbél felé csavarodott, vagy önmagában összehúzódott, vagy az ajak egyik része ráfekszik a méhszájra. Ha ez utóbbi valami miatt érdes vagy heges lesz, ennek következtében megkeményedik, elzáródik és hegesen megdagad. Az ilyen nőnél a menstruáció vagy egyáltalán nem jelentkezik, vagy csak sokkal kisebb mértékben mint kellene, és sokkal nagyobb időközökben. Ennek ellenére vannak egyesek, akiknél a menstruáció a méhnek vagy a testnek az egészségi állapotához viszonyítva a természetes és szükséges módon kifolyik, ha a menstruációs vér a melegségtől és a nedvesség következtében nem sokat szenedett. Az ondót azonban mégsem veszi fel, mert az előbb említett károknál fogva a mag a beteg méhszájba benyomulni nem tud, illetve akadályozva van. Az ilyen nőnek az egész testét borogatni kell, béltisztítószereket beadni és igyekezni az egész testet kitisztítani, akár felülről lefelé, akár alulról felfelé aszerint, ahogy szükséges. Ha hánytatót adsz, úgy ne melegítsd a tisztulás előtt, de ha felmelegítetted, úgy adjál utána hashajtót inni. Ha nem látod szükségesnek a hánytatószert, úgy adjál hashajtószert, miután előzetesen meleg borogatást alkal-

maztál. Ha úgy látszik, hogy a test kellőképpen ki van tisztítva, úgy melegítsd, ha ezt szükségesnek látod és alkalmazz ismételten ülőfürdőket. A meleg vízbe dobj reszelt ciprusfaforgácsot és összetört babérlevelet és hadd a beteget a sok melegvízben fürdeni. Közvetlenül a fürdés után tágítsd fel a méhszájat egy horganyból készített szondával és reponáld amennyire szükséges, vagy ólom szondával, amely először nagyon vékonyan kezdődik és majd egyre vastagszik, de be tudsz vele hatolni. Mindezt addig csináld, míg az áldott állapot látszata nem forog fenn. Mártsd be azonban a szondát lágyító, vékonyító és ha elviselhető, folyékony szerbe. A szondának a hátsó vége legyen üreges, erősítsd azt ott meg egy hosszabb fával és így alkalmazd. Ezen idő alatt igyon a beteg lehetőleg zsíros, vékonyan felszeletelt tüfenyőből, összetört lenmagból, köménymagból és amennyire lehetséges a legjobb tömjénből, fehér, jó szagú, édes, lehetőleg kellemes ízű borban felfőzött italt. Ebből igyon hajnalban egy kevés mennyiséget és annyi napon keresztül, amíg ez szükségesnek látszik. Megfőtt fiatal kutya és halikra édes borban leforrázott levét igyad, egyél hozzá főzött káposztát, igyál hozzá fehér bort, hogy ne szenvedj szomjúságot és fürödjél naponta kétszer melegben. Viszont más ételekről ne beszélj. Ha ezekután valami még a méhszájon keresztül eltávozik és ezt mint tisztulás kívülről mutatkozik, úgy adjál a betegnek ebből az italból még egy-két napig inni, de a szonda használatát hagyj abba és kísérelj az anyaméhet méhkúpokkal tisztítani.

Ha nő, akinél a méhszáj egyenes helyzetben áll, nagy, egészséges és áldott állapotban van, ez megfelelő helyzetet foglalt el, de a menstruációja vagy nincs már meg, vagy csak ritkán, vagy hosszú időszakoként és nem egészséges formában jelentkezik, úgy keresd meg a betegséget, amelyben a méh szenved, ha nem látszik, hogy a test valamely részének ebben szerepe van. Keresd az okát, miért nem marad a nő másállapotban. Ilyen állapotban az a gyógymód fog legjobban hatni, amelyet kezdetben, mint a legerősebbet alkalmazol és olyan időszakokban, ahogy ez szükségesnek látszik. Ezzel szemben az enyhébb szerekkel fel kell hogy hagyjál addig, amíg az anyaméh a tisztulás után áldott állapotba nem kerül és a méhszáj a megfelelő helyzetet és a megfelelő irányt nem veszi fel. Ha a menstruáció sem az ital alkalmazásakor, sem pedig a gyógyszerek használatakor

nem áll be, annak ellenére, hogy ezt elég hosszú időn át itta, úgy a beteg ennek az itálnak a használatával hagyjon fel. Ha a szondával való kezelés jó irányban halad, úgy a méhszájat puhítsd fel és hass oda, hogy az nyitva maradjon. A méhkúp, amely füstölő-, hajtó- és puhítószerkekből van összeállítva, utat biztosít. Ha a beteg a lágyító- és a füstölőszerkektől jól érzi magát, úgy az anyaméhet olyan méhkúppal tisztítsd, illetve ürítsd ki, ami teljesen jónak látszik; kezd a gyöngébb szerekkel, majd térj át az erősebbre, utána újból a gyöngébbre és a jó illatúakkal fejezd be. Az erősebb szerek ugyanis felmarják a méhszájat és izgalmi állapotot idéznek elő. Ezek után igazítsd a méhszájat egyenes irányba, tedd egészségessé, hogy az ondót fel tudja venni, majd a méhszájat kiszárítani és a fogamzásra alkalmassá tenni.

Ha az anyaméhe a nőnek túl zsíros és ezáltal a fogamzásra alkalmatlan, úgy gondoskodnod kell, hogy lehetőleg lesoványodjon és különböző gyógyszerek segítségével karcsúbb legyen. A tavasz leginkább alkalmas a fogamzásra. A férfi ne legyen részeg, ne igyon fehérbort, hanem lehetőleg inkább erőt és tisztát, élvezzen erős ételeket és ne túl melegben fürödjön. Jó erőben és egészségesnek kell lennie. Kerülje azokat az ételeket, amelyek esetleges ellenhatást válthatnak ki. Ha a férfi fiúgyermeket akar, úgy a menstruáció megszűnte után közvetlenül gyakorolja az együtthálást és a nemiszervét oly mélyen, amennyire csak tudja, helyezze be, amíg magjával nem ejaculált [8]. Ha a férfi azonban leánygyermeket óhajt, úgy az együtthálást akkor gyakorolja, miközben a nő a legerősebben menstruál és még az nem szűnt meg. Ugyanekkor kösd meg a jobb, herédet oly erősen, ahogy csak bírod, a balt ezzel szemben akkor ha egy fiúgyermeket akarsz.

A zárt méhszáj, bár gőzöléssel kinyílik, de fellágyulni csak lágyítószerekkel tud. Gőzölj cirbolyafenyő kérgével, babérlevéllel, a boroszlán zöld és összetört levelével, tömjénnel, mirhával, üröm levelével vagy magjával, összetört ánizssal, zsírral, viasszal, kénnel, ciprus gyümölcsével, kocsoroddal, zöld és összetört mirtuszlevéllel, hódzsírral, szamartrágyával, fokhagymával, styraxszal [9] és disznózsírral.

Ha a méhszájnak ferde az iránya, úgy szükséges, hogy ugyanezeket a füstölőszerkeket használd, mert ezektől megnyílik és normális fekvést kap. A méhszáj felpuhításához a következő szereket hasz-

náld; vörös borókagyantát, kecskezsírt, ugorkás magrugó nedvét, feketegyökér nedvét, türtszírom és farkastej nedvét, foszlárt, káposztát, amelyet locsahurnak neveznek, hódzsírt, lenmagot, nátront, lenvirággyökért, kajmacsört, zöld hegyi melisszát [10], takácsmácsonyát és tengeri hagyma belsejét.

Lágyító gyógyszerek, amelyek erős tisztulást idéznek elő; dörzsölj tapsiagyökeret, libazsírt, hegyi kappanórt, és ezt mind jól forrald fel, mint méhkúpot helyezd be négy napon keresztül és adj a betegnek hagymalevet és édes fehérbort inni. Alkalmazz gyantát, langyos olajat, köményt és nátront. Alkalmazz gyantát, mézet egy friss mosatlan gyapjúba téve négy napon keresztül, mialatt a beteg igyon lenmagot, öt szem tömjént és köménymagot tiszta borban áztatva. Fürödjön mindennap kétszer. Vegyél azonkívül mirhát, tömjént, ökörepét, terpentint, gyantát, netopont és mindegyikből egyenlő mennyiséget, keverd ezt össze, helyezd ezt egy tiszta vászonra, vagy pedig egy vékony vászondarabkára és helyezd be, mint méhkúpot. Ezen lapocskát mártsd be előzetesen fehér, jó szagú egyiptomi kenőcsbe, kösd be egy fonállal és fürdő után helyezd be a betegnek. Egyen összetört halikrát és igyon háromszor naponta éhgyomorra petrezselyem és spárga magját fehér borban. Vegyél mirhát, cimetet, tömjént, netopont egyenlő mennyiségben, helyezd egy gyapjúba, mint méhkúpot, vagy pedig csinálj egy valódi méhkúpot belőle. Vegyél keserű-ugorka belsejét, összedörzsölt köménymagot, kapor magját, ciprus gyökerét, törd finomra mindezt, főzd össze mézzel és készíts kúpot belőle és helyezd be. A beteg igyon rózsabazsált, petrezselyem magját, feketegyökér nedvét borban. A játszinthagyma egyedül behelyezve is tisztít.

Helyezz be esetleg mirhát, a legtisztább és a legfinomabb minőségűt, egy kevés rézvirágot, fehér jó illatú borban.

Méhkúpok, amelyek a legalkalmasabbak az anyaméh tisztítására: Gyúrj össze rézvirágot, egyharmadrész nátront, adj hozzá mézet, csinálj belőle kúpot, amely megfelelő nagyságú és vastagságú legyen és ezt helyezd be az anyaméhbe. Ha erősen ható szert akarsz, úgy adj hozzá még ugorkás magrugót és rézvirágot összekeveretlenül, csinálj belőle így kúpot és ezt helyezd be. Amennyiben az anyaméh száraznak látszik, úgy adjál az előbbiekhöz még hámozott és finoman összetört fügefakérget a fele mennyiségben.

Egy másik: Dörzsölj össze ugorkás magrugót nagyon finomra, mégpedig két rész rézvirágot, egy rész ugorkás magrugót, higítsd fel, törj össze türtszirmot és ezt keverd hozzá, miután ezt már a megfelelő nagyságúra elkészítetted, csinálj belőle kúpot és ezt gyapjúval helyezd be.

Méhkúpok, amelyek a fehérfolyást megszüntetik: ürömlevél, nátron, félig száraz türtszirmot és kömény. Egy másik: Dörzsölj össze zöld ürömlevelet, egyharmadrész mirhát, keverj hozzá jó illatú bort, göngyöld fehér gyapjúba, majd ezt mártsd szintén borba és helyezd így be.

Ha azonban az anyaméhszáj nyitva áll, úgy helyezz nátront, ugorkás magrugó belső részét, félig száraz türtszirmot gyapjúba.

Méhkúpok, amelyek mindenfajta erős folyást ki tudnak tisztítani: Dörzsölj össze zöld kajmácsórt, ürömlevelet, mindkettőt mézzel vond be, hadd árnyékban megszáradni és a nő helyezze be magának. Egy másik: Keverj össze és higíts fel rézvirágot, vagy egyiptomi timsót türtszirmossal, vond ezt be, mint előbb is főzött mézzel, vagy helyezd ezt be egy száraz fűgébe és adjál még egy kevés mirhát is hozzá.

Egy másik: Törj össze türtszirmot, keverd ezt fehér jó illatú borba, kösd be vászon lapocskába, amelyet finom lenfonállal kötsz össze és helyezd be ezt, mint méhkúpot. — Egy másik: félig száraz türtszirmot, nátront, kőrisbogarát, zsírt és vörös arzént végy és ezekből készíts méhkúpot.

A szüzekről. Ha szüznél a menstruáció nem a megfelelő időben jelentkezik, úgy gyakran kap lázhrohamokat és fájdalmakat, szomjúhozik, éhezik, hány és nyugalmi állapotban van, majd későbben újból élénkké válik. Az anyaméh mozog és a beleket is mozgásba hozza úgy, hogy hányás, láz, félrebeszélés lesz a következmény. Ha azonban a menstruáció teljesen kimarad, úgy a szenvedőnél éhségérzés támad, szomjazik és lappangó lázt kap, amelyhez hidegrázás és hőhullám társul. Tegyé a hasára az ilyen betegnek meleg báránybőrt, amelynek gyapjúja rajta van, nyakára egy széles gallért tegyé és úgy gőzöld. Így a gőz mélyen a szeméremtájékon marad. Vegyé mirhát egy borsónyi nagyságot és kétszer annyi tömjént, keverd össze és törd össze, mindkettőt melegítsd fel és ugyanannyi pörkölt tönkölyt [11] és tedd a tűzre és gőzölj azzal, különösképpen

akkor, ha a beteg ébren van, majd utána sok melegvízben fürdesd meg.

Egy méhkúp: vegyél hígított timsót, áztass bele gyapjút és helyezd be. Egy másik: vegyél összetört ürmöt fehér borban megáztatva, s azt helyezd be.

Egy most szülő nőnek: Keverj össze rózsakenőcsöt, mirhát és viaszt, helyezd be gyapjúba. Ha azonban az anyaméh előesett, úgy használj száraz és összehúzó anyagot, külső és belső használatra. Vegyél fekete fügét, fokhagymát, nátront, köményt, törd ezt mind nagyon finomra össze és tedd egy gyapjúba. Egy másik: törj össze egy tintahal hátcsigolyáját nagyon finomra, áztasd meg borban és nyúlászórral együtt helyezd be a gyapjúba.

Ha a szülés után az anyaméh fájdalmas, úgy főzd az egész hűsítő italt hagymával és kecskezsírral össze és hagyj abból lehetőleg keveset, szűrcsőlni.

Egy méhkúp: nátront, fügét, köményt egyenlő részben. Egy tisztító és lágyító méhkúp: netopon, rózsakenőcs, libazsír egy finom lenvászon lapocskában. Ha a menstruációs vér lefolyik, úgy adjál a rózsabazsáznak 14 fekete magjából és két cyathen [12] borból készített italt inni.

Ha az anyaméh gyakran előesik, úgy fektesd az asszonyt a hátára, spriccelj melegvizet az anyaméhbe; keverj granátalma héját, gubacsot és vörös ecetfát, törd ezt mind össze fehérborban, és kend be vele az anyaméhet és helyezd vissza. Ugyanakkor a szenvedő ígyon babérlevél oldatot fanyar borral hígítva.

Ha a terhes nő méhvézést kap, úgy vegyél száraz szamartrágyát, arméniai Bolust [13] és a tintahálnak a gerinccsontját, törd össze mindezt nagyon finomra, kösd be egy kendőbe, és helyezd be, mint méhkúpot.

Ha az utószülés nem tisztul ki kellőképpen, akkor egy obolos ugorkás magrugót, egy cyathen fehér borban oldva, add ezt be és az utószülés meg fog indulni.

J E G Y Z E T

- [1] Hippokratész az embriotomiát halott magzatoknál, mint műtéti eljárást írja le.
- [2] A felfújódás alatt pulsatiót ért.
- [3] Galbanum in massis.
- [4] Qui non ebrius est (Galenus). Hippokratész itt már rámutat az alkoholnak arra a hatására, hogy az alkoholisták gyermekei szellemileg gyengébben fejlettek.
- [5] Mormordica Elaterium. L.
- [6] Sphinx Euphorbiae. L.
- [7] Scarabaeus Stercorarius.
- [8] Inquinatur semine, excernit semen (Galenus).
- [9] Styrax officinalis. L.
- [10] Melissa Calamintha. L.
- [11] Triticum Spelta. L.
- [12] 1 cyathen = $3\frac{3}{4}$ uncia.
- [13] Pelles anginas? (Galenus szerint.)

HIPPOKRATÉSZ KÖNYVE A BÉLGÁZOKRÓL

(De flatibus)

Nam cerberum ventriculo et ventriculus cerbero suas affectiones transmittit, propter nervorum a cerebro ad os ventriculi descendantium magnitudinem...

Quocirca capitis fracturas, quum ad meninges usque perveniunt, biliosi vomitus sequuntur — hypochondriacas et flatulentas vocatas affectiones melancholica tristitia — (Galenus).

Vannak bizonyos művészetek, amelyekkel mi megismerkedtünk, de sok fáradtsággal járnak. Némelyeknek alkalmazása viszont haszonnal jár és általánosságban a laikusok számára esetleg a legjobban szolgálnak. Azoknál viszont, akik ezt gyakorolják, sok panaszt idézhetnek elő. Ezekhez a művészetekhez tartozik a többi között az is, amelyet a görögök a gyógyítás művészetének neveznek. Az orvos csak veszedelmet és szerencsétlenséget lát. Érint különböző dolgo-

kat és mások szerencsétlenségéből önmagának okoz szenvedést. A betegek ezzel szemben ezen művészet következtében a legnagyobb rosszullettől, betegségetől, fájdalomtól, szomorú állapottól és a haláltól szabadulnak meg. Nyilvánvalóan mindezekben az esetekben a gyógyítás művészete segítségükre van. Ezen művészetben nehéz a jelentéktelennek látszó eseteket, ezzel szemben könnyebb a súlyosabb eseteket felismerni. A látszólag jelentéktelenebb csak az orvosnak lesz ismert és nem a laikusnak, mert ez inkább a szellemi és nem a testi munkához tartozik. Mert minden,* amely kézzel helyrehozható, ezt gyakorlatilag megtanulhatjuk, a gyakorlat a legjobb iskolája a kéznek. A sötét és a legnehezebb betegségeknel az ítélet a mi véleményünk alapján történik és nem a gyógyítás művészetétől függ, mert itt a legjelentősebb különbség a tapasztalat és a tapasztalatlanság között mutatkozik. A következők itt a fő okok, mégpedig: mi az oka a betegségnek, mi annak az eredete és a forrása, amely a test szenvedését okozza. Mert mihelyt valaki a betegség okát ismeri, képes lesz a megfelelőt nyújtani, mivel a betegséget kiváltó okot ismeri. Ebben különösen nagy szerepet játszik a gyógyítás művészetének létezése. Az éhség is betegség, mert minden, ami fájdalmas érzést vált ki, betegségnek nevezhető. Micsoda gyógy mód létezik az éhség ellen? Ami az éhséget csillapítja az az étel, vagyis ezzel tudjuk azt megakadályozni. Úgyszintén az ital, amely a szomjúságot oltja. Továbbá a túltápláltság kiürüléssel, a kiürülés telítéssel, a fáradtság pihenéssel, a pihenés megerősítéssel gyógyul. Röviden és egy szóval: az ellentéteket ellentéttel gyógyítjuk. A gyógyítás módja abból áll, hogy elveszünk, vagy hozzáadunk, elveszünk a felesleget és hozzáadjuk a hiányzó dolgokat. Aki ezt legjobban végrehajtja, az a legjobb orvos, és aki legtöbbet hibázik, az tér el legjobban ettől a művészettől. Ennyit körülbelül a következő tárgyaláshoz.

Minden betegség az ember lényének megfelelően azonos, csak helyileg változik. A betegségek látszat szerint a különböző és egyenlőtlen helyektől függetlenül nem hasonlíthatnak, ezzel szemben csak egyetlen betegségforma és egyetlen betegség ok létezik, hogy melyik az az egyetlen, a következőkben fogom megvilágítani. Az emberi test és a többi más élőlény is háromféle táplálékkal táplálkozik, ezek pedig: étel, ital, éltető levegő.

Az éltető levegő a testen belül felfújódást idéz elő, amelyet a testen kívül levegőnek nevezünk. Ez mindenre kiterjed, ami a testtel összefüggésben van és igen nagy befolyást gyakorol, érdemes ezért ennek az erejét figyelemmel kísérni. A szél ugyanis hullámozása és áramlása a levegőnek. Ha a nagy tömegű levegő erős áramlást idéz elő, úgy a fákat az éltető levegő erejénél fogva gyökerestől kicsavarja a földből, a tenger morajlik és hullámozik és az igen nagy teherhajókat a magasba dobja. Az ilyen ereje az éltető levegőnek ezekre az elemekre hat, amelyeket mi nem látunk, csak az értelmünk fogja fel. S mi történne enélkül? Vagy hol nincs ez? És minek közelében nincs ez? Mert minden, ami az ég és föld között van, éltető levegővel van tele. Ennek oka a tél és a nyár; a nyár ugyanis enyhe és nyugodt, a tél ezzel szemben sűrű és hideg. A napnak és a holdnak a keringése és a csillagok is az éltető levegőtől függenek. A meleg táplálékát és a tüzet az éltető elemből vonja ki, mert anélkül nem tud élni. Maga az állandó mozgásban levő nap kihát a mindig létező halvány éltető levegőre. Mindenki előtt ismert, hogy maga a tenger is éltető levegőt tartalmaz. Mert az úszó állatok nem tudnának életben maradni, ha nem találnának éltető levegőt. Mert mi más módon részeshülhetnének benne, ha nem ilyen módon hogy a vízből ki tudják vonni. Az éltető levegő lényegében alapja a holdnak, járműve a földnek és az éltető levegő mindenütt jelen van. Különben is a levegő, hogy minden másra mily nagy mértékben hat, ezt már említettem. Ez különben a halandó lényeknek az életbentartásához, viszont a betegeknek a betegség okozójához vezet. Az éltető levegőnek a szüksége minden szervnek annyira jelentős, hogyha az ember, még ha minden más táplálékot, mint ételt és italt megkap, akkor is két-három nap, esetleg valamivel több napnál tovább nem maradhat életben nélküle. Ha az éltető levegőt, amely a test légzőútjaiba vezet elzárjuk, úgy a napnak egy rövid idején belül meghal, mert a test a legnagyobb hasznot az éltető levegőből szívja magába. Ehhez kell tartani magunkat, mert az ember minden más tevékenységénél szünet állhat be, mert az élet különböző számtalan változatokból áll. Kizárólag az élőlény ebben a ténykedésben nem maradhat anélkül, hogy ki-vagy belelégzést folyamatosan ne végezzen. Ez mutatja, hogy milyen belső összeköttetés van minden élőlény és a levegő között. Ezen tárgyaláshoz hozzá kell tennem, hogy a betegségeket való-

színűleg nem máshonnan, hanem a levegőből kapják, mert ez az éltető levegő nagyobb, vagy kisebb mennyiségben miazmákkal telten [1] benyomul a testbe.

Ennyi elég erről az egész tárgyról. Itt még rá akarok mutatni tárgyalásom lényegére arra, hogy minden betegséget az éltető levegő okoz és tőle származik. Elsősorban az általános betegségről szólok a lázzal kezdem, mert ez kísér minden más betegséget és különösképpen a gyulladást. Ez tisztán, elsősorban a külső sérülések eredménye, amelyet mechanikus erő okozott. A gyulladást azonnal mirigyduzzanatok követik, majd láz. Ezt itt azonban érinteni kívánom, hogy két láztípus létezik, az egyik: amely mindent megtámad és pestisnek nevezik, a másik: amely egyeseknél, akik rossz életkörülmények között élnek, tehát ez a rossz életkörülmény következménye. Az oka mindkét láznak azonban a levegő. Az általánosan elterjedt láz azért fut szét epidémiásan, mert minden ember ugyanazt az éltető levegőt lélegzi be, és a hasonló testek hasonló éltető levegővel vannak összeköttetésben, ezért hasonló lázak állnak elő. Valaki megjegyezhetné, miért nem betegszik meg ebben a betegségben minden élőlény, miért csak egy réteget érint. Azért, mondanám én, mert test a testtől, természet a természettől és táplálék a tápláléktól különbözik. Ugyanis, nem minden rétege az élőlénynek tudja a hasznát, vagy a kárát azonos dolgoknak felhasználni, hanem az egyik fajtát ezek, a másik fajtát azok szenvedik. Ha a levegő olyan miazmákkal van tele, amelyek az emberi természetre hátrányosak, úgy ebben az emberek megbetegszene. Ha a levegő az élőlények egy másik rétegére hátrányos, úgy ezek ebben megbetegszene. Itt most megtanulhatjuk, mik az epidémiás betegségek, miért és mi módon, kinél és honnan keletkeznek. Ezzel szemben jellemezni akarnám, hogy a rossz életkörülmények között beálló lázak hogyan keletkeznek.

A rossz életkörülményt a következő módon jellemezném: először, ha valaki a testét több étellel, éppúgy szárazzsal, mint folyadékkal túlterheli, jobban, mint ahogy elbírja és ezt a túl sok ételt testi megterhelő munkával nem tudja kiegyenlíteni, vagy valaki minden lehető, legkülönbözőbb ételt egymás után behazsolja, ezek a teljesen ellenkező ételek nagy izgalmat váltanak ki; egyeseknél gyorsabban, másoknál pedig lassabban emésztődik. Ezzel a sok étellel együtt

nagyon sok éltető levegő hatol be a testbe, ugyanis mindennel, amit evett vagy ivott, kevesebb vagy több éltető levegő hatol be. Ez abból is kiviláglik, hogy a legtöbbnél az étel vagy az ital élvezete után felbőfögés történik, ugyanis a bezárt levegő a hólyagokban el van rejtve, abból tör ki és újból kitávozik. Ha a test étellel megtelik, úgy a hosszabb ideig benne tartózkodó étel következtében nagyobb mennyiségű éltető levegő gyűlik össze és a hosszabb ideig benne lappangó ételmennyiség miatt az éltető levegő még nagyobb mennyiségben gyűlik össze. Ez azért lappang hosszabb ideig, mert a mennyisége miatt nem tud eltávozni. Ha az alhas elzáródott, úgy a felfújódás az egész testre kiterjed és főleg a vérbő részeket telíti meg és lehűti. Ha azok a részek hűlnek le, amelyek a vérnek a forrása és az eredése, úgy az egész testen borzongás hatol át. Hogyha az egész vérrendszer áthűl, úgy a testet általános borzongás támadja meg. Ezen oknál fogva a lázas állapotot hidegrázás előzi meg, és aszerint, hogy a hideg és a felfújódás milyen nagymérvű, amely az egész testen átáramlik, beáll a merevgörcs. Ez sokkal erősebb lehet, ha a felfújódás és a hideg még nagyobb; kevésbé olyan erős, ha kisebb mennyiségű és így a hideg is csekélyebb. A hidegrázással ugyanakkor a reszketés is beállhat a következő okoknál fogva: A vér ugyanis a belépő hidegrázástól menekül, megkerüli az egész testet és a legmelegebb részhez áramlik. Ilyen áramlásokat végez a vérkeringés. Azzal, hogy a külső részekből behatol a belekbe, következményeként az izom reszkető állapotba kerül. Egy része a testnek vérbő, a másik része vérszegény. A vérszegények reszketnek, de nem a hideg következtében, hanem rázkódnak, mert a meleg onnan eltávozott. A vérbő részek ezzel szemben a sok vér következtében reszketnek, de viszont gyulladást idéznek elő. Ugyanis ami nagy mennyiségben összegyűlt, nem maradhat nyugodtan. A lázat ásitás előzi meg, mégpedig akkor, ha sok levegő gyűlik össze és ez a mennyiség felfele nyomul. A száj ugyanakkor valamilyen mechanizmus következtében kinyílik, feltárul, mivel ezen módon jó kiutat talál. Ugyanúgy, mint edényben a forró víz gőze felszáll és igyekszik — mint ahogy a felmelegedett testnél az összehúzó és vastag levegő — erővel kinyomulni, a szájon keresztül is így történik. A lázzal együtt jár az ízületek meglazulása is, mert a felmelegedett inak engednek. Ha azonban a test bizonyos részében nagyon sok vér gyülemlik össze, annak

ellenére, hogy a levegő, amely a vért lehűti, itt a meleg kerül újból uralomra, felmelegíti, átizzasztja és abból forró tömeg keletkezik. Az egész testet a meleg levegő hatja át, amelyre végeredményben a vér van befolyással. Ez a gyülem felpuhul, amikor egy bizonyos fokú forróságot ért el és ebből éltető levegő párolog, majd ez benyomul a test izzadságmirigyéibe és verejtékezést idéz elő. Az összeréselt éltető levegő folyadékká alakul át és az izzadságmirigyeken keresztül ily módon a felszínre kerül ugyanúgy, mint a forró vízből felszálló gőz, amely sűrű és szétterjed, mintha valamilyen szilárd tárgyat ért volna, amelyben megakadt és cseppek formájában lecsapódik.

A fejfájások viszont a következő okoknál fogva lépnek fel a lázzal együtt; a vér a fejben szűk vércsatornákat talál, amelyek vérrel vannak túltelítve, ha a túltelődés és a felduzzadás fennáll, ez a fejben fájdalmat idéz elő. A meleg és a túlzottan megtelődött vér ugyanis nem tud elég gyorsan a vércsatornákon keresztül lefolyni, mivel ez különböző gátak és eltömődések miatt akadályozva van. Ilyen okoknál fogva áll elő a halánték lüktetése is. Az általam említett módon így lép fel a láz, a lázzal együtt a fájdalmak és a betegségek. Véleményem szerint mindenki előtt világos, hogy a másfajta betegségformák is, pl. bélgyulladás, vagy betüremkedése a bélnek (elzáródás), vagy alhasi panaszok, vagy betegséget okozó anyag lerakódása, a felfújódást megmagyarázzák. Az éltető levegőnek a viselkedése ezen betegségeknek a magyarázatát adja. Ha olyan részeket érint, amelyek finomak és nem szokták meg, hogy előzetesen ilyeneknek legyenek kitéve, és ez úgy hatol be, mint a nyíl, amely megakad a húsban, áthatol a rekeszeken keresztül és a légyrészekben, vagy mind a kettőben egyaránt. Ezért alkalmazzunk száraz, meleg borogatásokat a fájdalmak enyhítésére. Ha a bőr ugyanis a meleg borogatás következtében elvékonyodik, úgy a levegő a testből kifelé áramlik és ennek következtében a fájdalmak egy bizonyos mértékig megszűnnek. Lennének olyanok is, akik azt kérdeznék, mily módon képződnének folyadékok a felfújódás következtében, vagy vérömlenyek a mellkasban és mi módon állnak elő? Én azt hiszem meg tudom mutatni, hogy milyen módon történik ez. A fej erei vérrel telődnek meg és így a fej a benyomuló felfújódás következtében nehezzé és tompává válik. Ezután a levegő a szűk érutakon keresztül behatol

magába a vérbe, körülveszi azt és a vér leghígabb része az ereken keresztül a felszínre nyomul. Ha ez a folyadékmennyiség túlon-
összegyűlik, úgy más kiutat is keres magának és ott, ahol a testben
túlhajtott mennyiségbe kerül, ott betegséget okoz. Ha ez a folyadék
bekerül a szembe, úgy ez megbetegszik, ha bekerül a fülbe, úgy az
szintén megbetegszik, ha bekerül az orrrba, úgy nátha támad, ha
bekerül a mellkasba, úgy ezt rekedtségnek nevezik, mivel a nyák
összekeveredik ezzel az erős nedvvel és miután ezt nem szokta meg,
ez okozza a súlyos állapotot. Ha bekerül ez a folyadék a nagyon
érzékeny légcsővekbe, úgy erősen izgatva azt, nyers érzést idéz elő.
A légutakon belélegzett levegő behatol a mellkasba és ugyanilyen
úton ki is jön. Ha találkozik azonban a lefele hatoló nyák a felfele
hatoló levegővel, úgy köhögés áll elő és a köpet felülről kiürül. Ilyen
viszonyok között a légcső fekélyes lesz, nyers és gyulladós és a
folyadékot, miután gyulladásban van, a fejből kiszívja. A fej azon-
ban a test többi részéből újból felveszi magába ezt a folyadékot és
leadja a légcsőnek. Ha a nyáknak ez az iránya alkati lesz, ha a nedv
útjai gyorsan folyó, tág terű kanálisba ömlenek, úgy ez a váladék
a mellkasba is befolyik. Ez az erős és a húsba is behatoló váladék
az erek súlyos állapotát idézi elő és szét is rágja. A vér ezzel szemben,
amely egy idegen testrészt ömlött be és ott hosszabban tartózkodik,
majd rothadásba megy át és gennyé változik, se fölfelé menni,
sem lefelé szállni nem tud. Ugyanis felfelé minden nedvesség
éppúgy, mint minden más nehéz test útja lefelé nehéz, mert kifele
hatol. Az utat lefelé viszont a rekesz által képzett elválasztó fal
akadályozza. Épp ezen oknál fogva a váladék a levegőtől függetlenül
részben magától tör felfele, részben a fájdalom miatt erőszakkal.
Önkéntelenül akkor, ha maga az erekbe hatoló levegő az ércsatorná-
kat szűkíti. Az összenyomott vér ugyanis szétszakítja — miután
nagy mennyiségben gyűlt össze — a vércsatornákat, főleg ott,
ahol a legnagyobb nyomás érvényesül. Amennyiben erős vérzés
lépne fel, úgy a fájdalom a betegnél az ereket levegővel tölti meg.
A természet törvénye következtében a fő rész levegővel telődik
és a többi véletlen következményeként az említettekhez viszonyul.
Szakadások, folyadékgyülemek a következő okoknál fogva állnak
elő; ha a hús valamilyen mechanikus erő következtében megsérül,
és a folytonossága megszakad, úgy benyomul a levegő ezekbe az

üregekbe és fájdalmat idéz elő. Ha a szétszakadt húsrészek a felfújódás következtében a test üregeit fellazítják, úgy a felfújódást folyadékgyülem követi, amelynek előzetesen a levegő csinált utat. Ha ez a vízenyő az egész testet átítatta, úgy a hús ellágyul és az oedemas daganat az alszárba süllyed le. Ezt az állapotot nevezzük vízibetegségnek. Hogy a felfújódás az oka ennek a betegségnek, ez nagyon nagy jelentőségű bizonyíték: sokan ilyen betegségben súlyosan megbetegedtek, de újból meggyógyulhattak, ha a víz belőlük kiürült. Abban a pillanatban, amikor a víz a hasból kiáramlik, ez már nagyon sokat jelent és rövid idő után még kevesebb lesz. Az oka ennek ismert. Ugyanis kezdetben a víz tele van levegővel és ezért nagy tért foglal el. Ha azonban az éltető levegő a vízből felszívódik, úgy a visszamaradt víz ennek következtében kevesebbnek látszik, pedig ez éppen annyi, mint amennyi előbb volt. Egy másik példa azt igazolja, ha a has teljesen kiürült, úgy nem telik el három nap és újból megtelődik. Mi lehet más, ami ezt megtölti, mint az éltető levegő? Mi tudja ily gyorsan ezt megtölteni? Mert nem vesz fel a test olyan sok folyadékot, sem pedig a fellágyult izom nem lehet ok, sem a csontok, sem az inak, sem az inhüvelyek, amelyek fennmaradtak, amelyek közül egyik sem képes arra, hogy ilyen jelentős szaporodását a víznek, elő tudja idézni. Tehát a vízi betegségnek az okát is megadtuk.

A gutaütés is a felfújódásnak az eredménye: ha ugyanis a felfújódás hideg és az izmok közé nagy mennyiségben behatol és ezt felfújja, úgy a testnek azon része érzéktelenné lesz. Ha sok felfújódás járja át az egész testet, úgy az egész embert gutaütés érte. Ha azonban a felfújódás a test egyik részét érte, úgy a gutaütés csak azt a részt éri. Ha a felfújódás eloszlik, akkor a betegség meggyógyul, de ha megmarad, úgy a betegség is megmarad. Hogy ez így viselkedik, azt bizonyítja az, hogy az ilyen beteg állandóan ásít.

Véleményem szerint ugyanezen okok idézik elő magát az úgynevezett „szent” betegséget is. Megkísérelném, hogy az említett okoknál fogva a hallgatóimat meggyőzzem, hogy mi vitt engem erre az elgondolásra. Mindenekelőtt úgy hiszem, hogy az emberi test egyik része sem vezet elmebetegséghez, csakis a vér. Ha a vér normális állapotában marad [2], úgy az elme sem betegszik meg. Ha azonban a vér valamilyen elváltozásban szenved, úgy az elme is

egy változást szenved. Ennek igazolására sok bizonyíték van. Az előbb mondottakat elsősorban az alvás bizonyítja, amely minden élőlénynél közös. Amikor ennek következtében a test megváltozik, kihűl a vér, mert az álom természete az, hogy lehűlést idézzon elő. Ha a vér lehűl, úgy annak a keringése lassúbb. Ezt azonban a következők világítják meg.

A test általánosságban előrehajlik és nehézkes, és a test minden súlyos része természeténél fogva a földre esik. A szemek becsukódnak, az elme elhomályosul és az értelem felhagy. Bizonyos idegen elképzelések jelennek meg az alvó előtt, amelyeket álomnak nevezünk. Ugyanakkor bódulatban, — ha a vér hirtelen összegyűlt — a lélek és annak a gondolatai olyan változásokon mennek keresztül, hogy a jelen szenvedéseit elfelejti és a legszebb reményekkel lesz tele a jövőt illetően. Én még sok hasonló példát tudnék felhozni, amelyet a vér változása hoz magával, pl. gondolkozási képességének megváltozását is. Ha azonban a vér teljesen szabálytalan akadályokba ütközik, úgy a gondolkozási képesség teljesen elvész. A kedélyes állapot, mint gondolatgazdaság, függ a szokásoktól. Ha teljes mértékben a mi szokásos kedélyállapotunktól eltérünk, úgy a magasabb gondolkodás képességétől is meg vagyunk rabolva.

Állítom, hogy a „szent” betegség a következő módon áll elő. Ha sok éltető levegő az egész testben levő összes vértömeeggel összekeveredik, úgy különböző formájú elzáródások keletkezhetnek az erekben. Amennyiben sok levegő hatol a vastag és sok vérrel ellátott erekbe, úgy azok benn megakadnak, elnehezülnek, ezáltal a vér keringése akadályozott, egyes helyeken teljesen megakad, másik helyen lassabban kering és megint egy másik helyen gyorsabban. Ennek a vérkeringési egyenetlenségnek következtében különböző rendellenességek állanak elő, mint következmények: Az egész test mindenütt görcsösen összehúzódik, az egyes testrészek nyugtalan mozgásba mennek át és elferdülnek. A vér előnyt ad a nyugtalanságnak és a megzavartságnak. A megzavart keringés következtében a levegő mindenütt a testben elferdüléseket idéz elő. Ezalatt az idő alatt az emberek teljesen érzéketlenek, nem hallanak, nem tudnak beszélni, nem látják, hogy mi történik és a fájdalmakkal szemben érzéketlenek. Ilyen módon a szabálytalan mozgásokat kiváltó levegő magát a vért is izgalomba hozza, megfertőzi és mint természetes

következmény, a száj habzani kezd. A nyaki erekbe benyomuló levegő önmagától, bár újból kiáramlik, de magával viszi a vérnek a leghígabb részét, amely minden oldalról összekevert nedvesség következtében fehér lesz. A tiszta levegő ugyanis a vékony hártályakon áttűnik, és ezért látszik minden hab fehérnek.

Még közölni szeretném azt, hogy azok, akik ettől a betegségtől szenvednek, az ezt követő rohamtól hogyan tudnának megszabadulni. A test ezen erőszakos bajt átvészelve, erősen fel van hevülve, és a vér is ennek következtében felhevül; a felhevült vér felmelegíti a gázokat is. Amikor a gázok felmelegedtek, szétoszlanak, szétoszlik a megakadt vér is, és eltávoznak részben az éltető levegővel, részben a nyákkal. Amikor a nyák tovább már nem pezseg, a vér újból a normális mozgásban van, a test újból nyugalmi állapotba kerül és ilyenkor a betegség megszűnik.

Úgy látszik, hogy a gázok okai lehetnek mindezeknek, az itt említett betegségeknek különböző formáiban, míg a többi tünetek csak velejáró, vagy mellékes okaiként szerepelnek. Hogy a gázok az okai ezeknek a betegségeknek, légyen ezzel megmutatva, mert az volt a szándékom, hogy mindezeknek a betegségeknek az okait megadjam. Azt is megmutattam, hogy az éltető levegő nemcsak más dolgokra, hanem magára az élő testre is nagy hatást gyakorol. Ezen írásbeli előadásomban beigazoltam a betegségeket és a betegségek formáit, hogy az itt feltételezetteket be tudjam igazolni. Ha azonban a többi fajta betegségekről akarnék beszélni, úgy ez az írásbeli értekezés túl terjengős volna anélkül, hogy ezáltal akár az igazságot, akár a hitet el tudnám nyerni.

J E G Y Z E T

[1] Pestilentia infectum (Hipp.).

[2] Consistente habitu.

ADATOK A HORTHY-KORSZAK EGYETEMI ORVOSKARAINAK TÁRSADALOMSZEMLÉLETÉRŐL ÉS TÁRSADALMI MEGHATÁROZOTTSÁGÁRÓL

Írta: VÖRÖS LÁSZLÓ (Budapest)

Újabban számos jel mutat arra, hogy elérkezett az ideje a Horthy-korszak művelődéspolitikája intenzívebb tanulmányozásának. Pedagógiatörténészek oldaláról egyre több kísérlet történik e korszak szellemi arculatának megrajzolására, legutóbb *Jóboru Magda* könyve (A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában, Tankönyvkiadó, Budapest, 1963) utal az ilyen kísérletek szükségességére. Nem történtek azonban nagyobb arányú kísérletek a Horthy-korszak felsőoktatásának pedagógiai és társadalmi szempontból történő analizisére. Különösen hiányos az orvosképzésre vonatkozó értékelő anyag. E területen csak egyes nagyobb, átfogó művek apró részletkérdéseként (pl. *Hahn Géza*: A magyar egészségügy története) vagy egyes cikkek utalásaként (pl. *Kovacsis, Bartha* cikkei a Felsőoktatási Szemlében, illetve a Népegészségügyben) jelentek meg anyagok.

Jelen tanulmány sem vállalkozik a kérdés egészen részletes kidolgozására, mert egy disszertáció adott fejezete csupán. Témaanyagában elsősorban nem a művelődéspolitikát irányító szervezeteknek, az orvosképzést meghatározó minisztériumoknak (Vallás- és Közoktatásügyi, Népjóléti, illetve Belügyminisztérium) munkáját kívánja elemezni, hanem maguknak az egyetemeknek orvosképzési problémáival, az egyes orvosi karok aktuális létezési formáival, e léte-

zés gazdasági, társadalmi meghatározottságával és szakmai orientációjával szeretne foglalkozni a fenti keretben.

Ez magyarázza, hogy a tanulmány elsősorban e korszak orvoskari ülési jegyzőkönyveinek anyagára épül és azt egészíti ki — ahol szükséges — a korabeli irodalom megfelelő reprezentánsaival.

A tanulmány célja kettős: egyfelől a haladó eszmék harcának akadályfutását akarja megvizsgálni a Horthy-korszak viszonyai között, másfelől meg akarja szemlélni mindazokat a társadalmi, gazdasági és szakmai sajátosságokat, nézőpontokat, amelyek a Horthy-korszakban keletkeztek vagy fejlődtek ki ugyan, de amelyek áttett formákban a mai szocialista viszonyok között is érvényesülhetnek, vagy mint haladó hagyományok, vagy mint visszahúzó retrográd erők az orvosképzés mai rendszerében.

I.

A Horthy-korszak — idegen külső erők támogatásától is biztatva — kíméletlenül leszámolt a Magyar Tanácsköztársaság vívmányai-val, üldözőbe vette a kommunistákat, elhallgattatni igyekezett az országban a liberális elemeket, a demokratákat. E magatartásnak meg volt a maga művelődéspolitikai vetülete is. A Tanácsköztársaság leverése utáni helyzetben különösen érdekes a Budapesti Orvoskar viselkedése, hiszen a Tanácsköztársaság tényleges hatáskörében szinte kizárólag e Kar működött.

A proletárdiktatúra idején a Kar liberális, szocializmussal rokon-szenvező tagjai — közöttük különösen sok magántanár, tansegéd-személyzetbeli és főleg diák — szervesen együttműködnek a Tanácsköztársaság vezetőivel, kialakítják az egyetem kommunista jellegű önkormányzatát a klasszikus kari önkormányzattal szemben. A haladó erők a konzervatív, reakciós egyetemi tanárokkal szemben nagy türelmet tanúsítanak: csupán 5 (ténylegesen viszont csak 4) egyetemi tanár munkájának felfüggesztésére kerül sor; e tanároknak is megengedik, hogy kutatásaik folytatása céljából volt egyetemi intézeteiket felkereshessék és ott tudományos tevékenységet folytathassanak [1].

A Ferenc József-i időben kinevezett — zömmel konzervatív fel-fogású — budapesti orvoskari tanárok nagyobb része értetlenül és

gyanakvással tekint a Tanácsköztársaság művelődéspolitikai tevékenységére, idegenek tőlük azok az elvek, amelyek az egész nép számára akarják biztosítani az oktatás és művelődés összes elérhető lehetőségét.

Egészen sajátos ezért a Kar állásfoglalása a fehérterror első napjaiban. Míg a József főherceg égisze alatt szervezkedő ellenforradalom eleinte csak a Tanácsköztársaság intézkedéseinek jogosságát vonja kétségbe, addig a Kar továbbmegy és „... az 1919. évi március hó 21., mint az 1918. évi október hó 31. óta kelt rendelkezéseket önkényeseknek, erőszakosaknak és törvényelleneseknek ítéli és autonóm jogait az október 31-ét megelőző módon fogja gyakorolni” [2].

A Kar álláspontja miatt, pl. *Veress Elemér*, a polgári demokratikus forradalom alatt kinevezett egyetemi tanár kinevezése is hatályon kívül kerül. Ugyancsak hatályon kívül kerülnek mindazon tanaszemélyzeti és nem orvosi létszámbeli kinevezések is, amelyeket a Károlyi-féle népköztársaság alatt hoztak [3].

Jellemző a Kar állásfoglalása a baloldali és kommunista mozgalmakban résztvevőkkel kapcsolatban is. A kommunizmussal együttműködő és a fehérterror alatt helyükön maradt baloldali egyetemi tanároktól „a kari szolidaritás” elvén álló jobboldali professzor-csoport csupán látványos önmosakodást követelt meg. Ilyen magyarázkodó nyilatkozat kibocsátására kényszerült az ellenforradalmi kari légkörben *Bálint Rezső*, *Grósz Emil* és *Liebermann Leó* is. E három professzorról és az Ausztriába távozott *Ónody Adolfról* állapítja meg ugyanis a háromtagú vizsgálóbizottság (*Bókay Árpád* elnöke alatt), hogy „... a kommunizmus alatt a kormánnyal szorosabb összeköttetésben állott, azt működésében támogatta” [4].

Nem érvényesül a „kari szolidaritás” a szocialista baloldali mozgalmakat tevékenyen támogató magántanárok esetében. Ugyanazon az ülésen előterjesztést tesznek *dr. Madzsar József*, *dr. Goldzieher Miksa*, *dr. Péterfy Tibor*, *dr. Dienes Lajos* és *dr. Pólya Jenő* venia legendijének megvonására [5].

A sebtében összeállított lista emellett 45 orvos eltávolítását követel az orvoskarról. Hasonló listák készülnek az elbocsátandó kommunista diákokról. (Ezekre a listákra felvett hallgatók száma 65–130 között ingadozik. Sok hallgatónak még a keresztnévét sem tudják. A listák összeállítása tehát szóbeli emlékezések alapján történt.

Ténylegesen a „numerus clausus” segítségével ennél lényegesen több, mint egy 1600 felsőéves orvostanhallgató eltávolítását hajtják végre, így nagyságrendben felmérhetjük a Kar „purifikáló” szándékainak méreteit) [6].

Ugyancsak hosszas igazoló-eljárásoknak vetették alá a nem orvosi személyzetet is.

Bár az ellenforradalom fő kari képviselőinek hatása igen erősen megmutatkozott, a legtöbb kérdésben az ő szavuk döntött, a karhoz tartozó tanárok azonban nemegy esetben felemelték szavukat az igen hosszan elhúzódó, többszörös igazolási eljárások, a „feketelisták” ellen.

Korányi Sándor erkölcsi bátorságára vall a már említett 1919. augusztus 12-i rendkívüli ülésen tett kijelentése, amely szerint „... a vezetése alatt álló klinika névsort nem küldött be (ti. feketelistát. VL.). Figyelmezteti a Kart, hogy ennél a kényes kérdésnél a legóvatosabban kell eljárni, nehogy igazságtalanság történjék...” [7].

Ugyanezen az ülésen, amikor a Kar egyes tagjai a forradalmakat a zsidósággal működésével hozzák kapcsolatba, az antiszemita kirohanásokra reagálva felemlíti: „... hogy ő soha azt, hogy kinek mi a vallása, nem kérdezte és kérdezni nem is fogja” [8].

Jendrassik Ernő a Kar 1919. december 18-i ülésén, a fehérterror legsötétebb napjaiban hevesen megtámadja az egyetemen folyó igazoltatások szellemét, légkörét és kijelenti, hogy az igazolóbizottság a kihallgatott személyek esetében „... nem adott alkalmat, hogy ők a vádat teljesen ismerjék, s ellene védekezzenek, s az sem történt meg, hogy kihallgatásukról vallomásukat saját aláírásukkal igazolják... a tanártestületnek nincs is módja arra, hogy a vádlott védekezésének adatait hitelesen igazolja. Hibáztatom, hogy ily módon a tanártestület szavaz egyoldalú információ alapján és sokszor nem ismerheti meg saját tapasztalatából a tényállást, holott minden bírósági tárgyalásban a vádlottnak a bírói kar előtt joga és alkalm van a védekezésre” [9].

Jellemző a hármias igazolóbizottság képviselőjének, *Kuzmik Pálnak* reagálása e javaslatra és szemrehányása: „... nem érti ezt a huzavonát, ezt a mindenáron való kíméletességet... Nem szükséges a régi törvényes lassú formákat betartani. Hiszen kint is rendkívüli állapotnak megfelelő eljárással hozzák a halálos ítéletet” [10].

Az intézetvezetők egy része elhúzza az alkalmazottak igazolási eljárását is és „engedékenynek” bizonyul. *Bókay Árpád*, az igazolóbizottság másik tagja, több ízben is sürgeti a Kar tagjait „...hogy szolgálják, alkalmazottaik viselt dolgait lelkiismeretesen kutassák és jelentsék fel a bűnösöket, mert a lanyha kezeléssel sok ártalmas egyén szabadul meg méltó büntetésétől” [11].

A Pozsonyból és Kolozsvárról menekült társegyetemek körében a pesti egyetemihez hasonló intenzitású eljárásokra nem került sor, sőt azok a pesti Karról kizárt egyetemi hallgatókat felveszik, revíziót lényegében a hallgatók körében sem hajtanak végre, amellyel szemben a pesti Kar hivatalos képviselője tiltakozik is [12].

Az eljárásoknál tehát érezhető a liberális, demokratikus elemek visszatartó hatása is, de nem az ő magatartásuk az irányadó. A reakció a kommunista, szocialista orvosok és diákok üldözése mellett megkezdí a liberális polgári radikális körök „boszorkányégetését” is. Egymásután tiltják be a Ferenc József-i korszak megfelelő egyesületeit, veszik gyanúperbe ezen egyesületek tagjait. E boszorkányüldözés áldozata lesz a nagy múltú „Galilei kör” is. 1921 őszén a budapesti egyetem rektora a „Galilei kör” volt tagjait az összes hazai egyeteméről és főiskolákról egyszer s mindenkorra kizárja [13].

1919 őszétől 1921 őszéig folynak az igazoltató eljárások, a szervezett üldözések. Ezalatt a fehérterror lényegében felszámolja a kiegyezés utáni korszak polgári demokratikus szellemiségét és előkészíti a talajt egy standard jobboldali konszolidáció számára.

A baloldali erők üldözésével a karok liberális elemei is talajukat veszítik. A kommunista orvosok és diákok vagy külföldre menekültek, vagy a horthysták börtönében vannak, vagy olyan erős rendőri megfigyelés alatt, amely a haladásért vívott harcot konspirációs természetűvé alakítja át. A nyílt harc lehetősége hosszú időre megszűnt.

Az ellenforradalmi rendszer a gazdasági csődöt és ezzel kapcsolatban érvénybeléptetett alkalmazotti létszámapasztásokat arra használja fel, hogy a maradék baloldali erők létbázisát elvegye és így erejüket végképp megtörje.

Amikor a kormány 1923-ban 20⁰/₀-os létszámapasztást rendel el az egyetemeken, mint *Bársony János* kifejti: „...az elbocsátást inkább a szolgaszemélyzetre és elsősorban a bolsevizmus alatt

kompromittáltakra kell kiterjeszteni, ám de ezekből alig lehet 20⁰/₀-ot előteremteni” [14]. Az 1921-ig tartott „tisztoztatások” alapossága tehát meglehetősen megnehezítette a további kommunista üldözést. Így kerül sor a liberális, egyéb ellenzéki elemekre. A 30-as évektől kezdve, a gazdasági válság idején megeléknkül a kommunisták egyetemi tevékenysége, különösen az orvostanhallgatók körében vannak jól működő csoportok, de fokozottan hallatnak magukról a kommunista orvosok is. Ezekben az években felrémlik a jobboldali vezetés előtti a „kommunizmus kísértete.” Az 1932. február 16-i budapesti kari ülésen hangzanak el a következő, a jobboldal közérzetét jellemző szavak: „... tapasztalhattuk a kommunizmus után, amikor az orvosi kar alkalmazottainak, hallgatóinak nagy tömegével szemben kellett hogy eljárjon, tapasztalhatjuk ma is, ha orvosgyűléseken ezt a felforgatás jegyében összeverődött tömeget, amely hangos követeléssel mindennel szembehelyezkedni hajlamos — ezt a veszedelmet, amely éppen az orvosi rend egyes tagjaiban van megadva. Az az orvos, aki hivatásánál fogva bizalmi viszonyba kerül embertársaival, ha a fertőzést bevette, nagyon könnyen terjesztheti észrevétlenül, de annál eredményesebben a mérget” [15].

Az előadó többek között a szocialista orvoscsoport egyre növekvő szakmai és politikai súlyára céloz, amely éppen abban az időben, a baloldali és liberális orvosokat is magával ragadva, képes volt a fasiszta jellegű orvoskamarák felállítását is késleltetni. *Jahn Ferenc, Weil Emil, Schönstein Sándor* tevékenysége — nemcsak a politikai rendőrségnek, de a standard akadémiai jobboldalnak is sok gondot okoz.

A kommunisták aktivitása áttérjed az egyetemi agitációra is. Az 1932. december 13-i ülésen „...a dékán megütközéssel jelenti, hogy az orvoskari központi épületben kommunista jellegű cédulát ragasztottak ki, s ugyancsak Buday Kálmán ny. r. tanár is jelentette, hogy a Kórbonctani Intézet tantermének ajtajára hasonló és mint megállapította, teljesen azonos írású és szövegű cédulát ragasztottak ki. A tetteseket kinyomozni és felelősségre vonni nem sikerült” (16). A „tettesek” egyetemen működő illegális kommunisták voltak, akik az akciót *Simonovits István* vezetésével hajtották végre [17].

Ettől kezdve szaporodnak az orvosok és diákok által végrehajtott

akciók. 1933 elején rektori körrendelet írja elő, hogy a „kommunista üzelmek miatt” eljárás alá vont hallgatókat be kell jelenteni a rektor-nak, hogy ellenük a fegyelmi eljárást megindíthassa [18]. Mint a kari ülési jegyzőkönyv írja: „Dékán megjegyzi, hogy a napilapokban olvasható, hogy a rendőrség kommunista üzelmek miatt letartóztatásokat eszközöl és a letartóztatottak között egyetemi hallgatók is vannak... Szükségesnek látszott, hogy adott esetekben a rendőrhatalóság bizalmasan értesítse a rektort, a nyilvántartásra került hallgatókról. Ez már meg is történt” [19].

Hamarosan a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium leiratban hívja fel az egyetemi tanácsokat, hogy a növekvő kommunista veszélyre tekintettel, a tudománykarokon jelöljenek ki egy-egy egyetemi tanárt, aki az ifjúsági szervezetek bevonásával állandóan figyelemmel kísér minden „nemzetellenes megmozdulást” és annak megakadályozására vagy megszüntetésére közvetlenül a Kárnak előterjesztést tesz [20].

A hallgatóság intenzívebb megfigyelése, a rendőrséggel történő információcsere és más akciók miatt több orvostanhallgató kommunista mozgalmakban való részvétele folytán lebukik és ezzel egyidejűleg az egyetemről is kizárják. A budapesti Kar jegyzőkönyve *Schmeck Márton* és *Ganz Jenő* nevét őrzi meg. Az egyik 1934 elején, a másik 1936 végén került rendőrkézre [21]. Valószínűleg kommunistagyanús személlyé vált *Garám Béla* munkaszolgálatos orvostanhallgató is, akit „az értelmiségi munkanélküliség ügyeinek m. kir. kormánybiztosa” fegyelmissel és fenytéssel sújtott 1939-ben [22].

A pécsi orvoskari jegyzőkönyvek megőrizték *Haraszi István Losonczy Imre* harmadéves és *Somogyi Éva* másodéves orvostanhallgatók nevét, akik szintén „királyi bíróság” elé kerültek és egyetemi fegyelmi eljárással kitiltattak az egyetemről, kommunista összeesküvésben való részvétel címén 1933-ban [23]. 1938-ban *Kraszkó János* orvostanhallgató letartóztatására és eltanácsolására került sor [24].

Szegeden 1942-ben, *Bankó Viktor* orvostanhallgatót tartóztatják le és zárják ki az egyetemről kommunista összeesküvés címén [25].

A horthysták a letartóztatott magyar orvosok orvosi diplomájának érvénytelenítésére is törekedtek. Erre utal a pécsi egyetem rektorá-

nak 1938. december 19-én kelt „bizalmas” jelzésű átirata, amellyel megküldi „... a dr. Weil Emil ellen hozott hadbírószági ítéletet azzal, hogy dr. Weil Emil ellen, aki orvosi oklevelét egyetemünkön szerezte, amennyiben a Kar valamely intézkedést foganatosítani óhajt, erre vonatkozó javaslatát terjessze a Rector Magnificushoz.”

A Kar fontolóra vette *Weil* megfosztását a doktori oklevélről és doktori címétől, „... azonban ezügyben való állásfoglalását és javaslatát attól teszi függővé, hogy az Egyetemi Tanács jogász tagjai jogi szempontból hogyan ítélik meg az ügyet” [26].

A 30-as évek végétől kezdve a felvidéki, erdélyi és délvidéki területgyarapodások nemcsak örömet, de félelmet is keltettek a művelődéspolitikai irányítóiban. Létrejönnek a „feketelisták” ahol nyilván tartják a visszatért területek hallgatóit is politikai hozzáállásuk alapján. E listákat tulajdonképpen az 1933. évtől újítják fel, de jelentőségükre utal, hogy a pécsi egyetem orvoskara még 1943 végén is bizalmas rendeletet kap a VKM-től, melyben közlik „... a visszafoglalt délvidéki területen folyó kommunista szervezkedésben részt vett egyetemi hallgatók, tanítók és tanulók névsorát azzal, hogy amennyiben a felsoroltak valamelyike egyetemünk hallgatója volna, úgy velük szemben a fegyelmi eljárást meg kell indítani. Ha a felsoroltak valamelyike az egyetemre való felvételét kérné, az ez irányú kérés elbírálása előtt a Kar tájékoztassa a Nagym. VKM. urat.”

A pécsi Kar azzal veszi a rendeletet tudomásul „... hogy a rendeletben felsoroltak nevét a dékáni hivatal az ún. feketelistán nyilván tartja” [27].

A kommunisták üldözése nem csak a kommunista mozgalmakat, hanem általában a kari demokratikus fejlődést is leblokkolta. Az egyetemeken a „liberalizmus” volt az egyetlen eltűrhető ellenzéki hang. A szegedi és a pécsi egyetem orvosi karának liberalizálódása nagyobb fokú volt, mint a debrecenié, e fejlődési tendencia legkevésbé a pesti egyetemen valósult meg, pedig éppen itt nem kevés világhírű tanár dolgozott. Ezek liberális beállítottsága azonban a „nemzethűség” szempontjából, az 1919-es szocialista mozgalmakban való részvétel, vagy azok pártfoglalása miatt eredendően gyanús volt, irányzatuk társadalomszemléleti szempontból a Karban nem győzedelmeskedhetett.

A Horthy-fasizmus uralomrajutásától kezdve az általános emberi szabadságjogok erőteljes korlátozására törekedett. Az egyetemnek igen hamar és igen világosan állást kellett foglalni abban, hogy e tendenciákat a maga részéről erősíteni akarja-e vagy sem. Az emberi jogok csorbítása egyaránt kiterjedt a vallási, az ún. „faji” kérdésekre, a nők egyenjogúságára, végül a XX. század társadalmi változásai mögött álló legsúlyosabb kérdésekre: a népet alkotó társadalmi osztályok, a munkásság és parasztság (az adott esetben: felsőoktatáshoz való) tényleges jogára és a társadalmi fejlődés élcsapatát képező kommunisták és egyéb baloldali erők megítélésére.

A Horthy-korszak kezdetén a budapesti orvoskar volt abban a potenciális helyzetben, hogy e kérdésekben állást foglaljon. A Pozsonyból és Kolozsvárról Magyarország új határai mögé menekült egyetemek a létfenntartás alapvető gondjaival voltak elfoglalva, a debreceni egyetem működésének legelején tartott. A történeti sorsforduló által felvetett kérdésekre a budapesti orvoskar lényegében a kurzus elképzeléseinek megfelelően, nemegy esetben a kurzus meggondolásait is messze túlhaladó mértékben állt a korlátozások mellé.

Mint ismeretes — Horthyék az olasz fasizmust és a német nemzeti szocializmust megelőzve — már 1920-ban rendelkezést hoztak a társadalom dolgozó rétegei és a kommunizmusért bűnbaknak odakinált zsidóság jogainak megnyírbálására. Az 1920. évi XXV. törvénycikk, a „*numerus clausus*” igazi célja, mint azt *Kenyeres Balázs* a budapesti orvoskar 1932. január 26-i ülésén kifejtette: „1. csökkenteni a főiskolákra lépők számát, 2. megvédeni a keresztény magyarságot a zsidóság térfoglalásával szemben, 3. megakadályozni, hogy azok akik a kommunizmusban résztvettek, egyetemi tanulmányokat folytathassanak” [28].

E törvény gondolatát a budapesti orvoskar vetette fel, bár eredeti szándékai szerint célja csupán az 1-es és 3-as célkitűzés volt, „faji” meggondolások az eredeti javaslatban nem szerepeltek, sőt a pesti orvoskari dékán a „vallási percentualitás” ellen szavazott [29].

A magyar ellenforradalmi adminisztráció a javaslat orvoskari szövegezésével nem nagyon rokonszenvezett. Egyes főleg a

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozó — kormányzati körök a klasszikus német egyetemi koncepciótól „az oktatás és tanulás” polgári értelemben vett szabadságát látták a javaslattal veszélyeztetve [30].

Az oktatás és tanulás szabadságának polgári liberális eszméje a menekült egyetemek körében is olyan erős volt, hogy a kolozsvári egyetem 1920-ban lényegében tiltakozott a korlátozások ellen. Mint a budapesti orvosi kar 1920. február 10-i kari ülés jegyzőkönyvében szerepel „Schneller tanár kolozsvári egyetemi rektor a kolozsváriakkal együtt a teljes tanzabadság mellett foglalt állást” [31]. A kurzus azonban ekkor már felismeri egy numerus clausus rendeletben levő társadalmi és „faji” korlátozás lehetőségét és végül a kolozsváriak is visszavonulni kénytelenek.

A „zárt szám” elsősorban a munkásság és parasztság fiainak az egyetemtől való távoltartását jelentette, bár minden rendeletnél jobban megoldotta a célkitűzést, hogy a dolgozó társadalmi osztályok tagjai egyszerűen képtelenek voltak az egyetemi tanulás költségeit megfizetni.

A numerus clausus politikai célkitűzése mellett a faji gyűlölet és az állampolgári jogok korlátozásának egyik klasszikus példája lett. A rendelet önmagában elégséges okot adott arra, hogy az egyetemi ifjúság körében zsidóellenesség, hecckampányok, pogromhangulat kerekedjék. Ezt csak fokozta, hogy a Horthy-korszak első éveiben a különítményes alakulatok ifjúsága nagymértékben feltódult az egyetemekre és ott hangadó lett. Az egymásután alakuló bajtársi egyesületek, a Csaba, a Turul és a többi ősmagyar hangzású „Burschenschaft” a rendelet betartásának ürügyén az egyetemeken az állandó nyugtalanság légkörét tudta meghonosítani. Az egyetemeken egymást érték az antiszemita zavargások. Különösen erős antiszemita demonstrációkra került sor a budapesti orvoskarokon 1919-ben, 1920-ban, 1921-ben, 1923-ban, 1924-ben, 1926-ban, 1927-ben, 1928-ban, 1934-ben, 1937-ben, 1938-ban. Pécsen és Debrecenben 1928-ban és 1934-ben. Szegeden 1921-ben, 1930-ban, 1932-ben. A zavarteltők módszereire jellemző, hogy meggátolni igyekeztek a zsidó orvostanhallgatók beiratkozását, bojkottálták őket a tantermekben, megtámadták őket az egyetemi épületekből távozóban, tömegverekedéseket provokáltak stb.

E provokációkat terjedelmükben csökkenteni lehetett volna, ha a Karok elrettentő ítéletek hozatalával erőteljesen szembehelyezkednek e szervezett akciók vezetőivel. De ezen a ponton a karok ritkán bizonyultak erélyesnek. Az akciók mögött álló ifjúsági egyesületek voltaképpen a horthysta karhatalom letéteményesei és utódai voltak az egyetemeken. *Bársony János* a budapesti Kar 1920. március 16-i ülésén ki is jelenti: „...nem lehet az új ifjúsággal szemben a Karnak a liberális felfogást keresztülerőszakolni. A *karhatalmi ifjak* elhatározták, hogy a zsidóságnak azt a tömegét, mely ellepte orvosi egyetemünket, nem fogják beereszteni és akiket gyanúsaknak találnak, azokkal nem fognak egy padba ülni” (kiemelés tőlem, VL.) [32].

Ilyen körülmények között a Karok ritkán hoznak erélyes ítéletet a rendbontókkal szemben. A legtöbbszöri ítélet: megrovás. Megrovásban azonban nemcsak a provokátorokat részesítik, hanem gyakran a verekedések áldozatait is, az „akadémiai pártatlanság” megőrzése céljából, pedig gyakran nem avatkoznak a zavargások menetébe [33].

Típusos példája az eseményekkel kapcsolatos állásfoglalásoknak az alábbi bejelentés, amely a budapesti orvoskar 1927. december 6-i rendkívüli kari ülésén hangzott el: „A dékán jelenti, hogy a Rector Magnificus másolatban megküldötte az izraelita vallású egyetemi hallgatók beadványát, melyben a történt zavargásokra való tekintettel az előadások látogatása alól való felmentésüket és mulasztásoknak az igazolását kérik. Többek hozzászólása után a Kar megállapítja, hogy az orvostudományi karon az előadások szabad látogatásában senkit sem korlátoznak, éppen ezért minden beírt orvostanhallgatónak kötelessége az előadásokon megjelenni és az előadások látogatásának elmulasztása a kért címen nem igazolható. Ezért utasítja a dékánt, hogy a dékáni táblán kitendő hirdetésben szólítsa fel a zsidó hallgatókat az előadások pontos látogatására” [34].

Érthető, hogy a szélsőjobboldali ifjúság vérszemet kap és gyakran a liberálisabb nézőpontú tanárok is támadások célpontjává lesznek. A támadások a sajtóban, vagy röpiratok formájában jelennek meg. A szélsőjobboldali sajtó készségesen utat engedett az ilyen egyetemellenes támadásoknak, szívesen közölt koholmányokat, amellyel az antiszemita villongásokat felidézhetette. Így a *Magyarság* c. lap 1932. január 28-i száma is megtámadta a pécsi, de általában a vidéki

egyetemeket a zsidó hallgatók nagyobb arányú felvétele miatt. A cikk sugallói budapesti kari informátorokra támaszkodtak.

Ugyanakkor az egyetemeken is akadt nem egy a kurzust támogató tanár, aki maga is antiszemita meggyőződést vallott. *Bársony János* pl. az egyetemi felvételekre jelentkezők tömegét sokallva megjegyzi: „Ijesztően rossz anyagból származik ez a sok jelentkező... különösen a zsidók oly alantas és nem sok jót sejtető társadalmi rétegből erednek), ahonnan aligha hozhat magával e pályára szilárd és nemes erkölcsi alapot. E körülményben találjuk meg az orvosi rend moráljának és tekintélyének szomorú lezüllesztését. Ezen mindenesetre változtatni kell és nem lehet a sok kereskedőt, pálinkamérőt, ügynök, nap-számos, házmester, kézműves fiát válogatás nélkül az orvosi pályára ereszteni” [35]. Könnyű észrevenni, hogy ebben az érvelésben együtt van az antiszemitizmus klasszikus képlete: a faji gyűlölet és a feltörekvő társadalmi osztályok színrekerülésétől való félelem is.

Az antiszemitizmus különösen a budapesti Kart érintette, vidéki Karokban ez a szemlélet lényegesen gyengébb volt. Sok egyéb mellett ez is egyik alapja lett a testvérkarok folytonos összeütközésének, amely szinte az egész Horthy-korszak idejét jellemzi. A pécsi és a szegedi egyetemen „szerzett jog” alapján (azaz az eddig végzett egyetemi félévek révén) többszáz budapesti egyetemről kitiltott hallgatót, köztük sok zsidó vallásút is felvesznek. A szegedi Kar sem rokonszenvezik a pesti kar egyes hangadóinak antiszemita magatartásával. Az egyik pesti antiszemita tanár így számol be a szegediek álláspontjáról: „...a szegedi egyetem tanácsa ui. azt állítja, hogy a zsidó nemzetiséghez tartozóknak semmiképpen sem minősíthetők azok, akik keresztények és magyar anyanyelvűek, mégha ők, vagy szüleik valamikor zsidók voltak volna is. Ha ettől az elvtől eltérnénk, mondja tovább a (szegedi, VL.) felterjesztés, akkor egyrészt a legnagyobb igazságtalanságok állnának elő, másrészt a legnagyobb zavar és bizonytalanság következne be.” Ehhez fűzi hozzá a pesti tanár: „... semmi sem jelenti jobban a szegedi egyetem úgynevezett liberális mentalitását, mint a fenti kijelentése és megállapítása” [36].

Valóban a vidéki orvoskarok, különösen Pécs és Szeged, nemcsak a „szerzett jog” tekintetében, de a numerus clausus értelmezésében is lényegesen liberálisabban viselkednek, mint a pestiek. Pesten

kínosan betartják a „zsidó faj, ill. felekezet” országos átlagának megfelelő 5⁰/₀-ot a felvételeknél. Szegeden már a kurzus első éveiben is szembehelyezkednek vele, úgy az 1920/21-es tanévben a zsidó vallású elsősévesek aránya is (első éven nem érvényesülhetett a „szerzett jog”) meghaladja a 17⁰/₀-ot.

A pesti Kar egyes hangadóinak erős antiszemitizmusa miatt háttérbe szorulnak a pesti Kar liberális polgári beállítottságú polgári professzorai, mint *Korányi Sándor* vagy *Grósz* professzor, akiket a masszív konzervatív légkör, a liberális körökkel folytatott érintkezés, vagy a származás is eleve gyanúperbe fogott a jobboldali módra szervezett egyetemi közvéleményben. E professzorok csak akkor hallatták e kérdésben hangjukat, amikor a légkör azt valamennyire lehetővé tette, nevezetesen a numerus clausus törvény 1928-ban létrejött módosítása után (1928. XIV. tc.).

E törvénycikket a nemzetközi közvélemény nyomása és egyes nyugati polgári demokratikus hatalmak kényszerítették ki a magyar uralkodóosztálytól, anyagi és erkölcsi támogatásuk, kölcsöneik megvonásával fenyegetve a kurzust [37]. *Korányi* ekkor kijelenti, hogy az új felvételi rendelet „...nem őszinte és nem lehet végrehajtani” [38]. *Korányi* e kijelentése teljesen jogosult, a numerus clausus vallási előírásait a rendszer csak tessék-lássék tüntette el.

Grósz Emil is ezekben az években vállalkozik a Karon belül a numerus clausus törvény vallási előírásainak kritikájára. Az 1932. február 16-i ülésen kifejti, hogy „...az a törekvés, hogy az egyetemi hallgatók egy felekezet országos arányszáma szerint nyerjenek felvételt, nemcsak hogy ellenkezett az alkotmányunk alaptörvényeivel, hanem gyakorlatban kivihetetlennek bizonyult... igen sok kárt okozott, elsősorban a budapesti egyetemnek, de egyszersmint az egész országnak” [39].

A vidéki egyetemek liberálisabb tetteivel szemben itt a szavakban is érezni az óvatosságot, az erősebb következtetésektől való félelmet. Nem véletlen, hogy maga a miniszterelnök gróf *Bethlen István* is antiszemitizmussal vádolja a Kart, az emlékezetes *Ádám* ügyben [40].

A vidéki Karok irataiban az antiszemitizmus nézőpontja ennyire nem tükröződik, sőt a kurzus általános ideológiájától is helyenként erősen eltérnek. Az antiszemitizmus kérdésében a budapesti orvos-

kar végig nem állta a történelem adta erőpróbát és épp a liberális tanárok megkésett állásfoglalásán lehetett lemérni az uralkodó álláspont nyomasztó súlyát. A hivatalos művelődéspolitikai állásfoglalás és osztályszempontot jól tükrözi *Kornis Gyula* beszéde a Magyar Felsőoktatási Kongresszuson, ahol erről szólva kijelentette: „A világméretű különbségbe beleszövődik a faji szempont is: Berlinton Varsóig, Innsbrucktól Bukarestig időnként antiszemita diákzavargások viharzanak. A szellemi munka súlyos válsága, az elhelyezkedés reménytelensége, az óriási értelmiségi proletariátus felszaporodása világszerte idegessé és ingerlékenyebbé, egyben politizálásra hajlamosabbá teszi az ifjúságot...” [41]. Világosan látják tehát, hogy az antiszemitizmus tulajdonképpen alapja a szociális elégedetlenség. E köröknek azonban érdekében áll, hogy e szociális elégedetlenség ne csapjon át a valóságos társadalmi okok felismerésébe.

3.

Egy másik kérdés, amelyekben az orvoskaroknak állást kellett foglalniuk, a nők felvétele az orvoskarra. Míg a numerus clausus törvény, amelyet a budapesti orvosi kar kezdeményezett, eredetileg nem tartalmazott antiszemita cikkelyeket — ezen utóbbi az uralomra került fehérgazdaság politikai koncepciója volt —, addig a nőkérdés felvetésében a kezdeményező fél a budapesti orvoskar. E kar merev nőellenességével, amelyhez következetes marad egészen az 1920-as évek végéig, nemcsak meggátolta a nők fokozottabb irányú felvételét saját karára, de szélsőséges álláspontja miatt a keresztény középosztály női érdekvédelmi szervezetével a MANSZ-szal és az egyetemi szövetségekkel is szembeállta magát, sőt *Klebsberg*gel, az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterrel is összeütközésbe került.

Európában az egyetemek a nők előtt először Pétervárott (1861), majd Svájcban nyílnak meg (1867), de a nagy nyugati egyetemek, az angliai, németországi fakultások a nők felvételétől kb. a századfordulóig elzárkóztak. Magyarországon 1895-ben engedélyezi *Wlassich Gyula* a nők felvételét a bölcsész- és orvosi karokra. A többi Kar egyelőre a nők előtt zárva marad. Az első világháború idején a nők egyetemi felvételeinek aránya — a fiatal férfiak katonai behívása

folytán — jelentősen emelkedik, különösen a budapesti egyetemen, ahol egyébként is az egész hallgatószám a háború alatt meg többszöröződött [42].

A fehérterror uralomrajutása után, 1919. augusztusában a budapesti kar numerus clausus javaslatában már a következő szövegezés található a nőhallgatók számának csökkentéséről: „Nagyon meg szeretnők szorítani a nőhallgatók számát. Ezek — bő tapasztalataink szerint csak rendkívüli nagy kivételekkel ütnek meg a mértéket az egyetemen és az életben pedig éppen nem, bizonyítja ezt most már több évtizedes tapasztalat, melynek alapján mondhatjuk, hogy egy kiváló orvosnő sem fejlődött nőhallgatóink között, legnagyobb liberalitásunk dacára és évről évre süllyed kvalitásuk” [43].

Az érv — a nőhallgatók szakmai színvonalának gyengesége azonban nem bizonyul elégségesnek. Hamarosan ezt férfi érdekvédelmi és erkölcsi érvekkel igyekeznek alátámasztani és ezzel indokolni a nők egyetemi felvételének korlátozását. Az 1919. augusztus 26-án tartott kari ülésen a numerus clausus bizottság még a következőket mondja: „Tény, hogy ezek egyrészt fokozott mértékben tódulnak a két utolsó félévben [44] az orvosi pályára, másrészt elfoglalták ott a hadbavonultak helyeit, tanársegédek, gyakornokok lettek, ezzel idősebb férfikollégáik elé kerültek és most megnehezítik éppen azoknak a továbbjutását, akik a háborúban a legtöbbet szenvedtek.

A nőknek az orvosi pályára való bocsátása különben általános csalódást eredményezett. Egy részük testileg, némelyik morálisan is tönkrement... 20 év alatt egy sem vált közülük igazán kiváló orvossá. Exponált, önálló és fáradtságos munkára nem bizonyultak alkalmasnak; az orvosi pályában a legtöbb nem hivatást látott, hanem a férjhezmenetelhez segítő utat, amely azonban a családi élethez való természetes, a nőies előkészülettől eltérítette” [45].

Az egyetemközi tárgyalásokon a nők felvételének kérdésében a budapesti álláspont mégsem diadalmaskodhatott a vidéki egyetemek oktatóinak ellenállása miatt [46].

A numerus clausus törvény végül is a nők egyetemi felvételének további korlátozására cikkelyt nem tartalmazott, így a budapesti orvoskar a maga hatáskörében érvényesítette álláspontját. Szemléletében azonban nem osztozott a szegedi és pécsi egyetem, ahol a Budapesten fel nem vett nők egy része el tudott helyezkedni. Ez

viszont érhetően megdrágította -- a budapesti izraelita eredetű -- és végül is vidéken vagy külföldön egyetemre felvett ifjak esetéhez hasonlóan -- a nők iskoláztatási költségét. Az állampolgárok ezen csoportjából is csak a módosabbak tudták vállalni a külföldi vagy vidéki egyetemi élet fokozott költségeit (lakás, élelmezés) és fáradtságát.

A budapesti Kar természetesen tiltakozik a nőhallgatók vidéki egyetemre való felvétele ellen. A Kar 1920. október 12-i ülésén *Bársony János* szóváteszi, hogy a Pesten dolgozó kolozsvári és pozsonyi egyesített egyetemek elsőéves nőhallgatókat is felvesznek. Idézzük: „A testvéregyetem e határozata homlokegyenest ellenkezik a mi Karunk határozatával, amelynek helyességét pedig úgy a múlt pótévben, mint az idén is maga a miniszter is belátta...” [47]. Az 1920. november 22-i ülésen pedig már azt kifogásolják, hogy „...a Budapesten megtelepült két testvéregyetem... a női hallgatók felvételének ideiglenes szünetelése iránti kérelmüket tudomásul nem vette, de határozatunkkal szemben újságban hirdették, hogy ők női hallgatókat is felvesznek” [48]. A két egyetem Pécsre és Szegedre történt leköltözése után sem változott -- mint említettük -- ezen egyetemek magatartása.

A nők felvételének megtiltása a budapesti Karon érzékenyen érintette a fehérterrort. A karhatalomban ugyanis nők is tevékenykedtek, akik szerettek volna „érdemeik elismeréséül” egyetemre kerülni. A vallás-és közoktatásügyi minisztérium hamarosan rendeletet hoz, amelynek értelmében „...a harhatalomban levő nők beiratkozhatnak az egyetemre, bár e rendeletben elismeri az orvosi Kar ellenvetéseinek jogosultságát” [49].

A nők felvétele érdekében megmozdulnak a karhatalommal szervesen összefonódott ifjúsági szervezetek is. Így 1920. márciusában az Országos Turul Szövetség előkészítő bizottsága kéri fel a Kart, hogy vegyék fel azokat a hallgatónőket, akiket a MOVE nevű ellenforradalmi szerv igazolt [50]. A pesti Kar a menekült egyetemi hallgatónőkkel sem kivételez, pedig ezeknek előnyük lenne egyébként a felvételeknél.

Az 1920-as évek elején a budapesti orvoskar intencióit követi a debreceni orvoskar is, a két menekült egyetem viszont megmarad korábbi álláspontján, ami az egyes egyetemek hallgatónői aránya

között nagy eltérést eredményez. Pl. az 1922/23-as tanévben a budapesti orvoskar hallgatóinak 3,0%-a nő, a debreceninek 3,6%; ellenben a szegedi orvosoknak 14,0%-a, a pécsinek 27,8%-a volt nőhallgató.

A nőkkel szemben felállított „elvi barrier” áttörése az uralkodóosztályhoz közelálló körökhöz tartozó személyeknek is fontos lesz. Az első precedens: a karhatalmi nők felvételét az egyetemre követi egy másik. Az 1920. október 15-i kari ülésen a budapesti Kar dékánja a bolgár konzul kívánságára kénytelen hozzájárulni egy elsőéves bolgár nőhallgató felvételéhez, azzal a megkötéssel, hogy e hallgatónő nem fog és nem akar Magyarországon orvosként praktizálni [51]. Ezt követően a kurzus növédelmi szerve, a MANSZ, az ifjúsági egyesületek és a Feminista Egyesület is tiltakozik a női felvételek megszüntetése ellen [52, 53].

Nem érdektelen hogyan érvel a Horthy-korszak növédelmi szerve a nők felvétele érdekében: „... ha az ügyvédnek, orvosnak, mérnöknek lánya elmegy gépirólányak, varrónénak, vagy kalaposkisasszonynak, le kell mondania azon társadalmi osztályról mely őt születése szerint megilleti... kiesnek a középosztályból és a declassirozódás ódiúmát vállalják” [54]. Jellemző azonban a két, nők felvételét ellenző Kar álláspontjára, hogy a debreceniek a kurzus 5. évében tartott kari ülésen még 7 : 5 arányban leszavazzák a nők egyetemi felvételét követelő indítványokat.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium *Klebsberg* minisztersége alatt a nők felvételét szorgalmazza a Karokra. 1924-ben utasítást ad ki, amely az összes főiskolai fakultásokat a nők számára elvileg megnyitja [55]. A budapesti Kar sem az 1924/25-ös, sem az 1925/26-os tanévben nem mutatott hajlandóságot arra, hogy a miniszteri utasítást betartsa. 1926 őszén ezért *Klebsberg* éles hangú leiratot intéz a budapestiekhez, amelyben a többek között ez áll: „Az államhatalomnak mindenütt és mindenkor érvényesülnie kell. A Karnak szabályokba ütköző, a törvényt és közérdeket sértő az az eljárása, amely jogos és törvényszerű igények érvényesülésének gátat vet, amely megakadályoz a tanulásban olyanokat, akiknek erre hajlamuk, kedvük, képességük van. A 4 hazai egyetem azonos tanulmányi szabályzat alatt áll. A 4 egyetem közül 3 eddig is felvette a nőhallgatókat, a budapesti P. P. Tudományegyetem Orvostudományi Kara nem. Ez a helyzet még akkor, ha a nők felvétele még

egyáltalán nem kívánatos az orvosi karra, igen sok igazságtalanságnak a csíráját és magvát rejti magába. A jövőben hozzájárulásomat semmi esetre sem adhatom ahhoz, hogy addig míg a felvehető száma be nem telt, bárki aki tanulmányi és személyi minőségénél fogva a fennálló követelményeknek megfelel, az egyetemről elutasítsák. Felhívom ennél fogva a tekintetes tanács útján az Orvostudományi Kart, megfelelő módon hirdesse ki, hogy a jövő tanévben való felvételüket a nők is kérhetik úgy az első, mint a felső évfolyamokra. A Kar pedig a beérkező kérvényeket vegye szabályszerű tárgyalás alá és a megengedett létszám keretén belül a jelentkező nőket az érvényben levő módozatok mellett vegye fel" [56].

A Kar e miniszteri leirattal — amely a VKM-nek egyre több nehézséget jelentő „nőkérdést” akarta utasításszerűen megoldani — is polemizál és álláspontját csak az 1920-as évek vége felé revideálja. A Kar és a kormányzat közötti belső polémia, a kérdés politikai jelentőségénél fogva ekkor már jó ideje nyílt vitává alakul át. *Klebelsberg* a sajtóban is állást foglal az orvoskar nézőpontja ellen. Már a Magyar Asszony c. lap 1924. évi 7—8. számaiban is vitázik a budapesti orvosskarral és elkötelezi magát a középosztálybeli nők érdekvédelmében. „A Magyar Asszony szellemileg és erkölcsileg egyaránt megfelel a kulturális igényeknek és támogatnunk kell, hogy magasabb szellemi pályákra mehessen. A Budapesti Tudományegyetem bölcsészeti karára és a vidéki egyetemek orvosi fakultására felveszik a nőket és most a műegyetemre való felvételtől lehet szó... Ellenben nagyon sajnálom, hogy a Budapesti Tudományegyetem Orvosi Fakultásán bizonyos nehézséget támasztanak a nők felvételével szemben. A tanév elején a budapesti szülők kétségbeesett küldöttsége járt nálam azért, mert leányaikat, akik 3—4 év óta orvostanhallgatók, elvi okból nem veszik fel az egyetemre, így ők, budapesti apák és anyák, kénytelenek gyermekeiket Pécsre küldeni és költekezni azért, mert a Budapesti Egyetem Orvosi Karának ilyen vagy olyan az elvi álláspontja. Én akkor közbe is léptem, de mint hallom kedvetlenül intézték el kérésüket, s nem vették fel őket” [57].

Klebelsberg a pesti egyetem orvoskarának ellenállását az egyetem autonómiájával kapcsolatban kialakult álláspontja igazolására is felhasználja és megfenyegeti az orvoskart: „Én nagyon tiszteltem az egyetemek autonómiáját és arra is törekszem, hogy azt respektálják,

azonban vállaimon óriási felelősség nyugszik. Ezt a felelősséget csak akkor lehet elviselni, ha az embernek hatalma is van hozzá... Amíg a magyar alkotmány szerint az irányadó tényezőknek... bizalmát bírom, addig kizárólag én vagyok hivatott megmondani, hogy magasabb kulturális szempontból mi szükséges, s mi nem és amennyiben ellenállásra találok, érzem magamban az erőt, hogy felfogásomnak érvényt szerezzek" [58].

A budapesti Karban levő nőellenes hangulat azért tudta ilyen soká tartani magát, mert a Kar túlnyomó többsége erre az álláspontra helyezkedett [59]. A Kar liberális tanárai közül is nem egy, a nők felvétele ellen foglalt állást [60]. Az évtized végén az 1929/30-as tanévben a felvételi bizottság például a következőképpen foglalt állást: „... a bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy amennyiben a létszám férfiakból kitelik, a nőket háttérbe állítja. Ennek indokát a Kar előtt részletezni felesleges...”. Érdekes a kivitelezés lehetősége: „... ott ahol a körülmények, egyebek között a szülők állása ezt kívánatosnak tüntette fel, egy pár nőt is felvett” [61].

A budapesti (és részben a debreceni) Kar nőellenessége egyik fontos tényezője a Kar és *Klebsberg* vezette VKM. között kiéleződött „Kulturkampf”-nak és magának az orvoskarnak is sok kellemetlenséget okozott.

A budapesti Kar ezen intézkedése több, mint egy évtizeddel megelőzi a német nemzeti szocialisták egyetemi nőellenes intézkedéseit, akik az egyetemre kerülő férfiak 10%-ában határozták meg az egyetemre beiratkozható nők számát, gazdasági és férfi érdekvédelmi okokra hivatkozva [62].

Klebsberg álláspontjával azonban más befolyásos művelődéspolitikusok nem azonosították magukat. *Kornis Gyula* pl. egy 1928-ban írt tanulmányában szintén a nők egyetemi felvételének korlátozása mellett áll ki és helyes rendelkezésnek tartja a nők százalékos arányának limitálását az egyes karokon [63].

A Horthy-fasizmus természetesen nem a nők egészének jogait védte 1926-os intézkedésével, hanem az uralkodóosztály és az azt kiszolgáló középosztály nőtagjai érdekvédelmét látta el. Így érthető lesz, hogy a magatartása erősen disszonáns ebben a kérdésben. A gazdasági válság éveiben az új körülmények között végül maga a VKM. korlátozza 30%-ban a nők felvételi arányszámát [64].

A fehér-restauráció visszahelyezte jogaiba az 1919-ben detronizált születési- és pénzarisztokráciát és erőteljesen védelmezte a kiszolgáló középrétegek, elsősorban a dzsentritisztviselőréteg jogait. E tevékenység során azonban gyakran megoldhatatlan gazdasági nehézségekkel kellett szembenéznie: tudomásul kellett vennie, hogy az ország 1914-es területéről elmenekült tisztviselőréteget az amúgy is felduzzasztott államapparátus elhelyezni, régi életviszonyai közé nem tudja. A munkásosztály a horthysták szerint „eredendő bűnbe” került a kommunizmussal, ez a szemlélet természetessé teszi az uralkodóosztály számára a kizsákmányolás sok undorító formáját.

„A nemzetfenntartó parasztságról” lényegében csak nagy szavak hangzanak el, az ígért földreform csupán arra sem jó, hogy a falusi problémákat enyhítse, a falusi osztályharc élesedik.

A kurzus az alapvető oktatási kérdésekre: az elnyomott társadalmi osztályok fiainak és leányainak iskoláztatási egyenlőségére egész gazdasági és művelődéspolitikájával nemmel válaszolt.

Az orvoskarok e korszak alapjábanvéve általános hivatalos szemléletétől nem tudták függetleníteni magukat. Az előzőekben láttuk, hogy az antiszemizmus, antikommunizmus egyes egyetemi tanároknál a feltörekvő társadalmi osztályoktól való félelemmel egyesült. A *Bókay Árpád, Bársony János és Hoór Károly* által a budapesti Karhoz benyújtott numerus clausus indítvány más vonatkozásban is híven tükrözi e társadalomszemlélet korlátait. A szegényebb néprétegekről szólva ez az indítvány kijelenti: „Hogy a vagyontalanokat se zárjuk ki, ha valódi tehetségek s *kellő nevelésben részesültek*, arra való lenne az 5. pont, mely szerint teljesen szegények a középiskolai tanulmányaikat a felső osztályokban kiváló eredménnyel végezték, szintén felvehetők s a Kar gondoskodni kíván, hogy ösztöndíjjal pótolják a hiányzó otthoni segédelmet” (kiemelés: VL.) [65].

Hogy az indítványt benyújtók tehát a munkás és paraszt diákok felvételére — mint látható — nem is gondoltak, az az indítvány végén méginkább kinyilvánul. Eszerint: „Tudjuk, hogy lesznek olyanok, akik indítványunkat reakciónak, aliberalisnak fogják bélyegezni, szinte előre halljuk az ellenargumentumokat az egyenlőségről

és arról, hogy senki elől az érvényesülés útját nem szabad elzárni, hogy a koldus is lehet geniális, stb. Mindez bennünket nem fog lefegyverezni, mikor arról van szó, hogy a tanítás és tanulás eredményességét s az orvosi kar etikai színvonalát biztosítani kell” [66].

A Kar által kiküldött, új bővített numerus clausus bizottság épp az osztályszempontok szem előtt tartása érdekében az egyetemi felvételekhez szükségesnek tartja a „szülők társadalmi helyzetének és foglalkozásának hiteles feltüntetését” [67].

A Horthy-korszak gazdasági és társadalmi viszonyai természetesen eleve lehetetlenné tették a munkás- és parasztszármazású hallgatók egyetemre kerülését; mint ismeretes, e hallgatók aránya a korszak egész folyamán nem haladta meg a 3–4 százalékot.

A „jólnevelt szegénysorsú” diákok alatt a közalkalmazottak, a régi országhatárok mögül a Horthy-Magyarországra áttelepült dzensztrihivatalnokréteg gyermekeit kellett érteni. A Monarchia alatt felduzzasztott kispolgári rétegek nagy gazdasági megrázkódtatásokat éltek át, társadalmi feltörekvésük viszont változatlan maradt. A szegedi egyetem 1922/23. tanévének halgatóságát pl. így határozta meg az egyik egyetemi tanár: „... a mi halgatóságunk zömét ... az erdélyi Magyarország és ebben is a tisztviselők gyermekei, továbbá a csonka-magyarországi tisztviselők gyermekei teszik ki” [68].

E rétegek segítségére sietett a hivatalos művelődési kormányzat is. *Klebelsberg* a kultusztarca programjának költségvetési vitája alkalmából 1925. február 20-án az alábbiakat mondta ki: „Ösztöndíjakat a következőknek szándékozunk adni: először a magyar intelligencia gyermekeinek, mert azt hiszem, hogy annak a rettenetes krízisnek, amelybe az összeomlás következtében kerültünk, igazi áldozata a magyar értelmiség és én személyesen a magyar értelmiséggel szolidaritást vállalok” [69].

Előzőleg a parlament 1924. január 29-i ülésén is bejelentette a kultuszminiszter, hogy bár a tandíjemelések állandósulnak, de „... a legszélesebb értelemben vett közalkalmazottak gyermekei 33%-át fizették a tandíjnak. Ezt most a legutóbbi tandíjmelés után lecsökkentem 25%-ra...” [70].

A közalkalmazotti kedvezmény, szükségkollégiumi helyek, ez volt a Horthy-korszak felsőoktatási gesztusa a középrétegekhez. Ehhez hasonló gesztust a munkásság és parasztság irányába nem találunk.

Az 1921-es év végén a Magyar Gazdaszövetség megkísérli, hogy a falu egészségügye érdekében felirattal forduljon az egyetemekhez falusi — paraszt és nem paraszti eredetű — fiatalok felvétele és a falvak jobb egészségügyi ellátása érdekében. A debreceni orvoskar 1922. január 10-i ülésén a beadványt a következőképpen ismertetik: elmondják „... hogy az eddigi közegészségügyi intézkedések a faluval nem sokat törődtek.” A mostani beadvány „... a falvakba kívánczó orvosok számát úgy véli szaporítani, hogy az orvosok jórésze a falvak lakóiból kerüljön ki.” A debreceniek a kérdést gyakorlatilag kivihetetlennek tartják, „... mert senki sem próféta saját hazájában...” ösztöndíjakat azonban szükségesnek tartanak falusi letelepedők részére [71]. A budapestiek a felvetett gondolatot általánosságban helyeslik, de az anyagi áldozatokat az érdekelt községektől és nem az államtól követelnék meg [72]. Eleinte történik kísérlet arra, hogy egyes megyék ösztöndíjakat létesítsenek, de ezekben az ösztöndíjakban nem a parasztság fiai részesülnek elsősorban, hanem a középtálya gyermekei. Később ez az akció is abbamarad [73].

Az egyetemek nem mindenben értettek egyet a lecsúszott dzsentri hivatalnokréteg egyetemi támogatásával. Különösen a budapesti orvoskaron az egyetemi felvételek tárgyalása során igen sok kritika hangzott el „a sok vagyontalan” egyetemre tódulása miatt. A gazdasági depresszió idején azonban a köztisztviselői kedvezmény injekciója sem bizonyult elégnek. Az 1929/30-as tanév felvételi bizottsága pl. megállapítja: „A foglalkozási ágak közül elsősorban a tisztviselőket és a mezőgazdasággal foglalkozókat vette a bizottság tekintetbe, s itt sajnálattal kell megjegyeznie, hogy a köztisztviselők gyermekeinek a száma igen nagymértékben megfogyott a folyamodók között. Különösen nagyfokú a fogyás a magasabb fokozatokba tartozó tisztviselőknél, pl. bíráknál” [74].

Vannak akik kifejezetten ellenzik a tisztviselőrétegnek adott kedvezményeket, amely gyakran elüti az egyetemi felvételektől a kitűnően érettségizetteket is. Az 1930. szeptember 9-i rendkívüli ülésen például *Grósz Emil* helyteleníti, hogy elégségesen érett köztisztviselő gyermekeket is felvesznek nagy számban. *Kenyeres Balázs* a felvételi bizottság elnöke szerint „... a jeles érettségivel bíró folyamodókat nem állott a bizottságnak módjában kivétel nélkül javasolni.” E nyilvánvaló utalás után az sem rendkívüli, hogy

„különösen a felvételre folyamodó női hallgatókkal szemben alkalmazott a bizottság szigorú mértéket” [75].

Korántsem kell azt gondolni, hogy a jeles érettségizett elutasítottak csupán zsidókból, vagy nőkből állottak össze. Már a kurzus elején elhangzik ugyanitt *Bársony Jánostól*: „... elsősorban a jelesrendű éretteket keresték ki. De utcai fagyaltárus jelesen érett fiát mégis kevésbé tartja az orvosi rendbe valónak, mint egy orvos, vagy tanárember jól érett gyermekét, mert ez megbízhatóbb erkölcsi felfogást hoz magával a pályára” [75].

Ilyen osztálypolitika mellett érthető, hogy a budapesti orvoskarra felvett hallgatók 31%-ának elégséges érettségi bizonyítványa van. A vidéken a helyzet még rosszabb: Debrecenben a felvettek 50%-a elégségesen érettségizett [77]. A Kar inkább belemegy a kontra-szelekcióba, a nép legnagyobb vagyonának, a veleszületett értelemnek eltékozlásába és az értéktelenebb elmék támogatásába, mintsem megtagadja osztálynézőpontjait.

A bejutott, gazdaságilag lecsúszott középrétegek gyermekei a hivatalos művelődéspolitikusoknak is egyre több gondot okoztak. *Huszt József* egyetemi tanár — klebelsbergiánus — például ezt írja egy 1938-as tanulmányában: „a tömegek... csak a társadalmi felfeléemelkedés vak vágyától és reménységétől hajtva, valósággal megrohmozták a magasabb értelmiségi pályák felé vezető felsőoktatási intézményeket, hogy a boldogítónak elképzelt diplomát megszerezhessék. Ezt a jelenséget is nyugodtan minősíthetjük „néma forradalomnak”. Sőt nagyon valószínű, hogy a gondosabb vizsgálat több európai forradalmi jellegű politikai változás háttérében felfedezhetné a reményekben csalódott friss értelmiségi fiatalság feszítő energiáját” [78].

A „tömegek beáramlása” a korszak felsőoktatási intézményeibe Magyarországon azonban korántsem volt olyan nagyszabású, mint a gazdaságilag fejlett nyugati kapitalista államokban, Angliában, az Egyesült Államokban, Franciaországban, vagy különösen a fiatal proletárállamban, a Szovjetunióban. Láthattuk, hogy helyenként ez a „beáramlás” már a gazdasági válság első lehelletére akadozott. Inkább arról volt szó, hogy a Horthy-fasizmus nem volt képes eltartani a középosztálybeli, gazdasági háttér nélkül álló fiatal értelmiségieket és ezek megkóstolhatták a munkanélküliséget és valóban

radikalizálódtak, sajnos a Horthy-korszak viszonyai között inkább a szélsőjobboldali radikalizmusnak volt meg a termőtalaja.

Kornis Gyula a már idézett felsőoktatási kongresszusi beszédében ugyancsak a radikalizálódás jelenségét emeli ki, az egyetemet érintő szellemi áramlatok sorában, de ő még pontosabban nevéen nevezi a jelenséget: „A munkásság politikai hatalma most egyszerre kitért az egyetem kapuit a nagy tömegek előtt, az egyetemi tanulmányhoz szükséges előképzettségre való tekintet nélkül. Az orosz egyetemet egyik napról a másikra demokratizálta Lenin, amikor proletár munkásifjakkal töltötte meg” [79]. Majd hazánkról szólva: „Nálunk a demokrácia nevében a *Károlyi Mihály*-féle uralom s a bolsevizmus iparkodott ledönteni az *egyetemrejutás*, a *magasabb művelődés természetében rejlő korlátait*” (kiemelés: VL.) [80].

Az „Egyetemre kerülés észszerű korlátai” -- az osztálykorlátok egyébként *Kornis* szerint Magyarországon nem érvényesülnek („... a munkásosztálynak nagy számú fia látogatják főiskoláinkat”) [81]. A rendszer e rendkívül művelt és szemmeláthatólag a ferdítésektől nem visszariadó ideológusa is emellett már veszélyt lát a lecsúszott középosztály egyetemre áramlásában („... a középosztály lába alól is kihullván az anyagi talaj, ezzel együtt sokszor szellemi hagyománytökéje is veszendőbe megy...”) [82] és programként az egyetem „arisztokratizálását” tűzi ki célul. A „szellemi arisztokráciája” a képesség lehetett volna csupán, de az össznépi tehetségek elől a magas egyetemi költségek és a társadalmi osztályelődítélet kettős vesztegzára végig az egész Horthy-korszakban lezárta az érvényesülés útját. Az egyetem továbbra is a vagyonosoké és a középosztálybelieké maradt; ki tehetségesen, ki tehetségtelenül, de alapjában csak innen léphetett a falai közé.

5.

Vizsgálódásaim célkitűzése -- az egyetemek orvoskarainak társadalmi meghatározottsága és társadalomszemlélete -- szempontjából jellemző és tanulságos az a kapcsolat, amely a legjelentősebb orvoskar, a budapesti és a menekült pozsonyi és kolozsvári egyetemek orvosi Kara között 1919-ben kialakult, s amely egymással szembeni magatartásukat hosszú időn keresztül meghatározta.

A pozsonyi és kolozsvári egyetemek az ország új határai közé való települését a budapesti orvoskar üdvözli. Az első disszonáns hang az 1919. október 28-i kari ülésen hangzik el, egy közös megbeszélésről szóló beszámolóban: „Elnök a Kar nevében a legmesszebbmenő jóakaratot és támogatást helyezte kilátásba, de megjegyzi, hogy ...nem kapta azt az impressziót, hogy a pozsonyi tanárok, mint fakultás teljes különműködéssel óhajtanak Budapesten elhelyezkedni...” Az egyik budapesti orvoskari tanár nem pártolta a pozsonyi egyetem Pesten való felállítását, sőt kifogásolja „... hogy itt megint intézkedések és nagy horderejű elhatározások történnek a budapesti egyetem megkérdezése nélkül. Nekünk ebben a kérdésben döntő szavunk kell hogy legyen; itt két parallel egyetem működése lehetetlen” [83].

Bár a Kar később — 1920 márciusában — új szolidaritási nyilatkozatot tesz [84], az alapvető bizalomhiány továbbra is fennmarad, sőt erősödni fog.

1920. májusában a VKM. engedélyezi a kolozsvári és pozsonyi egyetemek budapesti tanítói működését és a két egyetem ennek megfelelően előkészületeket tesz. Meglepően rideg a budapesti Kar állásfoglalása: nem engedi meg saját hallgatóinak, hogy a volt pozsonyi és kolozsvári egyetemek tanárainak hirdetett tárgyait felvegyék és ezt a két Kar külön autonómiájával indokolják [85].

A zsidó és nőhallgatók kérdésében elfoglalt liberálisabb álláspont az újabb a kalom a két vidéki egyetem elleni támadásra: „Ők folyton a miénkével ellenkező határozatokat hoznak, ellenszegülnek a legjózanabb közvélemény és a miniszter jószándékával is, amennyiben Debrecenben, ahol jól el tudtak volna helyezkedni, semmi áron nem akartak elmenni, hanem ahelyett kivitték azt, hogy ez a szegény és szerencsétlen ország most 50 milliót kénytelen elkölteni a testvéregyetemek 1 évig tartó ideiglenes budapesti elhelyezkedésére” [86].

A támadásokban eddig két tényező mutatkozik meg: a vélt autonómia védelme és bizonyos költségvetési ellentétek. A hang a létrejött egyeztető tárgyalásokon ha lehet még disszonásabb: „...a pozsonyi és kolozsvári félveket se fogadjuk el és nem számítsuk be, mert azok tanulmányi szempontból lehetetlenek” [87].

A menekült egyetemek oktatóinak közérzetét a Kari ülési jegyzőkönyv a következőképpen tükrözi: „*Heim* tanár egész elkeseredéssel

fejezte ki . . . , hogy milyen rosszul esik nekik a budapesti Kar ridegsége, gáncsolása és ők valósággal üldöztetve érzik magukat" [88].

A két egyetem 1921. őszén kerül el Budapestről Szegedre, illetve Pécsre. Itt is hűek maradnak liberális hagyományaikhoz a nők és a zsidó hallgatók felvételénél. Főleg az e kérdésekben megmutatkozó külön állásfoglalás élezi tovább az ellentéteket, de megmarad az ellentétek sajátos, gazdasági oldala is.

A szegedi orvoskar 1922. március 31-i ülésén elhangzik, „hogy a MONE-ben a szegedi egyetemet, különösen az orvosi Kart súlyos támadás érte, amely a Budapesti Egyetem 4 orvostanárától indult ki” [89]. A szegedi Kar a támadásokra memorandumban válaszol, amely a válaszok és viszontválaszok sorozatát szüli [90].

A budapesti egyetemtől eltérő liberálisabb magatartás miatt a pesti Kar jobboldali elemei a vallás- és közoktatásügyi miniszternél is panaszt tesznek [91]. Ugyanakkor a budapesti Karban a liberálisabb nézetű professzorok lépéseket igyekeznek tenni az elromlott viszony megjavítására. Ide irányul *Grósz, Korányi*, de különösen *Vámossy* magatartása. *Vámossy* már a menekült egyetemek pesti tartózkodása elején is messzemenő jóakaratot és egyezkedési szándékot tanúsított a testvéregyetemekkel szemben. Az 1920-as években többször megkísérli, hogy a „vidéki egyetemekkel való békés és egyetértő együttműködést ajánlja.” Vidéki tanárok pl. *Fenyvessy Béla* pécsi tanár is felajánlja jószolgálati ténykedését az egyetemek közötti összhang biztosítására [92].

Az ellentétek azonban továbbra is nemcsak szemléleti, hanem gazdasági természetűek is. A budapesti Kar nehezményezi a saját szűkös gazdasági körülményeit, szegény ellátottságát és mint az előbb idéztük, ezt a vidéki egyetemek egyidejű fenntartásának is betudja. A gazdasági okok miatt surlódások keletkeznek az egyes vidéki egyetemek között is. Szeged pl. 1923. őszén nehezményezi, hogy Pécs egyetemének ellátottsága jelentősen kedvezőbb az övéénél [93]. Debrecen és Budapest között is ellentétek támadnak egy *Lenhossék* cikk nyomán, amelyben a kiváló budapesti professzor Debrecen rossz anyagi ellátottságát azzal az adattal támasztja alá, hogy az USA a rosszul dotált és emiatt nem oktatóképes debreceni orvoskar diplomáit nem is engedi nostrifikálni [94].

A dotációs és szakmai szempontból előállított féltékenység fűtője a jobboldali és bulvár sajtó, amely igyekszik az egyetemeket egymással szembeugrasztani [95].

A gazdasági ellentétek különösen felfokozódnak abban az időszakban, amikor a gazdasági válság következményeként felmerül, hogy a vidéki egyetemek egyikét, másikat az adott költségvetésből nem tudják fenntartani. A fakultás szüneteltetésének a budapesti Karban is neves képviselői vannak [96]. *Vámosy* e kérdésben is kiáll a testvéregyetemek létezésével, végülis az ő álláspontja győz, a Kar nem kíván a vidéki egyetemek szüneteltetésének kérdésével foglalkozni [97].

A szakmai ellentétek főleg azon a ponton robbannak ki, hogy a vidéki egyetemeken habilitált magántanárok közül többen Budapesten folytatják tovább orvosi tevékenységüket és itt oktatni is akarnak. Ezt a témát Budapesten több Kari ülésen is taglalják és végül is olyan határozati javaslatot tesznek a VKM.-nek, hogy ha más egyetemen docenturát tett egyén „...egy másik egyetemi városba teszi át működési körét, úgy magántanári jellege önként megszűnik, s a címet csak az esetben használhatja, ha az illető város egyeteme őt magántanárai közé habilitálja” [98].

A korszak gazdaságpolitikája, hivatalos szemlélete végül is olyan ellentéteket teremt a Karok között, amelyek más demokratikus körülmények közepette fel sem merültek volna. Jellemző példa az utóbbi is, hogy az egyetem autonómiájának olyan heves védelmezője, mint a budapesti orvosi Kar, amely — mint később látni fogjuk — az autonómiája védelmezésének kérdésében magával a hivatalos művelődéspolitikával is szembehelyezkedett, e torz viszonyok hatására önmaga is az autonómiacsökkentő tényezők közé lépett be a „*venia legendi*” önkényes korlátozásával.

6.

A kurzus ingtag társadalmi és gazdasági talaján az érdekellentétek bonyolult szövvénye alakul ki magán az uralkodóosztályon belül is, annak egyes rétegei és intézményei között is. Az egyetemek között kiélesedő gazdasági, szemléleti és szakmai ellentéteknél is sokréteűbb az az ellentét, amely az autonómia kérdésében éleződik, egyfelől a

budapesti egyetem orvoskara, másrészt a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium, a művelődéspolitikai vezető állami szerve között.

Az autonómia a minisztériumok és az egyetemek közötti viták klasszikus témája. A XVIII. századtól kezdve hazánkban is nem kevés példáját látjuk a viták kieleződésének. Az egyetemek autonómiájának idealista német eszmei ihletésű értelmezése felett, már az előző században eljárt az idő. Úgy csökken az egyetem autonómiájának megvalósítási lehetősége, mint amilyen mértékben nő az egyetem gazdasági függése az államtól. Az egyetem autonómiájának fő kérdéseiben — a tanszabadság, egyetemi grádusok adományozása, a habilitálás és a tanszékek betöltése — a tőkés állam különböző fokon, de beleszólt; legkevésbé a grádusok adományozásába és a habilitálásba (a magántanárság intézményébe), leginkább a tanszékek betöltésébe, mert az állam felismerte, hogy a „tanszabadságot” a haladó vagy reakciós eszmék oktatásának nyílt téren folyó küzdelmét, leginkább az egyetem tanárainak célirányos kiválasztásával tudja befolyásolni. Az egyetemről kialakított idealista eszmék hazájában, Németországban is többen felismerték, hogy az állam erősen érdekelve van a tanszékek betöltésénél, és ez az érdek az egyetemekkel kapcsolatos magatartását intenzíven befolyásolja. *Humboldt* nem hitt abban, hogy az egyetemi tanárok választásában tényleges autonómia nyilvánulna meg. *Billroth*, a neves sebész pedig nagy adatgyűjtés alapján azt állapította meg, hogy sehol sincs már meg az autonómia teljes formája. Az állam vagy a kapitalista társadalom társadalmi és gazdasági vezetőrétege ilyen, vagy olyan módon ellenőrzést gyakorol az egyetem felett e kérdésben [99]. A tőkés társadalom egyetemeinek több neves tanára, köztük az említettek is, a kialakult helyzetben az állammal való együttműködést ajánlja.

Magyarországon a legjelentősebb orvoskar és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium „kulturkampfja” elsősorban az egyetemi autonómia címén robban ki. A nyílt összetűzések első hulláma már a Horthy-korszak legelején lezajlik. Ilyen összetűzési lehetőség a közgazdasági fakultás ügye. 1918. nyarán vetődött fel, hogy a budapesti egyetemet egy önálló közgazdasági karral kellene bővíteni. 1920. elején a kormány a budapesti egyetem mellett működő közgazdasági Kar felállítását határozta el és e Karba több tanárt ki is nevezett [100]. A budapesti orvoskar egyhangúan tiltakozik

az új Kar felállítása ellen. Bár a tiltakozás szakmai és „autonómista” színezetű érvelésben tükröződik, hogy nem utolsósorban gazdasági megfontolások vezetik a Kart a tiltakozó memorandum megszerkesztésénél: „Ennek a fakultásnak létesítése, mint az a miniszteri rendeletben ismertette van, igen nagy költséget ró az államra... Aggodalommal látjuk, hogy most mikor hazánk meglévő tudományos intézményeinek sorsa sincs biztosítva... a magyar kormány elhamarkodva, be sem várva az új parlament határozatát, egy ilyen igen költséges vállalkozásra szánja magát” [101].

A művelődési kormányzattal történő összetűzések másik két érintkezési területe az 1920-as évek elején a nők felvételi ügyében elfoglalt egyedi álláspont, továbbá a testvéregyetemek fenntartása miatt felmerült gazdasági aggodalom volt, mint azt az előzők során kimutattuk. (Kétségtelen, ha a menekült egyetemek befogadása és fenntartása ellen soha nem is tiltakozott a budapesti Kar, de e fenntartás költségei mindig is érdekelték a Kari közvéleményt.) A budapesti orvoskar e kérdésekben konzervatívabbnak bizonyult, mint az akkor már *Klebensberg* vezetése alatt álló Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. *Klebensberg* művelődéspolitikai koncepciója a „magyar kultúrfölény” megóvása Közép- és Kelet-Európában. Ezen elképzelésbe beleillett, hogy a területi változások során Budapestre menekült és vidéken letelepedett egyetemek további fenntartása mellett foglaljon állást és a debreceni egyetem építését is folytassa. A klebensbergi művelődéspolitikai bár össznépi oktatásügyet ígért, voltaképpen gazdasági és szemléleti okokból ennek megvalósítására soha nem tudott vállalkozni. Mint azt *Jóboru Magda* nemrég megjelent tanulmányában kimutatta, középiskolai szinten a kigondolt reformok nem voltak reálisak, nem biztosították a középiskolák tényleges, természet-tudományos értelemben is vett korszerűsítését és erős osztálykorlátokkal zárták el a munkás-paraszt eredetű hallgatók elől a továbbtanulás lehetőségét [102]. A társadalomszemlélet korlátai mellett a gazdasági csőd és a latifundiumok ellenállása hiúsította meg az állami elemi iskolák, illetve a latifundiumok pénzén létesítendő tanyasi népiskolák megvalósulását. A klebensbergi művelődéspolitikai elképzelései közül egyedül a meglévő egyetemek mindenáron való fenntartása valósulhatott meg — ez is szegényes körülmények között. A magyar egyetemek fejlesztése messze elmaradt a szomszédos

országok egyetemi fejlesztése ütemétől is. Jellemző, hogy 1920 és 1937 között Jugoszláviában 326, Romániában 292, Csehszlovákiában 423 új tanszék keletkezett az összes egyetemeken és karokon, Magyarországon viszont csak 54 [103]. A Horthy-korszak társadalmi viszonyai között még klebelsbergi, a felső- és középosztály oktatási érdekeit néző és nyugat-európai képzést utolérni akaró reformok sem valósulhattak meg az említett osztályok érdekében. „Az oktatási piramis” csúcsát (az egyetemeket) erején felül építő, közép részét (középfiskola) a középosztály kedve szerint reformáló és alsó részét (népiskola) nem megalapozó *Klebelsberg* a társadalmi valóság rideg talaján lényegében elbukott elképzeléseivel.

A menekült egyetemek fenntartása kérdésében elfoglalt klebelsbergi álláspont, bár a „magyar kultúrfölény” elgondolás talajáról fakad, történelmileg helyesnek bizonyult. *Klebelsberg* arra is hajlandó volt, hogy a pécsi egyetem numerus clausus kérdésében elfoglalt liberálisabb álláspontját e politika érdekében nyilvánosan megvédje [104]. *Klebelsberg* álláspontja — bár a középosztály nőtagjainak érdeke sugallta, mint azt már kimutattuk — reálisabbnak bizonyult a nők felvétele kérdésében, mint a budapesti orvoskaré.

A budapesti orvoskar mereven szemben állt *Klebelsberg* „gyűjteményegyetem” tervével szemben, amely a múzeumok és könyvtárak központi egyesített intézménye lett volna, saját kutatói státuszokkal. *Klebelsberg* a „gyűjteményegyetemnek” az egyetemen kívül folyó kutatómunka dologi és személyi bázisát próbálta megteremteni és a gazdaságilag fenyegetett kutatókat akarta szervezett állásokhoz juttatni. E terve azonban — tekintettel arra, hogy egyetemi intézmények pl. könyvtárak, egyetemtől való elszakítását jelentette volna az intézkedés — kiváltotta a karok intézményfélétségét, autonómia-érzékenységét. Az 1922. szeptember 26-i ülésen *Nékám Lajos* hiába terjeszti elő pártolólág a gyűjteményegyetem tervét, azt a Karban 20 : 4 arányban leszavazzák [105].

A különböző kérdésekben kibontakozó ellentétek miatt a budapesti orvoskar és a VKM. viszonya fokozatosan romlik. Szerepet játszik ebben a VKM. egyre fokozódó autonómiaellenessége is. *Klebelsberg* miután a karokkal való egyezkedésben nem látja biztosítva céljai elérését, egyre inkább a parancsoló módszerekhez folya-

modik. 1925. októberében a VKM. pl. elrendeli „... hogy a ... hallgatóság 2-nél több félévre csupán azon egyetemen iratkozhatik be, amely egyetemen felvétetett.” Ezen intézkedés, a „rayonirozás” ellentétben áll a tanszabadság eddigi elveivel és a Kart heves tiltakozásra készíti [106].

Az „engedetlenkedő” pesti Kar nem számíthat külön gazdasági juttatásokra sem a VKM.-nél. A volt Károlyi-uradalmakból pl. az egyetem 600 hold földet kér szűkös jövedelme pótlására, de a Károlyi-uradalmak felett rendelkező VKM. a kérést kereken elutasítja [107].

A rossz viszony miatt, de gazdasági indokok miatt is a budapesti orvoskar anyagi részesedése a költségekből csökkent. Erre maga *Klebensberg* is utal a kultuszárca programvitájában, 1925. február 20-án a parlamentben: „Vegyük az orvosi Kart. Hallom, hogy itt egyesek azt számítgatták ki, hogy Budapesten miután sok a hallgató, kisebb átlag kerül 1—1 hallgatóra, ha az egyetemi költségeket felosztjuk a hallgatók száma között. Ez nagyon szomorú statisztika mert azt jelenti, hogy 1—1 tanárra, 1—1 klinikára, 1—1 laboratóriumra igen sok hallgató esik” [108]. *Klebensberg* e jelenséget — különben a maga helyén indokoltan — a vidéki egyetemek hallgatói létszámának növelése melletti érvelésre használja fel.

Klebensberg művelődéspolitikai elgondolásaiba tartozik, hogy német és amerikai mintára — mint a gyűjteményegyetemnél is láttuk — a kutatók egy jelentékeny részét kivonja az egyetemek hatásköre alól és önálló kutatóintézeteket hoz létre (ilyen pl. a Tihanyi Biológiai Kutatóintézet). Ez az elv szintén ellenkezést vált ki az egyetemen belül. *Grósz Emil* egy fentebb már említett beszédében válaszol is erre a tendenciára: „...szilárd meggyőződés, hogy a kutatóintézeteknek, melyek eszméje a Humboldt-tól, felélesztése Harnack-tól, megvalósítása a német császártól származik, melyek egyikét a vallás és közoktatásügyi miniszter gondoskodásából a Balaton partján építenek, az egyetemekkel szoros kapcsolatban kell maradniuk. Az egyetemek nem nélkülözhetik a kutatás műhelyeit, ezek pedig elsorvadnak az egyetem tápláló ereje nélkül.”

A fenti példák, amelyek *Klebensberg* az egyetemektől eltérő koncepcióira utalnak, s a diktatórikus vezetési elvek egyikére-másikára mutatnak rá — már a minisztérium és a Kar közötti ellentétek másik

oldalát vetítik fel, azt az oldalt amelyben a VKM. élezi a helyzetet az egyetemekkel.

Az 1920-as évek első felében fokozatosan elmérgesedő viszony akut krízishez vezetett az ún. *Ádám-ügyben*, 1926-ban. *Horthy* ekkor — személyes okok alapján — *Klebensberg* útján, a Kar megkérdezése és előzetes megbeszélések nélkül kinevezette *Ádám Lajost*, az egyébként nagyhirű, liberális gondolkozású sebészt, a Szent István Kórházban létesített III. sz. sebészeti klinika élére.

A Kar igen érzékenyen reagált az autonóm jogok — ebben az esetben teljes — semmibevételére. Memorandumban tiltakozik, dékánja lemond, a többi fakultást maga mellé állítja, egyik tanárát, *Verebély Tibort Horthy*-hoz meneszti különkihallgatásra, a kinevezett rendkívüli tanár jogait elvitatja, kari ülésen való megjelenésében gátolja, agitációt fejt ki az ifjúság körében hogy ne vegyék fel *Ádámot* előadónak, „venia legendijét” (hosszú ideig eredményesen) korlátozni igyekeznek, *Ádám* megnyilatkozásait negligálja, a kari ülésen megszegyeníti, a diákoknak küldött anyagi támogatását visszautasítja, tanszékét megszüntetni kívánja stb., [109].

Klebensberg a precedens következményeit vállalja, sőt az ügy — mint már egy előző fejezetben említettük — *Bethlen István* miniszterelnök elé kerül, aki szintén kiáll a kormányzói döntés mellett. A Kar eleinte még egyezkedni próbál. A kompromisszum lényege, hogy *Ádám* nem adhatná le az egész sebészetet, hanem annak egyes részeit — az egyezkedési tárgyalások azonban miniszterelnöki szinten sem vezetnek eredményre. *Klebensberg* kemény hangú leiratában az állam egyetemi autonómiá-ba való beleszólási jogát hangoztatja. Mint miniszteri leiratban hivatkozik rá: „A nálam járt küldöttség előtt a példák egész sorát hoztam fel annak igazolására, hogy báró Eötvös József minisztersége óta egész a legutolsó időkig a Budapesti Egyetemen és annak orvosi fakultásán a tanszékek számos esetben a Kar javaslata ellenére, sőt annak meghallgatása nélkül töltettek be. Hasonló a helyzet a Német-birodalomban is. Amit az egyetem óhajt, legfeljebb kívánság lehet...” [110].

A „Kulturkampf” mindkét fél számára félsikereket hoz; a VKM. eléri, hogy *Ádám* kinevezésének formailag érvényt tud szerezni; a Kar viszont a fent már említett bojkottintézkedésekkel lehetetlenné

teszi *Ádámot*, sőt közel 2 évig akadályozni tudja azt is, hogy a kari üléseken *Ádám* megjelenhessen.

Az autonómia kérdésében kiéleződött ellentétek gazdaságilag és az uralkodó osztályhoz fűződő kötelekek lazulásával sujtják a pesti orvoskart. Az 1928. szeptember 25-i kari ülésen az előállott helyzetet *Grósz Emil* a következőképpen jellemzi: „Aki egyetemünk és fakultásunk sorsát szívéen viseli — s ezek elsősorban mi vagyunk egyetemi tanárok — aggodalommal látjuk, hogy ősi egyetemünk, hogy ne használjunk más jellemzést *árnyékba került*. Ennek külső okai is vannak, de mi magunk is hibásak vagyunk. Túlságosan a splendifer isolation szerepére vállalkoztunk...” (Kiemelés az eredeti jegyzőkönyvben).

A Kari közérzet tehát megváltozik. Az autonómia kérdése az újonnan előállott viszonyok miatt veszít jelentőségéből. A bekövetkezett gazdasági válság, majd a *Hóman Bálint* alatti egyre inkább félfasiszta színezetet öltő művelődéspolitika a további ellenállást lényegében lehetetlenné teszi. A Karok az autonómia alapján már csak 1944. őszén kísérelik meg — pozitívan és eredményesen — az ellenállást, a katonai kiürítési rendelkezések, az egyetemek evakuálása ellen.

Amilyen fénytvesztett és dicstelen a Kar 1920-as években autonómiáért folytatott harca olyan esetekben, amikor a központi kormányzat a Karnál egy árnyalattal kevésbé szélsőséges jobboldali álláspontot mutat; amennyire érthető az egyetem védekezése a hatalmi pozícióból beszélő művelődési kormányzattal szemben, annyira dicséretre méltó, hogy a nagy történeti sorsfordulat idején egyes karok az autonómia korlátozott jogával élve, nemet mondtak az egyetemek nyugatra hurcolásának (kolozsvári, szegedi, pécsi, budapesti egyetem) [111].

A debreceni Karban elsősorban *Sántha Kálmán* harcol az evakuálás ellen. Itt a helyzet lényegesen rosszabb. Ez *Csilléry András*, a fasiszta orvosvezér és kormánybiztos fő működési területe.

A debreceni Karban az 1944/45-ös tanévben ő a dékán is. *Hankis* a rektor, szintén menekülésre hívja fel az egyetemet. *Sántha Kálmán Hankis János*hoz 1944. október 3-án intézett levelében a következőképpen jellemzi a debreceni helyzetet: „Ahogy az eseményeket figyelem, ahogy a szinte patkányszerű menekülést nézem, melyben

sajnos a professzorok állnak elő jó példával, nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy a legbiztosabb úton járunk az egyetem teljes szétzüllésében. Mert hiába hirdetünk előadásokat, hiába hangszóluczuk, hogy a klinikák változatlanul működnek (ami különben nem igaz), ha közben egyik teherautót a másik után látták fordulni a legfelsőbb rétegek személyi és dologi terheivel roskadásig megvakva. Ha ez így folyik, nem az oroszok fogják tönkretenni az egyetemet, hanem mi magunk. Mindezeket kötelességemnek tartottam megírni, annak ellenére, hogy az utóbbi napokban meggyőződtem arról, hogy semmin sem tudok változtatni. Első perctől vallott álláspontomat, hogy ti. az egyetem érintetlenül álljon a helyén, majdnem egyhangúlag szavazták le. Azóta nincs mit várnom" [112]. Debrecenben az egyetemi tanárok 80%-a megfutamodott [113].

Budapesten 1944. október 29-én az oktatás részleges szüneteltetését rendelik el. Az 1944. november 21-i Kari ülésen az orvoskari dékán ismerteti az egyetemi tanács döntését: „Tanács úgy határozott, hogy még esetleges megszállás alatt is, az Egyetem és a Tanács Budapesten marad” [114].

Ugyanezen az ülésen hangzik el, hogy „...a tanári Kar annak idején úgy nyilatkozott, hogy nem kíván az egyetem székhelyéről távozni” [115].

Csilléryék azonban elérik, hogy a hallgatók egy része Németországba meneküljön, az exponált egyetemi tanárok Budapestről is nyugatra távoznak. A Kar hivatalos véleménye azonban e tendenciákkal szemben áll. Pl. nem akarják kiszolgáltatni Csilléryéknek, a Németországba távozó hallgatók szigorlati könyveit. A kiürítési rendeletet — amely a klinikák teljes kiürítését határozza el — egy korábbi részleges budai átköltöztetési rendelkezésre való hivatkozással elszabotálni igyekeznek [116].

A Budapesti Egyetem Tanácsának a hallgatók németországi elhurcolása elleni állásfoglalására, kiürítésellenes magatartására, a fejtvesztett nyilas vezetők a terror és a mocskolódás hangján reagálnak. *Rajniss Ferenc* „vallás és közoktatásügyi miniszter” 1944. december 3-án *Mauritz Béla* prorektor levelére a következő — tipikusnak mondható — választ adja:

„Ha az a szellem, melyet a Prorektor Úr felterjesztésében kifejezett, nem tud számolni Magyarország követelményeivel, s kifeje-

zésre jut az egyetemi hallgatók állítólagos felvilágosításában is, ... úgy Prorektor úr bírálatát, mint minden illetéktelen bírálatot, mely mától kezdve tudomásul jut, a megfelelő katonai intézkedés végett átadok a Honvédelmi Miniszter Úrnak. A legsúlyosabban megbélyegzem Prorektor Úrnak azt a kijelentését, hogy a Tanács elhárít magától minden felelősséget... Vegye tudomásul Prorektor Úr azt a miniszteri véleményemet, hogy mindenki, aki a magyar ifjúság és a magyar tudományos élet képviselőinek lehetséges elszállítását bármilyen irányú propagandájával megakadályozni igyekszik, Szovjetországot szolgálja. Prorektor urat a jövőben felelőssé teszem a háborús egyetemi tanfolyamok megmentésére indított akció körül tapasztalt sajátos jelenségekért és mindent el fogok követni a defetista állásfoglalások letörésére" [117].

Az egyetemek részleges ellenállása a nyilas megpróbáltatások idején természetesen nem menthetik, csak módosítják azt a képet, amelyet az egyetemek társadalomszemléletéről és társadalmi meghatározottságáról eddig nyertünk a Horthy-korszakban.

7.

Az a társadalmi szemlélet, amely az orvoskarok magatartását, reagálási módját, a Horthy-korszak idején meghatározta — mint az előzőkből láthattuk — számos forrásból táplálkozott.

Erős befolyással volt rá mindenekelőtt a korszak általános fél-fasiszta, antidemokratikus, majd fasiszta szelleme; az uralkodóosztály konzervatív beállítottsága, haladásellenessége. A Karoknak létfontosságú volt az uralkodó osztállyal való elvi szövetség, így a tendenciák többé-kevésbé tudatos kiszolgálóivá válnak.

Nagy nyomást jelentett az orvoskarok magatartására a kurzus által nevelt egyetemi ifjúsági rétegek és azok nagy befolyású ifjúsági egyesületeinek befolyása is, amely antiszemita, munkásellenes, anti-kommunista légkört volt képes teremteni a tantermekben, az egyetemi oktatási helyeken, az egyetemi társadalmi életben.

Nyomasztóan nehezedett az egyetemekre a kurzus erkölcsi tartóoszlopának kiemelt klérus is, amely a valláserkölc's leple alatt ideológiai harcot kezdett a haladó gondolatok ellen.

Jellemző ezen utóbbi két tényező összefüggésére és együttes erejé-

re, hogy az „autonóm” (így a vallásoktól is független) egyetemeken a kurzus idejében a tantermek falára kitűzik a keresztet; Budapesten pl. a *Bethlen Károly* és *Bethlen Katalin* ifjúsági körök kérésére [118]. A tanévnyitók ugyanakkor istentiszteletekkel kezdődnek. Hiába tiltakozik e légkörben egyik-másik egyetemi tanár (pl. a szegedi Karban *Lóte* tanár erőteljesen kifogásolja, hogy az egyetemi megnyitó ünnep az eddigi hagyományoktól eltérően istentisztelettel kezdődik. „Kéri . . . hogy jövőre a régi hagyomány fenntartására és felekezetieskedés elkerülésére lépések történjenek” [119], e tendencián nem tud módosítani).

A vezetőréteg az egyházaktól a szocializmus elleni ideológiai küzdelem megvívását várja. Nyíltan céloz erre *Klebelsberg*, aki szerint a nagy világnézeti harcot a szociáldemokráciával nem az államok, hanem az egyházak fogják megvívni [120].

További alakító tényező a Kar világszemléletén, mint már kimutattuk, hogy a kommunista és egyéb haladó erők üldözése folytán a liberális nézőpontok képviselői is elerőtlenedtek, súlyukat veszítették a karokon belül és így hangsúlyozottan a kurzus hívei és jobboldali elemek kerülnek szóhoz. Jellemző ugyanakkor, hogy a legfékevesztettebb üldözések idején is az ország „skarláfertőzése miatt” (a kommunizmus vonzóerejétől való félelmükben) — egyes lépéseket csak óvatosan mernek megtenni. Így pl. az egyetemeken május 1-e a kurzus elején is hivatalos ünnepnek számít, csak 1924. őszén, a műegyetem javaslatára törlik el — Károly király és Zita királyné születés és névnapja megünneplésével együtt — helyette Horthy névnapját ünneplik meg [112].

A társadalomszemlélet politikai és osztálykorlátainak fontos tényezője — mint említettük —, hogy az új egyetemi tanárok kinevezésénél az állam jelentős szerepet játszott és így az új garnitúra tagjai egyúttal egy tudatos szelekció folytán kiemelt reprezentánsok voltak. Természetesen nem csak társadalmi, hanem szakmai karrier is kellett egy-egy kinevezéshez, de kétségtelenül azok voltak előnyben, akik nemcsak szakmai szempontból, hanem a társadalomszemlélet szempontjából is megbízhatónak bizonyultak a katedrára. A konformizmus ezért igen fontos tényezője lett az akadémiai pályákon az előrehaladásnak — mindez az adott társadalmi viszonyok mellett visszahúzó tényezőként hatott.

Az egyetemek társadalomszemléletét az is befolyásolta, hogy milyen kapcsolatban álltak a dolgozó néppel. Ott ahol a kapcsolat — az egyetem liberálisabb beállítottsága miatt — mélyebbnek bizonyult, az egyetem a ráható pozitív társadalmi tényezők befolyása alatt megerősödhetett liberalizmusában. Ez történt pl. a pécsi orvoskar esetében, ahol az egyetemi tanárok, a tanszemélyzet, a szociáldemokrata munkássággal is kapcsolatokat tartott fenn, szociáldemokrata párt-szervezetek felkérésére természettudományos ismeretterjesztő munkát végzett. E kapcsolat mindkét fél számára gyümölcsözőnek bizonyult [122].

A kialakult — zömmel konformista — társadalomszemlélet bőrtönőre a gazdasági kényszerűség volt, amelyhez a 30-as évek folyamán a nyílt politikai kényszer társult. A gazdasági kényszer egyszerre több irányból és többféleképpen is hatott az orvoskarokra.

Az egyik oldal: a művelődésügy, amúgy is gyenge anyagi bázisának csökkenése, amely az egyetemek gazdasági létét fenyegette. Ez az egyetemre fordított költségek fokozatos csökkenésében mutatkozott meg. Még az 1926/27. költségvetési évben pl. a budapesti egyetemre fordított összes kiadások 7 833 207 pengőt tettek ki, addig 1931/32-ben, a gazdasági válság elején ez 7 154 910 pengőre esett vissza, 1933/34-ben már csak 5 745 000 pengőt tett ki. Ugyanzen idő alatt a személyi kiadások összege 3 878 032 pengőről, 3 140 910 pengőre, illetve 2 427 200 pengőre esett vissza; a beruházásokra fordított összeg 317 500 pengőről pedig egyenesen 0 pengőre, mert a beruházásokat az 1928/29-es gazdasági évtől leállítják [123].

A pécsi egyetem orvoskarának személyi dotációja ugyanezen időszak alatt 958 264 pengőről (1926/27) 892 090 pengőre, (1933/34), dologi kiadásai 1 394 486 pengőről (1926/27) 1 176 410 pengőre csökkennek (1933/34) azaz nemhogy fejlesztés nincs, de a válság következtében még az előző szerény fenntartási színvonalat sem képesek tartani [124].

Nemcsak az egyetemre fordított személyi és dologi költségvetések, illetve beruházások csökkennek, de csökkentik a fizetéses létszámot is. Erre az útra már az 1920-as évek elején is rákényszerülnek („létszámapasztás”). Az 1924-es létszámapasztásnál pl. 170 állást szüntetnek meg a budapesti egyetemen, de ennek legnagyobb

hányada (89 állás) az orvoskarra jut [125]. Az elbocsátásokat — mint ismertettük — politikai megfontolásokkal kapcsolják össze. 1925-ben a pesti orvoskar költségvetésében további 9 gyakornoki állást törölnek [126]. 1930/31-től minisztertanácsi határozat alapján újabb 10%-os létszámapasztást írnak elő, amelyet 6 év alatt kell végrehajtani [127]. Itt a módszer a „természetes apadás” (nyugdíjazás) igénybevétele. A „természetes apadás” azonban egész tanszé-
kekre kiterjed.

A fizetett munkaerők csökkentése mellett egyre nő a klinikán ingyen dolgozó orvosok és alkalmazottak (pl. háziterhesek) aránya. 1940-ben például a budapesti Karak 623 fizetett alkalmazottja van, ugyanabban az időben a fizetéstelen alkalmazottak száma 500 körül mozog, emellett az orvoskarokon szervezett 100 „segéddíjas” („szellemi ínségmunkás”) állásból Budapest 44-et kapott [128].

A dologi kiadások lefaragása miatt tanszékeket szüntetnek meg, illetve az egyetemi tanári állást betöltetlen hagyják és más egyetemi tanárra hárítják a nevezett tárgy oktatását. A budapesti Kar a rossz gazdasági ellátása és további költségvetéscsökkentés miatt 1931-ben — Grósz javaslatára — kommunikét akar leköszölni a lapokban, de erre a Magyar Távirati Iroda — felsőbb utasításra — nem vállalkozott [129].

A tanárok fizetése a különféle mellékjuttatások (szigorlati díjak, tandíjjutalék stb.) csökkenése, ill. megszűnése miatt fokozatosan csökkent. Jellemző, hogy a 40 pengős — tehát nem túlságosan nagy összegű — egyetemi tanári pótlékról, amelyet ugyancsak elvettek, az 1930-as években szinte végig polémia folyik a Karok és a kormányzat között.

A fizetett tansegédszemélyzet állami fizetése rendkívül alacsony. *Balogh Ernő* ismerteti a Felsőoktatási Egyesület 1936. október 12-i ülésén, hogy „Nálunk... ma a 4 orvosi karunkon az elégtelen számú tanszéki segédszemélyzet több, mint 3/4-résznének fejenként mind-össze évi 1392 pengő a törzsfizetése (XI. f. o.)” [130].

A gazdasági kényszer tehát igen erős, de ezt az 1930-as években politikai kényszerrel toldják meg. Az egyetemi alkalmazottak szólás-szabadságát 1933-ban jelentősen korlátozzák azzal, hogy kimondják: köztisztviselő (az egyetemi alkalmazott annak számít) politikai időszaki sajtóban csak felettes hatóságok engedélyével írhat [131].

1934-ben a VKM. bizalmasan értesíti a karokat, hogy a telefonbeszélgetéseket lehallgatják [132].

A „külső cenzúra” mellett növekszik a „belső cenzúra” is.

1938-ban a budapesti Kar úgy határoz: „... hogy a tanszéki segédszemélyzet tagjai mindennemű írásműviüket kötelesek az intézet főnökének bemutatni” [133]. E példa nélkül álló intézkedéssel szemben 5 egyetemi tanár (*Vámosy, Issekutz, Beznák, Blaskovits, Kelen*) tiltakozik: „... felette aggodalmasnak látjuk azt a határozatot, amely ezen előzetes cenzurát olyan művekre is kiterjeszti, melyek szépirodalmi, társadalmi, gazdasági, politikai problémákkal foglalkoznak, mert az ilyen általános cenzúrának bevezetése könnyen azt a látszatot keltheti, hogy az egyetem el akarja nyomni a gondolat és véleménynyilvánítás szabadságát. Ez pedig bőséges tápanyagot nyújtana az egyetem eme „reakcionárius szellemével” szembeni agitációnak, támadásnak” [134].

A belső cenzúra a Szovjetunióval való tudományos kapcsolatok kibontakozását is gátolja. 1934-től, egy időre, létrejönnek a Szovjetunióval folytatható tudományos információcsere, kongresszusi látogatások lehetőségei. A budapesti Kar azonban napirendre tér az 1935. nyarán Moszkvában és Leningrádban megtartott nagyjelentőségű nemzetközi fiziológiai kongresszuson való részvétel lehetősége fölött és 1936-ban a moszkvai Kísérleti Crvosi Intézet kapcsolatfelvételi kérelmét is csupán „tudomásul veszi” [135].

A konformizmust segítette a sok külső jobboldali egyesület, elsősorban a MONE konformizmusa, amelynek tagsága gyakran nyomást gyakorolt az egyetemre elvi kérdésekben.

Az egyetemi orvoskarok társadalmi meghatározottsága, társadalomszemlélete ezen alapvető szempontok figyelembevételével érthető csak meg. A kor problémáját — akár a többi uralkodó osztállyal összefonódott és attól függő intézmény — az egyetem se állta. Az általános jobbra sodródásban az egyes egyetemi orvoskarok azonban különféleképp viselkednek és ellenállásuk, ill. konformizálódásuk módja is különböző. A szegedi és pécsi egyetemek orvoskarai tudták leginkább átmenteni az új viszonyok közé a régi hagyományaikat. Debrecen mintegy közbülső helyet foglalt el; a legnagyobb volt a társadalmi rend külső-belső nyomása Budapesten; ez a Kar lesz a kurzus legstandardabb jobboldali eleme — de mint látjuk —

e jobboldaliság nem mindenben egyértelmű — érdek-összetűzések esetén más tartalmat kaphat, amely az uralkodó osztállyal való együttműködést korlátok közé szoríthatja, sőt helyenként ellenzékbe vezet.

Az orvoskarok szakmai fejlődéséről, a tudományok haladásáról szóló tanulmány e korszak kari történetét sokkal pozitívabban ítélné meg. A most vizsgált oldal — a dolog természeténél fogva inkább negatívumokat tartalmaz. Példák során láthattuk — kommunista-ellenesség, antiszemitizmus, nőellenesség, a dolgozó osztályokkal kialakított viszony, karközi együttműködés, a karok és a minisztérium kapcsolata —, hogy a negatív tartalom mögött, milyen szemléleti korlátok és milyen viszonyok húzódnak meg. Ez teszi érthetővé, hogy végül is Budapesten miért kellett az igazoló bizottságoknak a felszabadulás után oly sok egyetemi tanárt állásvesztésre, kényszernyugdíjazásra, vezető állásra alkalmatlannak ítélnie (számszerint 15-öt).

A vizsgált kérdések természetesen nem merítik ki, csak körvonalazzák a társadalomszemlélet alakulását e korszak kari viszonyai között. Nagyon érdekes lenne e szempontból — és további vizsgálódások tárgya lehet —, hogy milyen viszony alakult ki a Kar és az ifjúsági szervezetek, a Kar és a tansegédszemélyzet, a Kar és az orvosi egyesületek között; milyen álláspontot foglaltak el a Karok egyes tagjai más közéleti funkciókban; hogyan reagáltak a nemzeti szocializmus és hazai változatai, a polgári demokratikus fejlődés nyugati alakulása kérdéseiben; milyen kapcsolatuk alakult ki saját egyetemük többi tudománykarával stb.

E kérdések megválaszolása — és az e tanulmányban felvetett kérdések részletesebb elemzése — szocialista jelenünkben és felsőoktatásunkban jelentkező számos probléma gyökereinek kimutatásánál is szerepet játszhat és így nem csupán történeti értékrendre tarthat számot. Az 1950-es évek elején fellépő antiszemitizmusnak, munkás-parasztellenességnek, nőellenességnek, az 1956-ban felvetődő autonómiakérdéseknek, nemcsak az általános magyar valóságban gyökeredző létük volt, hanem magában az egyetemi fejlődésben jelentkező folyamatosságban is keresendő. A múltbeli arányok pontos ismerete, az okok ismerete nélkül jelenünk égető kérdéseinek egy részére nem adható kielégítő válasz.

J E G Y Z E T E K

Jelmagyarázat:

- Bp. E. OK. j. = Budapesti (Pázmány Péter Tudomány) Egyetem Orvoskarának jegyzőkönyve.
D. E. OK. j. = Debreceni (Tisza István Tudomány) Egyetem Orvoskarának jegyzőkönyve.
Sz. E. OK. j. = Szegedi (Ferenc József, ill. Horthy Miklós Tudomány) Egyetem Orvoskarának jegyzőkönyve.
P. E. OK. j. = Pécsi (Erzsébet Tudomány) Egyetem Orvoskarának jegyzőkönyve.

[1] A közoktatásügyi népbiztos az 1919 március 28-án kelt 87. sz. levelében *Bókay Árpád*, *Kéty László*, *Kuzmik Pál*, *Nékám Lajos* és *Bársony János* munkáját függesztette fel; *Bársony Jánossal* kapcsolatos intézkedését azonban a közoktatásügyi népbiztos 6.501/1919. sz. rendeletével hatályon kívül helyezte.

A közoktatásügyi népbiztosság 165/1919. sz. rendelete úgy intézkedik „... hogy a főiskolai tanári állásokkal egybekötött teendők ellátásától eltiltott tanárok számára, ha azt saját tudományos munkásságuk érdekében igénylik, az általuk eddig vezetett intézetekben levő berendezések, könyvek, rendelkezésre bocsátandók.”

[2] Bp. E. OK. j. 1918/19. 840. o. Az 1919 augusztus 8-i kari ülésen hozott határozat. A minisztertanács ugyanebben az időben viszont csak 1919. március 21. után hozott rendelkezéseket törli el. v. ö. Bp. E. OK. j. 1918/19. 853. o.

[3] Ezek száma nem volt túl nagy. Az orvosi kar 728 nem orvosi személyzete közül csupán 111-et neveztek ki 1918. október 31-e után. Ezen időszakban 40 előléptetés történt. E számok azt mutatják, hogy nem történt gyökeres fordulat a személyzeti állások betöltésénél a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság alatt sem. v. ö. E. OK. j. 1919/20. 715. o.

[4] A nyilatkozatok az 1919. augusztus 12-én megtartott rendkívüli ülésen hangzanak el. Bp. E. OK. j. 1918/19. 855—887. o.

[5] Bp. E. OK. j. 1918/19. 895. o.

[6] Bp. E. OK. j. 1920/21. 300. o. *Hoór Károly* előterjesztésében a következő szerepel erről az 1600 hallgatóról: „... a felvételi bizottság nemzethűség és megbízhatóság szempontjából nem találta őket a felvételre alkalmasnak.”

[7] Bp. E. OK. j. 1918/19. 880. o.

[8] Bp. E. OK. j. 1918/19. 897. o.

[9] Bp. E. OK. j. 1919/20. 239. o.

[10] Bp. E. OK. j. 1919/20. 298—299. o.

[11] Bp. E. OK. j. 1919/10. 18. o.

[12] Az 1920. december 23-i tanulmányi értekezleten v. ö. Bp. E. OK. j. 1920/21, 300. o. Az 1932. január 26-i pesti orvoskari ülésen hangzik

el utólag is a bírálát: „...korlátozott mértékben valósult meg a kommunizmus résztvevőinek eltávolítására irányuló törekvés is. Főleg azért, mert a Budapesti Egyetemről elutasítottak helyet kerestek és kaptak, a vidéki egyetemeken, elsősorban az ideiglenesen Budapesten megtelepedett kolozsvári és pozsonyi egyetemeken, azért mert ezek a kommunizmussal nem jutván érintkezésbe, az igazolásnál enyhébb mértéket alkalmaztak.” Bp. E. OK. j. 1931/32. 303. o.

[13] Bp. E. OK. j. 1921/22. 4. o.

[14] Bp. E. OK. j. 1922/23. 708. o.

[15] Bp. E. OK. j. 1931/32. 337. o.

[16] Bp. E. OK. j. 1932/22. 217. o.

[17] Személyes közlés.

[18] 8006(1932/33. sz. rektori átirat.

[19] Bp. E. OK. j. 1932/33. 392. o.

[20] A VKM. 19.885/1933. sz. leirata.

[21] Bp. E. OK. j. 1933/34. 374. o., ill. 1936/37. 234. o.

[22] Bp. E. OK. j. 1939/40. 138. o.

[23] P. E. OK. j. az 1933. november 17-i kari ülésről, 4—5. o.

[24] P. E. OK. j. az 1938. október 21-i kari ülésről, 3—5. o.

[25] Sz. E. OK. j. az 1942. november 27-i kari ülésről, 28—30. o.

[26] P. E. OK. j. az 1939. január 20-i kari ülésről, 7. o.

[27] A VKM. 213.481/1943. jogi számú rendelete, ill. a P. E. OK. j. 1943. december 17-i ülésről 2. o.

[28] Bp. E. OK. j. 1931/32. 299. o.

[29] Az eredeti javaslat osztálytartalmát jól kiemeli a *Bókay Árpád, Bárony János és Hoór Károly* által benyújtott fogalmazvány, amely szerint „...az a tömege a nem hivatott hallgatóságnak, amely fakultásunkat elárasztotta, veszedelem a tanítás eredményességre, veszedelem az orvosi rend etikai színvonalára és veszedelem a társadalomra is, mert tisztességes úton megélni nem tudó, elégedetlen, minden destruktív törekvésere kész, féltudásos szellemi proletáriátust tenyészt.” Bp. E. OK. j. 1918/19. 917—918. o., vagy máshol: „...megérett már a gondolat, hogy az egyetem kapuit bezárjuk azok előtt, akiknek vagy teljes anyagi képtelensége, vagy szellemi inferioritása, vagy hiányos (családi nevelése ... veszélyezteteti az egyetem erkölcsi színvonalát.” u. o., a pesti kari dékán „vallási percentualitás” elleni tiltakozása: Bp. E. OK. j. 1919/20. 317. o.

[30] Az 1919. szeptember 1-i kari ülésen ismertetik, hogy *Tóth Lajos* VKM. államtitkárnak a javaslattal szemben „aggodalmi vannak”, a még fennálló Népegészségügyi Minisztérium viszont támogatja. Bp. E. OK. j. 1919/20. 16. o.

Az 1919. szeptember 26-i kari ülésen elhangzik, hogy „*Tóth Lajos* államtitkár úrnak aggodalmi voltak egyrészt azért, mert a hallgatók megszorítására eddig még példa nem fordult elő, kivált pedig azért, mert a kérdésnek nagy politikai jelentősége van.” Bp. E. OK. j. 1919/20. 55. o.

A „politikai” jelentőség miatt nem a VKM, hanem a minisztertanácsnak kellett e kérdéssel foglalkozni. Mint *Kenyeres Balázs Tóth Lajostól* értesült: „...a Minisztertanács értekezleten foglalkozott e kérdéssel és... a hozzájárulásra nincs kilátás.” u. o.

[31] Bp. E. OK. j. 1919/20. 317. o.

[32] Bp. E. OK. 1919/20. 452. o.

[33] Eleinte megkockáztatta a Kar, a horthysta hivatalos karhatalom kivezénylését, de ez természetesen nem vezetett eredményre. Mint a jegyzőkönyv írja: „...az egyetemi épületben levő karhatalmat igénybe vette, de fegyvertelen lévén nem sokat használ. A verekedéseket úgy rendezték, hogy mire azokról ő (a Dékán V. L.) jelentést kapott, a verekedőknek már hült helyük volt. A rektor rendőröket rendelt ki az egyetemen folyosójára, de ez nem volt jó intézkedés, csak izgatta a kedélyeket”. Bp. E. OK. j. 1920/21. 89. o.

Visszatérő refrénné válik *Bársony János* megmondolása: „...a tanári Kar semmiféle szigorú, vagy fenyegető felszólítást nem intéz az ifjúsághoz és intézkedéseket sem tesz, amelyek a hangulatot izgathatnák.” u. o. 86. o.

Nyolc évvel később a numerus clausus törvény revíziója kapcsán kirobant antiszemita tüntetéseknel szinte szószerint hasonló a helyzet. Az 1928. február 14-i ülésen ismertetik az Egyetemi Tanács álláspontját: „...az Egyetemi Tanács foglalkozott a numerus clausus törvényjavaslatának tárgyalása folytán az egyetemen esetleg előálló rendellenességek és a hallgatóság magatartásának kérdésével és úgy határozott, hogy mindaddig, amíg erre nem lesz szükség nem avatkozik be a dolgok menetébe, nehogy esetleg provokálja a hallgatóságot. An.ennyiben a hallgatóság sztrájkba fog, vagyis nem látogatja az előadásokat, rektori hirdetményben fogjuk a hallgatóságot felhívni az előadások pontos látogatására és esetleg elrendeljük, hogy a tanárok katalógust olvassanak.” Bp. E. OK. j. 1927/28. 584. o.

[34] Bp. E. OK. j. 1927/28. 310. o.

[35] Bp. E. OK. j. 1920/21. 46. o.

[36] Bp. E. OK. j. 1922/23. 444. o.

[37] A polgári demokratikus hatalmak reakciója messze megkészt a nemzetközi munkásosztály éberségétől. A nemzetközi szakszervezeti szövetség ugyanis már 1920. június 18-án bojkottot hirdetett Magyarországra ellen, mert nem oszlatták fel, a horthysta terrorkülönítményeket.

[38] Bp. E. OK. j. 1928/29. 992. o.

[39] Bp. E. OK. j. 1931/32. 328. o.

[40] *Ádám* professzort a kormányzó kérésére *Klebelsberg* vallás- és közoktatásügyi miniszter a szokásos egyetemi kinevezési út megkerülésével, amelyben a karnak előzetesen javaslatot tenni, közvetlenül nevezte ki. A kinevezés ellen a kar erősen tiltakozott, mint arról a későbbiek során szólni fogunk. Az ügy elmérgesedése folytán a miniszterelnök magához kérte az egyetem rektorát és az orvoskar dékánját. Itt hangzott el az, miszerint *Bethlen* „...az *Ádám* féle kinevezés ellen

folytatott ellenállást antiszemita ügynek nyilvánította' Bp. E. OK. j. 1926/27. 418. o.

[41] Magyar Felsőoktatás. Budapest, 1937. I. kötet 25. o.

[42] A budapesti egyetem orvosi karán 1901/1902. tanévben 634, 1914/1915-ben 2994, 1918/19-es tanévben 6526 orvostanhallgató tanult. E kapacitáson túlnövekvő orvostanhallgató szám volt az eredeti numerus clausus törvény fő érvalapja.

[43] Bp. E. OK. j. 1918/19. 920. o.

[44] Tehát a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején.

[45] Bp. E. OK. j. 1918/19. 943—944. o.

[46] Bp. E. OK. j. 1919/20. 317. o.

[47] Bp. E. OK. j. 1920/21. 15. o.

[48] Bp. E. OK. j. 1920/21. 148. o.

[49] Bp. E. OK. j. 1919/20. 536. o.

[50] Bp. E. OK. j. 1919/20. 499. o.

[51] Bp. E. OK. j. 1920/21. 70. o.

[52] Bp. E. OK. j. 1922/23. 103. o.: a feministák tiltakozásáról a VKM-nél; Bp. E. OK. j. 1924/25. 252. o.: MANSZ tiltakozása.

[53] D. E. OK. j. 1923/24. A debreceni orvoskar 1924. február 6-i ülésének melléklete *Huzella Tivadár* tanár jelentése alapján tárgyalja a MANSZ és MEFHOSZ tiltakozását.

[54] u. o.

[55] A VKM. 78.157/1924. sz. leiratában.

[56] Bp. E. OK. j. 1926/27. 5—6. o.

[57] Gróf *Kebelsberg Kuno* beszédei, cikkei és törvényjavaslatjai, 1916—1926, Athenaeum, Budapest, 1927. 463. o.

[58] U. o. 463—464. o. Hasonló értelemben nyilatkozik *Klebelsberg* a budapesti orvoskarról a *Pesti Napló* 1926. évi december 25-i számában is.

[59] Jellemző, hogy az egyik szavazás adatai szerint a nők felvétele ellen 15, felvétele mellett 3 tanár szavazott. Bp. E. OK. j. 1920/1921. 503. o.

[60] A Kar 1924. június 17-i ülésén a MEFHOSZ nők felvétele érdekében beadott indítványát pl. Grósz Emil utasítja el.

[61] Bp. E. OK. j. 1929/30. 21. o.

[62] Gesetz gegen die Überfüllung der deutschen Schule und Hochschule. 1933. április 23. cit. *Faragó László*, Egyetemi Élet. 1938. 1. 1. 47. o.

[63] ld.: Nők az egyetemen c. tanulmány *Kornis Gyula* Kultúra és Politika c. könyvében. Budapest, 1928. 251—302. o.

[64] VKM. 21.106/1934. sz. rendelete.

[65] Bp. E. OK. j. 1918/19. 919. o.

[66] U. o. 921. o.

[67] Bp. E. OK. j. 1918/19. 940. o.

[68] Sz. E. OK. j. 1922/23. 290. o.

[69] Gróf *Klebelsberg Kunó* beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916—1926. Athenaeum, Budapest, 1927. 529. o.

[70] U. o. 407. o. Egyébként a parlamenti vita során és az ezt követő parlamenti vitákon a szociáldemokrata és liberális ellenzék szeméretvetette *Klebelsberg*nek, hogy a 8. osztályos elemi népiskolák a munkás- és parasztosztályok oktatási tömegbázisa helyett a közalkalmazotti réteg kulturális támogatására törekszik csupán.

[71] D. E. OK. j. 1922. január 10-i ülés. 8—9. o.

[72] Bp. E. OK. j. 1921/22. 330. o.

[73] Szabolcs megye, ahol igen égető volt az orvoshiány még az 1923/24. tanévben 66 medikusát maga látta el. *Korányi* erre alapozza azt az indítványát, hogy a Collegium Medicum segélyezésének kérdésében a megyékhez kellene fordulni. v. ö. Bp. E. OK. j. 1923/24. 742—743. o.

[74] A „Mezőgazdasággal foglalkozók” köre alatt a Kar természetesen nem a dolgozó parasztság gyermekeit értette, hanem a földbirtokosok, bérlők és nagygazdák gyermekeit.

[75] Bp. E. OK. j. 1930/31. 15. o.

[76] Bp. E. OK. j. 1920/21. 38. o.

[77] Bp. E. OK. j. 1931/32. 330. o.

[78] Huszti József: Magyar Felsőoktatás. Egyetemi Élet. 1938. I. 1. 8. o.

[79] Magyar Felsőoktatás, Budapest, 1937. I. kötet. 16. o.

[80] U. o.

[81] U. o. 17. o.

[82] U. o.

[83] Bp. E. OK. j. 1919/20. 90. o.

[84] Bp. E. OK. j. 1919/20. 462. o.

[85] Bp. E. OK. j. 1920/21. 62. o.

[86] Bp. E. OK. j. 1920/21. 15. o.

[87] Bp. E. OK. j. 1920/21. 72. o. Az említett tanár szakmai indokai: „...sok tanár helyett annak megérkezéséig helyettes megbízott előadói adnak elő, s ezek között olyan is szerepel, akinek bolsevista magatartása fölött a Kar a legmélyebb botránnyozását fejezte ki.” U. o.

[88] U. o. *Heim Pál* ebben az időben a pozsonyi egyetem neves tanára. A bizalmatlanságok légkörének eloszlátása végett karközi bizottság felállítását javasolja.

[89] Sz. E. OK. j. 1921/22. 120. o.

[90] Bp. E. OK. j. 1922/23. 121—122. o. 1924. elején Hoór Károly rőpiratot ad ki Budapesten „Numerus clausus a Szegedi és Pécsi Egyetemen” címmel, amelyben folytatja a vádaskodásokat. Sz. E. OK. j. 1924. január 25-i kari ülés anyagából 9. o.

[91] Bp. E. OK. j. 1922/23. 535. o.

[92] Bp. E. OK. j. 1933/34. 39. o.

[93] Sz. E. OK. j. 1923. október 26-i ülés, 5—7. o.

[94] D. E. OK. j. 1933. október 21-i ülés. 1—4. o.

[95] Pl. a Szegedi Hétfői Rendkívüli Ujság 1933. október 23-i számában támadják a debreceni orvosképzés orvosi színvonalát. Ugyancsak a debreceni egyetemről jelenik meg a pesti Az Est 1933. október 20-i számában *Lenhossék* már idézett cikke. A Magyarország c. napilap 1932. január 28-i számában budapesti állásfoglalást közlül a pécsi és szegedi egyetem „zsidómentő” akciójáról.

[96] Az egyik egyetemi tanár pl. a budapesti Kar 1934. március 13-i ülésén kifejti, hogy az „... egyik fakultás szüneteltetése már azért is indokolt, mert a költségvetés azt igazolja, hogy 4 fakultás számára nem tud megfelelő személyzetet és felszerelést biztosítani. Hiszen pl. a debreceni orvosi fakultás 6 teoretikus tanszékét 2 tanár látja el. A 4 elégtelenül dotált orvosi fakultás nem tudja a feladatát úgy betölteni, mint 3 jól ellátott.” Bp. E. OK. j. 1933/34. 591. o.

[97] U. o. 596. o.

[98] Bp. E. OK. j. 1932/33. 537. o.

[99] Cít. *Grósz Emil*: Az egyetemek múltja és jövője c. előadásából. Elhangzott a Tisza István Társaságban 1926. november 19-én 24. o.

[100] 2.727/1920. M. Sz. rendelet. A közgazdasági kar szervezeti szabályzatát a Budapesti Közlöny 1920. január 13-i száma közli.

[101] Az 1920. február 17-i kari ülés melléklete.

[102] *Jóboru Magda*: A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában. Tankönyvkiadó, Budapest, 1963. 159. p.

[103] *Husztí József*: Magyar Felsőoktatás. Egyetemi Élet. 1938. 1. l. 6. o.

[104] Az indemnitásról szóló törvényjavaslata során 1924. január 29-én a következőket mondja a parlamentben: „Minthogy azután a pécsi egyetemenél előfordult az az eset, hogy egyes beiratkozott keresztény ifjak elmaradtak, az izraeliták pedig megjelentek, előállott az a helyzet, hogy a tényleges létszámban nagyobb volt az izraeliták száma az 5%-nál. Azt hiszem igen nagy komplikációkat okoznánk akkor, ha olyan esetekben, ahol már jelentkezett izraelita ifjakat felvettek, az arányszám helyreállítása végett az izraelitákat kizárnánk. Azt hiszem, hogy éppen a numerus claususról szóló törvény érdekében nem látszik tanácsosnak, hogy erre a térre lépünk.” Gróf *Klebensberg Kunó* beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916—1926. Athenaeum, Budapest, 1927. 404. o. *Klebensberg*et ebben az álláspontjában külpolitikai okok is megerősítették. A magyar felsőoktatás vallási megkülönböztető rendelkezése széles sajtóvisszhangot váltott ki külföldön.

[105] Bp. E. OK. j. 1922/23. 77—79. o.

[106] Bp. E. OK. j. 1925/26. 36—37. o.

[107] Bp. E. OK. j. 1925/26. 70. o.

[108] Gróf *Klebensberg Kunó* beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916—26. Athenaeum, Budapest, 1927. 521. o.

[109] *Ádám* tanár kinevezési ügyével és az autonómia megsértésével a kari ülés jegyzőkönyvek igen behatóan foglalkoznak. Itt csak a legfontosabb megnyilatkozásokra utalunk. Ezek irodalmi adatai: a

Bp. E. OK.j.-ben: 1926/27. 55., 65., 133—134., 416—422., 430—432. o., 1927/28. 659., 1024., 1928/29. 173. o. D. E. OK. j. 1926. szeptember 4-i ülés 1—2 o., stb.

[110] Bp. E. OK. j. 1926/27. 430—431. o. *Kleblsberg* konklúziója a hatalmi szó alapján hangzik el: „Miatán kétségtelen, hogy *Dr. Ádám Lajos*nak, a kormányzó úr öfömlétsége által történt kineveztetése folytán feltétlenül igénye van mindazokra a jogokra, amelyek a szabályszerűen kinevezett tanárokat megilleti, s ennél fogva az orvostudományi Karnak vele szemben elkövetett eljárása jogosulatlan és emellett a kir. kormány intézkedésével szembehelyezkedő magatartásról is tesz tanúbizonyosságot, amelyet az állami tekintély szempontjából nem tartok megengedhetőnek, a kir. kormány intézkedésének és akaratának pedig mindenben érvényt kívánok szerezni...” u. o. 431. o. Majd: „Felhívom... a tek. Tanácsot, hogy ezen kívánságom végrehajtása érdekében tett intézkedéseiről szóló jelentését... legkésőbb folyó évi január 26-án déli 1... óráig (terjessze fel hozzám), annál is inkább, mert amennyiben a most jelzett időpontig a kért jelentést meg nem kapnám, a kir. kormány akaratának érvényesítése céljából szükségesnek mutatók további intézkedéseket az egyetem újabb meghallgatása nélkül felügyeleti hatáskörömben fogom megtenni.” U. o. 432. o.

[111] A VKM. 61.024/1944. sz. leiratában... „a kolozsvári egyetem helyben maradása tárgyában hozott Ferenc József Tudományegyetem tanácsának azt a határozatát, hogy működését a katonai kiürítés után, sőt az ellenséges megszállás alatt is a törvény által megszabott székhelyén kívánja folytatni, jóváhagyólag tudomásul veszi.”

A szegediek 1944. október 26-án Budapesten tartják a kari ülésüket a meggyetemen, de lényegében az országot nem hagyják el testületileg.

Pécs szintén lényegében az országban marad. Mindhárom egyetemen azonban, a legjobban exponált jobboldali tanárok menekülésre gondolnak, sokan közülük nyugatra települnek át.

[112] D. E. OK. j. 1944. december 10-i kari ülés melléklete.

[113] U. o. 1—2. o.

[114] Bp. E. OK. j. 1944/45. 80. o.

[115] u. o. 81. o.

[116] Bp. E. OK. j. 1944/45. 96. o. Az 1954. december 6-i rendkívüli ülés anyagából, ill. u. o. 99. o. jellemző *Issekutz Béla* Dékán véleménye: „Ügy véli, hogy a kiköltöztetéssel az Egyetem elveszti vagyonának nagy részét és a lakosság klinikák és kórházak nélkül marad. A Vöröskereszt védelme alá helyeztük intézményeinket és így remélhetjük, hogy működésünk valamilyen formában mégis lehetséges lesz.”

[117] A Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja fennállásának 309., 310. és 311. tanévére. Az 1943—44., 1944—45. és 1945—46. tanévekre. Budapesti Egyetemi Nyomda, Budapest, 1947. 54—55. o.

[118] Bp. E. OK. j. 1921/22. 199. o. ill. 258. o.

[119] Sz. E. OK. j. 1922. január 27. kari ülés. 94. o.

[120] Megjelent a Nemzeti Újság 1925. április 12-i számában „Egyházaink történeti felelőssége” címen.

[121] Bp. E. OK. j. 1924/25. 29. o.

[122] Szabó Pál írja a M. kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága c. könyvében (Pécs, 1940. 1103. p.): „Az egyetem tanárai a szociáldemokrata ipari munkásság felkérésére 6 hónapon át ismeretterjesztő népszerű előadásokat tartottak és megismételték ezt a következő években is, az ipari munkásság nagy érdeklődése mellett.” (i. m. 63. o.)

[123] Bp. E. OK. j. 1933/34. 413. o. (Magyary Zoltán nyomán)

[124] A pécsi egyetem orvoskara 1934. november 23-i ülésén ismertetik.

[125] Bp. E. OK. j. 1923/24. 285. o.

[126] Bp. E. OK. j. 1925/26. 39. o.

[127] Bp. E. OK. j. 1930/31. 142. o.

[128] Bp. E. OK. j. 1939/40. 229. o., ill. 1940/41. 523. o.

[129] Bp. E. OK. j. 1930/31. 593. o.

[130] Egyetemi Élet, 1938. I. 1. 43—44. o.

[131] VKM. 12.663/1933. IV. sz. rendelete.

[132] VKM. 25.525/1933. bizalmas leirat.

[133] Bp. E. OK. j. 1937/38. 445. o.

[134] U. o. 446. o.

[135] Bp. E. OK. j. 1934/35. 656. o. ill. 1936/37. 39. o.

ADATTÁR

Egy elmebeteg ügyében történt leiratok és jelentések a XVII. században

Az „Acta Sanit. 4. Fasc. 9. Lad. B.” levéltári iratcsomóban több érdekes leirat és jelentés található *Korvini István* vagyis *Harván István* elmebeteg ügyében.

1754. január 28-án Mária Terézia császárnő leiratot intézett a Helytartó Tanácshoz, jelezve, hogy „az őrizetbe vett örült” egyén, kit Trencsén megye Pozsonyba szállíttatott, állandóan levelekkel árasztja el és zaklatja a magyar kamarát. Vizsgálatot rendel el, vajon örült az illető vagy bűnös. Ha örült, szállítsák vissza Trencsénbe és helyezték el valamiképpen.

Erre a Helytartó Tanács leiratot küld Pozsony és Nyitra megyéhez. Közli, hogy a császárnő parancsára, fedezet mellett szállítsák vissza ezt az egyént Trencsénbe. Szállításáról, fogatról, járműről gondoskodjanak.

1754. február 15-én Trencsén megye felterjesztést intéz a Helytartó Tanácshoz. Elmondja ebben, hogy *Korvini István* elmezavartról már előbb is gondoskodtak. Vágbesztercére, anyjához visszazállították, annak a lakására. Pár hét múlva azonban ez megszökött az ugyancsak beteg anyjától, aki éveken keresztül szintén „örült” volt. 1754. február 21-én válasz érkezett a Tanácshoz, miszerint elismerik, hogy közérdek a közveszélyes elmebetegeket elkülöníteni, de eltartásukról gondoskodni, arra nincsen fedezet.

1754. április 5-én Trencsén megye alispánja jelenti, hogy Nyitra megyéből tették át a beteget, ahol azelőtt volt.

1754. április 9-én Trencsén megye javasolja, helyezték olyan helyre a beteget, ahol kórházba és megfelelő ápolásba vehető.

1755. május 15-én a Helytartó Tanács újabb leiratot adott ki. Ebben körvonalazza a császárnő megbízásából, miszerint jobb élelmezést és rendszeres orvosi ellenőrzést kell biztosítani a betegnek.

1755. július 29-én Trencsén megye jelenti, miszerint *Korvini* tulajdonképpen *Harván István*, Vágbesztercén született és betegsége előtt nyugodt „becsületes ember volt.” De évtizedek előtt megőrült, zaklatni kezdte a főurakat instanciáival. Királyi rendeletre a trencsényi várbörtönbe helyezték. Mint jelzik, „más baja” nincsen, csak azt állítja, hogy bár falusi származású, de „királyi vér csörgedez ereiben.” Ő *Korvinus Mátyás* király leszármazottja. 1757. augusztus 4-én újabb leirat

A templomok látogatói egészségének megvédésére hozott rendelkezés 1808-ban

Az Országos Levéltárban a „Gubern. Transsilv. in Pol.” iratcsomókban 1808. évi 3456 és 5507. sz. alatt leiratok találhatók a templomokban, szokásszerűen, elhaltak bevitelére (az egyházi szertartások megtevése) tárgyában. Ugyanis a már oszlásnak induló cadaverek érthetően a levegőt kellemetlenné tették, bizonyos undort is idéztek elő, sőt némelyek szerint az egészség veszélyeztetését vonhatták maguk után.

Az Erdélyben kiadott rendelkezések között a Háromszékre küldött leirat mellett nem találtam, de a Kolozsvárra irányított irat mellett volt a Magistratusnak bővebb felvilágosítás céljából kérése. 1808. évi július 5-én kérdést intéznek a „Felső Királyi Fő Igazgató Tanácshoz, hogy ez évi V. 23-án 3456 sz. rendeletben jelzett cadaverekre vonatkozóan hogyan járjanak el tulajdonképpen? A rendelkezés a „templomot gyakorló közönség egészségének veszedelmeztesítésével” jelzett holttesteknél kivételt nem tesz?

A kérdésre a válasz mintegy három hét alatt beérkezett a tanácshoz. Az irat külső felén olvasható: „Magistratus Claudiopolitanus circa sepulchrum Cadaverum ad Templum inferre solitum uberiorum invidiam dari petit.” A belső oldalon előbb latinul, majd a behelyezett lapon magyarul a következő szöveg található: „Az innen a folyó esztendei Május 23-ik Napjáról 3456. szám alatt az iránt kiadott Rendelésnek következesül, hogy a holt Testek a templomokban ne vitessenek és az Isten tisztelet alkalmatosságával ottan ne tartassanak, kelmeteknek a közelbről múlt július 5-én költ Jelentéseknél fogva a végett kérvén magokat utasítani: ha valjon is abban az olytén tisztesség megadhatásáért az erre való készület megtehetéséig szoktanak a Templomokban vitetni, és hosszabb ideig tartani, vagy pedig az olyan holtak oda számláltassanak, a mellyek tsak kevés időre úgy mint Requiem és predicatio tartása gyanánt bevitetnek? ezennel kelmeteknek ezen Jelentésekre válaszolati: hogy a fennebb írt Rendelésnek értelme azon esetre, hogy ha már a holt testek szagosak és megindulva volnának — egyáltalában mindenik mostanában feladott esetekre kiterjed, annyival is inkább hogy a halott Ceremoniák az holt testeknek jelen nem léteben is végben vitethetnek, következésképen, hogy ilyen holt testek a templomokban tartassanak akármi kevés ideig is meg ne szenvedjék.” „Claud. 1. — augusti 808.” (5507., 808. sz.)

Hogyan méltatta Késmárk városa Engel János Jakab orvosi működését?

1754. január 24-én kelt Mária Terézia rendelete, mely szerint a Magyar királyság területén élő orvosok képzéséről (vármegyék és városok) jelentést vár. Az Országos Levéltárban „In ladula A. Fasc. 33. No I. Sanitatis” csozóban igen sok értékes adat található úgy az

orvosok, mint a kirurgusok és szülésznők képesítése és tevékenységére vonatkozólag. A Commissio Sanitatis jelentései révén az egyes megyék és városok többé-kevésbé részletes nyilatkozatokat is tettek. Ezek között az orvosok érdemeire vonatkozó szokatlan ritka elismerés található Késmárk városa bírása és tanácsa több jelentésében.

Ez igen jó fordításban (latinról) következőképpen hangzik: „S bár ennek a férfiónak legkitünőbb bizonyítványa maga a jó hírneve, mely nemcsak Szepesben terjedt el, hanem messzebb fekvő vidékeken is, mely szerint tisztét a legjobban látja el; mivel azonban a jogos kérelmet előterjesztőnek e kérés teljesítésében nem szabad megtagadni és mivel a hivatalos bizonyítványok különféle célokra is szolgálhatnak, ezért mindazt amit egyébként városunk egész közönsége vall és érez az alább következőkben mi is elismerjük és bizonyítjuk. Éspedig: 1. Engel János Jakab úr 1773 óta, tehát már csaknem teljes 12 esztendeje tölti be nálunk a városi phys. ord. tisztét, azt bizonyítja az általa betöltött állás maga is, de bizonyítják városi számadásaink is. 1778-ig fizetése évi 100 ft. volt, attól kezdve viszont 180 ft., egészen a mai napig. E funkcióját

2. Készségesen látja el, kitaró és fáradhatatlan szorgalommal, nem kímélvén még saját éjszakai nyugalma sem. Számtalan tanú van minderre mindazok akik súlyosabb betegségben feküdtek, s kiket nemcsak nappal látogatott meg — a betegségük természetétől függően — háromszor is, de ha úgy hozta a szükség, a legalkalmatlanabb éjszakai időpontban sem tartotta kényelmetlennek látogatásukat.

3. Minden érdektől teljesen mentesen még boldogságnak tartotta mindig, s tartja is, hogy a szegényeken segíthet, kiknek elsősorban a házilag előállítható gyógyszerek előírásával szokott segíteni, de ha a szükség úgy kívánja, még azt is megteszi, hogy saját költségén is elkészítteti a patikában az orvosságokat. — E pontból tehát kiderül, hogy nemcsak orvos, hanem valóban jó ember és jó keresztény is.

4. Jártasságát, gyógyításbeli ügyességét dicsérik az adózó polgárok, kik annak ellenére, hogy nemegyszer már oszladozni kezdett testük, s ma az ő keze nyomán egészségesen élnek életüket, s Isten után ezt neki köszönhetik.

5. Mindenféle olyan ügyben, amely a tisztiorvosi állásával van összefüggésben, nagyon jártas és kiváló orvos. Ezt már aztán mindannyian tapasztaltuk a gyakorta előfordult szerencsétlenségeknél, véletlen és váratlan baleseteknél.

Minden tekintetben, mindenkor készséges a köz szolgálatában, így pl. úgy is hasznosítja szaktudását a köz javára, hogyha valakinek szarvasmarhája elhullik, azt vagy saját maga megvizsgálja vagy jártas emberekkel megvizsgáltatja és a tőlük kapott jelentések alapján a szükséges intézkedéseket meg is teszi azonnal. De még ennél is sokkal értékesebb segítséget jelentett az, hogy a múlt esztendőben, mikor a város egyetlen öreg bábája már végképpen kevésnek bizonyult, őt asszonyt egy éven át naponta kétszeri előadásban kiképzett a bábamesterségre, s olyan jól

felkészítette ezeket a bábajelölteket, hogy ha meg lenne útiköltségök, minden további nélkül felkészülten jelentkezhetnének egyetemi vizsgára is.

6. Hogy röviden összefoglaljuk az elmondottakat a férfi minden szempontból tökéletesen látja el hivatását, mindenki szereti, becsüli és tiszteli és ezért méltó arra, hogy érdemeit és már eddig is tett hűségét szolgálatát megörökítsük az utókor számára ezzel a hivatalos bizonyítvánnyal. — Kelt 1785. március 23-án. Kiadta Mihaj Vencel esküdt városi főjegyző.”

Magyar orvostörténeti szempontból annál érdekesebb ez a levéltári adat, mert az Engel férfi és a női ágon is sok kiváló orvos tette nevét emlékeztetéssel tudományos és humanus ténykedésével. Az Engelek közül egyik Marosvásárhelyre jutott és ennek fia a jönevű Engel Gábor a kolozsvári Karolina kórház igazgatója lett, egyúttal a klinikák adminisztrációs igazgatója is volt. Ennek egyik leánya Gyergyai Árpád gégeorvos professzor felesége lett. Három orvos gyermekök közül kettő (egy leány és egy fiú szintén otológus, míg a másik fiú a patológia-anatómia jönevű művelője. Gyergyai Árpád az 1870-es években már foglalkozott vérátömlesztéssel. Ez Gyergyai professzor apja volt. Anyai ágon a Raisz család a leszármazottja Engel Jánosnak. Itten Raisz Gedeon igen neves közegészségügyi felügyelő a kolerakérdéssel és az iskolaegészségüggyel foglalkozva nagy elismerést szerzett magának. Raisz Dezső egyetemi rk. tanár mint kiváló nőorvos még most is megbecsült tudós és gyakorló orvos. Engel János Jakabnak testvérbátyja E. Christian igen híres történettudós volt és még mostanában is hivatkoznak megállapításaira. Az ő utódai női ágon több neves tudóst számlálnak tagjaik sorában.

Blandratát támadó gúnyvers

Blandrata Györgynek, aki király-
nők és fejedelmek udvari orvosa volt,
elég sokan igyekeztek kedvében járni
és néhányan irodalmi munkájukat az
ő tiszteletére ajánlva, pártfogását igye-
keztek elnyerni. *Sommer János* tréfás
drámáját szintén neki ajánlotta. Az
üdvözlő verset hozzá intézi. — Még

Blandrata György

*Translatio in Germanum Blandratensis
 Secundum Iasquillum.*
 Te blande latrantem clamamus.
 Te in unum tantum confitemur.
 Te in omnia partem eius terra deservatur.
 Tu ocs Catholici sub Justo et Vnicuique Religio.
 Tibi ceteris et laici deservatur voce proclamant.
 Divus, divus ad laudem in domo Sicutus.
 Plena est his terra horrenda miserie tue.
 Te Adultorum Apustatarum Ebrius.
 Te proclitorum dantiabiles Numerus.
 Te sceleratorum maledictus famulatus exercitus.
 Te per orbem turbarum fetu deservatur Ecclesia.
 Patris tunc et matris tunc.
 Quere nos in subitum tuum de perierat gemini.
 Desolatumque quem exalas servitum.
 Tu dix impis Secte.
 Tu Latu mendaciorum es felix.
 Tu ad perditionem homines ego hominibus
 mutare Religionis habetum.
 Tu destrudo Veritatis fundamenta, aperisti
 sequacibus tuis portas inferorum.
 Tu ad dexteram dnis fideibus operatus gemis.
 Blandrata tu ore cleras in unum tenris.
 Te tamen quis sumus tuis famulis subnem.
 quos fessis clostrina decipisti.
 Eterna flamma cum illis comburrens.
 Redde ^{domine} caput tuum Blandratem, et
 maledicti operum tuorum.
 Et erige illis ac libera eos usque in Eternum.
 Per singulos dies maledicimus te.
 Et viderimus apustasion tuam in seculum
 et in seculum seculi.
 Dignare Blandrata in tempore clero
 Repetatis te expiare.
 Miserere tui Blandrata, miserere tuis
 fili tui dei super nos, quem admodum
 speramus in te.
 In te Blandrata speramus confidetur in Eternum.
 Amen.
 Dramum demens de vigne ebrietas.
 Balthus deest parvus Rorus. p. p. p. p.
 Cupidus

Blandrata érem is készült valamikor (bár ezt fiktív éremnek, és a 19. század elejéről származónak állapították meg).

Annál érdekesebb, hogy orvosi, diplomáciai és egyházi téren szerzett érdemei mellett néhány ballépését milyen erősen ostorozták. Weszprémi István híres orvostörténeti munkájában „fatalia medicus”-nak mondja és szintén megbélyegzi Dávid Ferenc elleni eljárását mint a legtöbb unitárius egyházi író.

Vas Miklós a Keresztény Magvetőben 1898-ban közölte azt a gúnyverset, amit levéltári kutatásai közben véletlenül felfedezett. A teljes latin szöveg ismertetése után megjegyezte, miszerint valószínűleg katolikus paptól ered és valamely eredetileg magyar nyelvű versnek a fordítása ez. A feltételezett magyar szövegét, mely esetleg még az 1500-as években keletkezett vagy legalábbis többszáz év előtt, az unitárius levéltárban nem találták meg a kutatók. A latin szöveget magam is láttam és fotokópiában mellékelem. A „Te blande latrantem clamamus” kezdetű vers 37 sorból áll és „Amen” a befejezés.

Nem mulaszthatom el, dr. Trocsányi Zsolt kiváló levéltári referensnek köszönetemet kifejezni támogatásáért, mivel ezt a ritkaságot megtekinteni lehetővé tette számomra. (Az Erdélyi levéltárak, Gyulaférvári káptalan levéltára, Limbus XIV. cs. No 115.).

Zsakó István

KÖNYVISMERTETÉS

Cseh Imre: Adatok a Baja Városi Kórház történetéhez (Baja Városi Tanács Kórházának Évkönyve 1963. Baja, 1963. 5–22.

Örömmel vettük kézbe Baja város kórházának első Évkönyvét és csak helyeselhetjük, hogy induláskor annak igazgatója röviden, a teljesség igénye nélkül, a kórház történetével foglalkozik. Az intézményt 1870-től emlegetik egykorú levéltári forrásaink és az is bizonyos, hogy építése 1795 nyarán befejeződött. Működésének jellegéről, nevezetesen arról, hogy mily mértékben folyt itt betegápolás, és milyen mértékben kell inkább szegényház jellegűnek tekintenünk: a kezdeti időkre vonatkozóan szinte semmit sem tudunk. De létezésére és folyamatos működésére a XIX. század elejétől kezdve adataink vannak. A kórház orvosi karának, ápolószemélyzetének, ágyainak állandó növekedése tette azután szükségessé az 1903-as erőteljes építkezést és ez alakította ki a bajai kórház homlokzati arculatát. Az igen alapos feldolgozást a legutóbbi évtizedek létesítményeinek taglalása és az igazgatók, főorvosok (a régieké is) névsora zárja.

Süle Sándor: Kisszántói Pethe Ferenc (1763–1832). Akadémiai Kiadó, Budapest 1964. 326 oldal.

1813-ban a napoleoni háborúk színterein naponta több száz áldozatot követelt a fekete halál, a pestis. *Graefe* „hadorvos” felvilágosítást akart adni a betegség elleni védekezésre, gyógyítására. Az ágyúdörgés között, futtában írt 23 oldalas munkát megjelenése után alig néhány héttel *Pestis ragadvány* címmel Pethe Ferenc lefordította és mellékletként egyik legkorábbi mezőgazdasági szaklapunk, a Nemzeti Gazda 1814. évi 9. számához csatolta. Az árát mindössze 15 krajcárban állapította meg, hogy senki sem kereskedhessen vele.

1814-ben ugyancsak a Nemzeti Gazda mellékleteként adta ki a német *Rohlwes Baromorvos könyvét*. Az összesen 210 oldalas munka július 5-től, ivenkénti folytatásokban jelent meg. A fordítás Kerekes Ferenc munkája, akit Pethe biztatott. A kiadói bevezetésben szomorúan írja: „*ki tudja meddig kell még a magyarnak egy ilyen, a magyartól magyarul, magyarosan készült praktikus baromorvos könyv után hiába várakozni.*”

Süle Sándor monográfiájának nagy érdeme, hogy nem csupán az agrártörténész szemüvegén keresztül nézi Pethe hányatott életét, hanem minden tevékenységét alapvetően, az életmű egészével összefüggésben

vizsgálja. Pethe Ferenc amúgy sem sajátítható ki csupán az agrártörténet számára, hiszen fordítói tevékenysége, orvosi könyvek kiadása, az 1831-es kolera erdélyi történetéről szóló közleményei az orvostörténetet is közelről érdeklik.

Vörös Károly : Francsics Károly veszprémi borbélymester pályafutása. (A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1. 1963. Veszprém, 1963. 259—270.)

Az OSZK-ban őrzik Francis Károly veszprémi borbélymester hatkötetes memoárját, amelynek elemzését adja e cikk. A kismemesi családból származó Francsics először a pápai kollégium tanulója, ám a lusta és rosszul tanuló fiú kilép innen és borbélyinasnak áll. 1820 végén szabadul fel és hét év alatt — amíg Veszprémben véglegesen megtelepszik — már megjárta Szombathelyt, Cellt, Gyórt, Pozsonyt, Pestet, Érsekújvárt, Nyitrát és Sümegyet. Veszprémben családot alapít, nyugdíjba vonul mesterétől átveszi tevékenységét és házát. Szerencsétlen üzletei azonban egyre inkább a tönk szélére juttatják.

Francsics Károly hanyatlása — közelebbről szemügyre véve — nem csupán egy szerencsétlenül spekuláló, kissé úrhatnám borbélymester meghatározott külső körülmények között szinte szükségszerű bukásának története, hanem a céhes-rendszer egyre erősebben gátlóvá váló szervezete felbomlási folyamatának rajza is. A naplón és feldolgozásán keresztül ennek az orvostörténetileg igen lényeges réteg életének olyan oldalait vehetjük vizsgálat alá, amelyeket semmilyen más korabeli forrásból nem ismerhetiünk meg.

Scheiber Sándor : Magyarországi zsidó feliratok, a III. századtól 1686-ig. Budapest, 1960. 365 oldal.

Közismert tény, hogy orvostörténeti kutatóinknak nélkülözhetetlen segédtudománya az epigráfika, azaz a régebbi korokból reánk maradt feliratos emlékek megfejtésével, magyarázatával foglalkozó stúdium. Ezért fogadtuk hálával *Scheiber* könyvét, amely első ízben gyűjti össze és mutatja be a magyarországi zsidó feliratokat a római korból, a középkorból és a török hódoltság idejéből. Az anyag aránylag nem nagy (a római korból 9, Árpád-kor-középkorból 26, a török hódoltság idejéből 83 sírkő és 4 egyéb emlék), de szétszórt és nehezen volt ezideig hozzáférhető. Sajnos az elhunytak gazdasági helyzetére, foglalkozására vonatkozóan nincs a feliratokon semmi tájékoztatás, ilyesmi külföldön is ritkán fordul elő. Ám néhány igen fontos és lényeges közvetett adat akad.

Megtudjuk például, hogy Pozsonyban a zsidó zsinagóga eredetileg a Halász-kapu szomszédságában volt, de innen 1336-ban a Lőrinc-kapu felé fekvő házakba költöztek át. Ezt Nagy Lajos király 1361-ben a zsidók előbbi évben való kiűzetése után — orvosának, Ferenc mesternek adományozta. (Magyar zsidó oklevéltár I. No 19.). Különösen

